ISSN 2304-5809

7 (10) 2014

МОЛОДИЙ ВЧЕНИЙ

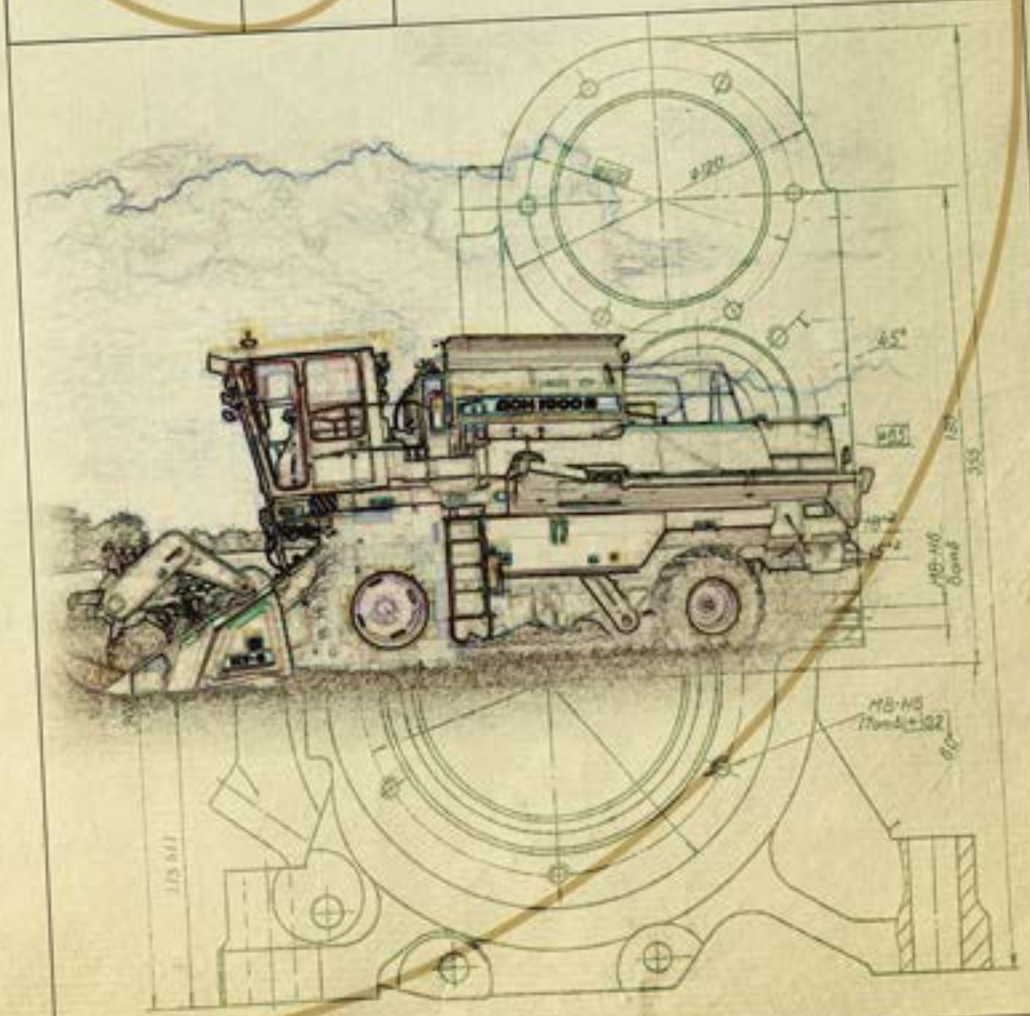

ISSN 2304-5809

Науковий журнал «Молодий вчений»

№ 7 (10) липень, 2014 р.
Частина I
Щомісячне видання

Члени редакційної колегії:

Глущенко Олеся Анатоліївна
доктор філологічних наук (Росія)

Змерзлий Борис Володимирович
доктор історичних наук (Україна)

Іртищева Інна Олександрівна
доктор економічних наук (Україна)

Марусенко Ірина Михайлівна
доктор медичних наук (Росія)

Мінін Ігор Владиленович
доктор технічних наук (Росія)

Мінін Олег Владиленович
доктор технічних наук (Росія)

Морозенко Дмитро Володимирович
кандидат ветеринарних наук (Україна)

Нетюхайло Лілія Григорівна
доктор медичних наук (Україна)

Пекліна Галина Петрівна
доктор медичних наук (Україна)

Романенкова Юлія Вікторівна
доктор мистецтвознавства (Україна)

Стратонов Василь Миколайович
доктор юридичних наук (Україна)

Шайко-Шайковський Олександр Геннадійович
доктор технічних наук (Україна)

Швецова Вікторія Михайлівна
кандидат філологічних наук (Росія)

Яригіна Ірина Зотовна
доктор економічних наук (Росія)

Коректура: О. Скрипченко
Дизайн: А. Юдашкіна
Верстка: Н. Ковальчук

Відповідальність за зміст, добір та викладення фактів у статтях несуть автори.
Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.
Матеріали публікуються в авторській редакції. Передрукування матеріалів, опублікованих в журналі, дозволено тільки зі згоди автора та редакції журналу. Будь-яке використання – з обов'язковим посиланням на журнал.

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible.

Свідоцтво про реєстрацію ЗМІ:
КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.

© Науковий журнал «Молодий вчений», 2014
© Дизайн, Видавничий дім «Гельветика», 2014

ЗМІСТ

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

Атаманчук П.С., Цехмійстер В.А.
Методичні аспекти організації лабораторного фізичного практикуму в основній школі.....6

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Банит В.В.
Повышение эффективности использования шифрования RSA в облачных системах.....10
Богданов О.В.
Залежність пружних коливань пакету від оптичних характеристик внутрішнього шару при ФТА перетворені.....12
Дорогань Н.О., Нудченко Л.А., Черняк Л.П.
Структуроутворення водних дисперсних систем крейда-каолін.....15
Дорогий Я.Ю., Николин О.І.
Комплексна система розподілення прав для віддаленого доступу до мережі керування.....18
Мацаєва Т.В.
Семантичний розбір речення, як необхідна складова алгоритму трансферного перекладу.....21
Москалец М.П., Богданов А.В.
Бинауральный слух и анализ акустических свойств помещений.....24

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

Ключник А.В., Демитер О.М., Перепеч В.М.
Пріоритети розвитку аграрного сектору України в умовах формування нових векторів міжнародного співробітництва.....28

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Дєдуш О.В.
Українські військові пісні як елемент національної самосвідомості.....32
Дробот М.В.
Соціально-ідеологічна конфронтація двох типів німецьких еліт у релігійній політиці на території окупованої України.....36
Ідрісов Д.І.
Кваліфікаційні роботи з історії: академічні вимоги до них в Україні та на Заході.....40
Печеніна Н.А.
Політична реабілітація в Україні в середині 1950-х рр.....44

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Антонюк О.І., Заболотний А.В.
Попит і пропозиція на ринку фінансових послуг.....48
Бондар Н.М.
Методологічні засади обґрунтування розподілу ризиків між учасниками проекту державно-приватного партнерства.....51

Булат Г.В., Булка І.В.
Вплив кредиторської заборгованості на фінансовий стан підприємств та проблеми її оптимізації.....56
Бутко М.П., Гринюк О.І.
Демаркаційні аспекти понять «контролінг» і «контроль» в контексті управлінської парадигми підприємства.....58
Волохата В.Є., Чубенко А.А.
Функціонування платіжних систем України на сучасному етапі їх розвитку.....63
Гольдфарб А.Г., Пунтус Н.І.
Корупція як один з основних чинників економічної та соціальної кризи в Україні..67
Гудима Р.Р.
Механізми фінансового забезпечення розвитку прикордонної транспортної інфраструктури: адаптація до українських реалій.....70
Гутченко А.В.
Місце служби контролінгу в системі управління підприємством.....74
Душко К.А.
Развитие теории бухгалтерского учета: поведенческий фактор.....77
Жупаненко А.В.
Ринкові та неринкові чинники розвитку сучасних зоологічних парків.....80
Журба І.О., Бєлов Б.О.
Вивчення досвіду стратегічного планування в активних європейських містах.....83
Иваниченко В.В.
Установление внутренних резервов финансирования деятельности предприятия.....86
Іващенко М.В.
Зміни поведінки на кредитному ринку в контексті суспільно-політичних перетворень.....89
Ігнатова О.М., Мохамад О.В.
Аналіз впливу факторів зростання кількості надлишкових коштів у ПАТ «Дельта Банк»..93
Ільченко В.М., Мацак М.М., Янчара А.М.
Аналіз основних показників сталого розвитку промислових регіонів України.....96
Кам'янецька О.В.
Тенденції розвитку світового ринку озброєнь на тлі загострення геополітичних конфліктів.....99
Кац М.В., Швець В.Г.
Стандартизація бухгалтерського обліку на підприємствах України відповідно до міжнародної практики облікового процесу..102
Ключник А.В., Каплунова О.В., Плеханова А.В.
Регулювання зовнішньоекономічної діяльності на регіональному рівні.....105
Шевцова О.О.
Методичні засади формування державних програм економічного розвитку регіонів на засадах регіонального маркетингу.....109

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Будз Г.І.
Становлення онтологічного підходу до істини в античній філософії.....114
Дем'янюк М.Б.
Полемічна література і постать Івана Вишенського у полі структурного психоаналізу Жака Лакана.....118

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Боса В.П.
Роль колоративів у репрезентації депресивного стану героїв (на матеріалі іспанської повоєнної прози).....124
Демчук А.И.
Средства вербализации качества голоса в современном английском языке.....126
Сірук В.Г.
Діалогічний наратив у прозі Лесі Українки..130

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

Ільченко В.М., Шабала А.В., Сокальська Є.С.
Аналіз показників стану екологічних систем Дніпропетровського регіону.....134
Юрасов С.Н., Курьянова С.А.
Методика расчета установившейся турбулентной диффузии взвеси в водном потоке.....138

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Баймұрза Б.С.
Понятие досудебного (предварительного) производства. Оценка формы и системы досудебного производства.....142
Далекорей А.М.
Мотив умисного злочину: поняття та його кримінально-правова характеристика.....146
Котубей І.І.
Про активність суду під час дослідження доказів у кримінальному провадженні.....150
Кочина О.С.
Історія становлення та розвитку захисту авторського права та суміжних прав.....154
Литвиненко В.М.
Значення соціальних послуг як одного із видів соціального захисту 157

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Бовкуш К.П.
Основні засади формування інклюзивної компетентності педагога.....162
Дубініна О.М., Таранська О.Л.
Розвиток просторового мислення засобами геометрії в контексті інформатизації сфери професійної освіти.....164
Золотова Г.Д.
Науково-теоретичний аналіз сутності адиктивної поведінки дітей.....167
Самусь Т.В.
Аналіз педагогічних умов формування здоров'язбережувальних компетенцій майбутніх інженерів-педагогів.....171
Топчій Л.С.
Формування україномовної соціокультурної компетентності: теоретичні і практичні аспекти.....174
Яковлева О.В.
Діагностика соціалізованості молодших школярів.....177

ЗМІСТ

МЕДИЧНІ НАУКИ

Булик Т.С.
Генетичний поліморфізм гена інгібітора активатора плазміногена 1 (PAI-1 4G/5G) у вагітних із ожирінням.....182
Гончаренко В.А.
Ошибки в диагностике и лечении хронического рецидивирующего афтозного стоматита у детей.....184
Дєдов А.В.
Шляхи підвищення ефективності екстрасклеральних втручань при регматогенних відшаруванях сітківки.....187
Заика И.В., Буряк В.В.
Характеристика функционального состояния сердечно-сосудистой системы у пациентов с артериальной гипертензией.....193

CONTENTS

PHYSIC-MATHEMATICAL SCIENCES

Atamanchuk P.S., Tsehmiyster V.A.
Methodological aspects of the organization physics laboratory course in basic school.....6

ENGINEERING SCIENCES

Banit V.V.
Improved utilization of RSA encryption in the cloud systems.....10
Bogdanov O.V.
Dependence package elastic vibrations on the optical characteristics of the inner layer in FTA transformation.....12
Dorogan N.A., Nudchenko L.A., Chernyak L.P.
Structure formation of water dispersible systems chalk-kaolin.....15
Dorogyy Y.Yu., Nykolyn O.I.
Complex access level system for out-of-band management network.....18
Matsaeva T.V.
Semantic analysis as a necessary component of transfer translation algotithm.....21
Moskalets M.P., Bogdanov O.V.
Binaural hearing and analis of acoustic properties of the room.....24

AGRICULTURAL SCIENCES

Klyuchnik A.V., Demyter O.M., Perepech V.M.
Priorities of development of the agrarian sector of Ukraine in the formation of new vectors of international cooperation.....28

HISTORICAL SCIENCES

Diedush O.V.
Ukrainian military songs as element of national morale.....32
Drobot N.V.
Social-ideological confrontation of two types german elite in religious policy on territories occupied Ukraine.....36
Idrisov D.I.
Qualifying papers on history academic requirementsfor them in Ukraine and the West.....40
Pechenina N.A.
Political rehabilitation in Ukraine in the middle of 1950-th.....44

ECONOMICS SCIENCES

Antonjuk O.I., Zabolotniy A.V.
Supply and demand for financial services market.....48
Bondar N.M.
Methodological bases of ground of distribution of risks are between participants of project of public-private partnership.....51
Bulat G.V., Bulka I.V.
Effect payable on financial situation and challenges of optimizing.....56

Butko N.P., Gryniuk O.I.
Demarcative aspects of the terms «the controlling» and «the control» within the context of enterprise management paradigm.....58
Volohata V.E., Chubenko A.A.
Functioning of payment systems Ukraine at the present stage of development.....63
Goldfarb A.G., Puntus N.I.
Corruption as a major factor in economic and social crisis in Ukraine.....67
Hudyma R.R.
Mechanisms of financial support of border transport infrastructure: adaptation to Ukrainian realities.....70
Gutchenko A.V.
The role of the controlling department in the enterprise management system.....74
Dushko K.A.
Development of the theory of accounting: behavioral factor.....77
Zhupanenko A.V.
Market and non-market factors of modern zoological parks development.....80
Zhurba I.O., Belov B.O.
Studying the experience of strategic planning in active European cities.....83
Ivanichenko V.V.
Establishment internal reserves of financing of activity of enterprise.....86
Ivashchenko M.V.
Behavior change in the credit market in the context of socio-political upheaval.....89
Ignatova O.N., Mohamad O.V.
Analysis of influence of factors of growing surplus funds of JSC «Delta Bank».....93
Ilchenko V.N., Matsak M.N., Yanchara A.N.
Analysis of key indicators of sustainable development of industrial regions of Ukraine..96
Kamianetska O.V.
Global market trends weapons amid geopolitical conflict exacerbation.....99
Kats M.V., Shvets V.G.
Accounting standardization based on international practice for the Ukrainian enterprises.....102
Klyuchnik A.V., Kaplunova O.V., Plekhanova A.V.
Regulation of foreign economic activities on the regional level.....105
Shevtsova O.O.
Methodical bases of formation of state programs of regional economic development on the basis of regional marketing.....109

PHILOSOPHY SCIENCES

Budz H.I.
Formation of the ontological approach to truth in ancient philosophy.....114
Demianiuk M.B.
Polemical literature and Ivan Vyshenskiy figure at Zhak Lakan psychoanalysis structural field.....118

PHILOLOGICAL SCIENCES

Bosa V.P.
Rule of colour in the representation of depression of characters (based on the Spanish postwar prose).....124
Demchuk A.I.
The means of voice quality verbalization in the modern English language.....126
Siruk V.G.
Dialogic narrative in prose Lesya Ukrainka.....130

GEOGRAPHICAL SCIENCES

Il'chenko V.M., Shabala A.V., Sokal'ska Ye.S.
Analysis of indicators of ecological systems Dnipropetrovs'k region.....134
Urasov S.N., Kuryanova S.A.
Mathematical model of permanent turbulent diffusion of hanging matter up is in a water-course.....138

JURIDICAL SCIENCES

Baimurza B.S.
Concept of pre-trial procedures evaluation. Form and system pre-procedures 142
Dalekorey A.M.
The motif of an intentional crime: the concept and its criminal legal description.....146
Kotubey I.I.
About activity of court in the course of research of proofs in criminal proceedings.....150
Kochyna O.S.
History of the formation and development of protection copyright and related rights.....154
Lytvynenko V.M.
Importance of social services as a type of social protection.....157

PEDAGOGICAL SCIENCES

Bovkush K.P.
Basic principies of in clusiveness competence of teachers.....162
Dubinina O.M., Taranska O.L.
Development of spatial thinking by means of geometry in the context of computerization in the sphere of professional education.....164
Zolotova H.D.
Scientific and theoretical analysis of the content of children's addictive behavior.....167
Samus' T.V.
Pedagogical conditions analysis of health-care competences of future engineers and teachers.....171
Topchiy L.S.
Formation of Ukrainian sociocultural competence: theoretical and practical aspects.....174
Yakovleva O.V.
Diagnostics serializerbean younger students..177

MEDICAL SCIENCES

Bulyk T.S.
Genetic polymorphism gene plasminogen activator inhibitor 1 (PAI-1 4G/5G) in pregnant with obese 182
Goncharenko V.A.
Mistakes of the diagnostic and treatment of recurrent aphtous stomatitis in childhood.....184
Dedov A.V.
Ways to increase efficiency of extrascleral interventions for rhegmatogenous retinal detachments.....187
Zaika I.V., Buriak V.V.
Functional characteristic of cardio-vascular system in hypertensive patients.....193

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

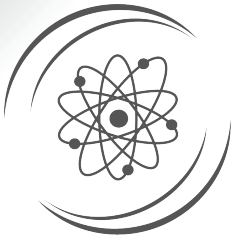

УДК 373.5.016:53

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЛАБОРАТОРНОГО ФІЗИЧНОГО ПРАКТИКУМУ В ОСНОВНІЙ ШКОЛІ

Атаманчук П.С., Цехмійстер В.А.
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Стаття присвячена проведенню фізичного практикуму у основній школі. Вона допоможе вчителю фізики правильно організувати учнів під час проведення лабораторного практикуму. Особливістю даного практикуму є те, що під час його проведення учні на занятті виконують різні роботи.
Ключові слова: фізика, освіта, учень, фізичний практикум, фізичний експеримент, обладнання, спостереження.

Постановка проблеми. Фізика – наука експериментальна. Оскільки між фізикою-наукою і фізикою-навчальним предметом існує тісний зв'язок, процес навчання фізики полягає в послідовному формуванні нових для учнів фізичних понять і теорій на основі небагатьох фундаментальних положень, що опираються на дослід. У ході цього процесу знаходить відображення індуктивний характер встановлення основних фізичних закономірностей на базі експерименту і дедуктивний характер виведення наслідків із встановлених таким чином закономірностей з використанням доступного для учнів математичного апарату [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження показують, що проблемам удосконалення методики і техніки шкільного фізичного експерименту в загальноосвітній школі присвячені праці П.С. Атаманчука, О.М. Ніколаєва, В.В. Мендерецького Л.І. Анциферова, В.О. Бурова, С.П. Величка, О.Ф. Кабардіна, Є.В. Коршака, Б.Ю. Миргородського, М.Я. Молоткова, М.М. Шахмаєва та інших дослідників [3; 5]. Тому можна стверджувати, що використання експерименту в навчальному процесі з фізики дозволяє:

· показати фізичні, в педагогічно трансформованому вигляді і тим самим створити необхідну експериментальну базу для їх вивчення;

· проілюструвати встановлені в науці закони і закономірності в доступному для учнів вигляді і зробити їх зміст зрозумілим для учнів;

· підвищити наочність викладання;

· ознайомити учнів з експериментальним методом дослідження фізичних явищ;

· показати застосування фізичних явищ в техніці, технологіях та побуті;

· посилити інтерес учнів до вивчення фізики;

· формувати політехнічні та дослідно-експериментаторські навички.

Мета статті. Головною метою статті є організація лабораторного практикуму з фізики та методика його проведення.

Виклад основного матеріалу. В основній школі закладаються основи фізичного пізнання світу: учні опановують суть основних фізичних понять і законів, оволодівають науковою термінологією, основними методами наукового пізнання та алгоритмами розв'язування фізичних задач, у них розвиваються експериментальні вміння і дослідницькі навички, формуються початкові уявлення про фізичну картину світу.

Курс фізики основної школи ґрунтується на пропедевтиці фізичних знань, що відбувається на більш ранніх етапах навчання. Так, у початковій школі молодші школярі на уроках з різних предметів ознайомлюються з проявами фізичних явищ природи, засвоюють початкові відомості з фізики, оволодівають елементарними навичками пізнання природи. Особливого значення тут набуває співвідношення сенсорного еталона величини з конкретними властивостями тіл (маса, довжина, площа, об'єм, час, температура). Засвоєння учнями системи фізичних знань та здатність застосовувати їх у процесі пізнання і в практичній діяльності є одним із головних завдань навчання фізики в середній школі [7].

Відмінністю навчання фізики в основній та старшій школі є глибина й обсяг вивчення фізичних теорій і застосування отриманих знань для розв'язання теоретичних та експериментальних завдань.

Навчання учнів фізики в основному відбувається на основі базового курсу фізики основної школи, формуванні в них наукового світогляду, здатності до наукового пізнання світу, усвідомленні екологічної культури життєдіяльності. Відповідно до цього зміст фізичної освіти спрямовано на опанування учнями наукових фактів і фундаментальних ідей, усвідомлення ними суті понять і законів, принципів і теорій, які дають змогу пояснити перебіг фізичних явищ і процесів, з'ясувати їхні закономірності, характеризувати сучасну фізичну картину світу, зрозуміти наукові основи сучасного виробництва, техніки і технологій, оволодіти основними методами наукового пізнання і використати набуті знання в практичній діяльності. [1]

Фізичний практикум практичний тим, що для його проведення потрібний лише один комплект обладнання. Даний вид навчального експерименту найбільш розповсюдженим у вищих навчальних закладах. Роботи практикуму зазвичай складніші, ніж фронтальні лабораторні роботи. Разом з тим лабораторний практикум сприяє ознайомленню учнів з різними методами в підготовці, виготовленні та монтажі устаткування, розвитку дослідних навичок застосовувати набуті знання для розв'язування практичних завдань. Проведення лабораторного практикуму з фізики в основній школі має за мету дієве засвоєння знань з фізики. Як правило, в ході виконання роботи, учні користуються готовими інструкціями до роботи.

Така методика проведення робіт фізичного практикуму можлива, але її виконання гранично регламентовано: що і як потрібно робити, учням указано, їм залишається лише виконати вказані дії, а це означає, що учні не здійснюють самостійних пошуків, їх мислення протікатиме на репродуктивному рівні, тому таким шляхом неможливо розвивати творче мислення учнів, а отже, це означає, що практикум необхідно переводити на пошуково-креативні технології [2, 3].

При навчанні фізики одним із важливих видів навчальної діяльності є фізичний експеримент. Оскільки матеріальна база фізичних кабінетів не завжди може забезпечувати виконання всіх лабораторних робіт і робіт фізичного практикуму, вчитель може замінювати окремі роботи рівноцінними, отже пропонувати власну тематику робіт. Також декілька

© Атаманчук П.С., Цехмійстер В.А., 2014

короткочасних робіт можна об'єднати в одну. Дозволяється проведення експериментальних досліджень на наявному у фізичному кабінеті обладнанні за запропонованою вчителем інструкцією. В експериментальних роботах можуть використовуватися саморобні пристрої (зокрема, матеріали та речі ужиткового спрямування) за умови дотримання правил безпеки. Під час постановки нестандартних експериментальних робіт учитель повинен враховувати рівень володіння учнями теоретичним матеріалом, знання якого забезпечують успішне її виконання.

В загальному шкільний фізичний експеримент можна класифікувати за різними ознаками: за дидактичною метою, за рівнем відповідності науковому експерименту, за ступенем складності, за характером навчальної діяльності учнів і т.д. Структура навчального фізичного експерименту, відображаючи, в цілому структуру наукового експерименту, включає новий елемент навчального характеру, зв'язаний з діяльністю вчителя, який виступає в ролі кваліфікованого керівника навчального фізичного експерименту. Він може впливати або безпосередньо на засоби дослідження, або на учнів, які керуватимуть засобами дослідження.

У зв'язку з вищевикладеним навчальний експеримент поділяється на два види: демонстраційний і лабораторний. Структура демонстраційного експерименту *(рис. 1)* та лабораторного *(рис. 2)* наступна:

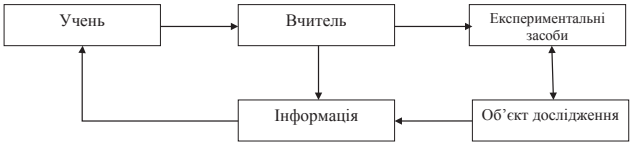

Рис. 1. Структура демонстраційного експерименту

Рис. 2. Структура лабораторного експерименту

У навчальних програмах наведено перелік робіт фізичного практикуму, тематика якого є орієнтовною. Учителем визначається тривалість робіт фізичного практикуму – 1 або 2 години. Години, що відведено на фізичний практикум, можна розділяти на частини і проводити роботи в різних семестрах, а також включати ці роботи в перелік експериментальних завдань, які проводяться протягом вивчення теми. Кількість робіт фізичного практикуму, яка оцінюється, визначається вчителем залежно від їх тривалості та складності. З метою узагальнення експериментальних методів пізнання і дослідницьких навичок бажано проводити підсумкові заняття, оцінюючи рівень знань та умінь учнів та, як правило, виставляти тематичну оцінку.

За результатами виконання фізичного практикуму учні оволодівають експериментальними методами дослідження механічних явищ, удосконалюють навички роботи з фізичними приладами, удосконалюють здатність узагальнювати дослідні факти і робити висновки про спостережувані явища і процеси.

Оформлення лабораторних робіт фізичного практикуму може здійснюватися в спеціальних зошитах або зошитах на друкованій основі, яким надано відповідний гриф МОН, а також на окремих аркушах. Ці звітні матеріали мають зберігатися протягом навчального року в кабінеті фізики [8].

Проведення практикумів ставить високі вимоги і до вчителя в керівництві учбовою діяльністю учнів, і до підготовки самого практикуму. В ході експериментальної роботи вчителеві необхідно здійснювати оперативний контроль над роботою учнів.

Оцінювання експериментальної діяльності учнів, як правило, включає такі елементи: перевірку підготовленості учнів до роботи; перевірку процесу її виконання, оцінку якості наданого звіту про проведену роботу з урахуванням наведених висновків та узагальнень [4, 5].

Отже, лабораторний фізичний практикум є одним із найважливіших і найефективніших інструментів процесу формування уміння спостерігати, вимірювати та робити необхідні висновки. З огляду на стан матеріальної бази, в межах заданої тематики можливо вносити зміни в перелік лабораторних робіт, які винесені на виконання в ході фізичного практикуму та водночас доцільно варіювати зміст роботи відповідно до рівня навчальних досягнень учнів.

Список літератури:

1. Атаманчук П.С. Дидактичні забезпечення семінарських занять з курсу «Методика навчання фізики» (загальні питання): навчальний посібник. – 2-е видання, виправлено ідоповнено. / П.С.Атаманчук, О.М.Семерня, Т.П.Поведа. – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. – 384 с.
2. Атаманчук П.С. Інноваційні технології управління навчанням фізики: монографія / П.С.Атаманчук. – Кам'янець-Подільський: К–ПДПУ, 1999. – 174 с.
3. Атаманчук П.С. Управління процесом навчально-пізнавальної діяльності: монографія / П.С.Атаманчук.. – Кам'янець-Подільський: К–ПДПІ, 1997. – 136 с.
4. Атаманчук П.С., Ляшенко О.І., Мендерецький В.В., Ніколаєв О.М. Методика і техніка навчального фізичного експерименту в основній школі. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. – 292 с.
5. Атаманчук П.С., Ляшенко О.І., Мендерецький В.В., Ніколаєв О.М. Методика і техніка навчального фізичного експерименту в старшій школі. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. – 420 с.
6. Ніколаєв О.М. Організація фізичного практикуму в старшій школі / О.М. Ніколаєв // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія педагогічна / [редкол.: П.С. Атаманчук (голова, наук. ред) та інші.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університету імені Івана Огієнка, 2010. – Вип. 16: Формування професійних компетентностей майбутніх учителів фізико-технологічного профілю в умовах євроїтеграції. – 328 с. – С. 159-161.
7. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Фізика. 7-11класи. Астрономія 11 клас / уклад. О.М.Євлахова, М.В.Бондаренко. – Х.: Вид. група «Освіта», 2011. – 120 с.
8. Цехмійстер В.А. Лабораторний фізичний практикум у старшій школі / В.А. Цехмійстер // Пошук молодих вчених. Випуск 11. Збірник матеріалів Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції [«Формування компетентностей учнів і студентів засобами природничо-математичних дисциплін»] (Херсон 19-20 квітня 2012 р.) / Укладач: Шарко В.Д., Коробова І.В. – Херсон: ПП.Вишемирський В.С., 2012 – 268 с. – С. 168-170.

Атаманчук П.С., Цехмийстер В.А.
Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана Огиенко

МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОРГАНИЗАЦИИ ЛАБОРАТОРНОГО ФИЗИЧЕСКОГО ПРАКТИКУМА В ОСНОВНОЙ ШКОЛЕ

Аннотация
Статья посвящена проведению физического практикума в основной школе. Она поможет учителю физики правильно организовать учащихся во время проведения лабораторного практикума. Особенностью данного практикума является то, что во время его проведения на занятии ученики выполняют различные работы.
Ключевые слова: физика, образование, ученик, физический практикум, физический эксперимент, оборудования, наблюдения.

Atamanchuk P.S., Tsehmiyster V.A.
Kamianets-Podilsky national University named after Ivan Ohienko

METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE ORGANIZATION PHYSICS LABORATORY COURSE IN BASIC SCHOOL

Summary
The Article is dedicated to the physics laboratory at the basic school. It will help the teacher of physics correctly organize students during laboratory work. A feature of this workshop is that during its holding in class students have jobs.
Keywords: physics, education, student, physics workshop, a physical experiment, equipment, surveillance.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 004.7

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ШИФРОВАНИЯ RSA В ОБЛАЧНЫХ СИСТЕМАХ

Банит В.В.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

Исследован метод повышения эффективности использования шифрова-ния RSA в облачных системах. Разработана тестирующая программа. Проведены экспериментальные исследования.
Ключевые слова: шифрование, RSA, облачные системы, криптография, защита информации.

Постановка проблемы. Облачные вычисления – программно-аппаратное обеспечение, доступное пользователю через Интернет или локальную сеть в виде сервиса, позволяющего использовать удобный интерфейс для удаленного доступа к выделенным ресурсам (вычислительным ресурсам, программам и данным) [1].

На данный момент большинство облачных инфраструктур развернуто на серверах датацентров, используя технологии виртуализации, что фактически позволяет любому пользовательскому приложению использовать вычислительные мощности, совершенно не задумываясь о технологических аспектах. Тогда можно понимать «облако» как единый доступ к вычислениям со стороны пользователя.

При работе с облачными системами главной проблемой остается безопасность информации передаваемой между облаком и пользователем, поддерживая соответствующую скорость работы.

Для безопасной передачи данных между пользователем и облачным сервисом можно использовать криптографию. В качестве криптографического алгоритма был выбран RSA. Именно этот алгоритм позволяет использовать шифрование с открытым ключом, но в качестве недостатка имеет низкую скорость шифрования и дешифрования, в связи с тем, что для этого алгоритма выбирается большая длина ключа.

В данной статье рассматривается метод повышения эффективности ис-пользования шифрования RSA в облачных системах путем определения длины ключа для требуемого времени отклика.

Анализ последних исследований и публикаций. Последние исследования в этой области проводили А. О. Жиров, О. В. Жирова, С. Ф. Кренделев в своей диссертации на тему: «Безопасные облачные вычисления с помощью гомоморфной криптографии». Но в этих работах не учитывается факт поддержания соответствующей скорости обмена данными между пользователем и облачным сервисом.

Безопасность данных теоретически может быть под угрозой. Не все данные можно доверить стороннему провайдеру в интернете, тем более, не только для хранения, но ещё и для обработки. Все зависит от того, кто предоставляет «облачные» услуги. Если данные надежно шифруются, постоянно делаются их резервные копии, и поставщик услуг уже не один год работает на рынке и имеет хорошую репутацию, то угрозы безопасности данных может никогда не случиться. У пользователя «облачных» бизнес приложений могут также возникнуть и юридические проблемы, например связанные с выполнением требований защиты персональных данных.

Государство, на территории которого размещен датацентр, может получить доступ к любой информации, которая в нем хранится. Например, по законам США, где находится самое большое количество датацентров, в этом случае компания-провайдер даже не имеет права разглашать факт передачи конфиденциальной информации кому-либо, кроме своих адвокатов [2].

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Нерешенной проблемой является проблема защищенной передачи информации между пользователем и облаком, при этом поддерживая нужную скорость работы.

Эта проблема является, наверное, одной из самых существенных в вопросе вывода конфиденциальной информации в облако. Путей ее решения может быть несколько. Во-первых, можно шифровать всю информацию, помещаемую на облако. Во-вторых, можно просто ее туда не помещать. Однако, во всяком случае, у компаний, пользующихся облачными вычислениями, это должно быть определенным пунктом в списке вопросов информационной безопасности. Кроме того, сами провайдеры должны улучшать свои технологии, предоставляя некоторые услуги по шифрованию.

Цель статьи. Главной целью статьи является повышения эффективности использования шифрования RSA в облачных системах путем определения длины ключа для требуемого времени отклика.

Описание метода. Идея состоит в том, что между пользователем и облаком создается шифрованное соединение RSA. На облаке есть песочница, которая содержит в себе статистику зависимости длины ключей от времени отклика. Песочница анализирует требуемую скорость работы и уровень безопасности передачи данных между пользователем и облачным сервисом. Если для данного соединения требуется высокий уровень безопасности, то длина ключа берется побольше, но при этом время, затрачиваемое на шифрование и дешифрование увеличивается, что снижает скорость работы всей системы.

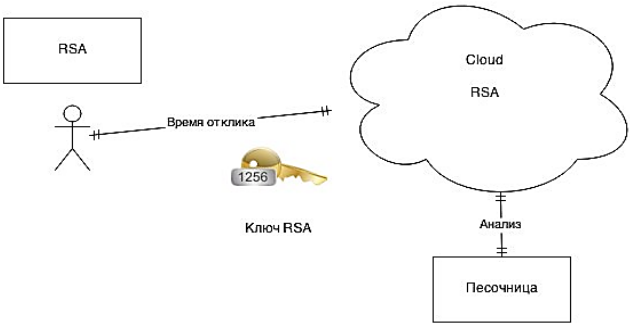

Рис. 1. Шифрованное взаимодействие с облаком

Алгоритм RSA

RSA – криптографическая система открытого ключа, обеспечивающая такие механизмы защиты как шифрование и цифровая подпись (аутентификация – установление подлинности).

© Баніт В.В., 2014

Алгоритм RSA работает следующим образом: берутся два достаточно больших простых числа p и q и вычисляется их произведение n = p*q; n называется модулем.

Затем выбирается число e, удовлетворяющее 1< e < (p − 1)*(q − 1) и не имеющее общих делителей кроме 1 (взаимно простое) с числом (p − 1)*(q -1).

Затем вычисляется число d таким образом, что (e*d − 1) делится на (p − 1)*(q − 1).

e − открытый (public) показатель

d − частный (private) показатель.

(n; e) − открытый (public) ключ

(n; d) − частный (private) ключ.

Делители (факторы) p и q можно либо уничтожить либо сохранить вместе с частным (private) ключом.

Если бы существовали эффективные методы разложения на сомно-жители, то, разложив n на сомножители (факторы) p и q, можно было бы получить частный (private) ключ d. Таким образом надежность криптосистемы RSA основана на трудноразрешимой − практически неразрешимой − задаче разложения n на сомножители (то есть на невозможности факторинга n) так как в настоящее время эффективного способа поиска сомножителей не существует [3].

Практический пример необходимости шифрования. Приведем пример актуальности шифрования данных пользователя из области разработки программного обеспечения. Допустим существует облачный сервис для написания и сборки проектов, причем проект содержит не только файлы с исходным кодом, но и изображения, аудио и видео, созданные специ-ально для проекта (на данный момент действует сервис Ideone.com для компиляции только одиночных файлов с кодом).

Разработчик программного обеспечения заинтересован в безопасности и секретности хранения своих данных, дело в том что злоумышленник может перехватывать важные данные разработчика во время работы с сервисом. Что бы этого избежать данные нужно шифровать, но это в свою очередь снизит производительность, из-за того что информацию нужно постоянно кодировать и декодировать. Это негативно скажется на самой работе сервиса, так как время отклика системы значительно понижается. Что бы это исправить нужно создать систему реального времени, которая бы учитывала длину ключа, и скорость передачи пакета, так как они существенно влияют на обмен информацией между клиентом и облаком. То есть во время создания сессии между пользователем и сервисом, система анализирует время передачи пакета, его размер, и время на кодирование и декодирование, и выдает пользователю рекомендуемые параметры для данной сессии, а пользователь уже сам выбирает что ему важно на данное время: скорость работы, или безопасность.

Перед разработчиками сервиса стоит задача реализации системы шифрования которая позволит взаимодействовать с сервисом без ощутимых временных затрат.

В данной работе анализируется алгоритм шифрования RSA, а именно зависимость времени шифрования от размера пакета, величины ключа.

Описание разработанной программы. Программа состоит из 2 частей:

− первая часть представляет собой сбор статистики зависимости длины ключа от времени шифрования, учитывая также длину блока.

− вторая часть − это сама песочница, которая исходя из требуемого времени отклика, длины блока сообщения и используя выше собранную статистику, выдает рекомендуемое значение длины ключа.

Сбор статистики нужен для того что бы ускорить работу самой песочницы, когда наперед уже известны рекомендованы длины ключей, от требуемых параметров. Это позволяет не делать лишних операций, таких как генерация ключей для тестирования каждой длины ключа.

Исходный код программы находится в приложении А.

Снизу приведены графики демонтирующие результаты собранной статистики, зависимости длины ключей от времени отклика. Где на вертикальной оси − это длина ключа в битах, а на горизонтальной время шифрования и дешифрования блоков данных.

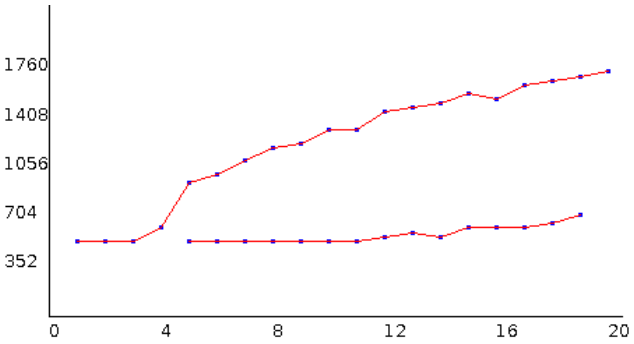

Рис. 2. График статистики для блока 5 и 40 байт

bits	data	time
544	40	1
544	40	2
608	40	3
832	40	4
960	40	5
1120	40	6
1152	40	7
1024	40	8
1312	40	9
1280	40	10
1376	40	11
1376	40	12
1504	40	13
1408	40	14
1568	40	15
1600	40	16
1632	40	17
1728	40	18
1664	40	19
1760	40	20

Табл. 1. Часть статистики

Ниже приведен второй график статистики для блока 5 Кбайт.

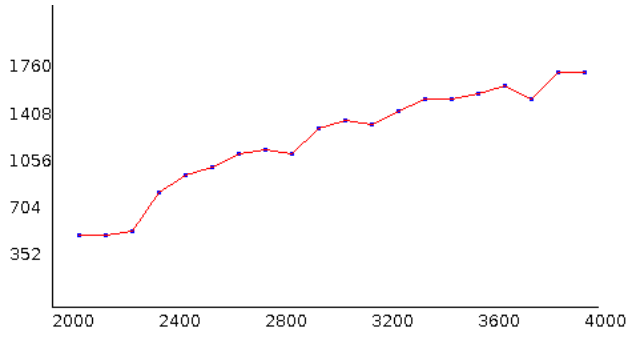

Рис. 3. График статистики для блока 5 Кбайт

Работа песочницы заключается в определении длины ключа по за-данным параметрам − размер блока и время шифрования. Например, для блока 10 байт и времени 11 мс программа выдаст 1280 бит. В программе для этого нужно ввести determineBits (11,10).

Выводы и предложения. В работе предложен способ повышения эффективности использования шифрования RSA путем определения длины ключа для требуемого времени отклика.

Была разработана соответствующая песочница. Собрана статистика зависимости длины ключа от времени шифрования, учитывая также длину блока. Проведены экспериментальные исследования. Дальнейшим перспективным развитием данной темы можно назвать улучшение работы самой криптографической системы, используя другие алгоритмы.

Список литературы:

1. В.А. Устинов, И.П. Клементьев. Введение в облачные вычисления / В.А. Устинов, И.П. Кле-ментьев // Облачные вычисления. – 2011. – № 1. – С. 1-4.
2. В.А. Устинов, И.П. Клементьев. Введение в облачные вычисления / В.А. Устинов, И.П. Кле-ментьев // Основы облачных вычислений. – 2011. – № 1. – С. 48-52.
3. J.R. Vic Winkler. Securing the Cloud: Cloud Computer Security Techniques and Tactics / J.R. Vic Winkler // Securing the Cloud– 2011. – № 1. – P. 32-43.

Баніт В.В.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ШИФРУВАННЯ RSA В ХМАРНИХ СИСТЕМАХ

Анотація
Досліджено метод підвищення ефективності використання шифрування RSA в хмарних системах. Розроблена тестуюча програма. Проведено експериментальні дослідження.
Ключові слова: шифрування, RSA, хмарні системи, криптографія, захист інформації.

Banit V.V.
National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»

IMPROVED UTILIZATION OF RSA ENCRYPTION IN THE CLOUD SYSTEMS

Summary
Studied a method for increasing the efficiency of use of RSA encryption in cloud systems. Designed test program. Experimental studies.
Keywords: encryption, RSA, cloud systems, cryptography, information security.

УДК 534.14:535

ЗАЛЕЖНІСТЬ ПРУЖНИХ КОЛИВАНЬ ПАКЕТУ ВІД ОПТИЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ВНУТРІШНЬОГО ШАРУ ПРИ ФТА ПЕРЕТВОРЕНІ

Богданов О.В.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

Проведено аналіз залежності амплітуди та фази стаціонарного пружного коливання тонкого тришарового пакету. Фізичні властивості внутрішнього шару відрізняються від характеристик зовнішніх шарів лише значенням оптичного коефіцієнту поглинання. Зовнішні шари пакету виконані з однакового матеріалу. Постановка задачі виконана в рамках теорії незв'язаної термопружності.
Ключові слова: тришаровий пакет, фототермоакустичне (ФТА) перетворення, пружні коливання, оптичний коефіцієнт поглинання.

Вступ. Ефект фототермоакустичного (ФТА) перетворення знайшов застосування при дефектоскопії тонкошарових виробів, наприклад, в мікроелектроніці. З теоретичної сторони, на сучасному етапі існує велика кількість робіт, які присвячені питанню періодичного у часі ФТА перетворення [1, 2]. Слід також зауважити, що дослідники зазвичай цікавляться лише пружно-деформованим станом на «тіньовій» поверхні об'єкта (термооптична генерація звукових хвиль [3]).

Слід зазначити, що в присутніх, у відкритому доступі, дослідженнях відсутній аналіз параметрів пружних коливань від певних фізичних властивостей матеріалу. Цей недолік є дуже суттєвим для задач дефектоскопії, оскільки «дефектний» внутрішній шар може відрізнятися, від оточуючого матеріалу, лише певними параметрами. Тому, метою представленої роботи є аналіз залежності пружних коливань від фізичних властивостей внутрішнього шару. Зокрема, в рамках даної статті, розглянуто залежність амплітуди та фази

© Богданов О.В., 2014

пружних коливань пакету лише від зміни оптичного коефіцієнта поглинання в середньому шарі.

Постановка задачі. Розглядається пружній тришаровий пакет (рис. 1) на який діє амплітудо-модулюваний оптичний (лазерний) потік. Шари 1 та 3 представляють один той самий матеріал, а шар 2 – будемо вважати «дефектним», відмінність якого (від шарів 1 та 3) полягає у відмінності оптичного коефіцієнта поглинання.

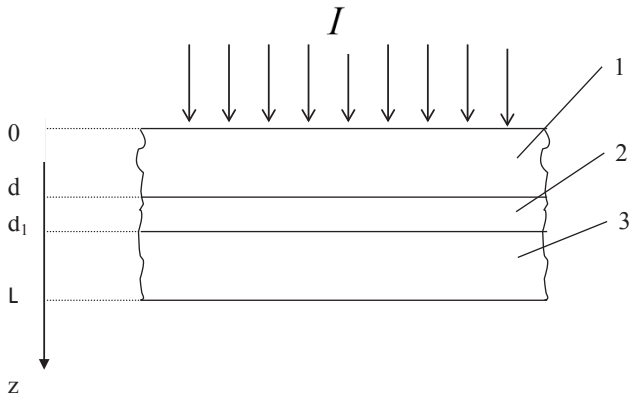

Рис. 1. Пружній тришаровий пакет

Лазерне випромінювання, поглинаючись в пакеті, викликає неоднорідне теплове розширення шарів. Це теплове розширення речовини, в свою чергу, викликає збудження в середовищі акустичних хвиль. Падіння лазерного потоку вважалося нормальним до границі розподілу повітря – пакет. Випромінювання було модульоване по інтенсивності

$$I = I_0\left(1 + m\cdot\cos\omega t\right),\quad \omega = 2\pi f$$

де m – коефіцієнт амплітудної модуляції (дорівнює 1), f – частота амплітудної модуляції.

В випадку генерації акустичних хвиль в тришаровому пакеті, 1 та 3 шари контактують з повітрям, передбачається що немає відтоку тепла з поверхонь зазначених шарів, а теплообмін протикає лише між шарами пакету, причому при переході тепла з одного шару в інший немає стрибків температури. Також було прийнято, що процес, який збуджується, змінюється в часі по гармонійному закону, а при його описі виправдано використання рівнянь теорії незв'язаної термопружності. [4, 5]

Підсумовуючи усе раніш сказане запишемо математичні рівняння, які описують процеси в пакеті, а також крайові умови для кожної з границь. При зроблених допущеннях вихідна система включає в себе рівняння незв'язаної теплопровідності та рівняння руху кожного з пружних шарів (в межах всього розділу)

$$\frac{\partial^2\theta_j}{\partial z^2} - \frac{1}{\chi_j}\frac{\partial\theta_j}{\partial t} = -\frac{\beta_j G_j}{2\kappa_j} I_0 \exp\left(i\omega t - \beta_j z\right) \tag{1}$$

$$\frac{\partial^2 u_j}{\partial z^2} - \frac{1}{v_j^2}\frac{\partial^2 u_j}{\partial t^2} = \eta_j\alpha_j\frac{\partial\theta_j}{\partial z} \tag{2}$$

В приведених диференційних рівняннях прийняті наступні позначення: θ_j – різниця між температурою речовини в збудженому стані та температурою в стані спокою; χ_j, κ_j, β_j – коефіцієнти температуропровідності, теплопровідності та оптичного поглинання, відповідно; $G_1 = 1$, $G_2 = \exp\left(-[\beta_1 - \beta_2]d\right)$, $G_3 = \exp\left(-[\beta_1 - \beta_2]d - [\beta_2 - \beta_3]d_1\right)$ – коефіцієнти для вирівнювання температурного поля (щоб на границях не було стрибків температури); $\omega = 2\pi f$; u – виникаючи в шарі переміщення; $v_j = \sqrt{\frac{\lambda_j + 2\mu_j}{\rho_j}}$ – швидкість розповсюдження пружних поздовжніх хвиль (λ_j та μ_j – коефіцієнти Ламе, ρ_j – густина шару); α_j – коефіцієнти лінійного теплового розширення матеріалу; $\eta_j = \frac{B_j^*}{C_j^T}$, $B_j^* = 3\lambda_j + 2\mu_j$, $C_j^T = \lambda_j + 2\mu_j$.

Рівняння механічної напруги в шарі пакету має вигляд:

$$\sigma_j = C_j^T\frac{\partial u_j}{\partial z} - \alpha_j B_j^*\theta_j \tag{3}$$

Крайові умови запишуться в наступному вигляді:

на границі $z = 0$

$$\kappa_1\frac{\partial\theta_1}{\partial z} = 0,\quad \sigma_1 = 0 \tag{4}$$

на границі $z = d$

$$\theta_1 = \theta_2,\quad \kappa_1\frac{\partial\theta_1}{\partial z} = \kappa_2\frac{\partial\theta_2}{\partial z},\quad u_1 = u_2,\quad \sigma_1 = \sigma_2 \tag{5}$$

на границі $z = d_1$

$$\theta_2 = \theta_3,\quad \kappa_2\frac{\partial\theta_2}{\partial z} = \kappa_3\frac{\partial\theta_3}{\partial z},\quad u_2 = u_3,\quad \sigma_2 = \sigma_3 \tag{6}$$

на границі $z = L$

$$\kappa_3\frac{\partial\theta_3}{\partial z} = 0,\quad \sigma_3 = 0 \tag{7}$$

Розв'язок задачі. Передбачаючи, що характеристики динамічного процесу змінюються в часі по гармонійному закону, а також враховуючи те, що лазерне випромінювання генерує в середовищі пружні хвилі з частотою рівною частоті амплітудної модуляції випромінювання, будемо шукати рішення в вигляді:

$$\theta(z,t) = \Theta(z)\cdot e^{i\omega t},\quad u(z,t) = U(z)\cdot e^{i\omega t} \tag{8}$$

Розв'язуючи диференційні рівняння (1) отримаємо наступні розв'язки для температурного поля в тришаровому пакеті

$$\Theta_j = \left(C_{4j-3}\cdot\exp\left[-p_{1j}z\right] + C_{4j-2}\cdot\exp\left[p_{1j}z\right]\right) + S_{1j}\cdot\exp\left[-\beta_j z\right] \tag{9}$$

де C_1–C_{14} постійні інтегрування, $p_{1j} = \sqrt{\frac{\omega}{2\chi_j}}(1+i)$, $S_{1j} = \frac{\beta_j G_j I_0}{2\kappa_j\left(p_{1j}^2 - \beta_j^2\right)}$. Підставляючи (9) в рівняння (2) знаходимо розв'язок для переміщень пружного тришарового пакету:

$$\begin{aligned} U_j = {} & \left(-C_{4j-3}\cdot\exp\left[-p_{1j}z\right] + C_{4j-2}\cdot\exp\left[p_{1j}z\right]\right)\cdot M_{1j} + \\ & + \left(C_{4j-1}\cdot\exp\left[-p_{2j}z\right] + C_{4j}\cdot\exp\left[p_{2j}z\right]\right) - \\ & - S_{2j}\cdot\exp\left[-\beta_j z\right] \end{aligned} \tag{10}$$

де $M_{1j} = \frac{\alpha_j\eta_j\cdot p_{1j}}{p_{1j}^2 - p_{2j}^2}$, $p_{2j} = \frac{i\omega}{v_j}$, $S_{2j} = \frac{\alpha_j\beta_j\eta_j\cdot S_{1j}}{\beta_j^2 - p_{2j}^2}$. Використовуючи отримані результати (9) та (10) знайдемо формули які описують теплові потоки

та, підставляючи (9) та (10) в (3), механічні напруги в шарах тришарового пружного пакету:

$$\begin{aligned} \kappa_j\frac{\partial\Theta_j}{\partial z} = {} & \left(-C_{4j-3}\cdot\exp\left[-p_{1j}z\right] + C_{4j-2}\cdot\exp\left[p_{1j}z\right]\right)\cdot M_{2j} - \\ & - S_{3j}\cdot\exp\left[-\beta_j z\right] \end{aligned} \tag{11}$$

$$\begin{aligned} \sigma_j^{\omega} = {} & \left(C_{4j-3}\cdot\exp\left[-p_{1j}z\right] + C_{4j-2}\cdot\exp\left[p_{1j}z\right]\right)\cdot M_{3j} - \\ & - \left(C_{4j-1}\cdot\exp\left[-p_{2j}z\right] - C_{4j}\cdot\exp\left[p_{2j}z\right]\right)\cdot M_{4j} + \\ & + S_{4j}\cdot\exp\left[-\beta_j z\right] \end{aligned} \tag{12}$$

де $M_{2j} = \kappa_j\cdot p_{1j}$, $S_{3j} = \beta_j\kappa_j\cdot S_{1j}$, $M_{3j} = -\alpha_j B_j^*\frac{p_{2j}^2}{p_{2j}^2 - p_{1j}^2}$, $M_{4j} = C_j^T\cdot p_{2j}$, $S_{4j} = \frac{\alpha_j B_j^* p_{2j}^2}{p_{2j}^2 - \beta_j^2}\cdot S_{1j}$. [4]

Чисельні результати. Фізичні властивості шарів 1 та 3 обираємо рівними властивостям кремнію, оскільки саме цей матеріал є базовим для побудови сучасних мікросхем: $\alpha = 2{,}33\cdot10^{-6}$ м/град, к = 156 Вт/м, $\beta = 1{,}2\cdot10^{6}$ м$^{-1}$, $\chi = 8{,}8\cdot10^{-5}$ град/с, $v = 8{,}43\cdot10^{3}$ м/с, $E = 10^{11}$ Па, $\nu = 0{,}27$. Для математичного моделювання було обрано випадок, коли коефіцієнт оптичного поглинання другого шару може відрізнятися на порядок, як менше, так і в більшу сторону. [6]

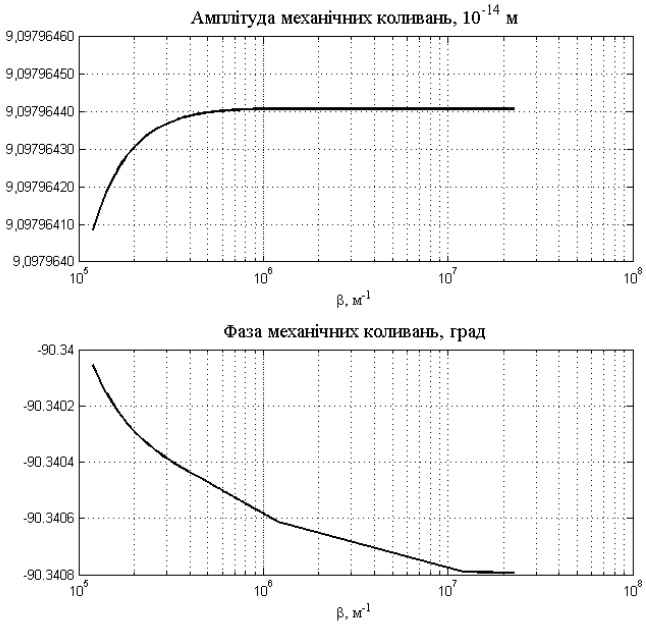

Рис. 2. Частота амплітудної модуляції 100 Гц

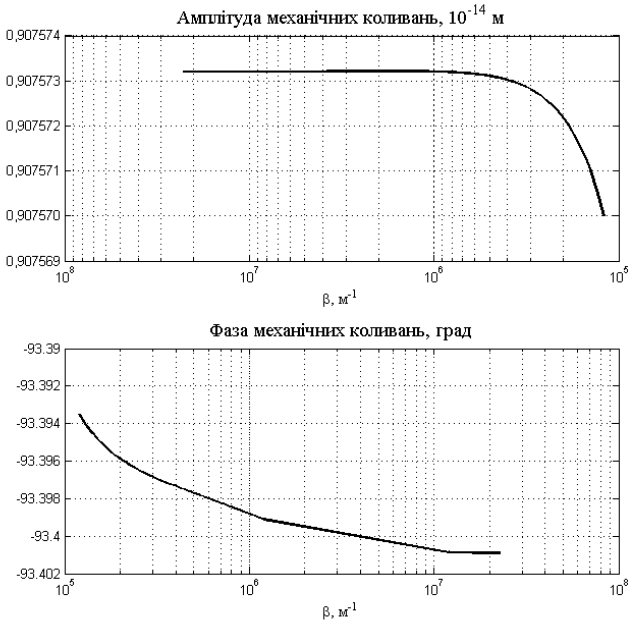

Рис. 3. Частота амплітудної модуляції 1 кГц

Результати чисельного дослідження для деяких частот амплітудної модуляції оптичного випромінення представлені на рис. 2 та рис. 3.

Висновки. Як видно з наведених результатів математичного дослідження, амплітуда пружних коливань має нелінійну залежність від значення коефіцієнта оптичного поглинання матеріалу. Проте різниці значень досить мала, тому можливість їх зафіксувати вимірювальною апаратурою

є низькою. З іншого боку, фіксуємо також нелінійну залежність фази пружних коливань, значення яких лежить в межах роздільної здатності вимірювальної апаратури. Цей факт вказує на шлях реєстрації відмінності коефіцієнта оптичного поглинання під час ФТА дефектоскопії.

Список літератури:

1. Коваленко А. Д. Термоупругость. – К.: Вища школа, 1975. – 216 с.
2. Корнаухов В. Г. Тепловое разрушение полимерных элементов конструкций при моногармоническом деформировании // Прикладная механика. – 2004. – Т. 40, – № 6. – С. 30–70.
3. Лямшев Л. М. Лазерное термооптическое возбуждение звука / Отв. ред. В. И. Ильичев; АН СССР, Акустический институт им. Н. Н. Андреева – М.: Наука, 1989. – 237 с.
4. Бабаев А. Э. Нестационарные тепловые процессы в полупространстве, при действии равномерно распределенных тепловых источников на интервале вдоль продольной координаты / Бабаев А. Э., Савин В. Г., Богданов А. В. Сотников А. В. // Электроника и связь. – 2002. – № 15. – С. 20–24.
5. Гузь А. Н. Дифракция упругих волн в многосвязных телах. / Гузь А. Н., Головчан В. Т.– К.: Наукова думка, 1972. – 254 с.
6. Кикоин И. К. Таблицы физических величин. Справочник / Под ред. акад. И. К. Кикоина. – М.: Атомиздат, 1976, – 1008 с.

Богданов А.В.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

ЗАВИСИМОСТЬ УПРУГИХ КОЛЕБАНИЙ ПАКЕТА ОТ ОПТИЧЕСКИХ ХАРАКТЕРИСТИК ВНУТРЕННЕГО СЛОЯ ПРИ ФТА ПРЕОБРАЗОВАНИИ

Аннотация
Проведен анализ зависимости амплитуды и фазы стационарного упругого колебания тонкого трехслойного пакета. Физические свойства внутреннего слоя отличаются от характеристик внешних слоев только значением оптического коэффициента поглощения. Внешние слои пакета выполнены из одинакового материала. Постановка задачи выполнена в рамках теории несвязанной термоупругости.
Ключевые слова: трехслойный пакет, фототермоакустическое (ФТА) преобразования, упругие колебания, оптический коэффициент поглощения.

Bogdanov O.V.
National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»

DEPENDENCE PACKAGE ELASTIC VIBRATIONS ON THE OPTICAL CHARACTERISTICS OF THE INNER LAYER IN FTA TRANSFORMATION

Summary
The analysis of the dependence of the amplitude and phase of steady elastic vibrations of thin three-layer package. The physical properties of the inner layer are different from the characteristics of the outer layers of only the optical absorption coefficient. The outer layers of the package are made of the same material. Problem statement made in the theory of thermoelasticity unrelated.
Keywords: three-layer package, PTA transformation, the elastic vibrations, the optical absorption coefficient.

УДК 544.77.022:666.942.82

СТРУКТУРОУТВОРЕННЯ ВОДНИХ ДИСПЕРСНИХ СИСТЕМ КРЕЙДА-КАОЛІН

Дорогань Н.О., Нудченко Л.А., Черняк Л.П.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

Досліджено структурно-механічні та реологічні характеристики водних дисперсних систем на основі крейди з добавками різновидів каолінів. Відзначено особливості коагуляційної структури суспензій при застосуванні каолінів різного хіміко-мінералогічного складу і дисперсності.
Ключові слова: крейда, каолін, склад, суміш сировинна, система водна, структура.

Вступ. Виробництво портландцементу базується на застосуванні клінкеру, що тримають шляхом високотемпературного випалу сировинної суміші карбонатних і глинистих компонентів [1-3]. Особливі вимоги щодо хімічного складу сировини висуваються для отримання білого портландцементного клінкеру, де як глинисту складову використовують каолін [4-6]. Зрозуміло, що особливості хіміко-мінералогічного складу каоліну, що залежить від його генезису, способу і степенем збагачення [7-9], можуть суттєво впливати на технологічні параметри виготовлення клінкеру, процеси структуроутворення і властивості цементу як кінцевого продукту. Актуальність поглиблення досліджень в цьому напрямку посилюється освоєнням нових родовищ каолінів, модернізацією способів їх збагачення і розширенням асортименту.

Доцільність застосування в технології білого цементу мокрого і комбінованого способів виробництва, що пов'язано з необхідністю гомогенізації сировинної суміші з малими кількісними добавками мінералізаторів, обумовлює необхідність додаткового вивчення впливу різновидів каолінів на коагуляційне структуроутворення і реологічні характеристики водних систем цементного шламу, що стало метою даної роботи.

Характеристика об'єктів дослідження. Об'єктами дослідження стали водні системи бінарних сировинних сумішей крейди Волчеярівського родовища Донецької обл. з незбагаченими каолінами Володимирського родовища Донецької обл. (КВ-3) і Глуховецького родовища Вінницької обл. (КССК) та збагаченим (КС-1) глуховецьким каоліном (табл. 1).

За хімічним складом волчеярівська крейда характеризується превалюючим вмістом CaO, а проби каолінів відрізняються (табл. 2):

– вмістом та кількісним співвідношенні SiO_2 : Al_2O_3, за яким утворюють ряд: КССК (3,6) > КВ-3 (1,8) > КС-1 (1,3);

– вмістом лужноземельних та лужних оксидів типу $RO+R_2O$, за яким утворюють ряд, мас. %: КССК (5,10) > КС-1 (1,65) > КВ-3 (1,4);

– вмістом барвних оксидів Fe_2O_3. + TiO_2, за яким утворюють ряд, мас. %: КССК (0,65) < КС-1 (1,58) < КВ-3 (2,06).

Таблиця 1

Склад бінарних сумішей на основі волчеярівської крейди

Сировина	Вміст компонентів, мас. %			
	Є2	Є3	Є3а	Є4
крейда волчеярівська	80,0	79,5	79,5	82,0
каолін КВ – 3	20,0	-	-	-
каолін КВФ – 90	-	-	20,5	-
каолін КС – 1	-	20,5	-	-
каолін КССК	-	-	-	18,0
Na2SiF6 (понад 100%)	0,5	0,5	0,5	0,5
CaCl2(понад 100%)	1,0	1,0	1,0	1,0

Таблиця 2

Хімічний склад сировини

Сировина	Вміст оксидів, мас. %									
	SiO2	Al2O3	Fe2O3	TiO2	CaO	MgO	SO3	Na2O	K2O	в.п.п.
Крейда Вч	1,80	0,12	0,08	-	53,4	0,24	-	-	-	44,36
Каолін КВ-3	54,53	30,98	1,28	0,78	0,30	0,33	0,17	0,38	0,39	12,51
КС-1	47,20	36,22	0,32	1,26	0,31	0,22	0,24	0,65	0,47	13,0
КССК	69,48	19,27	0,32	0,33	0,31	0,65	0,17	0,60	3,54	5,25

© Дорогань Н.О., Нудченко Л.А., Черняк Л.П., 2014

За мінералогічним складом вочеярівська крейда характеризується високим вмістом кальциту з домішками доломіту і кварцу, а проби каолінів відрізняються (рис. 1-3, табл. 3):

– вмістом каолініту, за яким утворюють ряд, мас.%: КС-1 (87,) > КВ-3 (73,6) > КССК (37,8);

– вмістом кварцу, за яким утворюють ряд, мас. %: КС-1 (4,5) < КВ-3 (16,6) < КССК (38,2);

– вмістом польового шпату, за яким утворюють ряд, мас. %: КС-1 (3,0) < КВ-3 (3,2) < КССК (20,0).

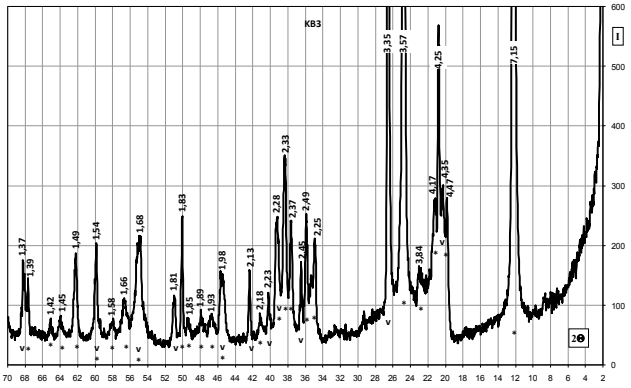

Рис. 1. Дифрактограма збагаченого каоліну КВ-3 Володимирького родовища
Позначення: v кварц, ✱ каолініт

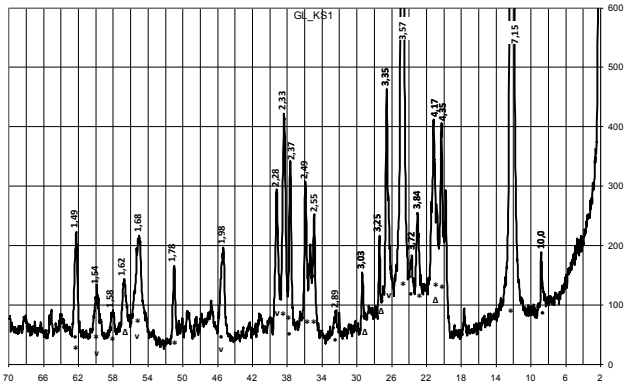

Рис. 2. Дифрактограма збагаченого каоліну КС-1 Глуховецького родовища
Позначення: v кварц, * каолініт, • гідрослюда, Δ польовий шпат

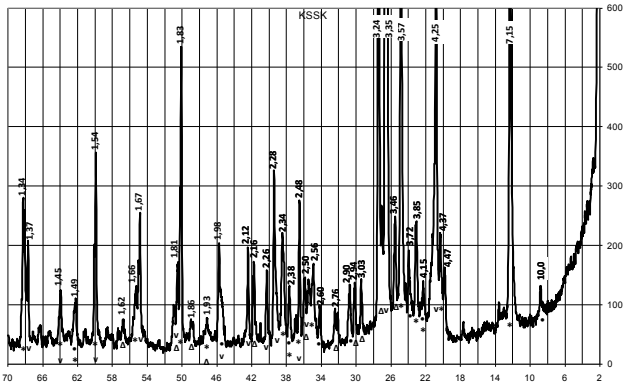

Рис. 3. Дифрактограма незбагаченого каоліну КССК Глуховецького Родовища
Позначення: v кварц, ✱ каолініт, • гідрослюда, Δ польовий шпат

Згідно ДСТУ Б. В. 2.7 – 60 – 97 за дисперсністю проби КВ-3 і КС-1 за вмістом 49,0 – 50,0% тонкодисперсних частинок фракцій < 0,001 мм належить до групи середньодисперсних, а проба КССК (17,2%) – до низькодисперсних.

За вмістом частинок фракцій < 0,01 мм, спостерігається більша диференціація: проба КС-1 (88,1%) відноситься до високодисперсних, КВ-3 (79,4%) – до середньодисперсних, а КССК (30,0%) – до грубодиспесних. Проба КС – 1 відрізняється також найменшим вмістом грубодисперсних частинок, при цьому співвідношення фракцій 1,00 – 0,06 до фракцій менше 1 мкм становить 0,003 проти 0,26 – 0,29 для двох інших проб (табл. 4).

Коагуляційна структура водних дисперсних систем. Оцінка впливу вказаних особливостей складу каолінів на структуроутворення водних дисперсій на основі карбонатної сировини, що застосовуються в технології білого цементу, в даній роботі проводилась на сумішах бінарних систем крейда-каолін при однаковій концентрації дисперсної фази і добавки-мінералізатора.

Дослідження деформаційних процесів водних дисперсних систем [10,11] показало (табл. 5-7), що за характером розвитку деформацій – швидкої еластичної ε_0', повільної еластичної ε_2' і пластичної ε_1'τ проби шламу відносяться до II-го структурно-механічного типу, коли $\varepsilon_2' > \varepsilon_1'\tau > \varepsilon_0'$. Разом з тим відзначаються суттєві відмінності в кількісних значеннях і співвідношенні вказаних різновидів деформації.

Так, при застосуванні збагачених каолінів КС-1 і КВФ – 90 замість КВ-3 проби шламу Є3 і Є3а відрізняється від Є2 певним збільшенням розвитком ε_0' і ε_2', що становлять $1{,}76\cdot10^8$ і $(5{,}65\text{-}8{,}03)\cdot10^8$ проти відповідно $1{,}44\cdot10^8$ і $5{,}19\cdot10^8$, меншим розвитком $\varepsilon_1'\tau$ – $1{,}58\cdot10^8$ проти $2{,}08\cdot10^8$ у випадку Є3 і більшим – $3{,}22\cdot10^8$ у випадку Є3а.

Тобто, згідно з уявленнями фізико-механічної механіки дисперсних структур, у водних системах проб Є3 і Є3а порівняно з Є2 при заміні володимирського каоліну на збагачені КС-1 і КВФ-90 збільшується число контактів частинок типу кут-кут, кут-ребро, ребро-ребро, характерних для розвитку ε_0', а також типу площина-кут, площина-ребро, площина-площина, характерних для розвитку ε_2'.

Порівняння ступеню розвитку пластичних деформацій $\varepsilon_1'\tau$ вказує на певне підвищення плинності проби Є3а. При цьому кінетична стійкість, що визначається коефіцієнтом $К_у = \varepsilon_0' / С$ (де С – концентрація дисперсної фази), у випадку проб Є2, Є3 і Є3а є однаковою і знаходиться на рівні 0,24-0,26.

При застосуванні незбагаченого каоліну КССК проба Є4 відрізняється від інших суттєво меншим розвитком ε_0', що становлять $1{,}28\cdot10^8$ проти $(1{,}44\text{-}1{,}76)\cdot10^8$, значно більшим розвитком ε_2' $11{,}43\cdot10^8$ проти $(5{,}65\text{-}8{,}03)\cdot10^8$ та $\varepsilon_1'\tau$ – $9{,}16\cdot10^8$ проти $(1{,}58\text{-}3{,}22)\cdot10^8$.

Отже, у пробі Є4 зменшення ε_0' вказує на менше число контактів частинок типу кут-кут, кут-ребро, ребро-ребро, а збільшення ε_2' і $\varepsilon_1'\tau$ на більше число контактів типу площина-кут, площина-ребро, площина-площина та підвищення плинності.

При цьому кінетична стійкість, що визначається коефіцієнтом $Ку = \varepsilon_0' / С$ (де С – концентрація дисперсної фази), у випадку проби Є4 зменшується до 0,09 проти 0,24-0,26. Це добре корелюється із відносно меншими у випадку Є4 показниками шведівської η_1 ($21{,}8\cdot10^{-2}$ проти $62{,}0\text{-}126{,}2\cdot10^{-2}$ Па·с) і бінгамівської η_m^x ($1{,}3\cdot10^{-2}$ проти $2{,}0\text{-}3{,}0\cdot10^{-2}$ Па·с) в'язкості та умовного модулю деформації E_ε, який вказує на силу молекулярної взаємодії та енергію зв'язку частинок дисперсної фази.

Висновки і пропозиції.

1. Регулювання параметрів коагуляційної структури дисперсних систем, в тому числі цементного шламу є важливою умовою оптимізації

Таблиця 3

Мінералогічний склад сировини

Сировина	Вміст породоутворюючих мінералів, мас. %							
	каолініт	кварц	польовий шпат	гідрослюда	кальцит	доломіт	гідроксиди заліза	рутіл
Крейда Вч	0,3	1,8	-	-	94,8	1,1	0,1	-
каолін КВ-3	73,6	16,6	3,2	3,3	0,5	-	1,4	0,8
КС-1	87,0	4,5	3,0	4,0	0,6	-	0,4	1,3
КССК	37,8	38,2	20,0	1,7	0,6		0,4	0,3

Таблиця 4

Дисперсність глинистої сировини

Сировина	Вміст (%) фракцій частинок (мм)				
	1,00-0,06	0,06-0,01	0,01-0,005	0,005-0,001	менше 0,001
каолін КВ-3	14,01	6,59	10,6	19,75	49,05
КС-1	0,17	11,78	9,40	28,80	49,85
КССК	62,38	7,62	3,00	9,85	17,15

Таблиця 5

Структурно-механічні характеристики шламу

Код проби (вологість, мас.%)	Модуль швидкої еластичної деформації $E_1 \cdot 10^{-4}$, Па	Модуль повільної еластичної деформації $E_2 \cdot 10^{-4}$, Па	Умовна статична межа плинності P_{k1}, Па	Найбільша пластична в'язкість $\eta_1 \cdot 10^{-2}$, Па·с	Еластичність λ	Статична пластичність $\frac{P_{k1}}{\eta_1} \cdot 10^2$ $с^{-1}$	Період істинної релаксації θ_1, с	Умовний модуль деформації $E_\varepsilon \cdot 10^{-3}$, ерг/см^3
Є2(36,9)	13,86	3,85	3,50	96,15	0,78	0,04	3194	2,30
Є3(36,3)	11,40	2,49	4,00	126,20	0,82	0,03	6186	1,76
Є3а(37,0)	11,37	3,54	3,00	62,04	0,76	0,05	2298	1,88
Є4(37,4)	15,68	1,75	1,80	21,82	0,90	0,08	1390	0,91

Таблиця 6

Розвиток деформацій в пробах шламу

Код суміші	Характер деформації			Коефіцієнт стійкості ε_0'/C	Структурно-механічний тип
	швидка еластична $\varepsilon_0' \cdot 10^8$	повільна еластична $\varepsilon_2' \cdot 10^8$	пластична $\varepsilon_1' \tau \cdot 10^8$		
Є2(36,9)	1,44	5,19	2,08	0,26	II
Є3(36,3)	1,75	8,03	1,58	0,24	II
Є3а(37,0)	1,76	5,65	3,22	0,26	II
Є4(37,4)	1,28	11,43	9,16	0,09	II

Таблиця 7

Реологічні показники проб цементного шламу

Код проби (вологість, мас.%)	умовна динамічна межа плинності $Рк_2$, Па	найменша пластична в'язкість $\eta_m^X \cdot 10^{-2}$, Па · с	динамічна пластичність $\Psi \cdot 10^4$, $с^{-1}$
Є2(36,9)	20,00	2,77	0,072
Є3(36,3)	18,00	3,07	0,059
Є3а(37,0)	17,50	1,96	0,089
Є4(37,4)	9,00	1,27	0,071

складу сировинної суміші для виробництва портландцементу мокрим і комбінованим способами.

2. Структурно-механічні та реологічні властивості шламу як водної дисперсної системи залежать від хіміко-мінералогічного складу, властивостей поверхні, розміру частинок і концентрації дисперсної фази. При цьому варіювання різновидів каоліну як глинистого компоненту у сировинній суміші білого цементу одночасно із збільшенням білизни дозволяє регулювати в'язкість, плинність і стійкість шламу – важливих технологічних параметрів виробництва.

Список літератури:

1. Бутт Ю.М., Сычев М.М., Тимашев В.В. Химическая технология вяжущих материалов. – М.: Высшая школа, 1980. – 460 с.
2. Duda Walter H. Cement Data Book, Volume 3: Raw Material for Cement Production – French & European Pubns, 1988. – 188 p.
3. Taylor H. F. W. Cement Chemistry – London: Thomas Telford Publishing; 2 edition, 1997 – 459 p.
4. Технология белого портландцементу. /А.Н. Грачьян, П.П. Гайджуров, А.П. Зубехин, Н.В. Вэтыч. М.: Стройиздат, 1970. – 72 с.
5. Рояк С.М., Рояк Г.С. Специальные цементы. – М.: Стройиздат, 1983. – 277 с.
6. Зубехин А.П., Голованова С.П., Кирсанов П.В. Белый портландцемент. Ростов н/Д,: Ростовский гос. ун-т, 2004. – 263 с.

7. Куковский Е.Г. Особенности строения и физико-химические свойства глинистых минералов. – К.: Наукова думка, 1966. – 132 с.
8. Мороз И.И., Комская М.С., Сивчикова М.Г. Справочник по фарфоро-фаянсовой промышленности. – М.: Легкая индустрия, 1976. – т. 1. – 296 с.
9. Каолины Украины. Справочник / Овчаренко Ф.Д., Круглицкий Н.Н., Русько Ю.А., Мороз И.И., Комская М.С., Теодорович Ю.Н. – К.: Наукова думка, 1982. – 367 с.
10. Регулирование процессов структурообразования сырьевых цементных шламов. / Пащенко А.А., Круглицкий Н.Н., Чередниченко Л.С., Руденко И.Ф./ – К.: Вища школа, 1973. – 67 с.
11. Физико-химическая механика дисперсных минералов. Под общ. ред. Круглицкого Н.Н. / Ничипоренко С.П., Круглицкий Н.Н., Панасевич А.А., Хилько В.В. – К.: Наукова думка, 1974. – 246 с.

Дорогань Н.А., Нудченко Л.А., Черняк Л.П.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

СТРУКТУРООБРАЗОВАНИЕ ВОДНЫХ ДИСПЕРСНЫХ СИСТЕМ МЕЛ-КАОЛИН

Аннотация
Исследованы структурно-механические и реологические характе-ристики водных дисперсных систем на основе мела с добавками разновидностей каолинов. Отмечены особенности коагуляционной структуры суспензий при использовании каолинов разного химико-минералогического состава и дисперсности.
Ключевые слова: мел, каолин, состав, смесь сырьевая, система водная, структура.

Dorogan N.A., Nudchenko L.A., Chernyak L.P.
National Technical University of Ukraine
«Kiev Polytechnic Institute»

STRUCTURE FORMATION OF WATER DISPERSIBLE SYSTEMS CHALK-KAOLIN

Summary
Structural-mechanical and rheology descriptions of the water dispersible systems on the basis of chalk with additions of varieties of kaolin are investigational. The features of coagulative structure of suspensions at the use of kaolin with different chemical and mineralogical composition and dispersion are marked.
Keywords: chalk, kaolin, composition, mixture raw material, water system, structure.

УДК 004.415.23

КОМПЛЕКСНА СИСТЕМА РОЗПОДІЛЕННЯ ПРАВ ДЛЯ ВІДДАЛЕНОГО ДОСТУПУ ДО МЕРЕЖІ КЕРУВАННЯ

Дорогий Я.Ю., Николин О.І.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

Розроблено систему розподілення прав доступу до виділеної мережі керування. Проведено аналіз існуючих рішень, спроектовано систему, вибрано компоненти системи. Значну увагу було приділено автоматизації перевірки правильності роботи системи, проектуванню веб-інтерфейсу та створенню документації.
Ключові слова: Рівень доступу, мережа управління, веб-сервер, база даних, проектування системи, безпека, IT Процедура безпеки.

Постановка проблеми. Існує два варіанти керування інформаційною мережею, перший – це керування використовуючи ту ж інфраструктуру, що і для передачі інформації з використанням таких протоколів, як Telnet та SNMP. Таке рішення є найбільш поширеним, але його недостатньо для критично важливих мереж. У випадку неполадок з інформаційною мережею, неможливо буде вносити зміни для настройок або повноцінно отримувати інформацію про стан мережі. Для вирішення даної проблеми можна використати окрему, незалежну від основної, мережу керування. Така мережа дозволятиме отримати доступ до вузлів мережі у випадку неполадок, використовуючи альтернативний канал зв'язку.

При використанні мережі керування виникають питання безпеки та розподілення доступу до неї. Система повинна бути захищеною від прослуховування та забезпечувати можливість створення набору рівнів доступу та присвоєння їх користувачам.

До отриманої системи ставились такі вимоги:

• забезпечити шифрування при обміні даними між сервером та клієнтом;

• отримати надійну та гнучку систему розподілу прав доступу користувачів до обладнання;

• забезпечити можливість одночасної роботи не менше ніж 50 користувачів;

• забезпечити єдину централізовану точку для налаштування мережевого обладнання;

© Дорогий Я.Ю., Николин О.І., 2014

• отримати емулятор терміналу з можливістю роботи через веб-браузер для емуляції протоколу Telnet;
• отримати інтерфейс для зручного адміністрування та розподілу прав користувачів.

Аналіз існуючих рішень. Більшість існуючих рушень можна розбити на дві частини: низько-рівневі протоколи, які використовуються для настройки мережевого обладнання та високо-рівневі системи, які дозволяють розподіляти права та обмежувати доступ.

Приклади низькорівневих протоколів, які застосовуються для настройки мережевого обладнання:
• Telnet;
• SSH v2;
• SMNP;
• HTTP/HTTPS.

Приклади систем, які дозволяють розподіляти доступ до обладнання:
• iManager U2000;
• HP Integrated Lights-Out (iLO);
• Dell DRAC;
• Cisco Configuration Assistant.

У існуючих рішень є певні недоліки. Протокол telnet забезпечує лише зв'язок між пристроями, без шифрування з'єднання, аутентифікації та можливості розподілу прав. Протокол SSH забезпечує надійне шифроване з'єднання та аутентифікацію за допомогою ключа або апроля. Мінусом цього протоколу є складність створення користувачів, управління ключами та розподілу доступу при великій кількості обладнання. Протоколи SSH та HTTS використовуються в такому інструменті, як Cisco Configuration Assistant.

Готові системи для управління мережевим обладнанням зазв ичай працюють лише з обладнанням певних компаній, наприклад мережевим обладнанням Cisco для Cisco Configuration Assistant та обладнанням компанії huawei для iManager U2000.

Одним з аспектів, який часто не береться до уваги є налаштування доступу до KVM пристроїв (клавіатура, відеосигнал, мишка). В штатному режимі вони не використовуються для внесення змін в настройки промислових мереж. В найпростішому випадку, безпеку пристроїв можна забезпечити за рахунок їх фізичною ізоляції. Але таке рішення не дозволить адміністратору швидко отримати доступ до систему в нештатній ситуації [1].

Для одного з найбільш сучасних рішень HP iLO значним не достатком є необхідність використання Java додатків для браузера або додаткового ПЗ для того, щоб отримати доступ до емулятора терміналу. Це значно збільшує час, необхідний системному адміністратору для внесення змін до настройок в нештатній ситуації.

Меті статті – описати проектування та розробку системи розподілення доступу до мережі керування, розглянути основні складності та рішення ключових проблем.

Архітектура системи. Згідно з вимогами, поставленими до системи, все управління та доступ буде здійснюватися за допомогою веб-інтерфейсу. Таким чином, необхідно використати програмне забезпечення для створення веб-серверу с підтримкою шифрованих за допомогою SSL сесій та зв'язку з програмною частиною, яка відповідатиме за логіку роботи системи.

Для зберігання даних про користувачів та рівні доступу можна використати SQL – базу даних.

Ключовою складовою системи буде виступати контролер сесій, який підтримуватиме постійний зв'язок з пристроями, слідкуватиме за їхнім станом в реальному часі та віддаватиме необхідну інформацію на веб-сервер.

Проходження даних через таку систему зображено на рисунку 1.1. Архітектура системи є аналогічною до систем HP iLO Management Engine v.4 [3], але дозволяє підтримувати більш широкий спектр обладнання. Також система дозволяє більш гнучко надавати доступ за рахунок багаторівневої моделі прав користувачів. Оскільки все управління буде здійснюватися з веб-інтерфейсу, то розроблена система матиме значну перевагу порівняно – HP iLO, а саме не буде вимагати встановлення додаткового ПЗ для користування інтерфейсом.

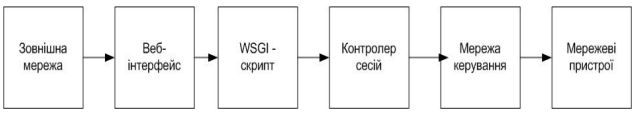

Рис. 1.1. Послідовність проходження даних до мережі керування

Розроблення політики доступу до мережі керування. Комплексна програма безпеки IT інфраструктури може складатися з багатьох елементів, які залежать від потреб організації та зрілості програми інформаційної безпеки. Програма безпеки повинна включати набір ефективних засобів та методів [2].

У найпростішому випадку системою керування будуть користуватися старші та молодші системні адміністратори. Доступ до окремих пристроїв молодшим адміністраторам будуть надавати старші. У кожного старшого адміністратора буде сегмент мережі, за який він нестиме відповідальність.

Вибір бази даних та веб-серверу. Для зберігання даних було вирішено використати СУБД, бажано безплатну з відкритим кодом. Із важливих можливостей варто зазначити відповідність стандартам ANSI SQL-92 і SQL-99, надійність, підтримку великої кількості мов програмування, можливість реплікації БД.

MySQL 5.5 – ця система керування базами даних з відкритим кодом була створена як альтернатива комерційним системам. Зараз MySQL — одна з найпоширеніших систем керування базами даних. Вона використовується, в першу чергу, для створення динамічних веб-сторінок, оскільки має чудову підтримку з боку різноманітних мов програмування.

Web-сервер Apache є самостійним, некомерційним, вільно розповсюджуваним продуктом. Продукт підтримує безліч можливостей, багато з яких реалізовані як скомпільовані модулі, які розширюють основні функціональні можливості.

Переваги:
· підтримка великої кількості мов програмування;
· надійність;
· вбудована підтримка SSL.

Проектування системи. Діаграма взаємодії описує взаємодії, що складаються з об'єктів і відносин між ними, включаючи повідомлення, якими вони обмінюються. Діаграмою послідовностей називається діаграма взаємодій, що акцентує увагу на впорядкованості повідомлень.

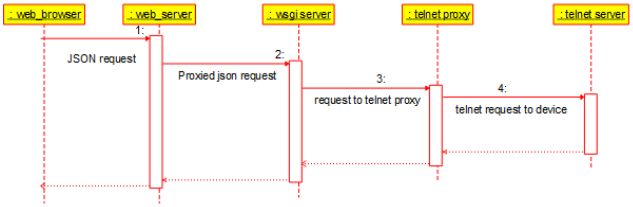

Рис. 1.2. Діаграма послідовності

На даній діаграмі (рисунок 1.2) зображено взаємодію адміністратора з емулятором терміналу та емулятору терміналу з кінцевим пристроєм. Спочатку JS додаток відправляє запит на веб-сервер у форматі JSON. Після цього веб-сервер передає запити інтерпретатору [4]. Інтерпретатор виконує

перевірку правильності запиту та рівню доступу користувача, та створює запит до telnet проксі-серверу, який передає запит на кінцевий пристрій. Проксі-сервер працює в фоновому режимі, обробляючи запити та очищуючи застарілі сесії. Після отримання відповіді від кінцевого пристрою, результат передається зворотнім шляхом та потрапляє до браузеру у вигляді JSON повідомлення.

Діаграмою класів називають діаграму, на якій показують класи, інтерфейси, кооперації та відносини між ними. На рисунку 1.3 зображена частина класів розробленої системи. Дамо коротку характеристику основних класів:

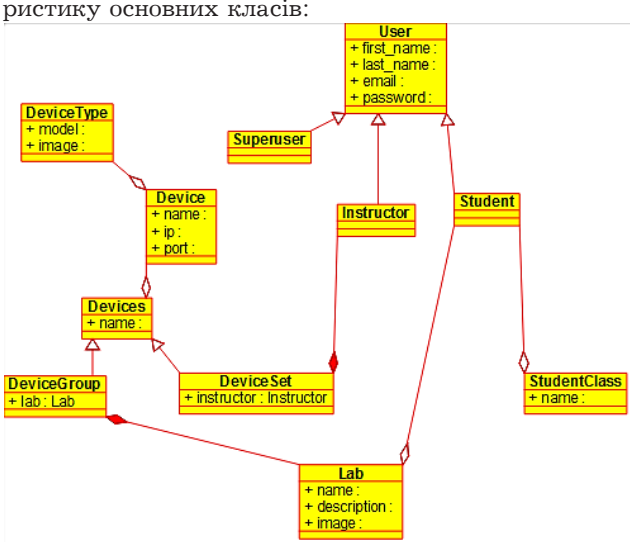

Рис. 1.3. Діаграма класів

· User – базовий класс користувача;
· SuperUser – класс користувача з правами головного адміністратора;
· Student – клас користувача з правами молодшого адміністратора;
· Instructor – клас користувача з правами старшого адміністратора;
· StudentClass – клас для об'єднання молодших адміністраторів у групи;
· Lab – клас окремого сегменту мережі;
· Device – клас з даними про пристрій;
· Devices – клас для об'єднання пристроїв;
· DeviceSet – клас для об'єднання пристрої, які належать до одної зони відповідальності;
· DeviceGroup – клас для об'єднання пристроїв для використання в окремому сегменті мережі;
· DeviceType – клас з даними про тип пристрою.

Висновки. Зовнішнє управління передбачає використання виділеного каналу керування для обслуговування пристрою. Це дозволяє системному адміністратору контролювати і управляти серверами і іншим мережевим обладнанням за допомогою дистанційного керування незалежно від того, чи включено живлення апарату, встановлена операційна система.

В ході проекту я створив систему розподілу доступу до мережі керування, яка включає в себе веб-інтерфейс з трьома рівнями доступу: адміністратор, викладач та студент.

Переваги системи порівняно з існуючими рішеннями:

· Система повністю побудована на відкритому та безплатному програмному забезпеченні;
· система забезпечує єдиний інтерфейс для налаштування мережевого обладнання;
· користування системою не потребує встановлення додаткового програмного забезпечення, єдиною вимогою є браузер з підтримкою JS;
· система забезпечує декілька рівнів доступу, дозволяючи гнучко розподіляти відповідальність за окремі сегменти мережі між декількома системними адміністраторами.

Навантажувальним тестуванням було доведено достатній рівень стабільності та швидкодії системи, а саме що веб-інтерфейс може підтримувати 93 транзакцій на секунду при розмірі повідомлення в 1113 байт. При оновленні даних раз в секунду це відповідає одночасному використанню системи 93 користувачами.

Список літератури:

1. Marc S. Kolaks Securing out-of-band device management – SANS Institute 2003 – 21 с.
2. Tim Grance Guide to Infromation Technology Security Services Information – Technology Laboratory National Institute of Standards and Technology 2003. – 44 с.
3. HP iLO Management Engine technologies – Technical white paper – 2012 – 10 с.
4. Pilgrim M. Dive Into Python: практичний посібник – apress 2004. – 235 с.

Дорогой Я.Ю., Николин О.И.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

КОМПЛЕКСНАЯ СИСТЕМА РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ПРАВ ДЛЯ УДАЛЕННОГО ДОСТУПА К СЕТИ УПРАВЛЕНИЯ

Аннотация
Рассмотрено создание системы распределение прав доступа к сети управления. Был проведен анализ существующих решений, проектирование системы и тщательный отбор составляющих компонентов. Значительное внимание было уделено автоматизации функционального тестирования, проектированию веб-интерфейса и созданию документации.
Ключевые слова: Уровень доступа, сеть управления, веб-сервер, база данных, проектирования системы, безопасность, IT процедура безопасности.

Dorogyy Y.Yu., Nykolyn O.I.
National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»

COMPLEX ACCESS LEVEL SYSTEM FOR OUT-OF-BAND MANAGEMENT NETWORK

Summary
Project describes creation of system of allocation of access rights for out-of-band management network. It contains analysis of existing solutions and selection of system components. Special attention was paid to the validation of automation functional tests, designing a web interface and preparing documentation.
Keywords: Access level, management network, web server, database, system design, security, IT Security Procedure.

УДК 81'322.4

СЕМАНТИЧНИЙ РОЗБІР РЕЧЕННЯ, ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА АЛГОРИТМУ ТРАНСФЕРНОГО ПЕРЕКЛАДУ

Мацаєва Т.В.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

Лінгвістична обробка природно-мовних текстів. Основні етапи синтаксичного аналізу природно мовного тексту. Побудова семантичного дерева відношень.
Ключові слова: морфологічний аналіз, синтаксичний аналіз, семантичний розбір, трансферний переклад, семантичне дерево відношень.

Для трансферного перекладу необхідно використовувати семантичний розбір речення, тому це перший крок для розробки алгоритму трансферного перекладу. Лінгвістична обробка природно-мовних текстів є однією з центра-льних проблем інтелектуалізації інформаційних технологій.

Велика кількість науково–дослідних програм у світі спрямовані на розвиток лінгвістичних інформаційних систем. Значні зусилля науковців спрямовані на розробку математичних алгоритмів та комп'ютерних програм обробки текстів природною мовою. Але більшість досліджень та розробок присвячені розумінню англійської мови, водночас як головною проблемою для нашого географічного регіону є обробка текстів українською мовою. Тому дана робота спрямована на дослідження лінгвістичної обробки саме україномовних текстів.

Речення, в якому проведений семантичний розбір, легко подати у вигляді простої семантичної мережі, яка повністю описуватиме його структуру й за якою легко здійснювати пошук зв'язків з іншими реченнями. Вказана семантична мережа матиме зірчасту структуру, в основі якої лежатиме підмет та присудок речення, а додаткові члени речення (додатки та обставини) являтимуть собою гілки графа.

При обробці текстової інформації та подальшому її зберіганні можна відкидати сполучники, прийменники, частки, вигуки та деякі відмінки займенників, бо ці слова є службовими частинами мови або просто несуть відтінок почуттів і волевиявлення і не несуть інформаційної цінності, а потрібні для зв'язку слів у реченні.

Поєднання двох або більше повнозначних слів на основі підрядного зв'язку утворює синтаксичну одиницю – словосполучення. Будова словосполучень наведена на рис. 1. Види словосполучень наведені в таблиці 1.

Згідно статистики пошукових запитів, наведену статистами Google, 89,9% запитів на пошук в текстових документах складається з словосполучень, що містять у собі іменник, який виступає підметом, потім іде його опис – представлений прикметниками або дієприкметниками, та дієслово, яке виступає ознакою дії цього іменника і являється присудком. Згідно такого висновку статистів можна побудувати чітку схему аналізу тексту прогнозуючи запити.

Рис.1. Будова словосполучень

Таблиця 1

Види словосполучень

За будовою	Прості – складаються з двох повнозначних слів, між якими один вид синтаксичних відношень
	Складні – два чи більше компоненти, між якими два або більше видів синтаксичних відношень
За поєднанням компонентів	Вільні – кожний компонент – окремий член речення.
	Невільні – словосполучення – один член речення.
	Синтаксично нерозкладні.
	Лексичні.
За головним словом	Іменні – головне слово – іменник, прикметник, числівник, займенник.
	Дієслівні – головне слово – форми дієслова.
	Прислівникові – головне слово – прислівник.
За способом підрядного зв'язку	Узгодження – залежне слово вживається у тому самому роді, числі й відмінку, що й головне
	Керування – головне слово вимагає від залежного певного відмінка, при зміні головного слова залежне не змінюється
	Прилягання – залежне слово має незмінну форму і приєднується до головного тільки за змістом.

© Мацаєва Т.В., 2014

Іншими словами зв'язування слів у реченні доцільно починати зі словосполучення, що визначає головне відношення (відношення між підметом і присудком) у цьому реченні.

Як відомо речення складається з підмета, присудка, додатка, означення та обставини. Підмет – головний член речення, що називає предмет, про який говориться в реченні; присудок – головний член речення, який означає те, що говориться про підмет; означення – це другорядний член речення, який вказує на ознаку предмета, його якість, властивість, приналежність, а також на кількість і порядок предметів, у реченні означення залежить від іменника або інших слів, ужитих в значенні іменника; обставина – це другорядний член речення, який указує на місце, час, спосіб, мету, умову, причину дії; додаток – це другорядний член речення, що означає предмет, на який спрямована дія.

В українській мові за членами речення не закріплене певне (незмінне) місце. Але зміна порядку слів у реченні іноді призводить до зміни граматичного або стилістичного значення. Тому при побудові речень треба дотримуватися таких правил:

1. Керований іменник від керуючого слова відривати не треба;

2. Не можна розривати однорідні члени речення іншими словами;

3. Не слід міняти місцями слова у словосполученні, якщо це впливає на зміст вислову;

4. У словосполученнях, у яких поєднуються іменники однакого роду, треба уникати поширення їх підрядними частинами

Згідно цих правил можна зробити висновок, що речення доцільно поділяти на словосполучення різних типів, для визначення головного словосполучення (відношення між підметом і присудком) та другорядних словосполучень (відношення між предметом та його ознакою, дією й об'єктом, на який спрямована дія та дією та її ознакою).

Розглянемо основні етапи роботи блоку синтаксичного аналізу природно мовного тексту. Нехай на вхід аналізатора поступає текстовий документ українською мовою, тоді алгоритм обробки документа буде мати вигляд:

Крок 1. Аналізується весь текст та розділяється на окремі речення. Це відбувається по такому принципу: шукаються усі крапки – якщо крапка знайдена, то це означає кінець речення і початок нового.

Крок 2. Відбувається морфологічний аналіз: речення розбиваються на окремі незалежні слова.

Крок 3. В кожному реченні відкидаються вигуки, сполучники, частки та прийменники – це стоп-слова, які не несуть смислового навантаження і тому не будуть заноситись в базу.

Крок 4. Виділяються усі займенники, що знаходяться у реченні. Це робиться для вирішення задачі анафоричних зв'язків, або заміни займенників у тексті на відповідні поняття (іменники). Заміщенню підлягають деякі особові, відносні, вказівні, присвійні та зворотні займенники.

Крок 5. Визначаються усі відмінки відповідних слів речення, для правильного виділення зв'язку між ними.

Крок 6. Виконується синтаксичний аналіз речення. Згідно відмінків слів речення поділяються на словосполучення типу: підмет-присудок, іменник-прикметник(и) (дієприкметник), дієслово-прислівник(и) (дієприслівник). З цих словосполучень у майбутньому будуть побудовані дерева семантичних відношень. Для визначення залежності між іменниками і прикметниками (дієприкметниками), що їх характеризують, використовується положення, що вони повинні бути узгодженні по відмінку та знаходитись поруч. Теж саме робиться з дієсловами і прислівниками (дієприслівниками), які характеризують опис дієслова. Іменник у називному відмінку пов'язується з дієсловом, це зв'язок підмета і присудка. Числівники, що стоять поруч з іменниками вважаються їх характеристикою, тому приписуються у дерево відносин так само як прикметники. Якщо в реченні немає іменника у називному відмінку, а є займенник, то відбувається звернення до пункту 3 цього алгоритму, для визначення іменника. Якщо ж немає іменника та займенника, шукаються прикметники (дієприкметники) або числівники, після цього можна скористатись алгоритмом пункту 3, але врахувати що у нас замість займенника є прикметник чи числівник. В такому випадку будуть записуватись у словосполучення та у дерево не прикметник чи числівник, а знайдений іменник, а також його характеристики у іншому словосполученні. Якщо речення, що аналізується – складне, то згідно алгоритму будуть знайдені усі підмети і присудки, та для кожного такого ядра будуть побудовані синтаксичні дерева відношень. В реченні в якому немає підмета, а тільки присудок, словосполучення буде складатись лише з одного слова, а дерево семантичних відносин у корені буде мати лише дієслово.

Крок 7. Проводиться морфологічний аналіз слова, згідно якого слово ділиться по будові на основу та закінчення.

Крок 8. Відбувається першочергове збереження лексем речень без зв'язків, яке можна зобразити за допомогою діаграми класів, представленої на рис. 2. Як бачимо, на діаграмі визначено 5 класів, які характеризують слова з україномовного тексту:

– Клас «Основа слова» буде містити усі основи слів.

– Клас «Тип слова» містить частину мови слів.

– Клас «Відмінок слова» міститиме усі можливі відмінки слів.

– Клас «Закінчення слова» містить відрізані закінчення слів.

– Клас «З'єднання слова» фактично містить відомості про слова, які колись оброблялись.

Таким чином будується словник семантичного забезпечення системи обробки тексту.

Крок 9. Відбувається першочергове семантичне дроблення. Для цього будується синтаксичне дерево відношень онтологічної мережі, яке показує онтологію зв'язків основ речення. В якості концеп-

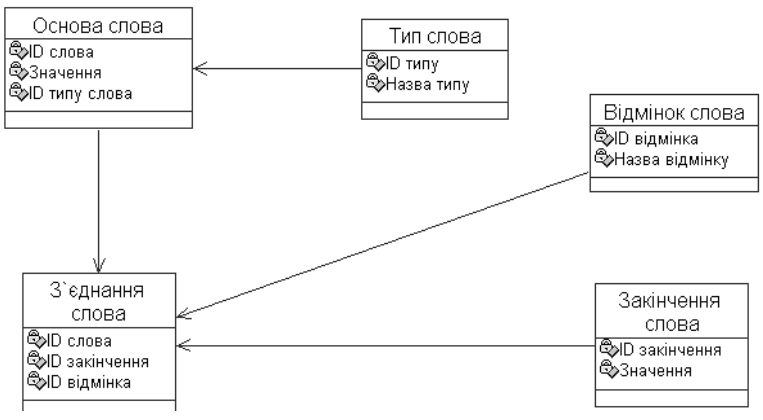

Рис. 2. Діаграма класів першочергового збереження інформації

тів онтології виступають такі поняття: об'єкт, процес та характеристика. В якості об'єкту можуть виступати лише іменники, в якості процесу – дієслова, а в якості характеристики – прикметник, дієприкметник, прислівник та дієприслівник Зв'язок між такими концептами визначається як опис головного концепту – об'єкту. На рис. 3 графічно зображено першочергове семантичне дерево відношень концептів, в якому є повна характеристика головного концепту згідно кроку 5 цього алгоритму. Якщо при синтаксичному аналізі не визначено головним концептом об'єкт, або він відсутній, то автоматично буде визначатись інша лексична одиниця як головний концепт та записуватись окремим деревом відношень.

Крок 10. Для визначення кінцевої смислової структури тексту необхідно визначити семантичний зв'язок об'єктів кожного речення. Для цього відношення об'єктів кожного речення представляється алгебраїчною системою виду:

$$M=<O, A, L, H, R_1, R_2, R_H>,$$

де O – множина головних концептів виділених в реченні; A – множина ребер, що зв'язують концепти із O; L – множина семантичних відношень, виявлених в реченні, що використовуються в якості міток ребер із A, H – множина класів, що зв'язують концепти із O, R_1 – відношення інцидентності на , де N – підмножина ідентифікаторів учасників відношення моделі M, R_2 – відношення інцидентності на AxL, R_H – відношення класової приналежності на OxH.

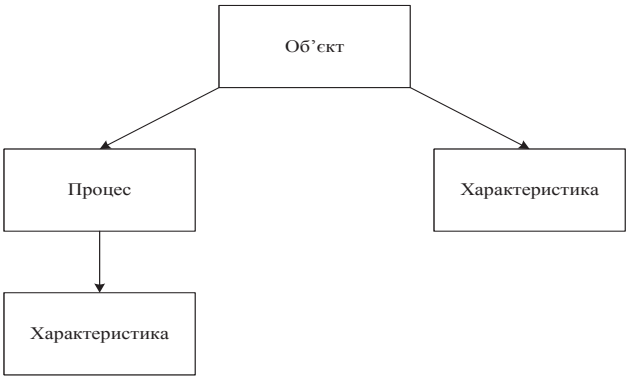

Рис. 3. Першочергове семантичне дерево відношень

Таку структура описує граф, у якого вершинами являються об'єкти, а будь-яке ребро помічене семантичним відношенням і з'єднує ті вершини-об'єкти, які знаходяться один з одним в деякому відношенні. Ідентифікатори учасників записуються в вигляді міток при кожній вершині. Приблизний вигляд графу семантичних відношень об'єктів представлений на рис. 4.

Відношення класової приналежності (ребра графа) визначається згідно шаблонів побудови словосполучень в числовому еквіваленті. Кожному шаблону призначається відповідна вага словосполучення у реченні. Вагу словосполучення визначає відношення об'єктів між собою, а саме синтаксична роль об'єктів у реченні. Зокрема більшу вагу отримують словосполучення в яких участує іменник, який виступає у реченні підметом, а потім в вже – в ролі прямого чи непрямого доповнення і т.п. Вага різник видів відношень об'єктів у словосполученні зазначена в таблиці 2.

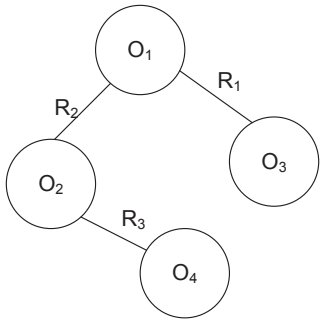

Рис. 4. Приклад графу семантичних відношень для чотирьох концептів

Таблиця 2

Вага типових шаблонів словосполучень

Правило поєднання об'єктів	Вага
Об'єкт підмет + об'єкт місце	10
Об'єкт підмет + об'єкт причина	9
Об'єкт підмет + об'єкт часова приналежність	8
Об'єкт підмет + об'єкт умови	8
Об'єкт підмет + об'єкт допустимості	7
Об'єкт підмет + об'єкт міри і ступеня	7
Об'єкт підмет + об'єкт приналежність	10
Об'єкт + об'єкт місце	6
Об'єкт + об'єкт причина	5
Об'єкт + об'єкт часова приналежність	4
Об'єкт + об'єкт умови	4
Об'єкт + об'єкт допустимості	3
Об'єкт + об'єкт міри і ступеня	1
Об'єкт + об'єкт приналежність	6

Вага у таблиці 2 вказана у відносних одиницях. При подальшому аналізі відповідності тексту пошуковим запитам кінцева вага для словосполучень, в яких присутнє більше двох об'єктів може бути отримана простим сумуванням ваги тих простих конструкцій зазначених в таблиці 2, на які можна буде розбити загальний запит.

Крок 11. Формується база даних таблиці відношень слів. В неї записується тільки основи лексем, без закінчень. Відкидані закінчення будуть також зберігатись згідно пункту 8 цього алгоритму, бо коли у майбутньому буде вводитись новий пошуковий запит, то спершу в базі слів будуть знаходитись усі слова, визначатися їх основа та аналізуватися усі варіанти словоформ пошукового запиту. Після чого будується дерево синтаксичного відношення запиту для подальшого порівняння його з існуючими відношеннями в онтологічній мережі бази знань.

Для трансферного перекладу, необхідно знати відповідність між словами з українського словника та німецького(англійського) словника. Для цього і потрібно робити семантичний аналіз. За допомогою нього можна сформувати правила, для трансферного перекладу.

Список літератури:

1. Analysis, Statistical Transfer, and Synthesis in Machine Translation / Brown P. – К.: Proceedings of TMI-92, 1992.
2. Statistical Machine Translation by Parsing / Melamed I.D. – К.: Proceedings of the ACL. Barcelona, 2004.
3. Ярмолюк А.Э. Трансферная модель машинного перевода основанная на пу-тях. 2013 – 3-rd Conference «European Applied Sciences: modern approaches in scientific researches».

Мацаева Т.В.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

СЕМАНТИЧЕСКИЙ РАЗБОР ПРЕДЛОЖЕНИЯ,КАК НЕОБХОДИМАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ АЛГОРИТМА ТРАНСФЕРНОГО ПЕРЕВОДА

Аннотация
Лингвистическая обработка естественно-языковых текстов. Основные этапы синтаксического анализа. Построение семантического дерева отношений.
Ключевые слова: морфологический анализ, синтаксический анализ, семантический разбор, трансферный перевод, семантическое дерево отношений.

Matsaeva T.V.
National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»

SEMANTIC ANALYSIS AS A NECESSARY COMPONENT OF TRANSFER TRANSLATION ALGORITHM

Summary
Linguistic processing of natural language texts. Main stages of the syntactic analysis. Building a semantic tree relations.
Keywords: morphological analysis, syntactic analysis, semantic analysis, transfer translation, semantic relations tree.

УДК 534.84

БИНАУРАЛЬНЫЙ СЛУХ И АНАЛИЗ АКУСТИЧЕСКИХ СВОЙСТВ ПОМЕЩЕНИЙ

Москалец М.П., Богданов А.В.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

Исследованы вопросы бинаурального слуха человека. Выполнен анализ свойств бинауральной слуховой системы человека. Описана работа модели бинаурального модуля, имитирующего слуховую систему человека и приведен пример анализа бинауральных трехмерных карт. Создана модель слуховой системы человека.
Ключевые слова: локализационная модель, кросс-корреляция, временная задержка прибытия звука, интенсивностная разница, трехмерный спектр.

Проектирование помещений с хорошей акустикой является в настоящее время скорее искусством на научной основе, чем наукой, причем число специалистов, владеющих этим искусством, в мире очень ограничено. Искусство создания залов с хорошей естественной акустикой в значительной степени утрачено, достаточно сравнить качество звучания музыки в залах XVIII-XIX веков с современными концертными комплексами.

Начиная с конца XIX века предпринимаются значительные усилия по поиску объективных параметров, позволяющих адекватно оценивать акустические свойства залов. Однако, несмотря на значительный прогресс в исследованиях, однозначной связи между перечисленными выше параметрами и оценкой качества звучания музыки и речи в различных залах окончательно установить не удается.

Наличие двух приемников слуха обеспечивают человеку возможность воспринимать пространственный звуковой мир и оценивать перемещение звуковых сигналов в пространстве. Возникает вопрос, почему не использовать данное свойство человека для анализа акустических свойств помещений?

Для построения модели бинауральной слуховой системы человека необходимо изучить ее свойства.

К числу основных свойств бинаурального слуха можно отнести: пространственную локализацию, эффект предшествования, бинауральное суммирование громкости, бинауральные биения и слияние звуков.

Пространственная разнесенность ушных раковин, и экранирующее влияние головы и торса за счет дифракционных эффектов приводит к значительным различиям между сигналами, поступающими в правое и левое ухо, что позволяет произвести локализацию звукового источника в пространстве, обусловленную тремя физическими факторами:

а) временным (ITD);
б) интенсивностным (ILD);
в) спектральным.

Несмотря на то, что в обычных условиях в оба уха звуки поступают с определенным различием во времени, по интенсивности и спектру, мы воспринимаем один слуховой образ. Механизм бинаурального слияния звуков описан в виде математической модели, которая основывается на поиске центральной слуховой нервной системой перекрестных корреляций между звуковыми сигналами в обоих ушах. Другими словами, звуки, поступающие в уши, рассматриваются как статистические события, а механизм бинаурального слияния использует поиск общности между ними.

В общем виде эффект предшествования заключается в том, что в пределах определенного отрезка времени ранее поступивший звуковой сигнал (фронт звуковой волны) доминирует в слуховом восприятии над звуками, поступившими позднее (эхо).

© Москалец М.П., Богданов А.В., 2014

Это свойство бинауральной слуховой системы имеет огромное значение для оценки акустики помещения. В любом помещении слушатель воспринимает прямой звук от источника сигнала (певца, музыканта, лектора и др.) и отраженные звуки от стен помещения. Отраженные звуки поступят в уши позже, и будут иметь другое направление, чем прямой звук. Источник звука в этом случае локализуется по направлению прямого звука, а не отраженного. Хотя отраженные звуки и будут окрашивать, качественно изменять слышимый звук, восприниматься будет только ранее прибывший прямой звук. Сказанное применимо к отраженным звукам, поступившим только в определенном отрезке времени после поступления прямого звука.

В реверберационном процессе можно выделить два отрезка – «ранние» дискретные отражения до 80 мс (в зависимости от типа помещения), и «поздние» отражения со временем запаздывания больше 80 мс. Эффект предшествования подавляет ранние отраженные звуки, они интегрируются с прямым звуком в единый слуховой образ, сохраняя локализацию на источник прямого звука. Однако отраженные звуки вносят свою окраску в воспринимаемый звук, они несут информацию о пространственности, интимности, ясности и других субъективных параметрах, играющих решающую роль в оценке качества звучания в помещениях.

Бинауральная суммирование громкости проявляется в том, что, как показали эксперименты Флетчера [4], сигнал при заданном уровне громкости, например, 70 дБ, будет звучать в два раза громче, если он подается на два уха, чем на одно, то есть громкость удваивается (суммируется).

Построенные на разных частотах кривые зависимости оцененной громкости (сон) от уровня подаваемого сигнала показали, что по мере повышения уровня подаваемого сигнала преимущества бинаурального слуха возрастают: при уровне сигнала ниже 35 дБ, чтобы звуки были равногромкими при моно- и бинауральном слушании, подаваемый на два уха сигнал может быть на 3 дБ ниже по интенсивности. При уровне выше 35 дБ эта разница увеличивается, и остается примерно постоянной при дальнейшем увеличении уровня подводимого сигнала.

Дифференциальная чувствительность (то есть способность замечать различия в звуках, как по частоте, так и по интенсивности), как показали многочисленные эксперименты, при бинауральном слушании выше, чем при моноуральном.

Результаты, полученные в различных исследованиях, позволяют считать, что при бинауральном слушании дифференциальная чувствительность по интенсивности выше в 1,65 раза, по частоте выше в 1,44 раза.

Таким образом, наличие двух слуховых приемников позволяет услышать более тонкое различие звуков по высоте и по громкости, что имеет принципиально важное значение как для аудиотехники, так и для восприятия музыки [5].

Новым этапом в исследованиях бинаурального слуха явилось создание модели работы бинаурального процессора (модуля), выполняющего сравнительный анализ обоих сигналов левого и правого уха.

В этом бинауральном модуле выполняется определение разницы по времени прибытия обоих сигналов на левое и правое ухо в каждой критической полосе. Алгоритм, используемый для этого сравнения, заключается в вычислении функции кросс-корреляции в каждой спектральной (критической) полосе в зависимости от величины междуушного времени задержки (ITD). К этому алгоритму добавляются специальная операция, называемая «между-ушное подавление», которая позволяет подчеркнуть пики, особенно важные для локализации. Сведения, содержащиеся в позиции и форме пиков корреляционной функции, несут мозгу информацию о положении источников в пространстве. К этой информации добавляются сведения о разнице в интенсивности между источниками (ILD), а также предшествующий опыт слушателя (эффект предшествования), что в целом позволяет с достаточно большой точностью локализовать положение источника. В результате этих операций на выходе компьютерной слуховой модели может быть построен трехмерный спектр (binaural-activity display), в котором по одной оси отложена позиция источника влево-вправо, по другой – время и по третьей (вертикальной) – интенсивность. Можно предположить, что мозг также «строит» такой трехмерный образец и из него извлекает необходимую информацию о расположении источника.

Данная система была дополнена еще двумя механизмами: учетом разницы по амплитуде между двумя ушами, что особенно важно для диапазона частот выше 1,5 кГц, и учетом механизма подавления. Последний необходим, как было отмечено выше, потому, что функция кросс-корреляции для ограниченного по полосе сигнала имеет несколько пиков, поэтому все дополнительные пики, кроме одного, соответствующего времени совпадения, подавляются. Следует отметить, что информацию о расположении источника несет не только расположение главного максимума функции корреляции на временной шкале, но и его ширина, так как из архитектурной акустики известно, что ощущение пространственности связано со степенью некоррелированности сигналов, то есть степенью их непохожести. Поэтому чем шире пик, тем скорее можно ожидать ощущения большей пространственности сигнала.

На рис.1 представлен пример бинауральных карт, записанных в концертном зале. Карты показывают прямой звук, отдельные отражения и как они приходят к ушам манекена. Проверяя и интерпретируя эти

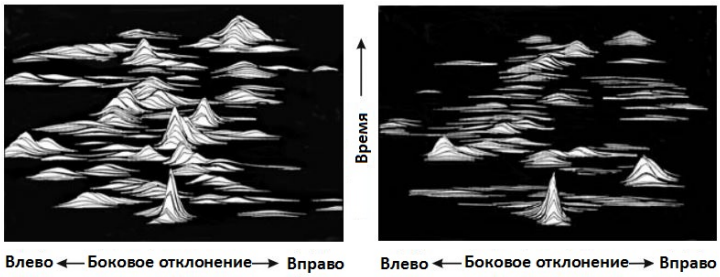

Рис. 1. Бинауральные карты концертных залов

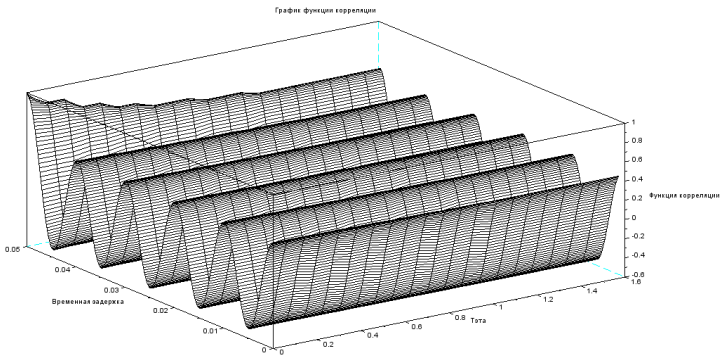

Рис. 2. Бинауральная карта помещения

карты, специалисты акустики помещения делают прогноз акустического качества залов и их пригодность для конкретных видов музыкальных спектаклей.

Левая карта с плотным распределением боковых отражений была оценена как принадлежащая залу, который хорошо подходит для музыки в классическом романтическом жанре, так как в этом зале будут обеспечены высокое количество слухового простора, что сопровождается по ясности и прозрачности.

На самом деле, эта карта зала, который считается одним из трех лучших в мире для этого вида музыки, а именно, Großer Musikvereinssaal в Вене. Карта справа показывает только редкие ранние боковые отражения и соответствующий зал, следовательно, звучит менее просторно. Это то, что предпочтительно для современной симфонической, а также для электро-акустической музыки.

Этот пример выбран для того, чтобы показать, как бинауральные карты могут использоваться в качестве основы для оценки и анализа слухового качества помещений.

Тем не менее, данная система, до сих пор, обеспечивает только основу для оценки экспертов. Чтобы полностью интерпретировать карту эксперты должны иметь немалый опыт в расшифровке данных карт. Поэтому оценка качества помещения – это очень сложный процесс.

Поскольку работа слуховой системы человека основана на поиске перекрестных корреляций между звуковыми сигналами в обоих ушах, то следует вспомнить формулу представления корреляционной функции:

$$R_{x1x2} = \frac{1}{T-\tau}\int_{\tau}^{T} x_1(t)x_2(t-\tau)dt, \qquad (1.1)$$

где T – это период наблюдения, τ – временная задержка, x_1 и x_2 – сигналы приходящие на первый и второй микрофон.

Поскольку на второй микрофон сигнал приходит с задержкой, то он существует только с определенного момента времени. Данный факт необходимо было учесть в программном коде, при расчете функции кросс-корреляции. Расчет проводился в математическом пакете SciLab, для различных частот гармонического сигнала, который может воспринимать человек.

В результате получим бинауральную трехмерную карту помещения (рис. 2):

По сравнению с установившимися параметрами (время реверберации, ясность, четкость, коэффициент корреляции и др.) бинауральные карты позволяют четко выявить распределение энергии в пространстве и во времени, включая ранние и поздние отражения. По-видимому, именно на основании этой информации мозг производит сравнение с имеющимися в памяти образцами и выносит суждение о качестве помещения.

Как показали анализы работы экспертов по оценке качества звучания залов и опыт расшифровки трехмерных графиков, полученных вышеуказанным методом, обычно процесс определения качества звучания происходит с помощью извлечения характерных признаков и сравнения их с некоторыми опорными данными в памяти, то есть качество звучания можно определить, как «расстояние» между этими двумя сетками признаков.

Предложенный экспресс-метод оценки акустики помещения является принципиально новым шагом в этом направлении, своего рода революцией, поскольку позволяет оценивать параметры помещения по распределению энергии отраженных сигналов в пространстве и во времени способом, лучше коррелирующим с субъективными оценками экспертов. Это поможет в дальнейшем сделать процесс расчета и оценки параметров залов истинно научным процессом.

Список литературы:

1. Jens Blauert. Communication Acoustics. – Springer Berlin. – 2005. – P. 104-107.
2. Й. Блауэрт. Пространственный слух: пер. с нем. – М.: Энергия. 1979. – 224 с. с ил.
3. Алдошина И. Модели слуховой системы и оценка акустики помещений. – Журнал Звукорежиссер. – 2010, – № 8. – С. 90-96.
4. Алдошина И. 118 конгресс AES в Барселоне. Научные результаты. – Журнал Звукорежиссер. – 2005, – № 7. – С. 80-82.
5. Алдошина И. Основы психоакустики. Бинауральный слух. – Журнал Звукорежиссер. – 2007, – № 8. – С. 91-95.

Москалець М.П., Богданов О.В.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

БІНАУРАЛЬНИЙ СЛУХ ТА АНАЛІЗ АКУСТИЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ПРИМІЩЕНЬ

Анотація
Досліджено питання бінаурального слуху людини. Виконаний аналіз властивостей бінаурального слухової системи людини. Описана робота моделі бінаурального модулю, що імітує слухову систему людини та приведений приклад аналізу бінауральних тривимірних карт. Створена модель слухової системи людини.
Ключові слова: локалізаційна модель, крос-кореляція, тимчасова затримка прибуття звуку, інтенсивнісна різниця, тривимірний спектр.

Moskalets M.P., Bogdanov O.V.
National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»

BINAURAL HEARING AND ANALIS OF ACOUSTIC PROPERTIES OF THE ROOM

Summary
The question of binaural hearing person. The analysis of the properties of the binaural auditory system of humans. Describes models of binaural module that simulates the human auditory system and given an example of binaural three-dimensional maps. It was created the model of the human auditory system.
Keywords: localization model, cross-correlation, interaural time difference (ITD), interaural level difference (ILD), binaural-activity display.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

УДК 338.439.5:339.94(477)

ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ НОВИХ ВЕКТОРІВ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Ключник А.В., Демитер О.М., Перепеч В.М.
Миколаївський національний аграрний університет

Розглянуто пріоритети розвитку аграрного сектору України в умовах формування нових векторів міжнародного співробітництва. Виявлено основні країни-партнери та нормативно-правові акти, які регулюють процес співробітництва. Визначено особливості співпраці та вплив кожної країни-партнера на аграрний сектор економіки України.
Ключові слова: міжнародне співробітництво, пріоритет, аграрний сектор, країни-партнери, іноземні інвестиції, передовий досвід.

Постановка проблеми. Аграрний сектор економіки завжди мав першорядне значення для країни. Важливість цієї сфери не викликає сумніву, тому що саме від її ефективного функціонування залежить рівень життя українського населення, продовольча безпека країни. Не зважаючи на це, сучасний стан аграрного сектору ще дуже далекий від такого, який можна назвати благополучним. Він характеризується низкою проблем, пов'язаних не тільки з виробництвом продовольчої продукції, а й з такими аспектами, як ненадання шкоди природі та здоров'ю людини, для чого шляхи його подальшого розвитку повинні базуватися на нових формах виробничо-економічних стосунків, що отримуються в результаті розвитку міжнародного співробітництва.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Серед учених, які досліджували міжнародне співробітництво в сільському господарстві, доцільно назвати В.І. Андрійчука, Х. Боготов, П. П. Борщевського, І. В. Гончаренко, Ф. В. Горбоноса, Л. В. Дейнеко, О. Ю. Єрмакова, В. В. Зіновчука, А. В. Ключник, О. В. Крисального, І. І. Лукінова, П. М. Макаренка, І. Н. Топіху, В.Ф.Опришко, Ю. В. Ушкаренко, І. І. Червена, О. В.Шебаніну, та ін.

Проблемними питаннями аграрного сектору України займалися такі вчені як В. І. Гориславська, Б.К.Супіхамова, І.М. Титарчук, О.А. Кириченко, В.Д. Кудрецький.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак даний напрямок досліджень не втрачає своєї актуальності через необхідність пошуку дієвих пріоритетів міжнародного співробітництва, які мають позитивно вплинути на розвиток аграрного сектору економіки і підвищити його ефективність.

Мета статті. Виявити дійсні та пріоритетні напрями розвитку аграрного сектору України в умовах формування нових векторів міжнародного співробітництва.

Виклад основного матеріалу досліджень. У сучасній економіці дуже важливим є питання відновлення сільського господарства зі своєю спеціалізацією, збереженням історичних особливостей, врахуванням соціального розвитку та природного потенціалу. Зважаючи на суттєві протиріччя, що виникають між сферою виробництва аграрної продукції та пов'язаними з нею іншими сферами діяльності, необхідним є пошук таких форм співпраці, які б враховували інтереси всіх учасників відносин.

На сьогодні країна є важливим постачальником продовольства на світовий ринок, тому співпраця з іноземними державами є важливим питанням розвитку міжнародних відносин [2]. Адже міжнародне співробітництво в галузі сільського господарства спрямовано на підвищення ефективності використання природних ресурсів, поліпшення забезпечення населення продовольчими товарами, стабілізацію ринку сільгосппродукції і продовольства, підтримку і захист товаровиробників АПК, стимулювання взаємного товарообігу, підвищення життєвого рівня сільського населення країн.

В аграрному секторі України здійснюється співпраця з такими країнами:

1) Республікою Корея – Меморандум про співробітництво у сфері сільського господарства між Республікою Корея та Україною, 2012 р. Підписаний меморандум передбачає посилення товарообігу аграрної продукції та поглиблення співпраці у різних галузях сільського господарства України та Республіки Корея [3].

2) Йорданія – Меморандум між Міністерством аграрної політики та продовольства України і Міністерством сільського господарства Йорданії про економічну, наукову і технічну співпрацю, 16 квітня 2012 р. Документом передбачається створення правової основи для розвитку економічного та науково-технічного співробітництва між Україною та Йорданією у галузях сільського господарства та харчової промисловості [5].

3) Литовська Республіка – Twinning проєкт, 6 вересня 2012 р. Проект має позитивну динаміку і конструктивний характер українсько-литовського співробітництва в царині агропромислового комплексу, зокрема у таких царинах, як ветеринарний і фітосанітарний контроль, земельні відносини та державна підтримка, сприяє проведенню консультацій щодо справ і змін до закону про племінну справу.

4) Китайська Народна Республіка – підписано три меморандуми , договір і великий комерційний контракт, 5 грудня 2013 р. Активізація китайських та українських ділових кіл свідчить про значний потенціал співпраці між країнами як у високотехнологічних галузях, у сфері розбудови інфраструктури, так і в сфері сільського господарства. Укладено міжурядову угоду про економіко-технічну співпрацю та протокол фіто санітарних та інспекційних вимог щодо експорту сої з України до КНР. Також підписано протокол фіто санітарних та інспекційних вимог щодо експорту ячменю з України до КНР. Угода та протокол надають можливість експортувати український українські соєві боби та ячмінь до Китаю, відкривають нові можливості в реалізації україно-китайських інвестиційних проектів в аграрному секторі України та збільшенні присутності вітчизняної аграрної продукції на ринку КНР [6].

5) Європейський Союз – Меморандум про взаєморозуміння щодо Діалогу з аграрних питань, жовтень 2006 р. Меморандумом визначаються напрямки розвитку двостороннього партнерства між сторонами у сфері сільського господарства та започаткування відповідних механізмів консультацій.

© Ключник А.В., Демитер О.М., Перепеч В.М., 2014

Виходячи із динамічного розвитку відносин у цій сфері, відбулося 9 засідань Діалогу Україна – ЄС з аграрних питань. Останнє засідання відбулося 19 березня 2013 р. у м. Київ. У ході засідання передбачається: розвиток сільської місцевості в Україні та в ЄС; реформування аграрного сектору України; програма реформ Спільної аграрної політики ЄС; оцінка розвитку ринків сільськогосподарської продукції; використання ГМО; органічне виробництво; безпека продуктів харчування [4].

6) Нідерланди – Угода про співробітництво щодо розвитку сільських територій, 8 квітня 2014 року. В рамках Угоди передбачається: збільшення підтримки малому та середньому аграрному підприємцю через впровадження та розроблення відповідних державних програм, запозичені нідерландського досвіду з цього питання та його подальше впровадження у аграрну політику України; гармонізація українського законодавства та сільськогосподарських стандартів до норм та регламентів ЄС та СОТ.

Одним із дієвих інструментів окреслення планів щодо розвитку двостороннього співробітництва в аграрній сфері є українсько-нідерландська Робоча група з питань сільського господарства. Пріоритетними напрямами двостороннього співробітництва є: тваринництво; плодоовочевий сектор (овочівництво, тепличне господарство, садівництво); картоплярство; використання біомаси. Слід відмітити, що зовнішньоторговельний обіг сільськогосподарської продукції за 2013 рік між Україною та Нідерландами склав 945,99 млн дол. США (товарообіг збільшився на 173,5 млн дол. США в порівнянні з 2012 роком), з них сума експорту – 690,81 млн дол. США та в порівнянні з аналогічним періодом 2012 року сума збільшилась на 33% за рахунок продукції рослинництва [1].

7) Естонська республіка – План дій щодо зміцнення співробітництва між Міністерством аграрної політики та продовольства України та Міністерством сільського господарства Естонської Республіки на 2014-2016 рр., 4 червня 2014 р. Також обговорено питання обміну досвідом у проведенні модернізації підприємств згідно з вимогами ЕС, питання харчової промисловости, племінного тваринництва, рибного господарства та інформаційних технологій.

8) країни Магрібу (Алжир, Лівія, Мавританія, Марокко та Туніс) – Україна ініціювала організацію вирощування в Лівії поліпшених сортів насіння пшениці, підготовку фахівців у галузі меліорації та водного господарства на базі Рівненського університету меліорації та водного господарства, а також допомогу з відкриттям клінік ветеринарної медицини на лівійській території [7].

Пріоритетними напрямами у розвитку аграрного сектору України є укладення угод про співпрацю з такими країнами:

– Канадою, яка передбачатиме напрями подальшого співробітництва і обміну досвідом ведення сільського господарства [2].

– Саудівською Аравією – оскільки Україна зацікавлена у відкритті ринку Королівства для вітчизняної курятини, а також нарощування експорту зернових і соняшникового масла. Також країни зацікавлені в реалізації спільних інвестиційних проектів в АПК. За допомогою експорту ячменя в цю країну Україна зможе додатково отримати 1,5 млрд. доларів кожного року на розвиток сільського господарства.

– Грузією – співпраця українсько-грузинської робочої групи зі співробітництва у сфері АПК дасть змогу розвивати перспективні напрями двостороннього співробітництва у сфері тваринництва та птахівництва, у борошномельній та зерновій сферах, а також у галузі виноградарства та виноробства [1].

– Країнами Магрібу. Існують перспективи розширення експорту української агропромислової продукції на ринки країн Північної Африки. Цьому сприяють такі чинники, як відносна географічна близькість України до країн регіону (порівняно швидке транспортування української продукції), сприятливе співвідношення «ціна – якість» на українське зерно порівняно з продукцією головних країн-конкурентів: США, Канади, Австралії, Росії. Сприяти активізації торговельно-економічної співпраці українських і магрібських суб'єктів підприємницької діяльності може розвиток партнерських зв'язків представників малого та середнього бізнесу. Розширенню цих зв'язків мають допомогти заходи з лібералізації ведення валютних і експортно-імпортних операцій, пільгового кредитування, відкриття торговельних представництв за кордоном. Цьому також сприятиме участь українських і африканських фірм на спільних ярмарках, бізнес-семінарах, виставках, міжнародних тендерах [7].

Певним стимулом для розвитку співробітництва між Україною і країнами Магрібу може стати реалізація різноманітних трансафриканських проектів. Певне значення може мати й налагодження процесу співробітництва між окремими регіонами України та країнами північно-африканського регіону.

Можна припустити, що у найближчій перспективі розвиток партнерських зв'язків України і держав регіону знаходитиметься у руслі пріоритетів сучасної зовнішньоекономічної стратегії північно-африканських країн, серед яких: заохочення іноземних інвестицій в експортні галузі, зокрема в аграрний сектор, наукоємні види виробництв, сфери, які забезпечують зайнятість робочої сили. Додатковим імпульсом до двостороннього співробітництва може стати зростаючий інтерес ділових кіл розвинених країн до ринків арабського Магрібу.

Висновки. Отже, враховуючи вище зазначене, можна константувати, що Україна активно налагоджує стосунки з іншими країнами у аграрній сфері. Вигоди для України від міжнародного співробітництва такі: вихід на нові іноземні ринки; посилення товарообігу аграрної продукції дає додакові кошти, які необхідні для подальшого розвитку цієї галузі та поглиблення співпраці у різних галузях сільського господарства між країнами; залучення іноземних інвестицій в аграрний сектор економіки України; отримання передового досвіду і обміну досвідом ведення сільського господарства та технологій в аграрній сфері.

Список літератури:

1. http://minagro.gov.ua/uk/
2. http://agrodoska.com.ua/novosti/
3. http://www.kmu.gov.ua – Урядовий портал
4. http://mfa.gov.ua/ua – Міністерство закордонних справ України
5. http://www.ukrinform.ua – Українські новини
6. http:// www. rbc.ua
7. http://od.niss.gov.ua/articles

Ключник А.В., Демитер Е.Н., Перепеч В.Н.
Николаевский национальный аграрный университет

ПРИОРИТЕТЫ РАЗВИТИЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ФОРМИРОВАНИЯ НОВЫХ ВЕКТОРОВ МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА

Аннотация
Рассмотрены приоритеты развития аграрного сектора Украины в условиях формирования новых векторов международного сотрудничества. Выявлены основные страны-партнеры и нормативно-правовые акты, регулирующие процесс сотрудничества. Определены особенности сотрудничества и влияние каждой страны-партнера на аграрный сектор экономики Украины.
Ключевые слова: международное сотрудничество, приоритет, аграрный сектор, страны-партнеры, иностранные инвестиции, передовой опыт.

Klyuchnik A.V., Demyter O.M., Perepech V.M.
Mykolayiv National Agrarian University

PRIORITIES OF DEVELOPMENT OF THE AGRARIAN SECTOR OF UKRAINE IN THE FORMATION OF NEW VECTORS OF INTERNATIONAL COOPERATION

Summary
Reviewed the priorities of development of the agrarian sector of Ukraine in the formation of new vectors of international cooperation. Basic countries-partners and normative legal acts that regulate the process of cooperation. The features of the cooperation and the impact of each partner country in the agrarian sector of Ukraine's economy.
Keywords: international cooperation, priority, agrarian sector, the countries-partners, foreign investment, best practices.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94(477):351.858:784.71

УКРАЇНСЬКІ ВІЙСЬКОВІ ПІСНІ ЯК ЕЛЕМЕНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ

Дєдуш О.В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті здійснено спробу проаналізувати українські військові пісні та їхній внесок у формування української національної самосвідомості. По-новому розглянуто питання їх класифікації у хронологічній послідовності. Висвітлена проблема переробки та використання українських військових пісень поза середовищем власне українських мілітарних формувань.

Ключові слова: військові пісні, українська самосвідомість, козацькі пісні, рекрутські пісні, солдатські (жовнірські) пісні, стрілецькі пісні, повстанські пісні.

Постановка проблеми. Мілітарні організовані формування завжди формуються навколо певної ідеї, системи поглядів та простору. Пісня – це давній нематеріальний елемент військової справи, який полегшує життя вояків під час служби, тривалих маршів та навіть самих бойових дій. Тому у військовій українській пісні відображено багато елементів побуту, національного характеру та свідомості її носіїв. Порівняння всіх військових пісенних традицій українців різних епох дає змогу виділити й відмінності між ними. Дане дослідження також дасть змогу створити цілісну картину еволюції військової пісні на українських землях починаючи з початку формування українського народу до створення української нації. Особливо актуальним є дослідження ролі українських військових пісень у формуванні української національної самосвідомості, яка є одним з факторів успішного функціонування Української держави та української політичної нації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розвитку, особливостей та аналізу українських військових пісень на сьогодні приділяється значна увага з боку таких вітчизняних науковців: Р. Кирчіва, О. Кузьменко, А. Іваницького, М. Вовка, Л. Єфремової, В. Чабаненком, П. Шимківа, В. Шустя, Л. Нестеренко та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Запропоновано нову класифікацію українських військових пісень з включенням до неї перехідного періоду (кінець XVIII – XIX ст.). Залучено до стислого аналізу малодосліджені теми і и змальовані у піснях. Розкрито важливість даних пісень як елементу формування та уніфікації історичної пам'яті українців, що стає фундаментом побудови національної самосвідомості.

Мета дослідження полягає у показі впливу традиційної української військової пісні на формування української самосвідомості, національної ідеї, у дослідженні спадкоємності на кожному етапі, у показі інтенсивності та характеру цього впливу, а також проведенні порівняльного аналізу змісту, особливостей, умов створення українських військових пісень.

Виклад основного матеріалу. Першим етапом української військової пісні був козацький. Козацький військовий стан став одним з елементів української етнічної самосвідомості та початків державності. У цих піснях знайшли відображення історичні події, специфіка козацтва, побут та вдача українців. Основною функцією пісні у козаків була психологічна, яка давала змогу полегшувати всі незгоди військової служби та бойових дій.

Створені вони були в основному самими козаками чи тими хто безпосе-редньо контактував з ними. Більшість авторів залишились безіменними, хоча ім'я однієї авторки відоме – це Маруся Чурай, яка створила ряд пісень і про яку згадують джерела. [1, с. 94] Проте, деякі дослідники, зокрема, Ю. Мицик, С. Плохій та І. Стороженко вважають її романтичним народним образом типу козака Мамая, який мав відобразити жіночність і ліричність української пісні. [2, с. 147-149]

У працях багатьох дослідників зміст козацьких пісень часто пов'язується з їхньою хронологією. Наприклад, М. Драгоманов у збірці «Політичні пісні українського народу» виділяє такі групи:

1) Пісні XVI–початку XVII ст., в яких оспівувався період запеклої боротьби козаків та простого люду з татарами та турками.

2) Пісні 1 пол. XVII ст. (до 1657 року) відображали польсько-українське проти-стояння.

3) Пісні доби Руїни, в яких зображувалась боротьба черні з старшиною.

4) Пісні про Мазепу, Палія, якими завершувались ті пісні козацтва, які були Більш чи менш поширені по всій території України. [3, с. IV-V]

Музикознавець Іваницький виділяє три групи козацьких пісень:

1) Пісні з історичним підтекстом, що висвітлюють особисту і громадську долю козаків на тлі історичної ситуації, дані висновки можна взяти з самого тексту.

2) Пісні, що стосуються козацького побуту. Побут у даному циклі змальовується за трьома основними етапами життя козака: від'їзду з дому, козацькі будні, загибель козака на полі бою.

3) Пісні з елементами лірики кохання. Тут не проявляються станові ознаки. В основному це була туга через розлуку з коханим козаком, який міг загинути у поході. [4, с. 159-161] На особливості пісень про кохання вказував М. В. Гоголь. За козацької доби закохані «…бачилися між собою найкоротший час і потім розлучалися на багато років. Роки ці минали для жінок в журбі, в чеканні своїх чоловіків, коханих, які промайнули перед ними в своєму військовому вбранні, як сон, як мрія. Від того кохання їх стає надзвичайно поетичним» [5, с. 395.]:

Проте у подібні класифікації часто не включено пласт пісень про зруйнування Січі у 1775 році, що привело до серйозних політичного і етнопсихологічного потрясіння в українському народі. Власне після цього українське козацтво остаточно занепадає і частково зберігається лише на території Османської імперії у формі Задунайської Січі. Чорноморське російське козацтво продовжує створювати певні пісні прив'язані до певної події [6, с. 555-556], але вони втрачають українське ментальне наповнення, і не зважаючи на українську мову, починають тяжіти до російського фольклору.

Не зважаючи на ліквідацію козацтва як національного військового стану, традиція піснетворення, яка стосується військової справи, не переривається. Багато рис козацьких пісень у плані змісту та будови увібрали в себе пісні періоду Коліївщини та Гайдамаччини другої половини XVII-XVIII ст. та соціальних рухів на Західній Україні 1) гайдамацькі пісні «Годі. коню, в стайні спати» (Пісня про Семена Палія), «Ой закурила, затопила сиримі дровами» (Пісня про Абазіна) та ін.;

© Дєдуш О.В., 2014

2) пісні про Коліївщину («Максим козак Залізняк», «Ой наварили ляхи пива» (Пісня про Івана Ґонту), «Виїхав Ґонта та із Умані», «Ой задумали та преславні хлопці» та ін.) [7, с. 159]. На Західній Україні розмаху набув рух опришків, тому до пісень другої пол. XVII–XVIII ст. зараховуємо ще одну тематичну групу – 3) опришківські пісні («Ой попід гай зелененький ходить Довбуш молоденький». «Ой з-за Байкалу сонце сходить». «Течуть води Черемоша» та ін.) [7, с. 159]. Відгомоном цих подій або ж логічним їх продовженням були народно-селянські повстання на Галичині та Буковині. [8, с. 227-258.]

Наступним етапом української військової пісні був перехідний. Така назва вказує на те, що створені вони були не власне українськими мілітарними формуваннями, а українцями, які служили у складі армій інших держав. Починаючи з кінця XVIII століття, українці продовжують брати активну участь у формуванні російської імператорської армії. Дослідниця Людмила Єфремова допускає класифікувати деякі пісні як козацько-рекрутські, козацько-солдатські і т.д., що ще раз підтверджує їхню спадковість. [9, с. 72.] Власне Україна входила до земель, що підлягали рекрутському набору – населення в основному православне, а представникам інших конфесій служити у російському війську не можна було. У Австрійській імперії усі представники усіх національностей мали служити у війську, тому українці Галичини і Буковини підлягали рекрутському набору й тут.

Більшість з рекрутських і солдатських (жовнірських) пісень були створені з кінця XVIII по другу половину XIX століття, що співпадає з часом існування на українських землях рекрутської системи з тривалими строками служби у війську.

Ще дослідники XIX століття визнавали, що рекрутські пісні підросійських та підавстрійських українців вражаюче схожі. Наприклад, Васильєв Микола Калинович пояснював це «общностью физических условий территории, населенной украинцами, и в их историческом прошлом, в общности языка их и в тождественности коллективной психики» [10, с. 355].

У рекрутських піснях зображується вербунок і примусовий набір, спроби втекти або викупитися, прощання з родиною, з коханою дівчиною. Усі рекрутські пісні пронизані настроями відчаю і горя.

Інакше сприймалося рекрутування ріднею та односельцями. Драматичні картини ловів рекрута, тужливе прощання роками ятрили душі матерів, сестер, наречених. А ті сім'ї, яких поки що не зачепило рекрутування, жили в постійному страху за долю підростаючих хлопців. Саме тому авторами та виконавцями рекрутських пісень були переважно жінки. [10, с. 354-355] Наспіви рекрутських пісень за темпами помірні або повільні і, при усій їх різноманітності, становлять досить однорідні у плані стилю. [11, с.26]

Загалом у більшості пісень причиною, точніше особою, з якої починається рекрутчина є образи «цар», «цісар», «чісар», «цісарева мати», «пан государ», «ті хто пишуть чорним по білому» і т.д. [10, с. 363] Дуже багато мотивів, рекрутських і солдатських пісень підросійських українців, чітко вказують на російську імператрицю Катерину II, за правління якої було знищено залишки української автономії. Ситуацію загострювало свавілля сільських війтів і поміщиків, які таким чином розправлялися з бунтівними кріпаками Це принципово відрізняє їх від подібних пісень у росіян, які вбачали у взятті у військо не вину влади, а долю, невдачу й інше.

Дуже багато присвячено у рекрутських піснях темі «викрутів», тобто втечі від набору у військо. Чоловіки були змушені тривалий час переховуватись у лісах, степах, льохах від чиновників. Це завдавало значного морального і фізичного дискомфорту, але давало певну волю. Також у таких піснях не поодиноко згадуються люди, які експлуатували втікачів важкою фізичною працею, натомість даючи прихисток на час розшуку.

Водночас є рекрутські пісні іншого характеру. Оскільки у військо забирали часто людей і з поганою репутацією, то з'явились і мотиви, де селяни висміюють гультяїв та ледацюг, яких забирають у військо. Основною темою у піснях подібного змісту лежить теза про те, що працелюбну і хазяйновиту людину ніколи не заберуть у безчесне військо. Загалом українці завжди цінували працьовитість, а лінь, в уявленнях традиційного суспільства, могла каратись будь-яким способом.

Рекрутські пісні показують, що для тодішній українець відчував себе частиною громади, перед якою мав певні обов'язки, відчував з нею соціально-психологічний зв'язок. Перед уходом до війська хлопець просив пробачення у громади і просив почекати свого повернення, інакше у армії його б мучила совість. [12, с. 617]

Відомо, що обрядовість проводів у армію дуже нагадувала поховальну. Це пояснювалось тривалим строком служби, а також ймовірністю кардинальної зміни особистості хлопця. Щодо цих змін, то вдавались у знаки наслідки русифікації, оскільки старий солдат відчував вже себе більше росіянином, ніж українцем: говорив російською мовою, дивився зі зневагою на колишніх односельців і т.д. Це активно відображено у ряді пісень. Ще тодішні люди помітили, що етнопсихологічні властивості представника певного народу не є сталими і стійкими, а надзвичайно нестабільні. Це все послужило створенню негативного образу «москаля», який пізніше часто переносився на етнічних росіян і російськомовних [13].

Власне солдатські пісні обіймають значно ширшу тематику. Можна виділити дві різнорідні групи:

1. Пісні, в яких зображено солдатський побут (тяжке безправне життя, походи, війна, каліцтво, смерть солдата, дозвілля і залицяння до дівчат, повернення з війська додому, драматичні картини лову рекрута [9, с. 70]). Значна частина таких пісень створена самими солдатами.

2. Другу групу становлять пісні інших жанрово-тематичних розрядів, у змісті яких солдатське життя не відображене. Але ці пісні ввійшли у побут вояків, співалися ними на дозвіллі і, особливо, під час походів та муштри.

Під час окремих військових конфліктів українців також складали свої пісні. Наприклад, під час Кримської війни народними авторами були складені ряд пісень про її учасників, полководців і солдатів. Три таких пісні записав Микола Іванович Барсов: «Песня графу Паскевичу-Эрыванскому», «Песня греко-славянска», «Песня про турков» [14, с. 795-798.] У цих піснях дуже багато спільного з козацькими. Зокрема, це прославляння певного героя, у цьому випадку князя Паскевича та антитурецька тема. Остання найбільше схожа на козацьку, оскільки там йде часте використання метафор та порівнянь, які присутні у піснях козацького періоду: соколи, орли як образи воїнів, круки як символи смерті і т.д. Також значною мірою у поданих творах подаються образи «святої Русі» (не характерний для козацького циклу), «православ'я», анахроністичні посилання до боротьби з ляхами (Польська держава на той момент була знищена), згадка образу України (на фоні заперечення існування такої території на території «Юго-Запада России»). Водночас є підозра, що дані пісні були створені з пропагандистською метою на замовлення. «Песня греко-славянска» особливо насичена тематикою панславізму і прославляння боротьби балканських народів проти Османської імперії. Ще

одним підтвердженням такої думки є факт про переважання етнічних українців у рядах імператорського війська та флоту, які були задіяні у військових кампаніях Кримської війни 1853–1856 років. Це ще раз може підтвердити, що військова пісня відіграє важливу психологічну функцію у армійських підрозділах.

До пісень перехідного періоду також можна віднести цикл пісень про Кармалюка. Розмір 4+4 є одним з найуживаніших як і в козацькій, так і солдатській пісні, що може свідчити про те, що пісні про Кармелюка складались на лад старих пісень, або ж колишніми солдатами. [15, с. 12]

Початок Першої світової війни викликав сплеск національних почуттів у підавстрійських українців, що не могли не вплинути на формування нових явищ у культурному середовищі. Таким явищем постала стрілецька пісня і, відповідно стрілецький період військового піснярства українців.

На відміну від попередніх періодів ці пісні є в основному авторськими, але багато з них пройшли процеси фольклоризації і стали по суті народними. [16, с. 343.]

Відповідальним за створення та популяризацію даних пісень був відділ пропаганди Українських січових стрільців – Пресова Квартира використав ці пісні для підняття морального духу січових стрільців. [17, с. 359] Її очолювали Никифор Гірняк, Антон Лотоцький і Юрій Буцманюк. Навколо них згуртувалися потужні літературно-мистецькі сили, талановиті письменники і журналісти – Теофіль Мелень, Осип Назарук, Андрій Бабяк (Мирослав Ірчан), Володимир Старосольський, Мирон Заклинський, Юрій Шкрумеляк, художники – Осип Курилас, Лев Гец, Осип Сорохтей, Іван Іванець, Левко Лепкий, композитори-пісенники Михайло Гайворонський, Лев Лепкий, Роман Купчинський та інші обдаровані військовики. [18, с. 231-232]

Хронологічно стрілецькі пісні можна поділити на 2 великі групи:

А) пісні часів Першої світової війни (1914-1918).

Б) пісні часів національно-визвольної боротьби (1918-1921).

Такий поділ власне пов'язаний зі змінами у змісті пісень. перша група пісень має більше мотиваційний і моральний підтекст підсилений антиросійською спрямованістю, так як УСС виступали як складова австро-угорської армії і не могли висловити у повній мірі свій патріотизм. Друга група має в основному патріотичні настрої, заклики боротьби за незалежну державу проти різноманітних окупантів української землі, оскільки січові стрільці перейшовши Збруч стали до лав війська УНР.

Серед стрілецьких пісень трапляються тексти досить різноманітного змісту. Маємо зразки героїко-патріотичні, бойові: «За Україну», «Гей, наступаєм ми, стрільці», «О Україно, о люба ненько», «Ми йдем вперед» та ін. Але, мабуть, жодна пісня патріотичного змісту не дістала такого поширення й визнання, як «Ой у лузі червона калина похилилася» [19, с. 5] . До цього ряду пісень дуже близько стоять ті, зміст яких розробляє також побутову або побутово-жартівливу тематику. Близькість їх до героїко-патріотичних зумовлена наявністю маршових мелодій. Отже, не лише зміст, але й характер музики утворює коло пісень, що виконуються як патріотичні (схоже явище потім буде повторене у повстанських піснях). Цим вони відрізнялись від армійських пісень колишнього СРСР, де військові марші практично завжди мали елементи ура-патріотизму.

Не менш помітне місце у тематиці належить коханню. Що цікаво: задля цього іноді використовувалися тексти давніх українських пісень. Серед них – «Ой у полі верба». Якщо порівняти текст старої пісні із стрілецьким варіантом, можна помітити через незначні текстові зміни, створення нового, але вже соціального змістового пласту. Наприклад, зміна традиційного для народнопісенної лірики вигуку «Ой» на вигук «Гей» – це малесенька, але характерна деталь: від інтимно-задумливого відбувається перехід до бадьоро-молодечого, від лірики – до епосу. Або: заміна слів «славні козаченьки» на «стрільці січовії» чи деяке наближення лексики до західноукраїнського стилю мовлення (замість «трава-роса» – «зимна роса», замість «курить» – «коптить») [20, с. 327].

На початку 1920-х років, як вже говорилося, січові стрільці деякий час перебували у складі української радянської армії як 1-а бригада УЧСС (Українські Червоні Січові стрільці). Завдяки цьому стрілецькі пісні дістають відомість по Східній Україні, їх співають у побуті, вони виконуються на сцені хоровими колективами (зокрема, в обробках), під них займаються стройовою підготовкою. В період українізації пісні січових стрільців були одним з дієвих засобів національно-патріотичного виховання. По суті відбувалась радянізація стрілецьких пісень з заміною слів «стрілець», «усус» на «козак», «борець», «трудар» і т.д. [21, с. 191-192]

Колишні січові стрільці стали кістяком національно-визвольного підпілля, яке під час Другої світової війни розвинулось в Українську повстанську армію, чисельність якої сягала десятків тисяч чоловік. Така армія могла діяти тільки за умови широкої підтримки населення. Цією підтримкою пояснюється і те, що в тяжких умовах конспірації виник ще один – найновіший пласт народної творчості – повстанські пісні [4, с. 248-249.], які започаткували новий пісенний мілітарний період.

Мелодії і тексти повстанських і стрілецьких пісень часто генетично пов'язані одне з одним. На перших порах упівці просто брали стрілецький тест і мелодію і переробляли їх на свій лад, але це вже було підґрунтям для нового типу пісні. [25]

Щодо авторства, то тут відчутна різниця між повстанськими і стрілець-кими, оскільки у переважаючій же своїй більшості і кількості – це безіменні твори. У загальному масиві зібраних і оприлюднених на сьогодні текстів повстанських пісень та кількість із зазначеним авторством (власним іменем чи псевдонімом) складає порівняно невеличку частку – близько 5-6 відсотків. [22, с. 372]

Серед зафіксованих авторів виділяють Р. Купчинського, який долучився до складення слів і музики кількох повстанських пісень («Чи то грім гримить», «Машерують вже повстанці»), також низку поетів, які вийшли із самого повстанського середовища, і його сучасників: М. Дяченко – «Марко Боєслав», П. Василенко – «Волош» («Гетьманець», «Полтавець»), Микола Мотала, П. Болехівський – «Боян», М. Галичко, С. Стебельський – «Хрін», Д. Маївський – «Тарас», «Ролянд Різак», А. Марченко, І. Хміль, Т. Вільшинко, С. Малюца та деякі інші.

Головними темами повстанської поезії були: спогади про минулу славу; боротьба за українську державність; оспівування краси рідної землі; звеличення України як мети життя і боротьби; моральний вибір; самозречення в ім'я високої ідеї, жертовності, смерті як найвищого вияву самопосвяти; утвердження віри. Кульчицький виділяє три основних стереотипи повстанського мислення: стереотип героя зумовлює виникнення теми жертовності та самозречення заради Української держави, відповідно жертовності – тему самопосвяти, а героїчного минулого і Батьківщини – виховну тематику. [23, с. 71]

Щодо суспільно-політичної складової сюжетів повстанських пісень, то значне місце посідають оповіді про злодіяння, злочини окупантів на поневоленій українській землі, страждання, поневіряння її

людей, патріотів, роздуми над історією української землі і заклики до боротьби за визволення народу та відновлення державності. Вороги України – це німецькі, польські і особливо зловісні – московські комуністичні окупанти. З ними бореться український народ і його підрозділи УПА, а також люди різних національностей, що прагнуть волі для свої земель.

Тепер щодо звинувачень пісень УПА у крайньому націоналізмі, то це не відповідає дійсності у повній мірі. Наявність значної кількості представників інших народів у складі УПА [24, с.75-76], приводить до різкої зміни риторики і світогляду упівців. Це не могло не вплинути й на творчість повстанців. Відома трансформація ОУН та повстанської ідеї з вузько української на інтернаціональну й визвольно-антиімперіалістичну, привела до заміни й епітетів негативних народів, на більш нейтральні, такі як «окупант», «загарбник», «комуніст» і т.д.

Висновки та пропозиції. Як бачимо, українські військові пісні були важливим елементом української національної свідомості, висвітлюючи історичні події української історії, побут українців та їхню ментальність. Часто самі пісні виступали інструментом творення цієї свідомості, оскільки зберігали історичну пам'ять народу, поширювали спільний погляд на певні події на всій території їх побутування. Варіації та переробки пісень показують ряд тенденцій, що відбувались у ході історичного процесу, зміну цінностей народу, ставлення до тієї чи іншої події, історичної особи і т.д. Їхнє сучасне побутування у цивільній і військовій сфері життя українців ще раз свідчить про їхню важливість як елементу національної ідентичності та носіїв особливостей українського народу, який зі зброєю в руках здобував незалежність своєї землі. Актуальність даної проблеми має забезпечити активізацію її дослідження у вітчизняній науці.

Список літератури:

1. Кауфман Л. С. Маруся Чурай / Л. Кауфман // Дівчина з легенди: Маруся Чурай. – Київ: «Дніпро», 1967. – С. 92-117.
2. Мицик Ю. А., Плохій С. М., Стороженко І. С. Як козаки воювали: Іст. розповіді про запорізьких козаків. – 2-ге вид. / Худож. оформлювач К. Д. Ткаченко. – Дніпропетровськ: Січ; К.: МП «Пам'ятки України», 1991. – 302 с.
3. Драгоманов М. Політичні пісні українського народу. – Женева, 1883. – С. IV-V.
4. Іваницький А.І. Український музичний фольклор. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 320 с.
5. Гоголь М. В. Про малоросійські пісні // Гоголь М. В. Твори. В 3 т. – К., 1952. – Т. 3. – С. 393–400.
6. Баский Г. Песня черноморских козаков на взятие Измаила. / Г. Баский // Киевская старина. – 1882. – № 6. – С. 555-556.
7. Думи. Історико-героїчний цикл: Збірник / Вступ. ст. М. Стельмаха.– К.: Дніпро, 1982. –159 с.
8. Шусть, В. В. «Становлення феномена героїки в українській етнокультурній свідомості». Історико-психологічна реконструкція психологічної думки в етнокультурному просторі України : монографія / ОВ.Т. Куєвдаї В.М. Летцев, В.Ф. Литовський та ін.] ; за ред. .Т. Куевда, В.В. Турбан. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – С. 227-258.
9. Вояцькі пісні: каталогізація, динаміка жанроутворення, російські та польські впливи / Л. Єфремова // Матеріали до української етнології: Зб. наук. пр. – К.: ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, 2008. – Вип. 7(10). – С. 67–79.
10. Васильев М. Рекрутчина в малоссийской песни. / Васильев М. // Киевская старина. – 1889. – № 8. – С. 354-376.
11. Нестеренко Л. О. Рекрутські пісні / Л. О. Нестеренко // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2006. – 29 – С. 25–27.
12. «Труды этнографическо-статистической экспедиции в западнорусский край, материалов и исследований,собранных П. Чубинским» V том цитовано у Васи-льев М. Рекрутчина в малорусской песне (этнографический очерк) / М.Васильев // Киевская старина. – 1889. – № 9. – С. 617.
13. Григорій Квітка-Основ'яненко. Салдацький патрет
14. Барсов М. И.: Три малорусская песни из периода Крымской компании / М.Барсов // Киевская старина. – 1885. – № 4. – С. 795-798.
15. Герасименко, Володимир. Кармалюк в українській народній пісні / Володимир Герасименко; Кам'янець-Поділ. наук. при Укр. акад. наук т-во, Секція іст.-філол.. – О. : Одесполіграф, 1926 (3-я Держдрук. ім. т. Троцького). – 16 с.
16. Кузьменко О. Фольклоризація стрілецьких пісень // Записки Наукового товари-ства імені Шевченка. – Т. CCXLII: Праці Секції етнографії і фольклористики. – Львів, 2001. – С. 338 – 364..
17. Витвицький В. Стрілецька пісня // За волю України: Історичний збірник УСС. В 50-ти ліття збройного виступу УСС проти Москви 1914–1964. – Нью-Йорк: Червона калина, 1967. – С. 356-367.
18. Башняк Л.І. Стрілецькі композитори Легіону УСС та музично-стильові особливості їхньої творчості / Леся Башняк // Питання культурології : зб. наукових праць. – Вип. 25. – К., 2009. – С. 208-213.
19. Стрілецькі пісні. Пісенник / Упоряд. І. В. Щербаков. – К.:Музична Україна, 1992. – 80 с.
20. Українське народне багатоголосся / Упоряд. З. Василенко та іп. – К.: Наукова думка, 1963. – 243 с.
21. Українська літературна пісня: історія розвитку жанру Сердюк А.В. [електронне джерело] Режим доступу: http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2008/fil_2008_1_2/2008-26-06/serdyuk.pdf
22. Кирчів Р. Двадцяте століття в українському фольклорі. – Львів: Інститут народознавства ПАН України, 2010. – 536 с.
23. Кульчицький В. Й. «Національно-виховний потенціал повстанської творчості першої половини XX століття». – С. 71-74.
24. Сергійчук В. Цивілізаційний феномен УПА. / Володимир Сергійчук // Карпати. Людина, етнос, цивілізація. / Науковий журнал з проблем карпатознавства. / Ін-т історії, етнології і археології Карпат. / Гол. ред. М. Кугутяк. – Івано-Франківськ: Плай, 2010. – Вип. 2. – С. 65-78.
25. Вовк Мирон. «Музична етнопедагогіка у вихованні української нації.» [Електронне джерело] Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dzherela/2008_3_4/Vovk.doc.pdf

Дедуш А.В.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

УКРАИНСКИЕ ВОЕННЫЕ ПЕСНИ КАК ЭЛЕМЕНТ НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ

Аннотация
В статье сделано попытку проанализировать украинские военные песни и их вклад в формирование украинского национального самосознания. По-новому рассмотрен вопрос их классификации в хронологической последовательности. Освещена проблема переработки и использования украинских военных песен вне среды собственно украинских милитарных формирований.
Ключевые слова: Военные песни, украинское самосознание, казацкие песни, рекрутские песни, солдатские (жолнерские) песни, стрелецкие песни, повстанческие песни.

Diedush O.V.
Kyiv National Taras Shevchenko University

UKRAINIAN MILITARY SONGS AS ELEMENT OF NATIONAL MORALE

Summary
The article attempts to analyze the Ukrainian military songs and their contribution in the formation of Ukrainian national morale. Anew the questions of classification in in chronological sequence are considered in this article. Deals with the conversion and using Ukrainian military songs outside the environment properly Ukrainian military formations.
Keywords: Military songs, Ukrainian national morale, Cossack's songs, Recruiter's songs, Soldier's song's, Riflemen's songs, Insurgent's songs.

УДК 94:[322+341.324](430+477)«1941/1943»

СОЦІАЛЬНО-ІДЕОЛОГІЧНА КОНФРОНТАЦІЯ ДВОХ ТИПІВ НІМЕЦЬКИХ ЕЛІТ У РЕЛІГІЙНІЙ ПОЛІТИЦІ НА ТЕРИТОРІЇ ОКУПОВАНОЇ УКРАЇНИ

Дробот М.В.
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Науково-історичне досліджень присвячене розкриттю сутності релігійної політики військової адміністрації на мілітаризованій території окупованої України 1941-1944 рр. Особливим аспектом висвітлення проблематики є розгляд її через призму протистояння двох типів німецьких еліт. Результати цього дослідження ґрунтуються на аналізі великої кількості архівного матеріалу та модерних наукових досліджень.
Ключові слова: військова адміністрація, еліти, комендатури, общини, релігійні організації, релігійна політика, церкви.

Як засвідчує історичний розвиток, політична система суспільства, що основана на позиціях ліберальної модерної демократії не завжди придатна сформувати якісний державно-релігійний діалог. Оскільки, наявна можливість появи нового політичного руху, принципи якого можуть бути утаємничені від громадськості при дотримані дуальності ідеологічних постулатів. Алгоритм вироблення ідеологічної бази нового суб'єкта суспільно-політичного життя може полягати у відході від християнських цивілізаційнотворчих цінностей та відкидані атеїзму з метою вироблення нових релігійних форм світобачення, які задовольняли б містичне сприймання минулого, через призму національної гордості та величі.

Для того, щоб запобігти містико-історичного погляду на минуле, враховуючи появу нацизму у Веймарській республіці та його домінування у Третьому Рейху, необхідно дослідити сутність релігійної політики німецької військової адміністрації на теренах окупованої України в 1941-1944 рр. через призму протистояння «старого» (представники військової адміністрації) та «нового» (нацистські партійці) типів німецьких еліт, розкривши соціально-ідеологічне протистояння між ними.

Новизна дослідження полягає в розкритті сутності релігійної політики військової адміністрації відносно чотирьох течій християнства та мусульманства протягом 1941-1944 рр. на території прифронтової зони та окупованих територій, що увійшли до складу Рейхскомісаріату «Україна» ще в 1941-1942 рр. (мілітаризована зона окупації). Окрім того, автор, при розгляді, цього питання простежує конфронтації позицій «старого» та «нового» типів німецьких еліт у вирішенні релігійної проблеми окупації України.

Метою цієї публікації є дослідження особливостей, трансформаційних змін релігійної політики Верховного Головнокомандування вермахту на мілітаризованій території окупованої України протягом 1941-1944 рр.

Звісно, мета Німеччини по відношенню до СРСР носила загарбницький характер, який був успадкований ще з часу Першої світової війни відносно Сходу. Цілі Німеччини на Сході у часи Першої світової війни диктувалися німецькою елітою інфікованою експансіоністськими, расовими і колонізаторськими ідеями, імперіалістичними зовнішньоекономічними установками. Але розгром Німеччини і революційна ситуація у Європі 1917-1918 рр., не змінили ідейного базису німецької еліти, а навпаки доповнили її ідеологію – реваншизмом та антибільшовизмом. До цієї еліти постімперського часу належали: військовий генералітет, вища бюрократія зовнішньополітичного відомства та представники економічних кіл. Ці кола, у

© Дробот М.В., 2014

період гітлерівської влади, відносяться до «старого» типу німецької еліти. Використання визначення «старий» тип еліти дозволяє відокремлювати їх від кадрів нацистської партії, які здобули і зберігали статус «нової» еліти лише в 1933-1945 рр [1]. «Нова еліта», керована своїм еклектиком А. Гітлером, сформувала принцип «східної політики» – поєднання «національної» ідеї, расової теорії і антисемітизму із тезисом про «розширення життєвого простору». Але характер військових цілей відносно СРСР залишався незмінним, що давало змогу знайти консенсус між двома типами німецьких еліт у «східному питанні».

Тимчасова реалізація «східного питання» адміністративно оформилася створенням трьох зон військової окупації. Перша зона охоплювала безпосередньо район бойових дій. Другу зону становив тиловий армійський район, який сягав одразу за лінією фронту 20-50 км. Третя зона охоплювала території оперативного тилового району кожної із груп армій. Ці три мілітаризовані зони військової адміністрації доповнювалися наявністю однією особливою зоною, яка перебувала у стані зміни військового управління на цивільне управління Рейхскомісаріату «Україна». Цими мілітаризованими зонами керували представники військової адміністрації: командувачі дивізій та корпусів, що уособлювали виконавчу владу на підконтрольній території фронту; польові та гарнізоні комендатури.

Ці діячі військової адміністрації на теренах окупованої України належали до представників «старого» типу німецької еліти. Ідейний базис яких враховував задоволення, як і, власних релігійних потреб, так завойованого населення. Позиція представників військового командування диктувалася не расистським підходом А. Розенберга до релігійного питання на Україні, а традиційним імперським вихованням часів «Бісмарківської» Німецької імперії. Наприклад, представники німецького генералітету – Е. Манштейн і К. Рундштедт відвідували церкву в Ченстохові під час Польської кампанії 1939 р [3]. Саме, командуванню групи армій «Південь» на чолі із генералом Рунштедтом відводилася роль втілення окупаційної політики військової адміністрації в сфері релігійного життя в Україні. В складі штабу групи армій «Південь» вирішенням церковних справ завідував екс-директор Бреславського Східноєвропейського інституту професор Ганс Кох*, який і був наділений правом діяти відповідно власної компетенції [18, с. 425]. В перші місяці війни Кох активно займався церковними і політичними справами у Львові, а після взяття Києва (19 вересня 1941 р.) зайняв посаду особливого уповноваженого по питаннях культурного життя, але через 2-3 місяці його «українофільська» діяльність була призупинена [18, с. 427].

Політична діяльність військової адміністрації, представників «старого» типу німецької еліти, в сфері релігійного життя немала одноманітних рис. На перший час (літо-осінь 1941р.), – стихійного відродження релігійного життя, – в основному церковні справи її полягали в офіційному визнанню церковних приходів та заохоченням християн-військовослужбовців до церковного будівництва [2, с. 237; 13, арк. 34]. Прикладом може слугувати офіцер вермахту Фрідріх Хєйєр – в роки війни, який мав сан євангельського священнослужителя і брав участь у похованні німкені-лютеранки із Полтави, а в подальшому отримав право від СД, представників «нового» типу еліти, на релігійну діяльність у межах мілітаризованої зони [18, с. 426]. Цей акт пояснюється тим, що важливе місце у релігійній політиці адміністрації гітлерівського вермахту займали релігійні потреби фольксдойче, зокрема менонітів, баптистів та лютеран, які вважалися «антирадянськими елементами» і потребували, на думку компартійного керівництва СРСР, фізичного знищення чи депортації. Зокрема, скажімо, німецькій армії вдалося врятувати 30 населених пунктів менонітів із 57-ми [2, с. 28].

Один із врятованих фольксдойче Якоб Вібе, який в період окупації був менонітом, свідчить, що: «німці не забороняли віруючим збиратися». Будь-яка община будь-якого направлення протестантизму могла збиратися по неділях чи іншим днях, молитися, під керівництвом своїх проповідників вивчати Біблію, приймати водне хрещення та звершувати євхаристію [4, с. 12;13, арк. 2].

Толерантно налаштовані представники «старого» типу німецької еліти, використовуючи адміністративний ресурс військової адміністрації, дозволяли діяльність релігійним громадам як протестантським, так і мусульманським. Наприклад, близько семиста мусульман Києва від жовтня 1941 року навіть мали мечеть на Подолі [2, с. 242]. Досить активну підтримку військова адміністрація надавала УАПЦ, при цьому дозволила семи православним єпископам РПЦ, що опинилися на окупованій території України, провести два собори 18, 25 серпня 1941 р. у Почаївській лаврі, які проголосили автономність Української православної церкви і обрали митрополитом Олексія екзархом України. Ці акції розпалили міжправославні конфронтації про юрисдикційну належність приходів західноукраїнських земель, що увійшли до складу СРСР, між УАПЦ, УПАЦ (Українською Православною Автономною Церквою) та Православною Церквою Польської митрополії. Варшавський митрополит Діонісій (Валединський), не визнаючи автономної Церкви під тиском німецької окупаційної влади, яка не допускала поширення його влади на схід, благословив на сан архієпископа єп. Луцького Полікарпа (Сікорського) й 24 грудня 1941 р. призначив його адміністратором УАПЦ в Україні [10, арк. 7; 18, с. 424]. Але на цьому протиріччя не вичерпалися, а «яскравіше всього проявляються в суперечці про моління та використання рідної мови під час богослужінь» [10, арк. 6].

У цих суперечках командний склад німецької армії відігравав активну роль, характер якої залежав від позицій місцевих комендантів. В Херсоні, наприклад, місцева господарська команда виділила православному духівництву 30 000 рублів на відновлення церковної споруди в обмін на обіцянку вести службу церковнослов'янською мовою, письмову присягу на вірність і клятву «відхилити всі спроби зробити церкву політичним інструментом українських націоналістів» [12, арк. 27]. Місцевий комендант Борисполя в листопаді 1941 р. наказав провести референдум із приводу мови богослужіння, а коли опитування не дало явних результатів, він постановив, щоби «старослов'янська церква» (*УПАЦ*) та «українська церква» (*УАПЦ*) використовували місцевий храм по черзі [2, с. 237].

Відставка Г. Коха зимою 1941 р. змінювала функціональні завдання у релігійній політиці військової адміністрації на нових окупованих територіях, що були закріплені інструкцією головного штабу вермахту від 7 грудня 1941 р. «Про поводження з українським населенням». Вона констатувала необхідність: не обмежувати свободу віросповідання усім християнським направленням і, разом із тим, перешкоджати політизації цих направлень. Інструкція передбачала вживання заходів, «щоб колишні місця відправлення релігійного культу не перетворювалися в міста паломництва». Інструкція також передбачала антиватиканський напрям, оголошуючи, що «представники церк-

* Ганс Кох народився в німецькій колонії під Станіславом. В 1918-1920 рр. працював у штабі армії С. Петлюри, а із зими 1940-1941 рр. за дорученням абвера підтримував зв'язки із емігрантами із ОУН.

ви інших держав мають бути вигнані з території, яка знаходиться у німецькому підпорядкуванні» [6, арк. 239]. Нагляд за церковною діяльністю покладався на місцеві комендатури, що керувалися цією інструкцією і реалізовували її за допомогою агітаційних методів, спрямованих на активізацію місцевого населення окупованих територій України. Наприклад, в одному із будинків по вул. Шевченка, м. Ворошиловград було вивішено об'яву: «Панове! Тут відкривається молитовний дім. Прохання прийняти участь в підготовці цієї будівлі для нормального виконання релігійних обрядів» [15, арк. 9].

При цьому, місцеві комендатури намагалася залучити антирадянські елементи до структур управління і поліцейського контролю населення. Інколи ними вважалися антирадянськими елементами і віруючі протестантських общин, яких намагалися залучити до служби, хоча це носило поодинокий характер в силу їх аполітичності [4, с. 19].

На відміну від аполітичних протестантів УРСР, послідовники православних церков намагалися наділити церкву політичним впливом через її українізацію чи висування політизованих вимог німецькій адміністрації [17, арк. 22], але на місцевому рівні «діяльність священників, політично небезпечна, до цих пір не виявлена» – повідомляла Кременчуцька гарнізонна комендатура від 17 червня 1942 р. [8, арк. 205]. «Лише в Ромнах (польова комендатура № 197) знайшли поширені листівки митрополита Київського і Галицького Ніколая, яка призначена для священнослужителів православної церкви і спрямована проти автокефальної церкви, петлюрівської партії і перш за все Німеччини. Розслідування про її походження ще не закінчене», – звітував військово-адміністративний відділ при командуючому військами тилового району групи армій «Б» від 10 жовтня 1942 р. [9, арк. 2].

Фактично, військова адміністрація і її представники заклали особливий тип управління на початку 1942 р. – «інструкційний» (вимоги місцевих комендатур надати інструкції від головного штабу), в силу німецької пунктуальності та військового уставу. Наприклад, відчуваючи, що агітаційні методи місцевої комендатури вермахту на Чернігівщині не могли протистояти курсу УАПЦ, яка «переслідує скоріш політичну мету ніж релігійну, мається на увазі бандерівський рух», зазначала у своєму донесенні від 20 квітня 1942 р., що «населення залишається пасивним до її прагнень», але «існує загроза, що агітація з боку духовенства буде бентежити розум населення», і тому прохала надати інструкцію, «як має відноситись комендатура до національної церкви» [7, арк. 119]. А польова комендатура № 774, що знаходилася в околицях Дніпропетровська, повідомляла від 23 липня 1942 р. про існування у регіоні баптистів, які «не можуть відправляти свої релігійні культи, мабуть через переслідування з боку православних священиків, якщо подібні зловживання становились відомі, то вони відразу ж усувались на основі принципу, оголошеного вермахтом про свободу віросповідань» [11, арк. 80]. Також, комендатура прохала надати вказівку про те, як потрібно ставитись до служителів «живої» церкви, реформованої гілки православної церкви, що відкололася при радянській владі.

В донесенні Ізюмської польової комендатури в Харківській області з 25 липня по 15 серпня 1942 р. вважалося за необхідне надати пропозицію Головному штабу вермахту розробити «чіткі директиви по стягненню податків із священнослужителів», оскільки на місцях вбачалася загроза для спокою у тому, «що священики користуються своїм службовим становищем, щоб вимагати за церковні відправи харчі натурою, розміри яких не відповідають їх праці» [7, арк. 119]. У доповідній записці наркома внутрішніх справ УРСР Сергієнка Першому секретарю ЦК КП(б)У Хрущову про церковників м. Харкова та Лівобережної України від 24 березня 1943 року повідомлялося: «Торкаючись податкової системи окупантів у відношенню церковників варто відмітити, що ні одна із функціонуючих церков ніякими податками не обкладалася» [13, арк. 33].

Подальший розвиток релігійної політики на території військової адміністрації Україні залежав від взаємодії і боротьби трьох центрів влади та двох типів німецьких еліт: Рейхскомісара України, який формально був підзвітний Рейхсміністерству зайнятих територій, але міг діяти незалежно, керуючись партійними зв'язками; Рейхсміністерства окупованих територій, чиї погляди частково розділяв Абвер (військова розвідка) і СД, на чолі із обергруппенфюрером СС Олендорфом, яке проводило самостійну лінію в східній політиці. При цьому позиції в релігійній політиці відомства Коха і СД співпадали, – не поступатися, навіть тимчасово, релігійним організаціям, – але протистояли позиціям Рейхсміністерству та військової адміністрації.

1 листопада 1941 р. шеф оперативної групи С в Києві видав наказ про недопущення відкриття будь-яких духовних навчальних закладів. Це ж підтвердив на території цивільної адміністрації рейхскомісара України у своєму наказі від 2 лютого 1942 року. А на окупованих територіях військової адміністрації місцеві комендатури отримували прохання церков про створення семінарів проповідників для підготовки молодих священнослужителів, але за порадою служби безпеки СД відхиляли. «Необхідно визнати, – повідомлялося в донесенні гарнізонної комендатури м. Харкова від 20 серпня 1942 р., – що церква розглядає це як перешкоду своїй діяльності» [7, арк. 305-а]. Із даною перешкодою представники церковних організацій боролися покладаючись на випадковість часу і добрі особисті відносини із німцями [16, арк. 19]. Зрозуміло, що такий алгоритм взаємодії місцевих комендатур військової адміністрації, Рейхскомісаріату, служби безпеки СД із представниками релігійних організацій «хитає віру в німецьке панування» і «викликало в церковних колах невдоволення», підсилюючи його особливо тоді, коли на 22-24 грудня 1942 р. була призначена «в Харкові нарада всіх єпископів православної церкви України, на якій передбачалося обговорити питання нової організації об'єднаної православної церкви України та розподілити єпархії, не відбулася через те, що єпископам рейхскомісаріат не дав дозволу на поїздку», хоча «співробітництво з Німеччиною було виділено окремим пунктом» [9, арк. 82; 10, арк. 7].

Перспективами подальших розвідок у даному напрямку деталізація уваги діяльності військової адміністрації у кожній із трьох мілітаризованих зон окупованої України та простеження нівелювання та домінування політичної лінії у релігійному питанні «нового» типу німецької еліти. А також надання окремої уваги системі релігійної політики у специфічній зоні окупації України, що перебувала у перехідному становищі управління, між військовим та цивільним урядуванням.

Отож, русло релігійної політики військової адміністрації на окупованій Україні направляв фактор протистояння двох типів німецьких еліт. Позиція у релігійному питанні «старого» типу еліти домінувала протягом літа-зими 1941 р., під час стихійного релігійного відродження приходів, релігійних організацій та общин. «Новий» тип німецької еліти набрав домінантного характеру і врівноважив свою позицію у вирішенні релігійних проблем, у рамках нацистського світогляду, почи-

наючи з 1942 р. і до закінчення окупації. «Новий» тип німецької еліти використовував у своїй релігійно-політичній діяльності весь державно-партійний інструментарій – органи СС (РСХА, СД) та цивільну адміністрацію, фактично підконтрольну нацистському партійному керівництву.

Список літератури:

1. Айххольц Д. Цели Германии в войне против СССР. Об ответственности германских элит за агрессивную политику и преступления нацизма [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://scepsis.net/library/id_704.html
2. Беркгоф К. Жнива розпачу. Життя та смерть за нацистської окупації на Україні. – К.: «Часопис «Критика», 2011. – 455 с.
3. Манштейн Э. Утерянные победы. Воспоминания фельдмаршала[Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://militera.lib.ru/memo/german/manstein/03.html
4. Усач Н., Трофименко В. К истории пятидесятнического движения. У 7-ми книгах. // Кн. 4: Крещенные Огнем (Иван Левчук и сподвижники). – Винница: «Слово христианина», 2003. – 228 с.
5. Усач Н., Трофименко В. К истории пятидесятнического движения. У 7-ми книгах. // Кн. 5: Шествие Пятидесятницы. – Винница: «Слово христианина», 2002. – 240 с.
6. Центральний Державний Архів внутрішніх органів влади (ЦДАВОВ): Ф. КПМФ – 8. – Оп. 2. – Спр. 149. – Арк. 239.
7. ЦДАВОВ: Ф. КПМФ – 8. – Оп. 2. – Спр. 156. – Арк. 119, 305-а.
8. ЦДАВОВ: Ф. КПМФ – 8. – Оп. 2. – Спр. 157. – Арк. 205.
9. ЦДАВОВ: Ф. КПМФ – 8. – Оп. 2. – Спр. 196. – Арк. 2, 82.
10. ЦДАВОВ: Ф. КПМФ – 8. – Оп. 2. – Спр. 296. – Арк. 6-7.
11. ЦДАВОВ: Ф. КПМФ – 8. – Оп. 2. – Спр. 459. – Арк. 79-80.
12. ЦДАВОВ: Ф. 3676. – Оп. 1. – Спр. 50. – Арк. 27.
13. Центральний Державний Архів громадських об'єднань (ЦДАГО). Ф.1. – Оп. 23. – Спр. 90. – Арк. 1-34.
14. ЦДАГО: Ф.1. – Оп. 23. – Спр.124. – Арк. 9 – 10.
15. ЦДАГО: Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 534. – Арк. 9.
16. ЦДАГО: Ф.1. – Оп. 23. – Спр.688. – Арк. 18-19.
17. ЦДАГО: Ф.1. – Оп. 23. – Спр.534. – Арк. 22-24.
18. Шкаровский М. В. Крест и свастика. Нацистская Германия и Православная Церковь. – М.: «Вече», 2007. – 506 с.

Дробот Н.В.
Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

СОЦИАЛЬНО-ИДЕОЛОГИЧЕСКАЯ КОНФРОНТАЦИЯ ДВУХ ТИПОВ ГЕРМАНСКИХ ЭЛИТ В РЕЛИГИОЗНОЙ ПОЛИТИКЕ НА ТЕРРИТОРИИ ОККУПИРОВАННОЙ УКРАИНЫ

Аннотация
Научно-историческое исследований посвящено раскрытию сущности религиозной политики военной администрации на милитаризованной территории оккупированной Украины 1941-1944 гг. Особым аспектом освещения проблематики является рассмотрение ее через призму противостояния двух типов немецких элит. Результаты этого исследования основываются на анализе большого количества архивного материала и современных научных исследований.
Ключевые слова: военная администрация, элита, комендатуры, общины, религиозные организации, религиозная политика, церкви.

Drobot N.V.
Institute of History Education National Pedagogical Dragomanov University

SOCIAL-IDEOLOGICAL CONFRONTATION OF TWO TYPES GERMAN ELITE IN RELIGIOUS POLICY ON TERRITORIES OCCUPIED UKRAINE

Summary
Scientific and historical studies is devoted to the essence of the religious policy of the military administration on the occupied militarized territory of Ukraine in 1941-1944. A particular aspect of lighting problems is to consider it in the light of confrontation between the two types of German elites. The results of this study are based on an analysis of a large number of archival materials and modern research.
Keywords: military administration, elites, commandant's headquarterses, communes, religious organizations, religious policy, churchs.

УДК 930:[001.817-028.42](477:4)

КВАЛІФІКАЦІЙНІ РОБОТИ З ІСТОРІЇ: АКАДЕМІЧНІ ВИМОГИ ДО НИХ В УКРАЇНІ ТА НА ЗАХОДІ

Ідрісов Д.І.
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Статтю присвячено академічним вимогам до кваліфікаційних робіт з історичних наук. У ній робиться порівняльний аналіз тих вимог, які висуваються до кваліфікаційних робіт в Україні та на Заході. Також проводиться короткий історичний екскурс стосовно розвитку вимог на Заході та в Україні. В статті робиться висновок, що існують як спільні, так і відмінні академічні вимоги до кваліфікаційних робіт з історичних наук в Україні та на Заході. Такий стан речей зумовлений тим, що в XIX ст. українська історична наука розвивалася в спільному ключі із західною, але після встановлення радянської влади була ізольована від неї.
Ключові слова: наукова робота, кваліфікаційна робота, історична наука, академічні вимоги до наукових робіт, дисертація, зміст роботи, структура роботи.

Постановка проблеми. Пишучи кваліфікаційну працю на здобуття наукового ступеня, кожен учений змушений дотримуватися певних конкретних вимог. Вони висуваються як в Україні, так і в інших країнах світу. З-поміж них є спільне і відмінне, що зумовлено історичним розвитком системи наукової атестації. Ця стаття ставить собі за мету з'ясувати, які з вимог до кваліфікаційних праць з історичних наук існують в сучасній Україні і західному світі, що між ними є спільного і відмінного, і які історичні обставини спричинили такий стан речей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання історії вимог до кваліфікаційних праць не є надто дослідженим. Серед учених, які торкалися цієї проблеми можна назвати І. Костенко, яка вивчала історію наукової титулатури і присудження наукових ступенів. Ця дослідниця, зокрема, говорила про формування наукової титулатури в Західній Європі, запозичення європейського досвіду Російською імперією в XIX ст. і подальший її розвиток в Україні на місцевому ґрунті [4]. Про специфіку наукової атестації на Заході та в Російській імперії говорив російський історик А. Є. Іванов [3]. Сучасну західну систему наукової атестації, порівнюючи її з українською, вивчала Ж. Таланова [16].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Таким чином, ми можемо зробити висновок, що дослідники, які вивчали вказану проблему, торкалися лише окремих її частин. Вони, зокрема присвячували свої роботи розвитку системи наукової атестації, в той час як власне вимоги до кваліфікаційних робіт часто лишалися поза їхньою увагою. До того ж практично ними не робилося порівняння тих вимог, що існують в пострадянських країнах і західному світі. Отже, порівняльний аналіз вимог до наукових кваліфікаційних робіт з історії на Заході та в Україні буде важливим і з огляду на малодослідженість цієї проблеми.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є порівняти академічні вимоги до кваліфікаційних робіт з історії, що висуваються в Україні та країнах Заходу, знайти спільне і відмінне між ними.

Виклад основного матеріалу. В Україні вимоги до наукових кваліфікаційних робіт встановлюються державними органами і регулюються відповідними нормативно-правовими актами. Основним документом, що регулює процедуру присудження ступенів в Україні є «Порядок присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання наукового співробітника», ухвалений Кабінетом Міністрів України у 2007 р. Так, в Україні встановлено два наукових ступеня: кандидата і доктора наук, що здобуваються почергово. Ступінь кандидата наук присуджується особі, яка уже здобула вищу освіту, склала кандидатські іспити й захистила кваліфікаційну роботу – кандидатську дисертацію. Здобувач кандидатського ступеня зазвичай має пройти 3-річний курс аспірантури при відповідному вищому навчальному закладі чи науково-дослідній установі. Для здобуття ступеня доктора особа має захистити докторську дисертацію. Кожен здобувач наукового ступеня в Україні має до захисту дисертації видати низку публікацій по її темі і пройти апробацію на конференціях, конгресах, симпозіумах тощо. Також перед захистом дисертації видається її автореферат, у якому коротко викладається основний зміст роботи [11].

Згідно з «Порядком присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання наукового співробітника», основними вимогами до дисертацій є самостійність і новизна. Зокрема, «Порядок» категорично забороняє плагіат: «У разі виявлення текстових запозичень, використання ідей, наукових результатів і матеріалів інших авторів без посилання на джерело дисертація знімається з розгляду незалежно від стадії проходження без права її повторного захисту». Також дисертація має засвідчити «особистий внесок здобувача в науку» [11]. Порядком встановлюються і чіткі вимоги до обсягу дисертацій: кандидатська робота з суспільних і гуманітарних наук має складати 6,5-9 авторських аркушів; докторська ж дисертація має охоплювати 15-17 авторських аркушів [11].

Науковою атестацією в Україні відає Міністерство освіти і науки, при якому діє спеціальний орган – Департамент атестації кадрів. Саме він встановлює детальні вимоги до наукових кваліфікаційних робіт. У 2011 р. Департамент видав останню редакцію спеціального документа – «Вимог до дисертацій та авторефератів дисертацій». У ньому виписуються вимоги до структури, змісту й оформлення наукових кваліфікаційних робіт. За «Вимогами...», усі дисертації повинні мати уніфіковану структуру самої роботи та її титульного аркуша, а також містити посилання на публікації інших авторів. [1, с. 2, 7]. Згідно з «Вимогами», кожна дисертація повинна містити такі структурні елементи: титульний аркуш, «Зміст», вступ, основна частина, висновки і список використаних джерел. У вступі же треба зазначати наступні позиції: актуальність теми, зв'язок роботи з певними науковими програмами, планами й темами, об'єкт і предмет, мету й завдання дослідження, використані при його здійсненні методи, наукову новизну й практичне значення одержаних результатів, апробацію. Перший розділ дисертації повинен бути присвячений огляду робіт попередників [1, с. 2-4]. До кваліфікаційних робіт з історичних наук висуваються вимоги зазначати також хронологічні межі дослідження й подавати огляд джерел дослідження, наводити список використаних джерел і літератури за усталеною структурою [5, с. 10-30].

© Ідрісов Д.І., 2014

На Заході наукові роботи теж пишуться відповідно до певних стандартів. Однак варто зазначити, що тут спільні вимоги висуваються до низки видів наукових праць, які не є власне кваліфікаційними: статті, монографії, дослідницької пропозиції тощо. Адже на Заході наукова кваліфікація вченого визначається передусім не наявністю наукового ступеня, а кількістю та якістю його опублікованих робіт [21, p. 103-104]. Науковий ступінь доктора філософії (PhD), задля здобуття якого необхідно написати і захистити дисертацію вбачається певним завершальним етапом в освіті науковця. Цей ступінь є ознакою здатності вченого самостійно провадити наукові дослідження високого рівня. Саме тема докторської дисертації для переважної більшості гуманітаріїв визначає коло наукових інтересів. Вона є по суті першим дослідженням науковця з обраної спеціальності. Нижчі ж ступені магістра і бакалавра є більш освітніми, ніж науковими. Отже, докторський ступінь скоріше відкриває вченому двері до великої науки, ніж є вищим етапом його діяльності [21, p. 103]. Бакалаврський ступінь присуджується по завершенні першого циклу навчання і не дає ще права на самостійну професійну діяльність. Таке право особа отримує після завершення другого циклу навчання і здобуття магістерського ступеня. Для того щоб здобути ступені як магістра так і доктора практикується написання і захист дисертації, але саме від здобувачів докторського ступеня вимагається проведення самостійного оригінального наукового дослідження [10, с. 164-171; 16, с. 17, 46]. У багатьох країнах (Німеччині, Великобританії, Франції) існує почесний ступінь габілітованого доктора, який присуджується визнаному вченому за сукупність наукових праць [16, с. 59, 61]. Отже, докторантура в західних університетах, певним чином, є аналогом аспірантури в Україні. Однією з основних відмінностей західної системи наукової атестації від української є те, що на Заході ступені присуджують самі університети, тоді як в Україні цим процесом відає спеціальний державний орган.

На Заході саме університети висувають вимоги до наукових робіт, які відповідають певним загальноприйнятим стандартам. Основними вимогами до наукової роботи тут, як і в Україні, є самостійність і новизна дослідження [21, p. 108-109]. Причому новизна вимагається саме від докторської дисертації, наукових статей і монографій дослідників із докторським ступенем [20, p. 27]. Іншими важливими вимогами є зрозумілість роботи, логічність викладу, відповідна мова і стилістика. Наукова робота не може містити великої кількості граматичних помилок і мовних огріхів. Науковець має висловлюватися так, щоби його думку зрозумів читач [21, p. 109]. Плагіат розглядається як серйозне порушення академічних вимог. На кожну цитату чи ідею, що не належить автору має бути надане відповідне посилання. Наявність посилань є обов'язковою для будь-якої наукової роботи. Вони дають інформацію про джерело цитати чи запозиченої ідеї. Автор наукової роботи має продемонструвати знання літератури по темі дослідження, показати місце своєї праці з-поміж інших досліджень по цій проблеми, а також вміти аналізувати наведені факти [20, p. 200-202, 220-221].

Висуваються вимоги і до структури наукової роботи. Так вона має містити наступні елементи: титульний аркуш, подяка (acknowledgements), «Зміст», вступ, основна частина, висновки, бібліографія. Також робота може містити перелік таблиць, ілюстрацій, додатки і завершуватися покажчиком (index). Окрім бібліографії наприкінці роботи практикується наведення списку посилань. Відмінністю між ним і бібліографією є те, що він містить виключно ті джерела, на які посилається автор, а бібліографія може включати будь-які праці по темі дослідження [20, p. 207; 19, p. 93-95]. В такій обов'язковій частині як подяка (acknowledgements) автор повинен зазначити осіб, які так чи інакше допомагали йому працювати над дослідженням, висловлюючи вдячність їм усім. У вступі автор має висловити основну ідею своєї роботи, окреслити сутність проблеми, вказавши на важливість її дослідження. Вступ роботи повинен бути побудований так, щоб привабити увагу читача до досліджуваного питання [21, p. 115]. Бажано також наприкінці вступу подати коротку структуру роботи. У вступі робіт з історії також варто коротко викласти історичний контекст. На початку дослідження автор має дати аналіз робіт попередників, які вивчали цю проблему, тобто зробити історіографічний огляд. У роботах з історії варто навести огляд джерел дослідження. Історіографічний і джерелознавчий огляди можуть бути частиною вступу [19, p. 94].

Основна частина повинна складатися з розділів, чия послідовність має бути логічною. Кожен розділ також повинен мати вступ, основну частину і підсумок. У висновках роботи автор має навести результати дослідження, зазначивши його ключові ідеї, наголошуючи на них. Наприкінці висновків варто подати побажання стосовно подальшого дослідження зазначеної проблеми [19, p. 95].

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що між академічними вимогами до наукових робіт з історії, що висуваються в Україні і на Заході є як спільне, так і відмінне. Спільними є передусім загальні вимоги, зокрема неприпустимість плагіату, самостійність і новизна дослідження, наявність посилань. Також певну спільність можна знайти і у вимогах до структури роботи. Наприклад, як в Україні, так і на Заході робота має містити титульний аркуш, «Зміст», вступ, основну частину, висновки. В Україні наприкінці робіт практикується наведення списку використаних джерел, а на Заході списку посилань і загальної бібліографії, що може не включати використані матеріали. Водночас на Заході обов'язковою частиною ґрунтовної наукової роботи є подяка, що не часто трапляється в українських дисертаціях і монографіях. Як в українських, так і в західних наукових роботах з історії на початку праці треба приводити історіографічний і джерелознавчий огляди. Проте в Україні існують більш формалізовані вимоги до структури вступу кваліфікаційних праць. Так, у західних роботах не треба визначати об'єкт, предмет, мету, завдання, практичне значення дослідження тощо. Не вимагається на Заході й видання автореферату дисертації. Водночас у вступі західних праць з історії бажано давати історичний контекст, що нечасто трапляється в українських дослідженнях.

Спільне і відмінне у вимогах до наукових робіт на Заході і в Україні зумовлене історичним розвитком наукових інституцій тут і там. Так, на Заході академічні стандарти, яким мають відповідати наукові праці формувалися поступово упродовж століть, починаючи від середньовічних університетів і закінчуючи сьогоденням. Градація наукових ступенів склалася саме в середньовічних університетах, де на XIII-XIV ст. склалися ступені бакалавра, магістра і доктора. Середньовічний університет поділявся на чотири факультети: теологічний, медичний, юридичний і вільних мистецтв, який згодом став називатися філософським. Останній факультет вважався нижчим, підготовчим; до 3-ьох вищих факультетів міг вступати той, хто здобув ступінь магістра мистецтв. Ступінь доктора у середньовічних університетах існував тільки у 3-ьох вищих факультетах, а магістра – у факультеті вільних мистецтв. Для здобуття наукового ступеня необхідно було пройти публічний диспут з певного про-

блемного питання. Також здобувачем робився грошовий внесок, який був особливо обтяжливим для докторів. В результаті виник проміжний науковий ступінь ліценціата – особи, що пройшла випробування і здобула ліцензію, але не зробила грошового внеску для здобуття докторського ступеня [15, с. 164-166, 172-173]. Ступінь ліценціата досі зберігся в окремих країнах, наприклад Швеції.

Перед диспутом претендент на науковий ступінь мав також подати тези, які були предметом диспуту і виражали основні ідеї диспутанта з приводу поставленого питання. Саме тези стали прообразом наукової кваліфікаційної роботи – дисертації. Саме слово dissertation у перекладі з латини означає «міркування». Дисертації спочатку були невеликими творами – міркуваннями з певного питання. У Ранньомодерний час в університетах уже практикується саме захист дисертацій [17].

Університет сучасного типу склався в Німеччині у 1-шій пол. XVIII ст. Саме там сформувалися основні стандарти наукової роботи. Наявність значної кількості держав на території Німеччини і реформація спричинили те, що кожен німецький князь бажав відкрити у своїй державі університет. Причому князі-протестанти намагалися утворити свої університети на противагу католицьким. Таким чином, у протестантських німецьких державах університети опиняються не під опікою церкви, а під опікою державної влади [9, с. 67-68]. Це, певною мірою, сприяє проведенню університетської реформи, яку було започатковано в Бранденбурзько-Прусській державі. Першим університетом нового типу став університет у Галле, відкритий у 1694 р. Другим подібним університетом став Геттінгенський університет у Ганновері, відкритий у 1737 р. Від старих університетів їх відрізняло те, що вони прийняли модерну філософію науки і взяли за основу новий формальний принцип – свободи думки [9, 129-131]. В результаті утворився німецький тип університету, який став взірцем для більшої частини Європи. Його особливості полягали в тому, що університет ставав державною установою, але зберігав риси автономії, самоврядування. Університет німецького типу був як вищим навчальним закладом, так і науковим центром. Університетські викладачі займалися одночасно науковою діяльністю [8, с. 3-5]. Панівну роль в університетах німецького типу починає відігравати філософський факультет, який у середньовічних університетах був підготовчим [9, с. 209]. В межах філософського факультету розвивається більшість наук, як гуманітарних, так і природничих. Такий стан речей спричинив те, що згодом на Заході докторський ступінь отримав назву ступеня доктора філософії (PhD).

Німецьку модель університетів сприйняло чимало тогочасних держав, у тому числі й Російська імперія. Коли на поч. XIX ст. тут проводилася університетська реформа, метою якої було підвищення статусу університетської освіти і науки, за основу було взято саме німецький досвід. Звідти були запозичені і стандарти наукових робіт. Отже, на початку систематичного присудження наукових ступенів вимоги до кваліфікаційних робіт на Заході і на території сучасної України були подібними. Основними з них були самостійність, новизна дослідження, неприпустимість плагіату і наявність посилань. Проте варто зазначити, що значення наукових ступенів у Російській імперії одразу стало певною мірою більшим, ніж у Західній Європі. Причина цього полягала в тому, що тут здобуття ступенів було прив'язане до «Табелі про ранги». По здобутті кожного наукового ступеня вчений отримував відповідний класний чин. Так, кандидат отримував чин XII класу (губернський секретар), магістр – IX (титулярний радник), а доктор – VIII (колезький асесор) [6, § 25-27]. В результаті і вимоги до здобувачів ступенів у Російській імперії були вищими. Спочатку це виражалося у вимогах до знань здобувачів, показаних на іспитах, а потім у вимогах до дисертацій. Професор Казанського університету Г. Ф. Шершеневич в 1897 р. так говорив про відмінності між вимогами до дисертацій у Західній Європі і в Російській імперії: «Вчений ступінь там [на Заході] не має великого значення і наукова репутація створюється на основі наступних праць, цінність яких визначається літературною критикою. В Росії наукові вимоги до дисертацій надзвичайно підвищені, і це часто веде до того, що наукові сили виснажуються на двох дисертаціях, а наукова діяльність обмежується цими обов'язковими роботами» [18, с. 24].

Ще більших відмінностей вимоги до наукових робіт на теренах України від західних набули за радянських часів. Радянська влада наголошувала на власному окремому шляху радянської марксистсько-ленінської науки, засуджуючи західну буржуазну науку. У 1930-х роках склалася радянська система наукової атестації. Так постановою Центрального виконавчого комітету СРСР «Про навчальні програми і режим у вищій школі й технікумах» 1932 р. і постановою Ради народних комісарів СРСР «Про вчені ступені і звання» 1934 р. запроваджувалися два наукових ступені – кандидата і доктора наук. Відати ж процесом присудження ступенів відтепер мав спеціальний державний орган – Вища атестаційна комісія (ВАК). Саме ВАК мала формувати вимоги до наукових кваліфікаційних робіт [13, с. 56-58; 14, с. 675-677, 679].

За радянських часів склалася більшість формалізованих стандартів написання наукових кваліфікаційних праць. Зокрема, у 1948 р. ВАК СРСР запровадила вимогу обов'язкового видання автореферату дисертації [12, с. 12–13]. Незалежна Україна успадкувала радянську систему наукової атестації. Вимоги до дисертацій у цей час стали на подальший шлях ускладнення і формалізації. Саме у незалежній Україні, а саме у 1997-2000 рр., були сформульовані вимоги до структури вступу дисертації, які є чинними зараз [2, с. 6-7; 6, с 13-14].

Висновки і пропозиції. Отже, вимоги до наукових кваліфікаційних робіт в Україні та на Заході мають як спільні, так і відмінні риси. Це зумовлено особливостями історії інституціоналізації науки. На поч. XIX ст., коли в Російській імперії була проведена університетська реформа і запроваджене систематичне присудження наукових ступенів, за взірець було взято німецьку систему. Тому в XIX – на поч. XX ст. між вимогами, що існували на Заході і в Україні було більше спільного ніж відмінного. Однак за радянських часів наука була змушена піти окремим шляхом. Тоді була створена специфічна система наукової атестації, успадкована незалежною Україною. Подальше вивчення зазначеної проблеми буде корисним з огляду на зміни, що відбуваються в нашій державі, реформування системи вищої освіти, її пристосування до загальноєвропейських стандартів.

Список літератури:

1. Вимоги до оформлення дисертацій та авторефератів дисертацій // Бюлетень Вищої атестаційної комісії України. – 2011. – № 9-10. – С. 2-10.
2. Зміни і доповнення, що вносяться до переліків та форм документів, що використовуються при атестації наукових та науково-педагогічних працівників // Бюлетень Вищої атестаційної комісії України. – 2000. – № 2. – С. 6-28.

3. Иванов А. Е. Учёные степени в Российской империи XVIII – 1917 г. / А. Е. Иванов. – М.: РАН, Институт российской истории, 1994. – 199 с.
4. Костенко І. В. Формування і розвиток системи наукових ступенів і вчених звань в Україні в контексті світового досвіду: історико-юридичне дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія правових учень / І. В. Костенко. – К., 2011. – 21 с.
5. Мицик Ю. А. Кваліфікаційні та курсові роботи й реферати з історії [поради студентові щодо написання та захисту] // Ю. А. Мицик, О. Г. Бажан, В. М. Зубко. – К. : КМ Академія, 1998. – 36 с.
6. Об устройстве училищ. Именный указ, данный Сенату // Полное Собрание законов Российской империи. – Собрание первое. – Т. 27. – № 20597. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php – Адреса з екрану.
7. Основні вимоги до дисертацій та авторефератів дисертацій // Бюлетень Вищої атестаційної комісії України. – 1997. – № 2. – С. 12-26.
8. Паульсен Ф. Германские университеты / Ф. Паульсен. – СПб. : Издание журнала «Образование», 1904. – 413 с.
9. Паульсен Ф. Исторический очерк развития образования в Германии / Ф. Паульсен. – М. : Типография т-ва И. Д. Сытина, 1908. – 333 с.
10. Поляков М. В. Класичний університет: еволюція, сучасний стан, перспективи / М. В. Поляков, В. С. Савчук. – К.: Ґенеза, 2004. – 416 с.
11. Порядок присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання наукового співробітника від 07.03.2007. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/423-2007-%D0%BF – Адреса з екрану.
12. Постановление Высшей аттестационной комиссии при Всесоюзном комитете по делам высшей школы СССР от 11 октября 1948 г. «Об итогах работы по аттестации научных кадров за 1947/48 учебный год» // Бюллетень Министерства высшего образования СССР. – 1948. – № 12. – С. 12–13.
13. Постановление СНК СССР от 13 января 1934 г. «Об учёных степенях и званиях» // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства. – 1934. – № 3. – С. 56-59.
14. Постановление Центрального Исполнительного Комитета СССР «Про учебные программы и режим в высшей школе и техникумах» // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства. – 1932. – № 68. – С. 667-679.
15. Суворов Н. Средневековые университеты / Н. Суворов. – М. : Кушнерев и ко, 1898. – 245 с.
16. Таланова Ж. В. Докторська підготовка у світі та Україні / Ж. Таланова. – К. : Національна академія педагогічних наук, Інститут вищої освіти, 2010. – 476 с.
17. Хрестоматия по истории института научной аттестации в университетах и академиях Западной Европы и России (начало XII в. – 1918 г.) / [сост. А. Н. Якушев, Д. А. Хохлова, И. Г. Воропаев]. – Ставрополь : СГУ, 1997. – Ч. 1. – 199 с.
18. Шершеневич Г. Ф. О порядке приобретения учених степеней / Г. Ф. Шершеневич. – Казань : Типо-литография Императорского Казанского университета, 1897. – 33 с.
19. Galgano Michael J. Doing history. Research and writing in the digital age / Galgano Michael J., Arndt J. Chris, Hyser Raymond M. – Boston : Thomson Wadsworth, 2008. – 209 p.

Идрисов Д.И.
Национальный университет «Киево-Могилянская академия»

КВАЛИФИКАЦИОННЫЕ РАБОТЫ С ИСТОРИИ: АКАДЕМИЧЕСКИЕ ТРЕБОВАНИЯ К НИМ В УКРАИНЕ И НА ЗАПАДЕ

Аннотация
Статья посвящена академическим требованиям к квалификационным работам с исторических наук. В ней проводится сравнительный анализ тех требований, которые выдвигаются к квалификационным работам в Украине и на Западе. Также проводится краткий исторический экскурс относительно развития требований на Западе и в Украине. В статье делается вывод, что существуют как общие, так и отличные академические требования к квалификационным работам с исторических наук в Украине и на Западе. Такое положение вещей обусловлено тем, что в XIX в. украинская историческая наука развивалась в общем ключе с западной, но после установления советской власти была изолирована от неё.
Ключевые слова: научная работа, квалификационная работа, историческая наука, академические требования к научным работам, диссертация, содержание работы, структура работы.

Idrisov D.I.
National University of «Kiev-Mohyla Academy»

QUALIFYING PAPERS ON HISTORY ACADEMIC REQUIREMENTSFOR THEM IN UKRAINE AND THE WEST

Summary
The article is about academic requirements for qualifying papers on history. In article is analyzed the requirements which exist in Ukraine and the West. Also is done short historical review about development of requirements in Ukraine and the West. In article is concluded that there are common and different academic requirements for qualifying papers on history in Ukraine and the West. This is the result of the situation when in XIX century Ukrainian historical science developed common with Western science, but after establishment of Soviet power it was isolated.
Keywords: research paper, qualifying paper, historical science, academic requirements for research papers, dissertation, content of paper, structure of paper.

УДК 94(477)«18»

ПОЛІТИЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ В УКРАЇНІ В СЕРЕДИНІ 1950-х рр.

Печеніна Н.А.
Криворізький педагогічний інститут
Криворізького національного університету

На основі матеріалів Державного архіву Дніпропетровської області розглядається проблема реабілітації жертв сталінізму в Україні. Перший її етап пов'язаний із «хрущовською» відлигою 1950-х років, коли вибіркова реабілітація розглядалась керівництвом партії єдиним засобом відмови від політики терору і забезпечення особистої безпеки верхів. В цей час припиняється практика масових репресій, проте політична система залишається беззмінною.
Ключові слова: демократизація, сталінізм, звинувачення, репресії, реабілітація.

Однією з соціально значущих проблем національної історичної науки з 1990-х років стало дослідження політичних репресій та пов'язана з нею проблема реабілітації жертв сталінізму і тоталітаризму. Трагедія, яку пережив український народ у 30-х роках XX століття, вважається однією з найжахливіших в історії людства. Масові репресії, що набули у цей період різних форм, були важливою умовою функціонування тоталітарного режиму.

У 1991 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні». За ним реабілітація мала охоплювати увесь період після 1917 р. до моменту набуття чинності цим Законом й поширюватись на осіб, необґрунтовано засуджених за цей час судами України або репресованих на території республіки іншими державними органами в будь-якій формі [9]. Закон України визначив конкретні випадки, законодавчі та нормативні акти, застосування яких упродовж 1917-1991 рр. означало здійснення необґрунтованих політичних репресій. Постанова Верховної Ради України від 24 грудня 1993 р. доповнила цей Закон, надавши тлумачення поняття «політичний мотив репресій» [12].

З часу ухвалення Закону «Про реабілітацію» минуло майже двадцять років. Але і сьогодні праць, які б подавали аналіз радянського тоталітаризму в Україні упродовж усього періоду його існування, не так вже й багато. Серед них привертають увагу, насамперед, праці І. Г. Біласа, С. І. Білоконя, С. В. Кульчицького, Ю. І. Шаповала, Б. О. Ярошa, що різні аспекти тоталітарного режиму 30-50-х років XX ст. Певним підсумком науково-дослідницької та краєзнавчої роботи вчених став Бібліографічний покажчик «Політичні репресії в Україні (1917 – 1980 рр.)», де подано історіографію політичних репресій в Україні в другій половині 1980-х – 1990-ті рр. Прикладом систематичного вивчення політичних репресій 1920-1980-х рр. в України упродовж останніх років залишається Головна редколегія науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією», а також її обласні підрозділи, які здійснювали дослідження репресивних дій компартійної влади щодо населення України у регіонально-історичному аспекті.

Проте в історичній літературі майже відсутні комплексні узагальнюючі праці, що розглядають саме проблему реабілітації жертв сталінізму і тоталітаризму в Україні. На думку автора, дана проблема є складовою процесу демократизації й в сучасних умовах розбудови правової держави залишається **актуальною**.

Мета запропонованої статті – аналізуючи архівні дані, простежити хід та особливості реабілітації жертв сталінізму в 1950-ті роки в Україні.

У 2013 році виповнилося 75 років від початку масових політичних репресій у СРСР, періоду, який отримав назву «велика чистка». Проте архівні дані засвідчують, що в Україні масові репресії проходили вже на початку 30-х років. 5 січня 1930 р. з'являється постанова ЦК ВКП(б) «Про темпи колективізації і заходи допомоги держави колгоспному будівництву». Україна належала до районів, де колективізацію планували закінчити восени 1931 р. або навесні 1932 р. Все чіткішою ставала тенденція до форсування темпів колективізації, що формувалася згори. Становище на селі дедалі більше загострювалося. На насильство селяни відповіли масовими невдоволеннями, відкритим протестом аж до антирадянських збройних виступів. Влада, в свою чергу, почала проводити масові репресії.

Аналіз фондів Дніпропетровського обласного державного архіву дозволяє зробити висновки щодо динаміки репресій по роках. Пік масових репресій в Дніпропетровській області доводиться на 1933 р. (19,87% від всіх засуджених по політичних звинуваченнях в Дніпропетровській області), 1931 р. дає 19,39% від всіх політичних справ, 1937 р. – 18,66%, 1938 р. – 9,48%, 1932 р. – 8,38%, 1930 р. – 8,02% [2].

Одним із найважливіших факторів, що визначав спрямованість репресій, був характер обвинувачень. Згідно із законодавством, що існувало в той час, обвинувачення щодо заарештованих повинні були визначатися статтями Кримінального кодексу. У практиці ж радянської каральної системи 1930-х рр. користувалися відомчим підходом, який передбачав подвійний облік репресованих. За специфічно-професійною термінологією органів державної безпеки обвинувачення фіксувалися: 1) «за політичним забарвленням», 2) «за характером злочинів».

Перша категорія («за політичним забарвленням») включала такі формулювання: а) належність до антирадянських політичних партій (троцькісти, праві, меншовики, анархісти, есери, кадети, монархісти, трудова і селянська партія, різні); б) «членство» у контрреволюційних буржуазних націоналістичних організаціях (українських, білоруських, вірменсько-дашнацьких, єврейсько-сіоністських, тюрксько-татарських, фіно-карельських, грузинських, панісламістських, білоруських та різних); в) фашисти; г) церковники-сектанти; д) білогвардійці; е) за так званими «національними лініями» (польській, німецькій, фінській, румунській, харбінській, естонській, латиській, грецькій, іранській, болгарській, чеській, французькій, італійській, литовській, різними); є) колишні куркулі; ж) кримінальні злочинці («кримінальники»); з) інший контрреволюційний елемент.

У другій категорії («за характером злочинів») було виділено такі формулювання: а) шпигунство (німецьке, польське, латвійське, литовське, естонське, французьке, італійське фінське, румунське, грецьке, болгарське, іранське, угорське, чеське, японське, різне); б) зрада Батьківщини; в) терор (центральний та місцевий); г) диверсії; д) шкідництво; є) контрреволюційна повстанська діяльність; є) контрреволюційна (антирадянська) агітація; ж) інші злочини [10, с.55].

Тільки в Дніпропетровській області з 1930 по 1945 рр. по ст. 54–10 (ч. 1 і ч. 2 – антирадянська і контрреволюційна агітація) було засуджено 49,05% від загальної кількості репресованих; по ст. 54–6 – звинувачення в шпигунстві, засуджено 8,26%; по ст. 56–11, ст. 54–2 – звинувачення в співпраці зі всілякими іноземними розвідками (польською, японською, румунською, німецькою), у фашистській

© Печеніна Н.А., 2014

контрреволюційній діяльності, засуджено 6,99% репресованих [2]. Цікаво проаналізувати співвідношення статей, за якими репресували, та політичної ситуації в світі та країні: якщо в 1930 – 1933 рр. (період суцільної колективізації в СРСР та Україні) переважала ст. 54-10, то в 1936-1938 рр. (період ускладнення міжнародної ситуації, початок перших військових конфліктів в світі) – ст. 54-6.

Реабілітація відповідно до різного характеру репресій мала різний характер. Розрізняють реабілітацію юридичну (зняття звинувачень суто кримінального характеру, припинення кримінальної справи за відсутністю складу злочину) і політичну (відновлення в партії і зняття заборони на згадку імені репресованого у пресі і літературі). Реабілітація була публічною і здійснювалася в різних формах – це й згадка в пресі про припинення кримінальної справи за відсутністю складу злочину; і вихід в світ біографічних або ювілейних статей; й поява імені репресованого в довідковому виданні, історичній статті або монографії, іноді – публікація біографії колишнього «ворога народу». Своєрідною формою реабілітації була згадка М.С.Хрущовим в доповіді XX з'їзду КПРС «Про культ особи і його наслідки» імен необґрунтовано репресованих.

Практична діяльність по ліквідації наслідків культу особи почалися вже в середині 1953 р. За дорученням ЦК КПРС Комітет партійного контролю зайнявся розглядом справ по реабілітації в партійному відношенні комуністів, притягнутих в 30-40-і і на початку 50-х років до партійної і судової відповідальності. Заяви від репресованих з проханням про відновлення в партії поступали і в ЦК КП України. Вони передавалися в обкоми партії, де і розглядалися на засіданнях бюро обкому. Наприклад, в другій половині 1953 р. на засіданнях бюро Дніпропетровського обкому партії було розглянуто 56 апеляційних справ. Проте 48 репресованим (що становило 85,7% від кількості розглянутих справ) було відмовлено у відновленні в партії. Практично всі рішення 1951-1952 рр. підтверджувалися на засіданнях бюро обкому 1953 р. Залишалися в силі і рішення про виключення з партії за «негідну поведінку під час Великої Вітчизняної війни» (зокрема – за дезертирство і приховування свого перебування в полоні) [3].

Відновлена в партії була лише одна людина, яку виключили з партії в січні 1953 р. за перебування на окупованій території, але яка не приховувала цього факту [4]. Як необґрунтоване, було відмінено рішення про виключення з партії комуніста, звинуваченого в прихованні соціального походження [5], іншому виключення в 1952 р. за втрату пильності і зв'язок з особами, що не викликають політичної довіри, замінили в 1953 р. суворою доганою [6]. Попередженням «вказати на неправильний вчинок» обмежилися відносно ще трьох [7], які свого часу утаювали компрометуючі дані про родичів.

Проте практично всі вироки, винесені на початку 50-х років, підтверджувалися на засіданнях бюро Дніпропетровського обкому 1953 р.

У 1954 р. почали повсюдно утворюватися центральні і місцеві комісії з перегляду справ осіб, засуджених в 1934-1953 рр. по політичних звинуваченнях. Проте реабілітація торкнулася лише окремих (персональних) випадків, в їх числі В.А. Антонов-Овсєєнко, Я.Б. Гамарник, О.В. Косарев, М.В. Криленко, П.П. Постишев, В.Я. Чубарь і ін. Незабаром (у 1955 р.) були реабілітовані М.Н. Демченко, В.П. Затонській, Е.І. Квірінг, С.В. Косиор та ін.

Реабілітував цих партійних і державних діячів, керівництво країни зробило спробу зайнятися переглядом крупних політичних процесів 30 – 40-х рр. Але навіть сам ініціатор реабілітації М.С. Хрущов внутрішньо ще не був готовий до політичної переоцінки положення в країні і партії в 30-і роки. Тому в цілому реабілітація стосувалася переважно жертв післявоєнного періоду.

Вибіркова реабілітація 1953-1955 рр. розглядалась керівництвом партії єдино відповідним засобом руйнування образу Сталіна, оскільки в принципі ніхто не збирався відрікатися від основних напрямів його політики.

Головною проблемою післясталінського суспільства була проблема відповідальності за злочини минулих років. У 1955 р. вона зводилася до визначення круга безпосередніх «винуватців» тих або інших неполадок, збоїв, труднощів. Десталінізація слугувала засобом відмови від політики терору і забезпечення особистої безпеки верхів. Проте, підірвавши засади сталінського деспотизму, актив нового керівництва і підтримуючі його сили навіть не приступили до серйозної демократизації самої партії і суспільства.

Процеси демократизації суспільства 1954-1955 рр. вели до того, що лінія на подолання наслідків культу особи без викриття самого суб'єкта культу виявляла свою непослідовність та політичну обмеженість. Гостро ставилося питання про прямого винуватця, про особисту відповідальність за здійснене беззаконня, відхід від норм партійного і державного життя. 31 грудня 1955 р. була утворена Комісія для вивчення матеріалів про масові репресії членів і кандидатів в члени ЦК ВКП(б), обраних XVII з'їздом партії, і інших радянських людей в період 1935-1940 рр. Розглянуті цією комісією матеріали свідчили про масштаби трагедії, що вибухнула в країні в 30-40 роки. М. Хрущов запропонував відкрито засудити помилки і зловживання владою Сталіна на першому ж після смерті Сталіна з'їзді партії. В результаті доповідь «Про культ особи і його наслідки» був зачитаний на закритих засіданнях XX з'їзду КПРС (лютий 1956 р.). Доповідь М.Хрущова містила лише заклики до критичного розгляду «помилкових поглядів, пов'язаних з культом особи» [11, с.165]. Особливе значення мало викриття сталінського трактування поняття «ворог народу» (цей термін давав можливість без вагомих доказів ідейної неправоти людини піддавати репресіям всякого, виключаючи можливість ідейної боротьби). Вся відповідальність за репресії була покладена на Сталіна, а його роль в створенні режиму політичного терору розкрита повною мірою. У доповіді засуджувалися репресії, направлені в основному проти партійних кадрів, проте їх справжні масштаби, як і пряма участь в політичному терорі сподвижників Сталіна, залишилися «в тіні».

Не дивлячись на половинчастість, доповідь подіяла як шоковий грозовий розряд в атмосфері суспільного життя. І саме вона позначила кінець «негласного» періоду боротьби з культом особи. З лютого 1956 р. ця боротьба отримує офіційний політичний статус.

Навесні і літом 1956 р. головним по своїй важливості політичним і соціальним процесом було масове звільнення майже всіх політичних в'язнів з таборів і місць «вічного заслання». Одночасно відбувався такий же масовий і швидкий перегляд і реабілітація більшості загиблих в 1937-1955 рр. в'язнів таборів і в'язниць. Більше 90 спеціальних комісій займалися розглядом справ ув'язнених безпосередньо в таборах або місцях їх поселення. Комісія тимчасово наділялася правами Президії Верховної Ради і могла проводити реабілітацію, помилування, зниження термінів ув'язнення. Рішення не потребувало затвердження і вступало в силу негайно.

Спеціальні комісії працювали на місцях декілька місяців, справи ув'язнених розбиралися швидко, для цього частіше всього достатньо було короткої бесіди з самим ув'язненим і ознайомлення з його справою. Вже до кінця 1956 р. з таборів та заслання повертались колишні члени партії і члени сімей загиблих комуністів. Вийшли на волю також в'язні таборів, чиї терміни ув'язнення закінчилися, але яких продовжували незаконно тримати під вартою. Звільнялися безпартійні, помилково звинувачені в «антирадянській діяльності». З таборів повертались колишні члени партій меншовиків, анархістів, есерів, які знаходилися у в'язницях і засланні по 25-30 років. У ці ж місяці були реабі-

літовані і всі військовополонені і так звані «переміщені» особи. Тобто, реабілітація насамперед торкалась тих осіб, які дожили до цього часу.

Як правило, реабілітація розстріляних або померлих ув'язнених проводилася тільки за заявою родичів або друзів. За відсутності таких заяв в комісії з реабілітації справи репресованих не розбиралися.

Реабілітаційний процес в Україні в цілому повторював загальносоюзний. Газети передруковували редакційні статті «Правди», ЦК КПУ приймав ухвали, аналогічні прийнятим ЦК КПРС. Та і відсоток реабілітованих серед лідерів республіканського рівня був нижче, ніж серед лідерів союзного рівня. Перевага віддавалася «старим більшовикам», що вступили в партію до 1917 р. Головним критерієм реабілітації був політичний і звинувачення в «буржуазному націоналізмі» і участь в якій-небудь фракції або опозиційному угрупуванні часто виключали можливість публічної реабілітації. На думку А. Ван Гаудовера, «віддані сталіністи були відновлені в партії, тоді як колишні опозиціонери, за винятком одного або двох, продовжували залишатися виключеними» [1, с. 208].

На 1 жовтня 1956 р. обкоми КП України розглянули 1302 апеляції. Відновлено в партії було 668 чоловік, частина справ переглядалася в ЦК КПУ, 155 чоловік з 630 було відновлено в партії [13]. На апеляційних засіданнях Дніпропетровського бюро обкому КПУ в 1956 році було розглянуто 134 персональних справ. У партії було відновлено 69 чоловік, виключених в 1937-1939 рр. по звинуваченнях в контрреволюційній діяльності, у зв'язках з ворогами народу, в антирадянській агітації. У 16 випадках реабілітація проводилася за заявами родичів репресованих і була посмертною [8].

Проте попередні рішення по 34 апеляціям було залишено без змін. Як і раніше, реабілітації не підлягали особи, виключені з партії в 30-і рр. за троцькістську діяльність, за приналежність до інших політичних партій (наприклад, до партії меншовиків, до монархічної організації «Союз російського народу»), за перебування на окупованій території під час Великої Вітчизняної війни, за антирадянські розмови і незгоду з політикою партії [8].

Таким чином, хоча після XX з'їзду КПРС процес реабілітації набуває ширших масштабів, головним критерієм реабілітації залишається політичний. Критика культу особи в цілому ряду моментів залишалася обмеженою і непослідовною.

Список літератури:

1. Борисов Ю., Голубев А. Политическая реабилитация в СССР (1950- 1960-е гг.) в освещении западной историографии // Отечественная история. – 1992. – № 5. – С. 205-209.
2. Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 19, оп. 16, сп.19.
3. ДАДО. Ф. 19, оп. 16, сп. 19, арк. 3, 16,18, сп.20, арк.88,100,101,119,133, сп.21, арк.19об.,36,44,60, сп.22, арк.11об.,21,32,94, сп.29, арк.32,42,45,61об., 81,98,103,144-144 об., сп. 36. арк.17,54, 59, 63,68.
4. ДАДО. Ф. 19, оп. 16, сп. 36, арк. 100.
5. ДАДО. Ф. 19, оп. 16, сп. 20, арк. 121.
6. ДАДО. Ф. 19, оп. 16, сп. 36, арк. 96.
7. ДАДО. Ф. 19, оп. 16, сп. 36. арк. 45,46,50-50 об.
8. ДАДО. Ф. 19, оп. 30, справи 17, 30.
9. Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» //Закони України: Офіційне вид. / Верховна Рада України, Ін-т законодавства; Редкол.: В. Ф. Опришко (гол.) та ін. – К., 1996. – Т. 1. – С. 370-374.
10. Нікольський В.М. Обвинувачення репресованих в Україні періоду «великої чистки» 1937-1938 рр. // Український історичний журнал. – 2008. – № 2. – С. 54-63.
11. «О культе личности и его последствиях». Доклад Первого секретаря ЦК КПСС тов. Хрущева Н.С. XX съезду Коммунистической партии Советского Союза // Известия ЦК КПСС. – 1989. – № 3. – С. 128-166.
12. Постанова Верховної Ради України «Про тлумачення Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 15. – Ст. 88.
13. Центральний Державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1, оп. 31, ч. 1, сп. 329, арк. 171-174.

Печенина Н.А.
Криворожский педагогический институт
Криворожского национального университета

ПОЛИТИЧЕСКАЯ РЕАБИЛИТАЦИЯ В УКРАИНЕ В СЕРЕДИНЕ 1950-х гг.

Аннотация
На основе материалов Государственного архива Днепропетровской области в статье рассматривается проблема реабилитации жертв сталинизму в Украине. Её первый этап связан с хрущевской «оттепелью», когда выборочная реабилитация представлялась единым способом отказа от политики террора. В этот период была прекращена практика массовых репрессий, но сама политическая система осталась практически нетронутой.

Ключевые слова: демократизация, сталинизм, обвинения, репрессии, реабилитация.

Pechenina N.A.
Krivoy Rog Pedagogical Institute
National University of Krivoy Rog

POLITICAL REHABILITATION IN UKRAINE IN THE MIDDLE OF 1950-th

Summary
The problem of rehabilitation was analyzed in the article. It's first stage was connected with Krushchev's «thaw», when politics of the mass repression was finished, but the authoritarian system remained unchanged.

Keywords: democratization, stalinizm, prosecutions, repressions rehabilitation.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 336.6

ПОПИТ І ПРОПОЗИЦІЯ НА РИНКУ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

Антонюк О.І., Заболотний А.В.
Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут

У статті розглянуто проблеми формування попиту і пропозиції на ринку фінансових послуг, історія ринку фінансових послуг та аналіз фінансових послуг, які надаються громадянам України.
Ключові слова: гроші, цінні папери, фінансовий ринок, попит і пропозиція, фінансові послуги.

Постановка проблеми. Сучасна ринкова економіка – це складна система господарювання, в ній взаємодіють усі ринкові закономірності та системи регулювання, як держави так і в середині ринку. Ця система складається з: ринків товарів, тіньового бізнесу, інформаційного бізнесу, сфери послуг і трудових ресурсів, та фінансово індустрії, яка включає в себе кредитні, валютні ринки, індустрію цінних паперів та строкових контрактів, страховий бізнес та систему пенсійного забезпечення. Всі вони є взаємодіючими між собою [1]. Важливе значення в ринковій економіці займає ринок фінансових послуг.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням цієї теми займалися: провідні вітчизняні та закордонні фахівці цієї сфери – Т.В. Галенко, В. Гембала, А.П. Ковалева, А.В. Мертенса, Б.Б. Рубцева та ін.

Постановка завдання. Дослідження фінансових послуг які надаються на ринку фінансових послуг України.

Виклад основного матеріалу. Ринок фінансових послуг – форма організації руху фінансових ресурсів в економічній системі, яка за своїм призначенням має забезпечити юридичним, фізичним особам і державі належні умови для залучення необхідних коштів і продажу тимчасово вільних грошових засобів. За економічною сутністю ринок фінансових послуг – це економічні відносини, що виникають між фінансовими посередниками та іншими економічними агентами з приводу розподілу фінансових ресурсів, купівлі-продажу тимчасово вільних коштів і цінних паперів [1].

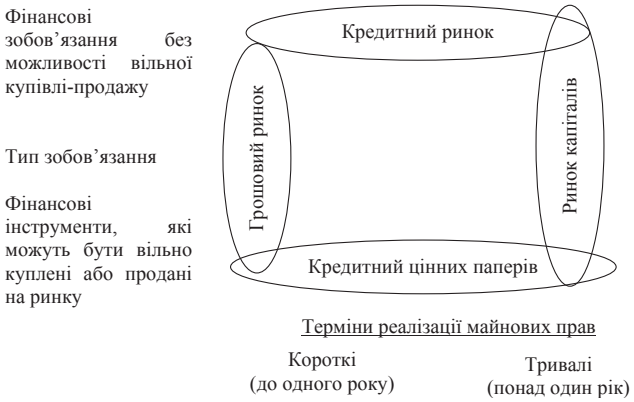

Рис. 1. Структура фінансових ринків з урахуванням критеріїв типів фінансових операцій та термінів реалізації майнових прав [5]

На сьогоднішній день існує безліч організацій, які займаються наданням фінансових послуг – кредитні спілки, банки, страхові, інвестиційні, лізингові, брокерські компанії та багато інших компаній. Всі вони намагаються переманити до себе клієнтів, шляхом реклами, бонусів та акцій. Цим вони створюють конкуренцію між собою,збільшуючи при цьому пропозицію на ринку фінансових послуг.

Важливою складовою фінансового ринку виступає ринок цінних паперів. Під ринком цінних паперів у широкому розумінні розуміють такий розділ фінансового ринку, на якому за незначний час створюються необхідні умови та відбуваються швидка мобілізація, ефективний перерозподіл і раціональне розміщення фінансових ресурсів у соціально-економічному просторі держави з врахуванням інтересів та потреб суспільства шляхом здійснення емісій цінних паперів різними емітентами. У вузькому ж розумінні, ринок цінних паперів, як правило, означає взаємодію, що відбувається на ринку між його суб'єктами з приводу випущених цінних паперів [2].

Таблиця 1

Структура національного фондового ринку у 2010-2013 р., %

Роки	2010	2011	2012
Ринок акцій	40	42	45
Державні внутрішньої і зовнішньої позик і муніципальних облігацій	0	0,2	0,4
Облігацій підприємницьких структур	4	2,3	1,5
Казначейських зобов'язань	0,6	2	0,2
Ощадних сертифікатів	0,4	1	0,1
Векселів	11	10,5	9
Майнових і компенсаційних сертифікатів	8	4	5

Джерело [8]

Структуру ринку цінних паперів України наведено на рис. 2.

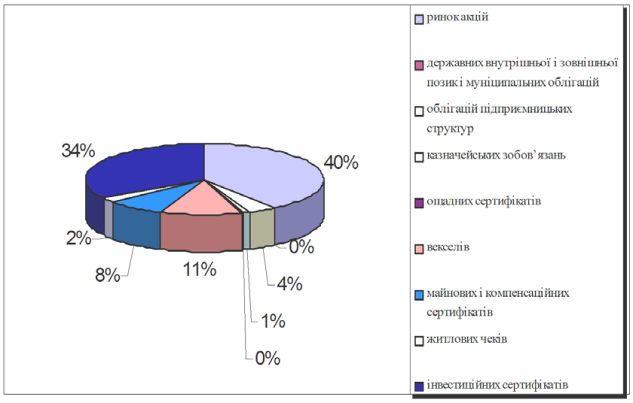

Рис. 2. Структура ринка цінних паперів в 2013 році [5]

Як показано на рис. 2, ринок цінних паперів в Україні нині складається з ринків акцій, державних внутрішньої і зовнішньої позик і муніципальних облігацій, облігацій підприємницьких структур, казначейських зобов'язань, ощадних сертифікатів, векселів, майнових і компенсаційних

© Антонюк О.І., Заболотний А.В., 2014

сертифікатів, житлових чеків, інвестиційних сертифікатів.

Розширюється позабіржовий ринок цінних паперів. Нині в Україні працює більше тисячі фінансових посередників, які займаються фондовими операціями. Це банки, інвестиційні фонди і компанії, довірчі товариства, торговці цінними паперами.

Зростає кількість емітентів цінних паперів та обсяги їхніх емісій. Якщо в 1997-1999 роках цінні папери в основному випускали фінансово – кредитні установи, то 2011–2012 роках збільшилася питома вага емітентів промислових підприємств, що є результатом поглиблення приватизаційних процесів. [7].

Але, незважаючи на це, сьогодні фондового ринку в загально – визнаному в світі розумінні в Україні поки що не існує. Це зумовлено багатьма причинами. Зокрема, не вироблено логічно завершеної законодавчої бази і депозитарної системи, окремі елементи вітчизняного фондового ринку не відповідають стандартам Міжнародної організації зі стандартизації (IS0). Не вирішено проблеми перереєстрації і надання гарантій щодо доставки цінних паперів.

Недоліками ринку цінних паперів України є:

– на ринку обертаються, як правило не самі цінні папери, а їх замінники – сертифікати, які видаються акціонерам на загальну суму куплених акцій;

– відсутність інформації щодо рентабельності і надійності щойно створених акціонерних товариств;

– недостатня кількість цінних паперів промислових підприємств.

Подальший розвиток національного фондового ринку стримується рядом об'єктивних та суб'єктивних факторів. Найголовнішими серед них є такі:

· кризовий стан української економіки, високий рівень інфляції, відсутність твердої національної грошової одиниці;

· відставання існуючої законодавчої та нормативно – правової бази функціонування фондового ринку від розвитку реальних процесів на ньому (як приклад можна згадати ситуацію, що склалася з трастами та іншими фінансовими посередниками);

· недостатність державного регулювання національного ринку цінних паперів;

· нерозвиненість первинного ринку цінних паперів, незначна кількість операцій із похідними від цінних паперів;

· відсутність гарантій по операціях із цінними паперами, недовіра населення та його психологічна непідготовленість до операцій на фондовому ринку;

· зубожіння більшої частини населення, його низька купівельна спроможність, що заважає появі масового приватного інвестора;

· відсутність гарантій держави щодо захисту грошових заощаджень населення, в тому числі й у цінних паперах [12].

До проблем формування фондового ринку фахівці відносять також невизначеність правового забезпечення механізмів котирування цінних паперів, тобто відсутність нормальної системи ціноутворення.

На відміну від розвинутих фондових ринків, угоди з купівлі-продажу в Україні часто укладаються не між торговцями цінними паперами на організованому вторинному ринку (оскільки не створено єдиного центру укладення таких угод), а безпосередньо між емітентом та інвестором або кількома інвесторами. Отож говорити про прозорість цього ринку не доводиться. Розвиткові біржової торгівлі цінними паперами перешкоджає курс на реалізацію акцій великих і середніх підприємств на комерційних і некомерційних конкурсах під певні зобов'язання. Досить часто мають місце випадки, коли на торгах Української фондової біржі з виставлених на продаж пакетів акцій кількох емітентів купуються не всі або не купується жоден. Така ситуація виникає через неодноразову пропозицію Фондом державного майна України неліквідних акцій. Часом не знаходять збуту на УФБ і Київській міжнародній фондовій біржі й векселі, що виставляються на продаж. [4]

Поряд з вищенаведеними факторами на формування вітчизняного ринку цінних паперів впливають також: рівень інфляції; розмір емісії і погашення цінних паперів; величина платоспроможного попиту інвесторів; значення облікової ставки НБУ; величина прибутковості окремих інструментів фондового ринку; ступень інтересу нерезидентів до українських цінних паперів; рівень державного контролю за діяльністю на національному фондовому ринку вітчизняних та іноземних інвесторів; швидкість і легкість переходу прав власності на цінні папери; якість системи розрахунків за угодами із цінними паперами; рівень підготовки професійних учасників фондового ринку; наявність необхідної інфраструктури; надійність захисту прав інвесторів тощо [2].

В той же час позитивним моментом, на думку фахівців Національного банку України, є подальший розвиток фондового ринку державних цінних паперів (вперше випущених в квітні 1999 року), який дає можливість запровадити нові надійні та ліквідні фінансові інструменти регулювання грошово – кредитного ринку. Слід звернути увагу на такі моменти.

По-перше, завдяки використанню державних цінних паперів залучаються до фінансування дефіциту державного бюджету неемісійні кошти, значно знижується інфляційний тиск дефіциту бюджету на економіку.

По-друге, за обсягами цінних паперів, що розміщуються і перебувають в обігу, державні облігації на фондовому ринку України посідають домінуюче становище і є найбільш привабливим інструментом для вкладання коштів юридичними і фізичними особами, у тому числі нерезидентами. По-третє, набув значного розвитку вторинний ринок державних цінних паперів. При цьому якісно новим і прогресивним етапом у розвитку такого ринку є впровадження в липні 2003 року спеціалізованого електронного депозитарію, з допомогою якого можна здійснювати операції, пов'язані з переведенням облігацій від одного власника до іншого, у режимі реального часу і вести реєстр власників державних цінних паперів.

По-четверте, становлення фондового ринку державних цінних паперів в Україні стало можливим завдяки проведенню НБУ певної роботи, пов'язаної з підготовкою необхідних нормативно – методичних документів та введенням у дію комп'ютеризованих інформаційних технологій для обслуговування розміщення, обліку, обігу та погашення державних облігацій, а також сплати відсотків.

До конкурентоздатних сегментів ринку цінних паперів можна віднести ринок казначейських векселів та муніципальні позики.

Необхідність розвитку ринку казначейських векселів визначається їх особливою роллю на грошовому та фінансовому ринках. Випуск казначейських векселів слугує засобом мобілізації короткострокових ресурсів для покриття внутрішніх річних розривів у доходах та видатках держбюджету для обслуговування держборгу. І разом з тим казначейські векселі є найбільш гнучким інструментом кредитної політики центрального банку. Банк України, володіючи портфелем казначейських векселів, може активно впливати економічними методами на ринок міжбанківських кредитів [2].

В умовах дефіцитності міських бюджетів, поруч з приватизацією муніципальної власності, для залучення додаткових ресурсів на конкретні цілі розвитку міського господарства можуть широко використовуватись муніципальні позики, вони є необхідною складовою частиною приватизаційних заходів. Так, передача у власність населення житлового фонду, приватизація інших об'єктів муніципальної власності вимагають, з метою підтримання та розвитку міського господарства як єдиного комплексу, створення гнучких комерційних структур по ремонту житла та комунікацій, забудові нових районів, благоустрою міської території тощо. Мобільним джерелом фінансування названих проектів є випуск облігацій муніципальних позик. Для підвищення привабливості таких позик для населення міста та інституційних інвесторів, окрім гарантованого доходу, доцільно вводити додаткові пільги держателям досить великих пакетів, наприклад, право на пільгове придбання квоти житла, яка спеціально виділяється при житловій позиці, право на придбання інших матеріальних ресурсів із міського фонду тощо. Муніципальні позики не тільки забезпечують швидку мобілізацію ресурсів, але й гарантують відповідальність місцевої адміністрації за цільове використання коштів.

Окрім боргових зобов'язань уряду та місцевих органів влади, існують також боргові зобов'язання підприємств. У розвинених країнах боргові зобов'язання підприємств, переважно у формі облігаційних позик, здобули широкий розвиток у зв'язку з можливостями акумуляції великих обсягів капіталів та розосередженням кредитних ризиків. По суті ці позики замінили довгостроковий банківський кредит. На фінансовому ринку України облігаційні позики перебувають на стадії первинного розміщення облігацій деяких науково-виробничих фірм та асоціацій.

Основним фактором, що визначає і низьку кон'юнктуру на ринку облігацій, є високі темпи зростання інфляції, які зменшують схильність до довгострокового інвестування. По суті, на ринку корпоративних облігацій діють ті ж тенденції що й на ринку державних цінних паперів. [5]

Сучасний ринок акцій, окрім особливостей структури пропозиції, має ряд додаткових специфічних рис. Передусім, це низька ліквідність даного ринку. Так, по відношенню до загального числа пропозицій кількість укладених угод коливається від 0% до 30-35%. По відношенню до обсягу пропозиції (сукупної ціни продавця) спостерігається ще більш низька ліквідність, сума укладених угод становить 0-15% від обсягу пропозиції.

Низька ліквідність ринку акцій, окрім малих оборотів, характеризується також значною різницею цін пропозиції на різних біржах, великими розривами цін продавців та покупців, різкими кон'юнктурними коливаннями курсів акцій бірж. Усе це надає ринку акцій вельми нестійкий характер.

У цілому низька ліквідність організованого ринку акцій визначається відсутністю вторинного ринку як такого, роль якого й повинні відігравати фондові біржі.

Висновки. Розвиток ринку фінансових послуг передбачає стратегічної постановки завдань та підтримки їх виконання як з боку урядових, так і неурядових організацій.

Розвиток інфраструктури фінансових ринків вимагає об'єднання зусиль держави та професійних учасників цих ринків з метою забезпечення необхідного ресурсного потенціалу перетворень. Лібералізація функціонування ринків фінансових послуг передбачає створення умов для більшої самостійності та незалежності від держави їх учасників.

Особливу увагу необхідно приділити просвітницькій діяльності серед населення України, яка б забезпечила підтримку впроваджуваних заходів населенням, підвищення його інвестиційної активності тощо.

Список літератури:

1. Дзюблюк О.В. Ринок банківських послуг: теоретичні аспекти організації і стратегії розвитку в Україні / О.В. Дзюблюк // Банківська справа. – 2005. – № 3. – С. 40-52.
2. Бєленький П.Ю. та ін. Фінансовий ринок та його інфраструктура в умовах глобалізації (проблеми, перспективи, регіональні аспекти) / Бєленький П.Ю., Шевченко-Марсель В.І., Другов О.О.; Ін-т регіон, дослідж. НАН України. – Львів, 2006 – 523 с.
3. Євроінтеграційний розвиток фінансової системи України / за ред. І.Я. Чугунова. –К.: Акад. фін. упр., 2009. – 471 с.
4. Фінансовий ринок* Навч. посіб. для студ. спец. 8.050104 та 7.050104 базового напряму 6.0501 усіх форм навчання / М.К. Колісник, О.О.Маслак, Є.М.Романів; Нац. ун-т «Львів, політехніка». – Львів, 2008 – 389 с.
5. Фінансовий ринок: Теорія і практика: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Маслова СО., Опалов О.А.; Житомир, інж.-технол. ін-т. – Житомир, 2007 – 502 с.
6. www.minfm.gov.ua – сайт Міністерства фінансів України
7. zakon.rada.gov.ua – сайт «Законодавство України»
8. http://uk.wikipedia.org/wiki/Фінансові_послуги – Електронний ресурс.

Антонюк О.И., Заболотный А.В.
Хмельницкий кооперативный торгово-экономический институт

СПРОС И ПРЕДЛОЖЕНИЕ НА РЫНКЕ ФИНАНСОВЫХ УСЛУГ

Аннотация
В статье рассмотрены проблемы формирования спроса и предложения на рынке финансовых услуг, история рынка финансовых услуг и анализ финансовых услуг, предоставляемых гражданам Украины.
Ключевые слова: деньги, ценные бумаги, финансовый рынок, спрос и предложение, финансовые услуги.

Antonjuk O.I., Zabolotniy A.V.
Khmelnitsky Cooperative Trade and Economic Institute

SUPPLY AND DEMAND FOR FINANCIAL SERVICES MARKET

Summary
The article deals with the problem of creating demand for and supply of financial services, financial services market history and analysis of financial services provided to the citizens of Ukraine.
Keywords: money, securities, financial market, supply and demand, financial services.

УДК 338.246

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОБҐРУНТУВАННЯ РОЗПОДІЛУ РИЗИКІВ МІЖ УЧАСНИКАМИ ПРОЕКТУ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА

Бондар Н.М.
Національний транспортний університет

Досліджені методологічні засади розподілу ризиків між учасниками проекту ДПП. Представлена авторська методологія обґрунтування розподілу несистематичних ризиків між учасниками проекту ДПП, перевагами якої є наступні: 1) вона універсальна і може застосовуватись до будь-яких проектів, що реалізуються на засадах ДПП; 2) дає змогу сформувати неупереджену по відношенню до учасників проекту думку щодо розподілу ризиків. Крім того є можливість визначення у вартісних вимірниках ступеня ризику проекту та обчислення частки потенційних втрат, що повинна припадати на кожного з партнерів проекту ДПП. Впливаючи на розмір державних гарантій, що надається урядом приватним учасникам проекту ДПП, а отже й на рівень ризиків приватних партнерів, держава може формувати політику стимулювання приходу в інфраструктурні галузі приватних інвестицій.
Ключові слова: державно-приватне партнерство, ризик, державні гарантії.

Постановка проблеми. Економічний розвиток будь-якої країни залежить, насамперед, від ефективності державної політики стимулювання інвестицій у стратегічні галузі господарства, зокрема транспортної інфраструктури. Обмеженість бюджетних ресурсів, які уряд може спрямувати на фінансування програм розвитку транспортної інфраструктури призводить до необхідності пошуку нових інструментів активізації у галузі інвестицій. Одним із таких інструментів є реалізація транспортних інфраструктурних проектів із використанням різних форм державно-приватного партнерства (ДПП).

Особливістю інвестиційних проектів, що реалізуються у транспортній інфраструктурі, є їхня висока капіталомісткість, тривалий термін окупності, збереження державної власності на об'єкти, складні схеми фінансування, необхідність забезпечення об'єкта будівництва земельною ділянкою, державне регулювання тарифів на послуги, що будуть надаватись суспільству в результаті реалізації проекту. Все це зумовлює високі ризики, що обтяжують будь-які інвестиційні транспортні інфраструктурні проекти, зокрема ті, які реалізуються «з нуля».

Прихід приватних інвесторів у транспортну інфраструктуру можливий лише за умови отримання певної підтримки (державних гарантій) з боку уряду, а також за умови рівноцінного розподілу ризиків між державним та приватним партнерами з урахуванням спроможності кожного з них управляти певними видами ризиків. Це зумовлює актуальність дослідження питання розподілу ризиків між учасниками проекту ДПП.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ризики проектів ДПП стали об'єктом досліджень багатьох відомих вчених. Так, питання управління ризиками ДПП досліджувались Г. Гірмшайдом [18] та Дж. Ферменіш [17]. Чинники, що впливають на ступінь ризиків проектів ДПП, стали предметом досліджень Х. В. Алфена [12]. Ідентифікації ризиків протягом життєвого циклу проекту присвячені праці Лі Дж. та Зу П. [21], Н. Алкаф [13]. Більш узагальнено вивчали типологію ризиків проектів ДПП де Палма А. та Леруч Л. [16].

Розробка моделей прогнозування імовірності втрат від проекту ДПП проводилась К. Ченом та Дж. Полаком [15]

Питанням розподілу ризику між учасниками присвячені роботи К. Левіса та А. Муді [20], К. Бека [14]. При цьому науковці звертають увагу, що ризик повинен прийматись тією стороною, яка може краще управляти об'єктом ризику і впливати на його ступінь. Тобто політичні, суспільні ризики повинні прийматись державою, а підприємницькі – приватним партнером.

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Слід зазначити, що питання вимірювання обсягу можливих втрат, який повинен розподілятись між партнерами та обґрунтування його розподілу досі лишається відкритим. Саме це питання й стало предметом дослідження у запропонованій статті.

Мета статті. Головною метою цієї статті є розробка методологічних засад обґрунтування розподілу ризиків між учасниками проекту ДПП.

Викладення основного матеріалу. Одним із головних принципів партнерських взаємодій держави і приватного бізнесу є розподіл між ними ризиків [4]. Діючим в Україні законом «Про державно-приватне партнерство» [1] також до основних принципів віднесено «справедливий розподіл між державним та приватним партнерами ризиків, пов'язаних з виконанням договорів, укладених у рамках державно-приватного партнерства» (стаття 3), проте визначення самого поняття ризику у законі відсутнє.

В економічній літературі відсутній єдиний погляд на сутність ризику. Згідно класичної теорії (XIX століття – Дж. С. Мілль та Н.У. Сеніор) ризик

© Бондар Н.М., 2014

визначається як збитки, яких можна зазнати внаслідок обраного рішення [6].

У «Сучасному економічному словнику» наведене наступне визначення ризику: «Це небезпека виникнення непередбачених втрат очікуваного прибутку, доходу або майна, грошових коштів внаслідок випадкових змін умов економічної діяльності, несприятливих обставин» [10].

Угорські економісти Т. Бачкаї та Д. Мессен бачать ризик у можливості відхилення від мети, заради досягнення якої приймалось рішення [3].

А.П. Альгін визначає «ризик як діяльність, що пов'язана з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору, під час якої існує можливість кількісно та якісно оцінити імовірність досягнення очікуваного результату, невдачі та відхилення від поставленої мети» [2, с. 19-20].

Згідно постанови КМУ № 232 від 16.02.2011 року, якою була затверджена «Методика виявлення ризиків, пов'язаних з державно-приватним партнерством, їх оцінки та визначення форми управління ними», ризик визначається як «можлива подія, дія та (або) бездіяльність партнера, що можуть призвести до негативних наслідків» [8].

У практиці Австралії – країні, що має одну з розвиненіших нормативно-правових баз у сфері ДПП – ризик визначається як «шанс виникнення подій, що зумовлюють результати проекту, які відрізняються від прийнятих прогнозних переваг та витрат проекту» [23, с. 16-17].

У матеріалах Європейської економічної комісії ООН ризик визначається як «подія, яка здатна вплинути на зміну фінансування проекту» [19, с. 112].

Вайдеман Р.М. [24], Екінтой Е. та Маклайд М.Дж. [11] визначають ризик як імовірність настання непередбачених факторів, що можуть негативно вплинути на успішну реалізацію проекту з точки зору вартості, часу та якості.

Крім різного розуміння сутності ризику ДПП, у сучасній науковій та практичній літературі існує багато різних підходів до класифікації ризиків, пов'язаних з ДПП. Так, відомий дослідник питань ДПП Дж. Делмон розрізняє такі групи ризиків [7, с. 67-75]: політичні; правові та регулятивні; ризики незавершення будівництва у строки; ризик невиконання зобов'язань; операційний ризик; фінансовий ризик; валютний ризик; ризик попиту; екологічний та соціальний ризики.

Інший фахівець у галузі ДПП Е.Кюїм розподіляє ризики за такими головними групами [22, с. 34-40]: ризики будівництва та закінчення; технологічний ризик; ризик спонсора; екологічний ризик; комерційний ризик; експлуатаційний ризик; фінансові ризики; юридичний ризик; ризик регулювання; політичний ризик; форс-мажор.

Фахівці UNIDO розподіляють сукупність ризиків на дві великі групи [19]: 1) загальні ризики або ризики країни (політичні, комерційні, юридичні). Такі ризики, як правило, пов'язані з політичним, соціальним, економічним середовищем країни, над якими спеціальна проектна компанія, що реалізує проект ДПП, не має контролю, тобто вони є системними. В той же час певний контроль над ними має держава; 2) ризики конкретного проекту ДПП. У певній ступені компанія, яка реалізує проект, може контролювати рівень таких ризиків, однак повністю їх усунути не здатна.

Х. В. Алфен [12, с. 32-42] виокремлює у складі таких ризиків лише три основні групи, що відповідають конкретним стадіям живого циклу проекту ДПП: стадії розробки проекту; будівельній стадії; операційній стадії.

В.Г. Варнавський розрізняє чотири групи ризиків [5, с. 143-169]: 1) політичні та правові; 2) технічні; 3) комерційні; 4) економічні, валютні та фінансові.

У «Методиці виявлення ризиків, пов'язаних з державно-приватним партнерством, їх оцінки та визначення форми управління ними», затвердженій постановою КМУ № 232 від 16.02.2011 ризики [8] поділяються на такі групи: 1) пов'язані з впливом зовнішніх обставин, що не залежать від волі партнерів; 2) політичні; 3) пов'язані з невиконанням партнерами умов договору; 4) комерційні; 5) фінансові; 6) екологічні.

У світовій практиці ДПП вже набутий досвід розподілу ризиків між партнерами. Основними принципами такого розподілу є [4]: 1) ризик повинен передаватись тому з партнерів, який має кращі можливості для контролю подій, що можуть зумовити виникнення ризику; 2) ризики повинні певним чином визначатись, розумітись та оцінюватись усіма сторонами, що приймають участь у проекті; 3) партнер, що приймає ризик повинен мати технічні або управлінські можливості для управління ризиком; 4) партнер повинен мати фінансовий потенціал, що дасть змогу пережити наслідки ризику або запобігти виникненню ризику; 5) партнер повинен мати бажання прийняти на себе ризик.

Враховуючи, що залучені до реалізації проекту ДПП сторони (підрядчики, кредитори, державні установи різних рівнів) переслідують різні інтереси й цілі, ефективний розподіл ризиків стає важливою частиною розробки проектної документації та невід'ємною умовою успішності проекту. Особливо чутливими до розподілу ризиків є кредитори, які беруть участь у проектному фінансуванні. На рис. 1 схематично представлений ефективний розподіл ризиків між державою та приватним партнером.

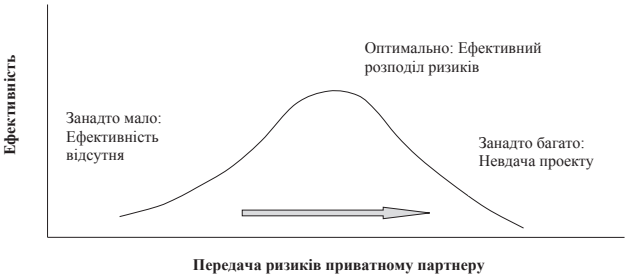

Рис. 1. Ефективний розподіл ризиків

Джерело: [107, с. 66]

Як видно, передача занадто великого ризику приватному партнеру призводить до його низької ефективності через високу вартість проекту, нестабільності реалізації або навіть й до повного його провалу. Передача занадто малого ризику призводить до нераціональності використання коштів, відсутності відповідальності та стимулів у приватного партнера підвищувати ефективність господарювання, що, в кінцевому рахунку, призводить до програшу у співвідношенні «ціна-якість».

Важливішою характеристикою будь-кого інвестиційного проекту є чиста приведена вартість очікуваних від його реалізації грошових потоків. З цієї точки зору під ризиком інвестиційного проекту можна розуміти зазнання інвесторами від'ємної величини чистої теперішньої вартості грошових потоків. Оскільки виникнення тих або інших ризиків є імовірнісною величиною, для оцінювання ризиків проекту ДПП автором пропонується використовувати метод Монте-Карло. Він являє собою синтез методів аналізу чутливості та аналізу сценаріїв на основі теорії імовірності, що є склад-

ною методикою, реалізація якої можлива лише за допомогою комп'ютерного моделювання.

Застосування методу Монте-Карло для аналізу ризиків інвестиційного проекту розвитку транспортної інфраструктури передбачає наступні дії: 1) визначення факторів (змінних), що приймають участь у формуванні чистого приведеного грошового потоку проекту; 2) встановлення обмежень значень, яких можуть набувати фактори; 3) визначення імовірності набуття факторами значень в межах визначених обмежень; 4) побудова моделі, що відображає взаємозв'язок між значенням чистої приведеної вартості грошових потоків проекту та змінними параметрами, припустимими помилками в оцінюванні.

Шляхом багаторазового комп'ютерного моделювання довільної імовірної комбінації значень факторів визначається найбільш імовірне значення NPV проекту та розподіл його можливих значень із зазначенням їх імовірності.

Для визначення рівня очікуваних втрат від впливу ризику необхідно: 1) визначити частоту випадків (імовірність настання у майбутньому) від'ємних значень NPV та їх максимальний розмір за модулем; 2) дослідити, зміна яких факторів призводить до негативних результатів; 3) визначити способи зниження негативної дії виявлених ризиків та встановити витрати, пов'язані із застосуванням таких способів. Якщо витрати, пов'язані із застосуванням способів зниження ризику дорівнюють або є більшими, ніж втрати від впливу ризику, застосування відповідних способів зниження ризику недоцільно.

У цілому середні очікувані втрати від впливу k-го виду ризику на грошові потоки проекту ($В_{риз.k}$) у вартісних вимірниках визначаються як:

$$В_{риз.k} = \sum_{k=1}^{K} n_{(-NPVk)} \cdot |-NPV_k|, \quad (1)$$

де $В_{риз.k}$ – середні очікувані втрати і витрати від впливу k-го виду ризику на грошові потоки проекту, у вартісних вимірниках;

$n_{(-NPV_k)}$ – частота настання від'ємного NPV проекту внаслідок впливу k-го виду ризику до запровадження заходів із зниження його ступеня, у частинах одиниці;

$|-NPV_k|$ – значення від'ємного NPV проекту за модулем до запровадження заходів із зниження ступеня впливу k-го виду ризику, у вартісних вимірниках.

Якщо ж ступінь k-го виду ризику (розмір втрат і імовірність їх настання) вдається знизити – очікувана при цьому сума відповідних витрат і втрат у вартісних вимірниках визначається як:

$$В_{риз.k} = \sum_{k=1}^{K} \left(n_{(-NPV_{1k})} \cdot max|-NPV_{1k}| + В_{зн.риз.k}\right), \quad (2)$$

де $n_{(-NPV_{1k})}$ – частота настання від'ємного NPV проекту внаслідок впливу k-го виду ризику після запровадження заходів із зниження його ступеня, у частинах одиниці;

$\max|-NPV_{1k}|$ – максимальне за модулем значення від'ємного NPV проекту після запровадження заходів із зниження ступеня впливу k-го виду ризику, у вартісних вимірниках;

$В_{зн.риз.k}$ – витрати, пов'язані із застосуванням способів зменшення ступеня впливу k-го виду ризику, у вартісних вимірниках.

Очікувана від проекту величина чистої теперішньої вартості його грошових потоків з урахуванням впливу ризиків ($NPV_{риз}$) визначатиметься наступним чином:

$$NPV_{риз} = NPV - \sum_{k=1}^{n} В_{риз.k}, \quad (3)$$

де n – кількість ідентифікованих та оцінених видів ризиків ТІП.

Для обґрунтування оптимальної частки ризику інфраструктурного проекту, що приймається державним партнером, пропонується наступна модель розподілу ризиків між державним та приватним партнерами. Загальна максимальна вартість втрат інвесторів від дії ризиків проекту ($ВР_{max}$) приймається на рівні максимально можливого за модулем від'ємного значення NPV проекту з урахуванням імовірності такого відхилення:

$$ВР_{max} = \sum_{k=1}^{K} p_{(-NPVmax)} \cdot \max|-NPV|, \quad (4)$$

де $p_{(-NPVmax)}$ – генерована шляхом імітаційного моделювання за методом Монте-Карло частота (імовірність) отримання максимального за модулем від'ємного значення чистої приведеної вартості проекту з урахуванням впливу ідентифікованих ризиків, у вигляді десяткового дробу.

У разі, якщо держава приймає на себе всі ризики проекту, її максимальні втрати від впливу ідентифікованих ризиків ($В_{д.max}$) становитимуть:

$$В_{д.max} = ВР_{max}, \quad (5)$$

де $В_{д.max}$ – максимальні втрати держави від впливу ідентифікованих ризиків інфраструктурного проекту, у вартісних вимірниках.

У разі, якщо держава не приймає на себе жодних ризиків за проектом ДПП, необхідною умовою реалізації такого проекту є отримання приватними партнерами від держави відповідних гарантій, що знизять розмір їхніх потенційних втрат від впливу ризиків проекту. Оскільки гарантії можуть надаватись на умовах повернення і платності та в заздалегідь обумовлених випадках, вони розглядаються не як втрати держави в результаті впливу ризику, а як витрати на обслуговування ризиків. При цьому дохід держави від надання гарантій складається із суми повернених гарантій та відсотків, що сплачуються приватними партнерами за користування державними гарантіями. Тобто, мінімальний розмір участі держави в проекті ДПП визначатиметься розміром наданих державою гарантій приватним учасникам:

$$В_{д.min} = \sum_{z=1}^{Z} ДГ_z, \quad (6)$$

де $В_{д.min}$ – мінімальні витрати держави, пов'язані з обслуговуванням ризиків проекту ДПП, у вартісних вимірниках;

Z – кількість видів гарантій, що надаються за проектом ДПП;

$ДГ_z$ – сума коштів, що надаються у вигляді z–ої державної гарантії, приведена до теперішньої цінності, у вартісних вимірниках.

Позначимо загальну суму наданих державних гарантій за проектом ДПП через ДГ, а загальний розмір максимальних втрат від участі в інфраструктурному проекті внаслідок впливу ризиків через $ВР_{max}$. Тоді, залежно від ступеня участі у розподілі ризику, загальний розмір витрат держави на обслуговування ризиків та втрат від впливу ризиків проекту ДПП ($В_д$) можна виразити функцією:

$$В_д = ДГ + ВР_{max} \cdot a, \quad (7)$$

де $В_д$ – загальний розмір витрат держави на обслуговування ризиків та втрат від впливу ризиків проекту ДПП, у вартісних вимірниках;

а – частка ризиків ТІП, прийнята на себе державою, у вигляді десяткового дробу.

Розглянемо втрати від впливу ризиків для приватного учасника, пов'язані з реалізацією проекту ДПП. У разі, коли держава приймає на себе всі ризики за проектом, втрати приватного учасника від впливу ризиків відсутні, тобто дорівнюють нулю: $В_{пп.min} = 0$.

У разі, коли держава не приймає на себе жодних ризиків проекту, вона надає приватному партнеру за

відповідну плату та на умовах повернення певні гарантії, через що загальний розмір максимальних витрат на обслуговування отриманих гарантій та втрат від впливу ризиків для приватного партнера становить:

$$В_{пп.max} = ВР_{max} - ДГ + \beta_g \cdot t_g \cdot ДГ, \quad (8)$$

де $В_{пп.max}$ – загальна сума максимальних витрат на обслуговування отриманих гарантій та втрат від впливу ризиків для приватного партнера з урахуванням розподілу ризиків із державним партнером, у вартісних вимірниках;

β_g – річна вартість отримання державних гарантій, у вигляді десяткового дробу;

t_g – тривалість періоду користування державними гарантіями, у роках.

На рисунку 2 наведене співвідношення вартості витрат на обслуговування ризику (гарантій) та втрат від ризику для державного та приватного партнерів, пов'язаних із участю у проекті ДПП. Позначимо частку несистематичних ризиків ТІП, що приймається державним партнером за а, тоді на приватного партнера припадає частка ризику в розмірі (1- а). При цьому: а+(1-а)=1.

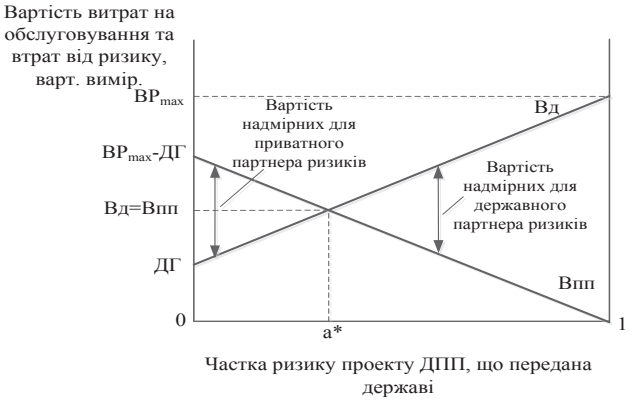

Рис. 2. Оптимальна частка несистематичних ризиків проекту ДПП, що передається державному партнеру

Джерело: розробка автора

Розмір витрат на обслуговування отриманих державних гарантій та втрат від дії ризиків проекту ДПП (В_пп) для приватного партнера можна записати у вигляді функції:

$$В_{пп} = ВР_{max} \cdot (1 - а) - ДГ + \beta_g \cdot t_g \cdot ДГ, \quad (9)$$

де (1 – а) – частка несистематичних ризиків проекту, що залишилась приватному партнеру, у вигляді десяткового дробу.

У разі, якщо держава прийме на себе частку ризику у розмірі а^*, вартість витрат, пов'язаних із обслуговуванням ризику (одержаних гарантій) та втратами від ризику державного та приватного партнерів буде однаковою, тобто розподілена на партнерських засадах:

$$ДГ + ВР_{max} \cdot а^* = ВР_{max} \cdot (1 - а^*) - ДГ + \beta_g \cdot t_g \cdot ДГ, \quad (10)$$

де а* – частка несистематичних ризиків проекту, що приймається державою.

Звідси

$$а^* = \frac{ВР_{max} - ДГ \cdot (2 + \beta_g \cdot t_g)}{2ВР_{max}}, \quad (11)$$

Покриватись частка ризиків, яку приймає на себе держава, може за рахунок недоотриманих нею відповідних обсягів концесійних платежів, податків. Частка ризиків проекту, що передається приватному партнеру буде визначатись як (1 – а*).

Якщо частка ризику проекту, що передається державі буде менша, ніж а* – приватний партнер буде зазнавати надмірних ризиків і виникне загроза припинення проекту взагалі. Якщо ж частка ризику проекту, що передається державі буде більша за а* – держава нестиме невиправдано високі ризики, що усуне стимули ефективного господарювання для приватного партнера.

Висновки та пропозиції. Розроблені автором методологічні засади щодо обґрунтування розподілу несистематичних ризиків між учасниками проекту ДПП є: 1) універсальними і можуть застосовуватись не тільки до транспортних інфраструктурних проектів, а й до будь-яких проектів, що реалізуються на засадах ДПП; 2) неупередженими по відношенню до учасників проекту. Крім того вони дають змогу визначити у вартісних вимірниках ступінь ризику проекту та обчислити частку потенційних втрат, що повинна припадати на кожного з партнерів проекту ДПП.

Впливаючи на розмір державних гарантій, що надається урядом приватним учасникам проекту ДПП, а отже й на рівень ризиків приватних партнерів, держава може формувати політику стимулювання приходу в інфраструктурні галузі приватних інвестицій.

Список літератури:

1. Закон України «Про державно-приватне партнерство» від 1.07.2010 №2404-VI// Офіційний вісник України від 09.08.2010 – 2010 р., – № 58, стор. 17, стаття 1988, код акту 52182/2010.
2. Альгин А.П. Риск и его роль в общественной жизни. / Альгин А.П. – М.: Мысль, 1989. – 113 с.
3. Бачкаи Т. Хозяйственный риск и методы его измерения. / Бачкаи Т.. Мессен Д., Мико Д – М.: Экономика, 2007. – 184 с.
4. Бондар Н.М. Державно-приватне партнерство: сутність та принципи / Н.М. Бондар // Вісник Національного транспортного університету: В 2-х частинах: Ч. 1. – К.: НТУ, 2010. – Випуск 21. – С. 232-237.
5. Варнавский В.Г. Партнерство государства и частного сектора: формы, проекты, риски / В.Г. Варнавский. – РАН; Институт мировой экономики и международных отношений. – М. : Наука, 2005. – 315 с.
6. Грабовский П.Г. Риски в современном бизнесе / Грабовский П.Г., Петрова С.Н., Полтавцев С.И. – М.: Изд-во Аланс, 1994. – 126 с.
7. Делмон Д. Дж. Государственно-частное партнерство в инфраструктуре: практическое руководство для органов государственной власти / Дж. Делмон Дж.: The World Bank Group. 2010. – 250 с.
8. Методика виявлення ризиків, повязаних з державно-приватним партнерством, їх оцінки та визначення форми управління ними. Затв. Постановою КМУ від 16.02.2011 № 232 // Офіційний Вісник України 2011, № 18 від 18.03.2011, ст. 769.
9. Посібник Програми розвитку ООН «Tool-kit for Pro-poor Municipal PPP», [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.margraf-publishers.com/UNDP/PPPUE/MOD080.htm
10. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь./ Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2006. – 495 с.
11. Akintoye A.S., Macleod M. J. Risk Analysis and Management in Construction // International Journal of Project Management, 1997. – № 15(1), – p. 31-38.

12. Alfen H. W. Public Private Partnership im Hochbau. Evaluierung der Wirtschaftlichkeitsvergleiche der ersten PPP-Pilotprojekte im öffentlichen Hochbau in NRW [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.bauindustrie-bayern.de/fileadmin/docs_pub/akppp/leitf_nrw/evaluierungfebr2005.pdf
13. Alkaf N. A. K. Risk allocation in public-private partnership (PPP) project: a review on risk factors // International Journal of Sustainable Construction Engineering & Technology, 2011. – Vol 2, Issue 2, – p. 8-16
14. Bock K., Trück S. Assessing Uncertainty and Risk in Public Sector Investment Projects. // Technology and Investment, 2011, 2, 105-123.
15. Cheung K., Polak J. W. A Bayesian approach to modelling uncertainty in transport infrastructure project forecasts [Електронний ресурс] – AET, 2009 – Режим доступу: http://80.33.141.76/pashmina_models/attachments/MODELLING UNCERTAINTY_TRANSPORT.pdf
16. De Palma A., Leruth L., Prunier G. Towards a Principal-Agent Based Typology of Risks in Public-Private Partnerships. [Електронний ресурс] – IMF Working Paper WP/09/177, International Monetary Fund. – Режим доступу: http://ideas.repec.org/p/imf/imfwpa/09-177.html
17. Firmenich J. Risk-bearing capacity testing of and within PPP projects. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ibi.ethz.ch/bb/publications/conference_papers/2014/Firmenich_POMS_2014.pdf
18. Girmscheid G., Pohle T. PPP-Risk Identification and Allocation Model – The crucial success factor for PPPs [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ppp.ethz.ch/documents/conference_papers/2009/isec_pohle
19. Guidelines for infrastructure development through Build-Operate-Transfer (BOT) projects. Vienna, UNIDO, 1996. – 308 p.
20. Lewis C. Mody A. Risk Management Systems for Contingent Infrastructure Liabilities. // The World Bank, Private sector. – 1998. – Research Working Paper, № 149.
21. Li J., Zou P. Risk identification and assessment in PPP infrastructure projects using fuzzy analytical hierarchy process and life-cycle methodolog. // Australasian Journal of Construction Economics and Building. – 2008. – Vol 8, № 1. – P. 34-48.
22. Quium A. A Guidebook on Public-Private Partnership in Infrastructure. – Transport Division (TD). – UNESCAP, Bangkok, January 2011 – 76 p.
23. Risk Allocation and Contractual Issues a guide. Partnerships Victoria: Guidance Material. – The Secretary Department of Treasury and Finance, Melbourne, 2001. – 196 p.
24. Wideman, R. Max. Project and program risk management: a guide to managing project risks and opportunities // The PMBOK handbook series: v.no.6). – 120 p.

Бондар Н.Н.
Национальный транспортный университет

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБОСНОВАНИЯ РАСПРЕДЕЛЕНИЯ РИСКОВ МЕЖДУ УЧАСТНИКАМИ ПРОЕКТА ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА

Аннотация
Исследованы методологические основы распределения рисков между участниками проекта ГЧП. Представлена авторская методология обоснования распределения несистематических рисков между участниками проекта ГЧП, преимуществами которой являются следующие: 1) она универсальна и может применяться к любым проектам, реализуемых на принципах ГЧП; 2) позволяет сформировать объективное по отношению к участникам проекта мнение относительно распределения рисков. Кроме того есть возможность определения в стоимостных измерителях степени риска проекта и рассчитать долю потенциальных потерь, которая должна приходиться на каждого из партнеров проекта ГЧП. Воздействуя на размер государственных гарантий, предоставляемой правительством частным участникам проекта ГЧП, а следовательно и на уровень рисков частных партнеров, государство может формировать политику стимулирования прихода в инфраструктурные отрасли частных инвестиций.
Ключевые слова: государственно-частное партнерство, риск, государственные гарантии.

Bondar N.M.
National Transport University

METHODOLOGICAL BASES OF GROUND OF DISTRIBUTION OF RISKS ARE BETWEEN PARTICIPANTS OF PROJECT OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP

Summary
The theoretical aspects of forming a financial mechanism the Methodological bases of distribution of risks are investigational between the participants of project PPP. Authorial methodology of ground of distribution of unsystematic risks is presented between the participants of project PPP, advantages of that it is been: 1) she is universal and can be used to any projects that will be realized on principles of PPP; 2) gives an opportunity to form the unprejudiced conclusions taken in relation to the participants of project in relation to distribution of risks. In addition, there is possibility of determination in the cost measuring devices of degree of risk of project and calculation of part of potential losses, that must be on each of partners of project PPP. Influencing on the size of the state guarantees given by a government to the private participants of project PPP, and consequently and on the level of risks of private partners, the state can form politics of stimulation of arrival in infrastructural industries of private investments.
Keywords: public-private partnership, risks, the state guarantees.

УДК 336

ВПЛИВ КРЕДИТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ НА ФІНАНСОВИЙ СТАН ПІДПРИЄМСТВ ТА ПРОБЛЕМИ ЇЇ ОПТИМІЗАЦІЇ

Булат Г.В., Булка І.В.
Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут

У статті досліджено вплив кредиторської заборгованості на рівень платоспроможності та фінансової стійкості підприємства. Визначено зовнішні та внутрішні чинники що впливають на фінансовий стан та розглянуто важливість кредитної політики для підприємства.

Ключові слова: кредиторська заборгованість, фінансова стійкість, позиковий капітал, фінансові ризики, грошові кошти, платоспроможність.

Постановка проблеми. Умовою розвитку підприємства на конкурентному ринку є його фінансова стійкість. На неї впливають як зовнішні, так і внутрішні фактори, що зумовлюють різні аспекти стійкості підприємства, такі як загальні, фінансові, цінові.

Одним з елементів фінансової стійкості підприємства є наявність у нього фінансових ресурсів, достатніх для розвитку виробництва в конкурентному середовищі.

Для формування фінансових ресурсів в суб'єкта господарювання виникає потреба додатково залучати на ринку позикові кошти. І, чим більше коштів залучає підприємство, тим більші його фінансові можливості. Проте зростає фінансовий ризик для підприємства несвоєчасно і не в повному обсязі розрахуватися із своїми кредиторами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обліку кредиторській заборгованості приділяється значна увага, так як наявність такої заборгованості супроводжує підприємство майже протягом всього його існування. Питання щодо кредиторської заборгованості досліджувались: Басюком Т. П., Білик М. Д., Ільяшенком Н. С., Черненком Л. В. та ін. Проте політиці управління позиковим капіталом і факторам, що можуть вплинути на діяльність організації, приділено недостатньо уваги.

Мета дослідження. Метою статті є визначення впливу кредиторської заборгованості на фінансову стійкість підприємства в умовах конкурентного ринкового середовища.

Виклад основного матеріалу. У підприємств виникають різноманітні економічні зв'язки з постачальниками, підрядниками, підзвітними особами, з іншими підприємствами безпосередньо вступаючи з ними в розрахунки. Сис-тема розрахунків повинна бути такою, щоб всі платежі проходили в короткі терміни на законних основах. Під час розрахунків з іншими юридичними або фізичними особами можуть виникати зобов'язання.

Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» визначено, що зобов'язання – це заборгованість підприємства, що виникла внаслідок минулих подій і погашення якої в майбутньому, як очікується, призведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють у собі економічні вигоди [4].

Унаслідок отримання кредитів, які є видом зобов'язань, виникає креди-торська заборгованість. Кредиторська заборгованість – це грошові кошти, які тимчасово підпорядковані підприємству, фірмі, які підлягають поверненню юридичній або фізичній особі, у яких вони позичені і яким вони не виплачені [1, с. 48].

За умов переходу економіки України до ринкових відносин, суттєвого розширення прав підприємств у галузі фінансово-економічної діяльності значно зростає роль своєчасного та якісного аналізу фінансового стану підп-риємств, оцінки їхньої ліквідності, платоспроможності і фінансової стійкості та пошуку шляхів підвищення і зміцнення фінансової стабільності.

При управлінні фінансовою стійкістю підприємства визначальними є як зовнішні, так і внутрішні фактори.

До факторів зовнішнього середовища можна віднести:

1. Політичні і правові фактори – відношення держави до підприємницької діяльності, принципи державного регулювання економіки, захист прав споживачів, зміни в законодавстві, грошово-кредитна політика, зовнішньоекономічні зв'язки.

2. Економічні фактори – стадія розвитку економічного циклу, темпи росту економіки, рівень інфляції, курси обміну валют та ін.

3. Соціальні і культурні фактори – нові тенденції і тип споживача викликає попит на інші товари і послуги.

4. Технологічні фактори – нові технології являють собою великі можливості та загрози, дію яких повинні оцінювати менеджери.

До внутрішніх факторів належить політика управління капіталом підприємства, розмір статутного капіталу, величина і структура витрат підприємства ті їх динаміка у порівнянні із доходами, стан майна.

Оптимальний склад і структура активів підприємства являється одним із головних факторів фінансової стійкості підприємства. Стійкість залежить від стратегії управління активами, тобто від того який обсяг оборотних коштів, активів і запасів задіяно у грошовій формі. Оптимізація управління поточними активами повинна забезпечувати високий рівень прибутковості активів та мінімізацію ризику втрати платоспроможності та фінансової стійкості.

В свою чергу, ще одним важливим чинником виступає стратегія управ-ління капіталом – правильний вибір політики управління джерелами фінансування та оптимізація їх складу та структури.

Кредиторська заборгованість вилучає кошти з обороту підприємства замість їх ефективного використання, тим самим погіршуючи фінансовий стан підприємства. Тому важливою частиною управління підприємством є контроль її розмірами. Аналіз заборгованості являє собою оцінку ліквідності, платоспроможності та фінансової стійкості підприємства. У зв'язку з цим потрібно дослідити тенденції зміни співвідношення короткострокової заборгованості із загальним обсягом зобов'язань, вивчити об'єми та розподіл у часі грошових потоків. Якщо в останній період ці показники зростали, то може виникнути загроза щодо неплатоспроможності підприємства.

Аналіз кредиторської заборгованості дає можливість:

© Булат Г.В., Булка І.В., 2014

– визначити як змінилась величина боргових зобов'язань у порівнянні із початком року або іншого досліджуваного періоду;

– визначити оптимальне співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості;

– визначити та оцінити ризик кредиторської заборгованості, її вплив на фінансовий стан підприємства, встановити допустимий рівень цього ризику та заходи щодо його зниження;

– знайти раціональне співвідношення між величинбою кредиторської заборгованості і об'ємом продажів, доцільність збільшення відпуску продукції, товарів і послуг в кредит, визначити межі цінових скидок для прискорення оплати виставлених рахунків;

– прогнозувати стан боргових зобов'язань організації в межах поточного року, що дозволить поліпшити фінансові результати її діяльності.

Наявність кредиторської заборгованості у підприємства суттєво впливає на забезпечення оборотними коштами. Повільні розрахунки по її погашенню надають підприємствам додаткову можливість короткострокового фінансування. Підприємства в більшості випадків самостійно вирішують питання щодо обсягів, строків і форми платежів постачальникам. Що стосується розрахунків з бюджетом і банками, підприємства намагаються виконувати свої фінансові зобов'язання, оскільки це пов'язано з застосуванням штрафних санкцій за порушення як строків, так і обсягів платежів. Тому наявність кредиторської заборгованості свідчить про те, що підприємства свої фінансові труднощі перекладають перш за все на своїх постачальників [2, с. 143-148].

На розмір кредиторської заборгованості впливає обсяг закупівель і частка в ньому на умовах наступної оплати, умови розрахунків, політика та якість аналізу кредиторської заборгованості.

Підприємство з вагомою часткою позикового капіталу має меншу можливість для маневру на випадок непередбачуваних обставин, таких як падіння попиту на продукцію, значні зміни відсоткових ставок, зростання витрат, сезонні коливання.

Аналіз кредиторської заборгованості починається з вивчення складу і структури кредиторської заборгованості за даними форми № 1 «Баланс», а також доповненням форми № 5 «Примітки до річної фінансової звітності» інформацією про поточні зобов'язання: суми зобов'язань за об'єктами їх виникнення; суми поточних зобов'язань у межах строків їх погашення; суми поточних зобов'язань, за якими закінчився строк їх погашення (прострочена заборгованість), та суми списаної кредиторської заборгованості, за якою минув строк позивної давності, з метою поліпшення інформаційного забезпечення проведення аналізу платоспроможності підприємства [2, с. 143-148].

Для цього розраховують питому вагу кожного виду кредиторської заборгованості в загальній сумі. Такі показники розраховуються за звітом і за планом, а порівнюючи їх, визначають відхилення в структурі кредиторської заборгованості, установлюють причини змін її окремих складових і розробляють заходи для регулювання заборгованості, особливо тих її складових, які негативно впливають на діяльність підприємства [5, с. 378].

Під час аналізу потрібно перевірити достовірність інформації щодо видів і строків погашення кредиторської заборгованості шляхом прямого підтвердження контрагентів, бесідами з працівниками, які володіють інформацією про борги підприємства та ретельним вивченням договорів і контрактів.

Ще одним важливим чинником фінансової стійкості підприємства є його кредитна політика. Відповідно до неї підприємство приймає рішення щодо доцільності отримання кредитів. Також підприємство може виступати сам кредитором, формувати умови кредиту та приймати рішення про його надання. Контроль за простроченою заборгованістю дає можливість визначити ступінь відповідності прийнятих рішень кредитній політиці. Періодична оцінка кредитної політики дозволяє гнучко пристосовувати її до поточної ділової ситуації.

В практиці розвинутих країн світу в якості форм забезпечення повернення кредиту застосовують уступку вимог і передачу прав власності – факторинг. В Україні також здійснюється продаж боргів, але цей ринок ще не розвинутий. Для більш широкого розвитку таких компаній на українських ринках необхідно підвищувати їх ліквідність, а також потрібна більша кредитна підтримка з боку комерційних банків [3, с. 23-26].

Стійким джерелом фінансових ресурсів підприємства виступає внутрішня кредиторська заборгованість, яка постійно знаходиться в його розпорядженні. Внутрішня кредиторська заборгованість як форма позичкового капіталу, яка використовується в процесі господарської діяльності, має свої особливості, тобто тісний взаємозв'язок з обсягом діяльності і більш низькою оплатою в порівнянні з комерційним кредитом. Це сприяє зниженню вартості всього позикового капіталу. З ростом обсягу виробництва і реалізації продукції зростають витрати, які входять до складу внутрішньої кредиторської заборгованості. Чим більший розмір внутрішньої кредиторської заборгованості, тим менший обсяг коштів підприємству необхідно залучати для фінансування своєї поточної господарської діяльності. Але з іншого боку, – ці кошти не можуть покривати суми додаткового фінансування при збільшенні виробництва і реалізації продукції [5, с. 367].

В певній мірі кредиторська заборгованість позитивно впливає на фінансовий стан підприємства, так як це дозволяє залучити грошові кошти у тимчасове користування. Проте це призводить до додаткових витрат, адже за кредитом потрібно платити відсотки.

Управління кредиторською заборгованістю зводиться до вибору найбільш вигідних форм і строків розрахунків з контрагентами для збереження фінансової стійкості підприємства.

Для оптимізації витрат підприємства потрібно:

– скласти бюджет кредиторської заборгованості:

– оцінити фінансовий стан та можливі ризики;

– визначити ступіть довіри відносин з кредитором.

Висновки. Незалежно від форми власності, діяльність підприємства тісно пов'язана із виникнення кредиторської заборгованості. ЇЇ розмір прямо впливає на фінансову стійкість та платоспроможність підприємства.

Основним завданням для підприємства є ефективне управління кредиторською заборгованістю для отримання ефекту від використання цих залучених коштів та недопущення надто великих зобов'язань, що можуть вплинути на ліквідність підприємства. Основою управління зобов'язаннями є вибір контрагентів і гнучка системи розрахунків з ними.

Система управління кредиторською заборгованістю включає аналіз джерел її виникнення, управління, контроль та вибір кредитної політики.

Список літератури:
1. Гончарук Р.П. Сутність та класифікація кредиторської заборгованості: колізії наукових підходів // Вісник ЖДТУ. – 2012 р. – № 1(59) – С. 48-51.
2. Курищук В.В. Короткострокове кредитування зовнішньоекономічної діяльності підприємств українськими банками / Формування ринкових відносин в Україні – № 12, – 2008. – С. 143-148.
3. Потій В. Кредиторська заборгованість та її роль у формуванні капіталу підприємства / В. Потій, Г. Куліш// Ринок цінних паперів України. – 2010. – № 3-4. – С. 23-26.
4. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України № 996-XIV від 16.07.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua
5. Тарасенко Н.В. Економічний аналіз: навчальний посібник. – К.: Цетр учбової літератури, 2007. – С. 5-28.

Булат Г.В., Булка И.В.
Хмельницкий кооперативный торгово-экономический институт

ВЛИЯНИЕ КРЕДИТОРСКОЙ ЗАДОЛЖЕННОСТИ НА ФИНАНСОВОЕ СОСТОЯНИЕ ПРЕДПРИЯТИЙ И ПРОБЛЕМЫ ЕЕ ОПТИМИЗАЦИИ

Аннотация
В статье исследовано как кредиторская задолженность влияет на уровень платежеспособности и финансовой стойкости предприятия. Определенно внешние и внутренние факторы что влияют на финансовое состояние и рассмотрена важность кредитной политики для предприятия.
Ключевые слова: кредиторская задолженность, финансовая стойкость, ссудный капитал, финансовые риски, денежные средства, платежеспособность.

Bulat G.V., Bulka I.V.
Khmelnitsky Cooperative Trade and Economic Institute

EFFECT PAYABLE ON FINANCIAL SITUATION AND CHALLENGES OF OPTIMIZING

Summary
In the article investigational as an account payable influences on the level of solvency and financial firmness of enterprise. Certainly external and internal factors that influence on the financial state and importance of credit policy is considered for an enterprise.
Keywords: account payable, financial firmness, loan capital, financial risks, monetary resources, solvency.

УДК 658

ДЕМАРКАЦІЙНІ АСПЕКТИ ПОНЯТЬ «КОНТРОЛІНГ» І «КОНТРОЛЬ» В КОНТЕКСТІ УПРАВЛІНСЬКОЇ ПАРАДИГМИ ПІДПРИЄМСТВА

Бутко М.П.
Чернігівський державний технологічний університет
Гринюк О.І.
Інститут економіки та управління у нафтогазовому комплексі
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

Стаття присвячена дослідженню зв'язків в системі «управління – контролінг – контроль». Основна увага зосереджена на демаркаційних аспектах понять «контроль» та «контролінг». Визначено роль та місце контролінгу в системі управління підприємством.
Ключові слова: демаркація, контролінг, контроль, підприємство, управління.

Постановка проблеми. Відсутність єдиного підходу щодо трактування поняття «контролінг» і визначення його місця в системі управління суб'єктом господарювання, зведення його до функції контролю, породжує виникнення ряду суперечностей щодо розуміння потенціалу його подальшого використання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питання контролінгу присвячено ряд робіт вітчизняних та закордонних вчених-економістів, таких як Терещенко О.О., Ананькіна А.Е., Данилочкін С.В., Сахарєва Л.О., Петренко Н.С., Пушкар М.С., Хорват П., Яковлєв Ю.П., Прохорова В.В., Мартюшева Л.С., Петрусевич Н.Ю., Пісьмаченко Л.М., Марциняк С., Вебер Й., Козуб О.В., Малярець Л.М., Матвієнко-Біляєва Г.Л., Швидкий Е.А., Амосов О.Ю. Наукове товариство висловлює різні думки щодо суті, цілей, мети, завдань і функцій контролінгу та його місця в системі управління.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В межах статті досліджені зв'язки в системі «управління – контролінг – контроль», зосереджено увагу на демаркаційних аспектах понять «контроль» та «контролінг».

© Бутко М.П., Гринюк О.І., 2014

Мета статті. Розкрити сутність контролінгу, його роль та місце в системі управління підприємством. Здійснити розмежування та дослідити зв'язки між контролінгом та контролем.

Виклад основного матеріалу. Ефективна діяльність суб'єкта господарювання визначається ринковими умовами його існування. Формування відособленої саморегуляційної підсистеми управління підприємством на основі планування, обліку й аналізу, контролю, координації та інформаційного забезпечення в межах суб'єкта господарювання є передумовою збереження його конкурентних позицій та підтримання збалансованого розвитку. На сучасному етапі на роль такої підсистеми претендує контролінг.

З огляду на те, що поняття «контролінг» часто ототожнюють з поняттям «контроль», зосередимо увагу на трактуваннях даних понять в економічній літературі. Узагальнена характеристика наведена у таблицях 1, 2.

Слід зазначити, що в економічній літературі немає єдиного підходу щодо трактування поняття «контролінг». Причина відсутності однозначного та «вірного» трактування даного поняття обумовлена процесом становлення та розвитку контролінгу, що складається із шести етапів почергових змін концептуальних засад [12, с.115] (рис. 1).

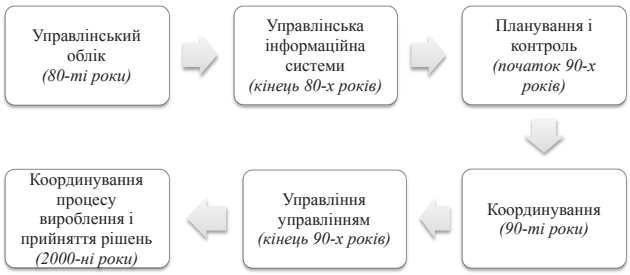

Рис. 1. Еволюція концептуальних засад контролінгу
Джерело: розроблено авторами за даними [12]

Відповідно до еволюції контролінгу перелічені концепції розвивалися в різний час, тому в рамках кожної концепції контролінг трактується порізному. Оскільки кожен подальший підхід розвиває попередній, акцентуючи увагу на різних аспектах, трактування поняття «контролінг» наведені у хронологічному порядку у таблиці 1. Слід зазначити наступне: внаслідок того, що в даний час в літературі можна зустріти всі ці концепції, створюється враження плутанини в термінології і відсутності цілісного уявлення про систему контролінгу.

Наукове товариство стверджує, що контролінг забезпечує методологічну інструментальну базу для підтримання основних функцій управління фінансовими процесами на такому рівні, щоб унеможливити помилки, відхилення і прорахунки, як в поточній діяльності, так і на перспективу.

В результаті проведеного узагальнення, пропонуємо при визначенні поняття «контролінг» користуватись трактуваннями, що наводять Малярець Л.М., Матвієнко-Біляєва Г.Л., Швидкий Е.А., Амосов О.Ю., так як вони найбільш повно розкривають його сутність у межах сучасної концепції контролінгу.

Ототожнення поняття «контроль» та «контролінг» обумовлена наступними причинами: 1) неоднозначним розумінням ролі контролінгу в системі управління підприємством; 2) однією із версій походження поняття «контролінг», згідно з якою «контролінг» вважають похідним від французького терміну «controler», що перекладається як контролювати або ж перевіряти.

Акцентуємо увагу на тому, що поняття «контролінг» і «контроль» відмінні за своєю сутністю й різновекторні за своїм значенням. Адже контролінг являє собою специфічний інструментарій управління (один із напрямків, за якими групуються концепції щодо даного поняття), орієнтований на майбутнє, тоді як контроль має ретроспективний характер та направлений в минуле, на виявлення помилок. Для більш повного розмежування даних понять Пісьмаченко Л.М. [8, с. 8] здійснив порівняльний аналіз їх відмінностей, що наведений в таблиці 3.

Ткаченко А.М. в межах дисертаційного дослідження [18, с. 17] зазначає, що ототожнення контролінгу з контролем справедливе лише частково, оскільки контролінг включає в себе і аспект контролю. А це означає, що контролінг, передусім даватиме відповіді на питання: що треба та що найбільше підходить для підприємства в його діяльності.

Контроль, як випливає з вище наведених трактувань, – лише елемент контролінгу, оскільки «контролінг є комплексною міжфункціональною концепцією, метою якої є координація системи планування, контролю та інформаційного забезпечення» [19, с. 152]. Поняття контролю включає доволі вузьке коло проблем, до яких насамперед відносяться визначення відхилень і їх облік, тоді як поняття контролінгу носить глибший і глобальніший характер. Він дозволяє не тільки визначати відхилення, але й координувати їх, аналізуючи причини виникнення небажаних результатів, регулювати та створювати базу для прийняття управлінських рішень [20, с. 141]. Пропонуємо розглядати контроль як підсистемну складову контролінгу. Наочне відображення зв'язку «контролінг» – «контроль» наведено на рисунку 2 [21, с. 9].

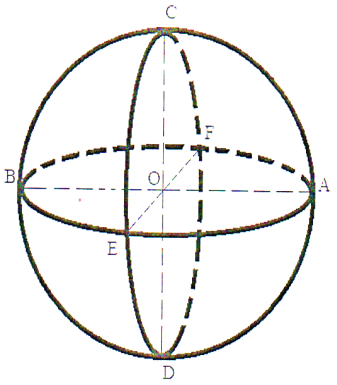

Рис. 2. Конвергенція підсистем контролінгу
Джерело: [21]

Оскільки контролінг є складовою частиною управління підприємством, як зазначає значна частина наукового товариства, то для нього характерні функції управління. Однак варто зазначити, що між ними існують деякі відмінні особливості. Зосередимо увагу тільки на одній із функцій – контролі. Із порівняльної таблиці, що наводить у своїй статті Смоквіна Г.А. [22, с. 331], випливає наступне: «функція контролю для управління полягає у контролі неузгодженостей значень економічних показників, а для контролінгу – у виборі найбільш відповідних методів контролю, аналізу та регулювання значень економічних показників». Контроль як підсистемна складова контролінгу передбачає за Грудзинським О.Д. [23, с. 64] виконання наступних завдань: контроль за досяжністю поставлених цілей, виявлення відхилень, встановлення причин і винних у відхиленнях; забезпечення процесу са-

Таблиця 1

Трактування поняття «контролінг» в економічній літературі

№ п/п	Вчений	Рік	Висловлене твердження
1	***Терещенко О.О.*** [1]	2001 р.	***Контролінг*** – це спеціальна система методів та інструментів, яка спрямована на функціональну підтримку менеджменту підприємства (зокрема фінансового менеджменту), що охоплює інформаційне забезпечення, планування, координацію, контроль і внутрішній консалтинг; система орієнтовна на майбутній розвиток підприємства.
2	***Ананькіна А.Е., Данилочкін С.В.*** [2, с. 7]	2002 р.	***Контролінг*** (управління управлінням) є своєрідним механізмом саморегулювання на підприємстві, що забезпечує зворотний зв'язок у мережі управління.
3	***Сахарєва Л.О., Петренко Н.С.*** [3, с. 8]	2002 р.	***Контролінг*** – це принципово нова концепція інформації і управління, яку можна визначити як обліково-аналітичну систему, що поєднує синтез елементів обліку, аналізу, контролю, планування, що забезпечує як оперативне, так і стратегічне управління процесом досягнення цілі і результатів діяльності підприємства.
4	***Пушкар М.С.*** [4, с. 3]	2004 р.	***Контролінг*** – це синтетична дисципліна, яка розвивається на основі даних маркетингу, менеджменту, планування, обліку, аналізу та контролю.
5	***Хорват П.*** [5, с. 17]	2006 р.	***Контролінг*** – це набагато ширше поняття ніж контроль, це комплексна міжфункціональна концепція управління, ціллю якої є координація системи планування, контролю і інформаційного забезпечення.
6	***Яковлєв Ю.П.*** [6, с. 21]	2006 р.	***Контролінг*** – це функціонально відособлений напрям економічної роботу на підприємстві, пов'язаний з реалізацією фінансово-економічної функції у менеджменті для прийняття оперативних і стратегічних управлінських рішень.
7	***Прохорова В.В., Мартюшева Л.С., Петрусевич Н.Ю.*** [7]	2006 р.	Розглядають ***контролінг*** як функцію управління, яка інтегрує реалізацію всіх управлінських функцій на підприємстві.
8	***Пісьмаченко Л.М.*** [8, с. 8]	2008 р.	***Контролінг*** не можна трактувати однозначно, адже це: з однієї сторони – багатофункціональний інструмент управління, покликаний допомогти вищому керівництву і керівній ланці приймати рішення; з іншої – така організація управління, при якій не лише констатуються факти, а й проводиться їх аналіз, пошук резервів та консультування з метою досягнення поставлених цілей та запобігання помилок у майбутньому.
9	***Марциняк С.*** [9, с. 14]	2008 р.	***Контролінг*** – зінтегрована підсистема керівництва, планування, контролю та інформації, що сприяє адаптації й координації цілої системи управління.
10	***Вебер Й.*** [9]	2008 р.	***Контролінг***, який є підсистемою управління підприємством, частково виконує, а частково допомагає здійснювати процеси планування, керування і контролю, що дає змогу координувати усю систему управління.
11	***Козуб О.В.*** [10]	2009 р.	***Контролінг*** у загальному розумінні є концепцією управління підприємством та визначається як провідна система менеджменту, яка представлена взаємопов'язаними складовими – плануванням, координуванням, моніторингом, інформаційними потоками, управлінським обліком, контролем та аналізом відхилень. Передумовою його виникнення стала необхідність об'єднання різноманітних аспектів управлінської діяльності в організаційних системах. Управління підприємством « під єдиним кутом зору» завдяки наявній широкій методичній та інструментальній базі – це і є система контролінгу.
12	***Малярець Л.М., Матвієнко-Біляєва Г.Л.*** [11, с. 13]	2010 р.	Під ***контролінгом*** доцільно розуміти особливу функцію управління, що синтезує, інтегрує і координує основні функції управління діяльністю з метою досягнення стратегічних цілей в умовах невизначеності та мінливості зовнішнього середовища.
13	***Швидкий Е.А.*** [12, с. 116]	2012 р.	«Під функцією контролінгу...слід розуміти рефлексію (усвідомлення й осмислення) управлінських рішень, у зв'язку з чим ***контролінг*** є методологією і методикою координації – метафункцією управління процесом прийняття рішень». Дві останні концепції (контролінг як управління управлінням та контролінг як координування процесу вироблення і прийняття рішень) слід об'єднати в окрему концепцію з власним предметом, об'єктом і методами реалізації. В цьому випадку контролінг справді виконуватиме метафункцію управління координацією процесами менеджменту в системі, а саме: планування, організування, мотивування і контролю.
14	***Амосов О.Ю.*** [13, с. 85]	2014 р.	***Контролінг*** можна визначити як сучасну управлінську концепцію, що реалізується у вигляді створення усередині підприємства підсистеми управління, що координує діяльність усіх функціональних підсистем і що забезпечує за допомогою безперервної інформаційно-аналітичної підтримки, прийняття і реалізації управлінських рішень, спрямованих на досягнення єдиних цілей підприємства і забезпечення ефективного функціонування організаційної системи в довгостроковій перспективі.

Таблиця 2

Трактування поняття «контроль» в економічній літературі

№ п/п	Вчений	Висловлене твердження
1	***Кузик Н.П.*** [14]	«***Внутрішній контроль*** слід розглядати як складову структури всіх функцій у загальній системі управління. Метою такого контролю є досягнення управлінських цілей щодо забезпечення максимально позитивної результативності ведення бізнесу та мінімізації суб'єктом господарювання різного виду ризиків у їх діяльності через протидію появі помилок та недоліків, перевірку достовірності даних обліку й звітності, коригування виробничих завдань, здійснення заходів із дотримання вимог діючого законодавства, прийнятої політики керівництвом, інструкцій та інших директивно-нормативних актів акціонерного товариства».
2	***Пантелєєв В.П.*** [15]	«***Контроль*** – це процес забезпечення досягнення підприємством встановлених цілей, у ньому зацікавлені не тільки його власники та керівництво, але й працівники і суспільство в цілому...контроль ґрунтується на концепції центрів відповідальності та управлінському обліку; не зважаючи на нагальну потребу дотримання рівноваги традиційного й новітнього підходів до контролю, зміст контролю у бухгалтерському обліку набуває рис управління, підпорядковуючись вимогам управління; напрямом контролю стає як підтвердження достовірності фінансової звітності, так і підвищення ефективності операцій».
3	***Акєнтьєва О.Б.*** [16]	«***Внутрішній контроль*** – це технологічний процес, в якому необхідні процедури здійснюються у встановленому порядку і реалізуються за допомогою сукупності організаційних, методичних і технічних методів, способів та прийомів, які сприяють зменшенню схильності до ризику».
4	***Данілочкіна Н.Г.*** [17, с. 21]	«Контролінг не тотожний контролю: контроль займається фіксацією і оцінкою фактів, що вже відбулися в діяльності підприємства, а контролінг націлений на перспективу, у бік випереджаючого контролю».

Таблиця 3

Порівняльна характеристика понять «контролінг» та «контроль»

№ п/п	Контроль	Контролінг
1	В більшості випадків сприймається як негативна діяльність.	Позитивна, конструктивна діяльність, оскільки зорієнтована на кінцеву мету.
2	Орієнтований на окремі сторони об'єкту, носить епізодичний характер.	Орієнтований на стан об'єкту в цілому, носить регулярний характер.
3	Спрямований в минуле, оцінює завершену діяльність.	Орієнтований на майбутнє, сприяє виконанню планів, має дієвий характер.
4	Не враховує психологічний фактор об'єктів, що перевіряються, їх реакцію.	Враховує психологічний фактор через силу мотивації.
5	Виконується допоміжним персоналом апарату управління.	Здійснюється апаратом управління 1-го рівня.
6	Не має регулярних зворотних зв'язків з об'єктом управління.	Здійснює зворотній зв'язок з об'єктами управління.
7	Використовує приблизні оцінки та узагальнюючі вимірники;	Ґрунтується на точних оцінках та натурально-вартісних вимірниках.
8	Контролер одержує інформацію опосередковано (з бухгалтерії), із запізненням і не повну.	Контролер одержує вичерпну та оперативну інформацію безпосередньо з об'єкту (центру відповідальності).
9	Не відповідає вимогам інтенсивного господарювання.	Орієнтований на інтенсивне здійснення діяльності.
10	Має безліч недоліків (епізодичність, вибірковість, неоперативність, ретроспектив-ність).	По конструктивності системи, є адекватним кращим технічним системам.

Джерело: [8]

моконтролю; випереджаючий контроль, контроль динаміки збуту у розрізі товарів, каналів збуту та груп споживачів; виділення факторів впливу навколишнього середовища як об'єктів стратегічного контролю. Кожний важливий напрямок діяльності підприємства завдяки координаційному підході, що несе в собі контролінг, забезпечений схемою узгодження різнопланових контрольних заходів і регулюючих процедур, що проводяться керівниками різних рівнів управління; проведенням процедур узгодження між собою цільових показників, планів, бюджетів, що формуються на різних рівнях управління; завдяки консультаційному підході – наданням консультаційної допомоги у здійсненні планування, веденні обліку, виконанні аналізу, контролю та регулювання, постачанні додаткової інформації з предмету дослідження; завдяки організаційному підході – встановленням центрів відповідальності, визначенням організаційних аспектів виконання і проведення різноманітних процедур та заходів, механізмами впровадження методик планування, обліку, аналізу, контролю і регулюванням з наступним доведенням їх до відповідних осіб.

Висновки і пропозиції. Дослідження понять «контролінг» та «контроль» в контексті управлінської парадигми підприємства дає підстави для того, щоб зробити наступні висновки: 1) контролінг слід розглядами як підсистему управління, що координує діяльність усіх функціональних підсистем і що забезпечує за допомогою безперервної інформаційно-аналітичної підтримки, прийняття і реалізації управлінських рішень, спрямованих на

досягнення єдиних цілей підприємства і забезпечення ефективного функціонування організаційної системи в довгостроковій перспективі; 2) поняття «контролінг» і «контроль» відмінні за своєю сутністю й різновекторні за своїм значенням; 3) контроль – підсистемна складова контролінгу.

Список літератури:

1. Терещенко О.О. Контролінг Теоретичні засади бюджетування на підприємстві / О.О. Терещенко // Фінанси України. – 2001. – № 11. – С. 17-23.
2. Ананькина А.Е. Контроллинг как инструмент управления предприятием / А.Е. Ананькина, С.В. Данилочки; под. ред. Н.Г. Данилочкиной. – М. : ЮНИТИ, 2002. – 279 с.
3. Сухарева Л.А. Контроллинг – основа управления бізнесом / Л.А.Сухарева, С.Н.Петренко. – К.: Эльга, Ника-Центр, 2002. – 208 с.
4. Контролінг – інформаційна підсистема стратегічного менеджменту: Монографія / М.С. Пушкар, Р.М. Пушкар. – Тернопіль: Карт-бланш, 2004. – 370 с.
5. Хорват П. Концепция контроллинга: управленческий учт / П. Хорват. Система отчотности. Бюджетирование / Horvat & Partners; Пер. с нем. 2-е изд. – М.: Альпина Бизес Букс. – 2006. – 269 с.
6. Яковлєв Ю.П. Контролінг на базі інформаційних технологій / Ю.П. Яковлєв. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 318 с.
7. Контролінг – від теорії до реалізації на практиці : монографія / В.В. Прохорова, Л.С. Мартюшева, Н.Ю. Петрусевич, Ю.В. Прохорова. – ХНЕУ. – Харків : ІНЖЕК – 2006. – 198 с.
8. Пісьмаченко Л.М. Контролінг в органах державної влади й органах місцевого самоврядування: Навч. посіб. – К.: Вид-во НАДУ, 2008. – 81 с.
9. Marciniak. S., Controlling. Teoria. Zastosowania. Wydanie trzecie zmienione. – Warszawa: Centrum Doradztwa i Informacji, 2008. – 269 s.
10. Козуб О.В. Формування системи управління промисловими підприємствами на засадах контролінгу [Текст] / Олена Вікторівна Козуб: дис. канд. ек. наук.: 08.00.04. – Запоріжжя, 2009. – 24 с.
11. Малярець Л.М. Формалізація задач контролінгу логістичної діяльності підприємства. Монографія / Л.М. Малярець, Г.Л. Матвієнко – Біляєва. – Харків: Вид. ХНЕУ, 2010. – 227 с.
12. Е.Швидкий.Контролінг як технологія інтелектуалізації управління бізнес-процесами на підприємствах / Е.Швидкий // Галицький економічний вісник. – 2012. – № 1(34). – С. 115-119 – (фінансово-обліково-аналітичні аспекти).
13. Амосов О.Ю. Контролінгові механізми в системі управління підприємством / Амосов О.Ю. // Экономика и управление № 1 – 2012 г. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://pk.napks.edu.ua/library/compilations_vak/eiu/2012/1/p_82_86.pdf
14. Кузик Н.П. Система внутрішнього контролю в акціонерному товаристві [Текст] / Наталія Петрівна Кузик: автореф. дис. канд. ек. наук.: 08.06.04. – Київ, 2004. – 25 с.
15. Пантелєєв В.П. Концепція внутрішньогосподарського контролю діяльності підприємств: методологія, організація, розвиток [Текст] / Володимир Павлович Пантелєєв: автореф. дис. докт. ек. наук.: 08.00.09. – Київ, 2009. – 42 с.
16. Акєнтьєва О.Б. Підвищення економічної ефективності системи внутрішнього контролю підприємства [Текст] / Олена Борисівна Акєнтьєва: автореф. дис. канд. ек. наук.: 08.06.01. – Донецьк, 2006. – 25 с.
17. Контроллинг как инструмент управления предприятием / под ред. Н. Г. Данилочкиной. – М. : ЮНИТИ, 2002. – 279 с.
18. Ткаченко А.М. Організація контролінгу та внутрішнього аудиту в системі управління промисловим підприємством / Алла Михайлівна Ткаченко: автореф. дис. докт. ек. наук.: 08.06.01. – Донецьк, 2005. – 35с.
19. Бородушко И.В. Стратегическое планирование и контроллинг / И. В. Бородушко, Э. К. Васильева. – СПб. : Питер, 2006. – 192 с.
20. Г.Тельнова. Підсистема контролінгу в системі фінансового менеджменту підприємства / Г.Тельнова // Галицький економічний вісник. – 2012. – № 4(37). – С. 140-147 – (фінансово-обліково-аналітичні аспекти).
21. Колібаба О.А., Тулінов А.С. Конвергенція видів, функцій та підсистем контролінгу для ефективного управління витратами / Колібаба О.А., Тулінов А.С. // Проблеми інноваційного розвитку економіки України: збірник наукових праць з актуальних проблем економічних наук / Наукова організація «Перспектива». У 2-х частинах. – Дніпропетровськ: Видавничий дім «Гельветика», 2014. ч. 2. – С. 7-11.
22. Смоквіна Г.А. Контролінг як складова частина управління підприємством / Г.А. Смоквіна // Вісник соціально-економічних досліджень:з б.наук. праць: статті. – Одеса, 2011. – № 2(42). – С. 329-335.
23. Гудзинський О.Д. Контролінг в системі менеджменту (теоретико-методологічнийаспект): монографія / Гудзинський О.Д., Аксентюк М.М., Деменіна О.М. – К.: ІПК ДСЗУ, 2009. – 255 с.

Бутко Н.П.
Черниговский государственный технологический университет
Гринюк О.И.
Институт экономики и управления в нефтегазовом комплексе
Ивано-Франковского национального технического университета нефти и газа

ДЕМАРКАЦИОННЫЕ АСПЕКТЫ ПОНЯТИЙ «КОНТРОЛЛИНГ» И «КОНТРОЛЬ» В КОНТЕКСТЕ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЫ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Статья посвящена исследованию связей в системе «управление – контроллинг – контроль». Основное внимание сосредоточено на демаркационных аспектах понятий «контроль» и «контроллинг». Определена роль и место контроллинга в системе управления предприятием.

Ключевые слова: демаркация, контроллинг, контроль, предприятие, управление.

Butko N.P.
Chernigiv State Technological University
Gryniuk O.I.
Institute of Economics and Management in Oil and Gas Sector
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

DEMARCATIVE ASPECTS OF THE TERMS «THE CONTROLLING» AND «THE CONTROL» WITHIN THE CONTEXT OF ENTERPRISE MANAGEMENT PARADIGM

Summary
The article is devoted to the research of links in the system « the management – the controlling – the control». The main attention is focused on the aspects of demarcative concepts of the terms « the control» and « the controlling». The role and place of controlling in the enterprise management system is defined.
Keywords: demarcation, controlling, control, enterprise, management.

УДК 336717.1(477)

ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ЇХ РОЗВИТКУ

Волохата В.Є., Чубенко А.А.
Харківський інститут банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України

У статті розглянуто особливості функціонування платіжних систем України на сучасному етапі їх розвитку. Розроблено та запропоновано ряд заходів щодо розширення безготівкових форм розрахунків і забезпечення подальшого розвитку систем електронних платежів.
Ключові слова: платіжні системи України, Національна система масових електронних платежів, Система електронних платежів.

Актуальність теми. Функціонування національної грошової системи вимагає вдосконалення організації готівкового обігу як складової частини загальної платіжної системи країни, з приведенням його у відповідність до потреб ринкової економіки.

У зв'язку з цим важливою складовою стратегії розвитку платіжних систем України повинна стати розробка внутрішньодержавних платіжних систем, покращення та постійна модифікація використовуваних систем.

В розрізі постійного розвитку інформаційного середовища, дослідження стратегії розвитку платіжної системи України, а також визначення сучасного стану функціонування платіжних систем України набуває особливого значення, що зумовлює актуальність обраної теми та доцільність проведення досліджень.

Загальні засади функціонування платіжних систем в Україні регулюються Законами України «Про Національний банк України» [3], «Про банки і банківську діяльність» [4], «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» [5], «Про поштовий зв'язок», іншими законодавчими актами України та нормативно-правовими актами Національного банку України.

Теоретичні, методичні, економіко-організаційні питання формування платіжних стали провідними темами дослідження відомих зарубіжних та вітчизняних економістів, зокрема, у дослідженнях В.В. Вітлинського, А.С. Гальчинського, В.М. Гейця, В.М. Кравця, А.І. Кредісова, В.І. Міщенка, О.М. Мозгового, А.М. Мороза, С.В. Науменкової, Ю.М. Пахомова, А.С. Савченка, І.В. Сало, В.С. Стельмаха, А.С. Філіпенка, В.Ю. Ющенка та інших.

Постановка задачі. Метою даного дослідження є теоретичне обґрунтування функціонування та використання платіжних систем в Україні, їх сучасного стану та перспектив розвитку.

Результати дослідження. У 2013 році найбільш значущою, продуктивною і надійною для економіки України була система електронних платежів Національного банку України (СЕП), яка вже 20 років поспіль успішно виконує покладені на неї функції загальнодержавної системи міжбанківських розрахунків[11]. Тобто, безперервне, надійне та ефективне функціонування системи електронних платежів (СЕП) та Національної системи масових електронних платежів (НСМЕП) забезпечує Національний банк України, який є платіжною організацією та розрахунковим банком для цієї системи.

Національний банк України визначає порядок функціонування цих платіжних систем, прийняття і виключення з них учасників, проведення переказу за їх допомогою та інші питання, пов'язані з їх діяльністю [12].

Закон України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» [5] платіжну систему визначає як платіжну організацію, членів платіжної системи та сукупність відносин, що виникають між ними при проведенні переказу коштів, який і є обов'язковою функцією цієї системи.

Платіжну систему можна представити у вигляді системи механізмів, які служать для переказу грошових коштів між суб'єктами господарювання, для розрахунку за платіжними зобов'язаннями, що виникають між ними.

Платіжна система складається з кількох самостійних систем, таких як: системи «клієнт-банк»; внутрішньобанківські платіжні системи; системи міжбанківських розрахунків; системи масових платежів;

© Волохата В.Є., Чубенко А.А., 2014

Сучасними платіжними системами, здебільшого, керує банківський сектор. Платіжні системи виконують функцію передачі потоку інформації, який містить деталі платежу, і безпосередньо переказу грошових коштів.

Передбачена обов'язкова реєстрація Національним банком платіжних систем, учасників платіжних систем та операторів послуг платіжної інфраструктури, після якої вони отримають право здійснювати свою діяльність.

Основними досягненнями СЕП на сучасному етапі її розвитку є: прискорення доставки платежів від відправника до отримувача та забезпечення запасу щодо швидкодії та кількості платежів. Окрім того, ця система забезпечує можливість виконувати міжбанківський переказ у двох режимах: файловому та режимі реального часу.

СЕП постійно розвивається з метою підвищення надійності її функціонування, розширення спектру послуг банкам-учасникам СЕП, розвитку бухгалтерської моделі [16].

На сьогоднішній день, через СЕП здійснюється понад 98% міжбанківських переказів у національній валюті в межах України, тоді як через кореспондентські рахунки, що відкриті банками в інших банках, – менше 2% [15].

Станом на 01 квітня 2014 року учасниками СЕП були 416 установ, із них: – 181 – банки України; – 170 – філії банків України; – 28 – органи Державної казначейської служби України; – 37 – установи Національного банку України (рис. 1.1) [10].

Найбільшим попитом серед учасників СЕП користувалася модель обслуговування консолідованого кореспондентського рахунку, за якою юридична особа має консолідований кореспондентський рахунок і внутрішньобанківську міжфілійну платіжну систему, яка забезпечує проведення переказу коштів між філіями банку та взаємодію із СЕП для здійснення міжбанківського переказу коштів філіями банку.

У І кварталі 2014 року учасниками СЕП здійснено 79 060 тис. початкових платежів та надіслано електронних розрахункових повідомлень на суму 3 278 218 млн. грн., що на 1% менше за кількістю й на 18% більше за сумою порівняно з І кварталом 2013 року. Переважна більшість початкових платежів та електронних розрахункових повідомлень була надіслана до СЕП банками України та їх філіями – 74 671 тис. документів (94% від їх загальної кількості).

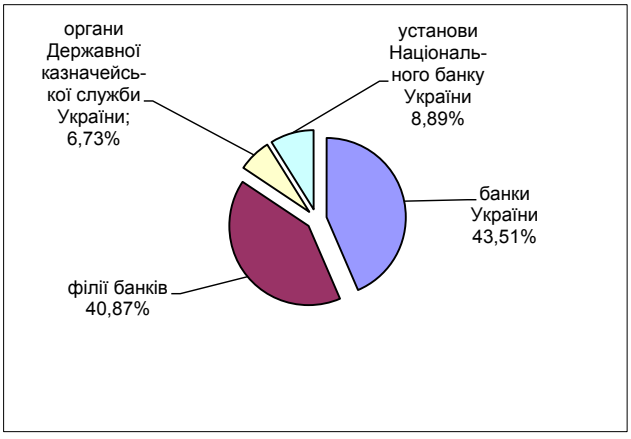

Рис. 1.1. Учасники СЕП за станом на 01.04.2014 р. [10]

Учасники системи, ураховуючи свої потреби, самостійно вирішують те, працювати їм за окремим чи консолідованим кореспондентським рахунком [10]. У І кварталі 2014 року учасники СЕП, які працювали за цією моделлю, здійснили початкових платежів та надіслали електронних розрахункових повідомлень у кількості 36 299 тис., що становить 46% від їх загальної кількості [10].

НСМЕП – це сучасна, високотехнологічна і високозахищена система. Ключовим елементом системи є смарт-карта.

Станом на 13.09.2013 року НСМЕП встановила наступні показники наведені у таблиці 1.1 [15]:

Таблиця 1.1

Узагальнені показники діяльності НСМЕП

Кількість банків-членів НСМЕП (їх філій) працюючих у міжбанківському режимі	28
Кількість банків-членів НСМЕП (їх філій) працюючих у автономному режимі	6
Емітовано карток, шт.	3 047 170
Встановлено терміналів, шт.	6 032
Наростаючі обороти НСМЕП, грн.	143 769 762 793
Міжбанківські наростаючі обороти, грн.	5 862 978 971

Кількість банків-членів НСМЕП працюючих у міжбанківському режимі сягнуло 28 шт., у автономному – 6 шт., загальна кількість емітованих карток встановилася на рівня в 3047170 шт., загальна кількість встановлених терміналів склала 6 032 шт. Виходячи з двох останніх показників можна зробити висновок, що з моменту створення НСМЕП вона так і не досягла поставленого планового рівня в 10 млн. емітованих карток та 10 тис. терміналів. Незважаючи на це тенденція до розвитку все ж таки прослідковується [15].

Стосовно внутрішньобанківських платіжних систем, то кожен банк може в індивідуальному порядку обрати ту чи іншу платіжну систему. Як показує досвід, часто, внутрішньобанківські системи занепадають, оскільки банк переходить на використання міжнародних міжбанківських платіжних систем, таких як SWIFT. Система SWIFT є комбінованою системою, що пішла від нині діючої у США системи платежів «ФедУайр».

Отже, функціонування платіжних систем в Україні має тенденцію до глобалізаційних процесів. Все більше використовуються міжнародні платіжні системи різних типів, незважаючи на існування внутрішньодержавних. Це можна пояснити більшою надійністю, досвідом їх використання у провідних банківських системах світу [12].

Нині НБУ розглянув документи 30 міжнародних платіжних систем різних типів та зареєстрував понад 600 договорів українських членів та учасників цих систем. Серед 5 міжнародних карткових систем в Україні найбільшу кількість членів мають американські VISA International (понад 110 банків) та MasterCard Worldwide (близько 80 банків).

Серед 24 міжнародних систем переказу коштів найбільша частка ринку в Україні належить американським системам Union та MoneyCram та російським системам «Юнистрим», Contact і MIGOM [10].

За станом на 01.01.2014 р. в Україні функціонували дві внутрішньо-державні та дві міжнародні системи переказу коштів, створені банками України, які систематизовано у таблиці 1.2.

Кількість і суми переказів, здійснених у межах України за кожною системою, окремо в розрізі валют переказу порівняно з даними попереднього року подано в таблиці 1.3 [10].

Усього з використанням зазначених систем у межах України протягом 2013 року було переказано 9 315 млн. грн., 13 млн. доларів США та 0.6 млн. євро.

Основний потік вхідних переказів, майже 85%, здійснюється через міжнародні системи, створені нерезидентами: насамперед російські й американські. Частина наших громадян надає їм перевагу навіть для здійснення переказів усередині країни. Звичайно, хотілося б, аби на українському ринку панували українські компанії. Адже зі створених вітчизняними банками дві системи переказів мають статус міжнародних: «Приватмані» («PrivatMoney») ПАТ «КБ «Приватбанк» та «АВЕРС» ПАТ «Банк «Фінанси та кредит». На початку поточного року заявила про наміри здійснювати транскордонні перекази система «Велсенд» («Welsend»), запроваджена АБ «Укргазбанк».

Ще дві банківські системи грошових переказів мають статус внутрішньодержавних: «Аваль-екс прес» ПАТ «Райффайзен-банк «Аваль» та «Софт» АКБ «Укрсоцбанк».

Викликає зацікавленість положення «Про порядок видачі небанківським фінансовим організаціям ліцензії на переказ коштів у національній валюті без відкриття рахунків» – затверджено постановою Правління НБУ від 26 лютого 2013 року № 57.

Даною постановою врегульовано:

– порядок видачі, переоформлення ліцензії на переказ коштів у національній валюті без відкриття рахунків, а також підстави, за якими Національний банк має право відмовити небанківській фінансовій організації у видачі ліцензії або відкликати її;

– право небанківської фінансової організації здійснювати переказ коштів лише за наявності ліцензії Національного банку та за умови участі в платіжній системі;

– право небанківської фінансової організації, яка здійснює свою діяльність на підставі ліцензії на переказ коштів, отриманої до вересня 2012 року в Нацкомфінпослуг (таких ліцензій було видано близько 25).

За підсумками 2013 року небанківські системи переказу коштів охопили 72% всього ринку внутрішньодержавних грошових переказів, залишивши банківським системам лише 28%. Тож представник Національного банку України закликала вітчизняні банківські установи до активності на ринку грошових переказів.

Станом на 01.04.2013 р. Національним банком України погоджено правила трьох систем електронних грошей: «Максі» (емітент ПАТ «Альфа-банк»), «Манексі» (MoneXy) (емітент ПУАТ «Фідобанк»), «Глобал мані» (емітент ПАТ «Ощадбанк»); також погоджено правила здійснення операцій з електронними грошима банками – членами міжнародної платіжної системи «Віза Інтернешнл» (VISA International): ПАТ «Кредит промбанк», АБ «Південний» та ПАТ «АСТРА-банк». Крім того, випуск електронних грошей у першому кварталі 2013 року здійснювали 11 банків – членів НСМЕП. Сума електронних грошей, на яку за цей період користувачі здійснили операції з метою оплати товарів і послуг,

Таблиця 1.2

Перелік створених банками України внутрішньодержавних і міжнародних систем переказу коштів

Назва системи та платіжної організації	№ та дата видачі свідоцтва НБУ	Кількість учасників-резидентів	Кількість учасників-нерезидентів	Кількість систем-партнерів, створених нерезидентами
Внутрішньодержавні системи				
«Аваль-Експрес», Райффайзен Банк «Аваль»	№ 9 від 07.07.2010 р.	14	-	-
«СОФТ», «Укрсоцбанк»	№ 7 від 26.08.2009 р.	10	-	1
Міжнародні системи				
«АВЕРС», банк»Фінанси та кредит»	№ 1 від 27.05.2008 р.	31	5	5
PrivatMoney, Приватбанк	№ 10 від 19.07.2010 р.	24	47	-

Таблиця 1.3

Обсяги переказів у межах України, здійснених із використанням систем переказу коштів, створених банками України за 2013 рік

Назва системи та платіжної організації	Код валюти	Кількість переказів			Сума переказів (тис. од. валюти)		
		усього	порівняно з 2012 роком, %	у тому числі учасниками системи	усього	порівняно з 2012 роком, %	у тому числі учасниками системи
«АВЕРС», банк»Фінанси та кредит»	UAH	127 828	104.0	12 831	1 841 608	121,8	117 281
	USD	2 033	83.8	77	7 840	104,2	484
«Аваль-Експрес», Райффайзен Банк «Аваль»	UAH	560 661	99,6	852	1 343 482	106,7	1 943
«СОФТ», Укрсоцбанк	UAH	99 125	31,6	5 947	377 888	20,1	31 211
	USD	6	54,5	1	43	158,8	3
	EUR	9	37,5	9	40	47,1	40
PrivatMoney, Приватбанк	UAH	2 140 829	87,3	71 230 5	5 752 015	93,4	170 538
	USD	2 455	57,6	34	4 889	76,2	42
	EUR	433	59,1	10	555	81,6	17
Усього	UAH	2 928 443	84,8	90 860	9 314 992	86,2	320 973
	USD	4 494	67,1	112	12 772	91,5	528
	EUR	442	58,4	19	595	77,8	57

майже вдвічі перевищила показник аналогічного періоду минулого року. Лідером в Україні за обсягами використання електронних грошей є система «Глобал мані» (банкемітент ПАТ «Ощадбанк»).

Правління Національного банку України постановою від 14.06.2012 р. № 245 затвердило «Стратегічну програму розвитку безготівкових роздрібних платежів в Україні на 2012–2014 роки», відповідно до якої відбувається розвиток національної платіжної системи та модернізація НСМЕП. Буде створено центральний маршрутизатор з підтримкою відкритих міжнародних стандартів, розрахунково-кліринговий центр як основа національного платіжного простору, процесинговий центр, а також запроваджено EMV-сумісні специфікації для чіпових карток. 1 червня 2013 року стартував пілотний проект у рамках модернізації національної платіжної системи, що включає налагодження взаємодії між шістьма банками і створюваним Національним банком України центральним маршрутизатором. З 1 жовтня 2013 року ця система має запрацювати в плановому режимі, до неї зможуть підключитися всі зацікавлені банки – учасники НСМЕП.

У модернізованій НСМЕП будуть реалізовані якісно нові рішення для платіжного ринку. Система передбачає створення карток з магнітною смугою і EMV-чіпом на основі відкритих міжнародних стандартів. Для розрахунків у мережі Інтернет використовуватимуться спеціальні технології захисту даних.

У майбутньому можливе використання карток НСМЕП за кордоном у разі розміщення на картці логотипа міжнародної платіжної системи.

Основним завданням при цьому є суміщення технологічної платформи НСМЕП із загальноприйнятими міжнародними стандартами, впровадження платіжних засобів із багатофункціональними властивостями, зменшення витрат банків за рахунок використання діючої інфраструктури. Також модернізована система має забезпечити прозору тарифну політику, впровадження ефективних засобів управління і мінімізації ризиків, організацію автоматизованого моніторингу платежів. Для оброблення внутрішньобанківських операцій із картками НСМЕП банки матимуть змогу використовувати власні процесингові центри або скористатися процесинговим центром Національного банку, в якому застосовуються відкриті міжнародні протоколи і стандарти.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження вказує на те, що сучасний етап розвитку банківського сектора потребує вдосконалення національної електронної платіжної системи та подальшого її розвитку з метою створення всіх умов для задоволення потреб учасників СЕП у переказі коштів та забезпечення максимальної швидкості, прозорості, високого рівня безпеки та надійності проведення міжбанківських переказів коштів у національній валюті через цю систему.

Список літератури:

1. Конституція України (із змінами і доп.). – К.: Атіка, 2014. – 64 с.
2. Господарський кодекс (із змінами і доп.). – К.: Атіка, 2014. – 224 с.
3. Закон Украины «О Национальном банке Украины» № 679 – XIV от 16.06.99 г. // Голос України. – 1999. – № 112.
4. Закон України «Про банки і банківську діяльність // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2001, № 5-6, ст. 30.
5. Закон України «Про платіжні системи та переказ коштів в України» від 05.04.2001 р., № 2346III.
6. Інструкція «Про міжбанківський переказ коштів в Україні в національній валюті», затверджена Постановою Правління Національного банку України № 320 від 16 серпня 2006 р. //www.bank.gov.ua
7. Афонина С.В. Электронные деньги: Учебн. пособие. – СПб.: Питер, 2008. – 120 с.
8. Балабанов И. Т. Электронная коммерция. – СПб: Питер, 2007. – 336 с.
9. Береза А. М., Козак І. А., Гужва В. М. та ін. Електронна комерція. Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2007. – 324 с.
10. Бюлетень НБУ // Система електронних платежів Національного банку України станом на 01 квітня 2014 року. – [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=53861
11. Генкин А. С. Юридический статус электронных денег и электронных платежных систем // Бизнес и банки. – 2013. – № 15. – С. 3-5.
12. Геронин Н. Новые принципы для инфраструктур финансового рынка //Платежные системы и расчеты. – 2012. – № 34. – С. 64–67.
13. Глушенков А. Электронные платежи и чем они отличаются от электронных денег // http://skyfamily.ru/idea/3/120_1.htm
14. Махаєва О. Оверсайт як функція центрального банку та концепція його введення в Україні // Вісник Національного банку України. – 2011. – № 4. – С. 18–22.
15. Перспективи розвитку платіжної системи в Україні// http://dspace.uabs.edu.ua/bitstream/123456789/6966/1/rabushenko.pdf9
16. Внутрішньодержавні і транскордонні перекази за підсумками 2011 року // Вісник НБУ. – квітень, 2012. – С. 38-39 // http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vnbu/2012_4/2012_04_23.pdf
17. Платіжні системи: Навчальний посіб. для студентів вищих закладів освіти/ В. А. Ющенко, А. С. Савченко, С. Л. Цокол, І. М. Новак, В. П. Страхарчук. – К.:Либідь, 2006. – 416 с.

Волохата В.Е., Чубенко А.А.
Харьковский институт банковского дела
Университета банковского дела Национального банка Украины

ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПЛАТЕЖНЫХ СИСТЕМ УКРАИНЫ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ ИХ РАЗВИТИЯ

Аннотация
В статье рассмотрены особенности функционирования платежных систем Украины на современном этапе их развития. Разработан и предложен ряд мероприятий по расширению безналичных форм расчетов и обеспечения дальнейшего развития систем электронных платежей.

Ключевые слова: платежные системы Украины, Национальная система массовых электронных платежей, Система электронных платежей.

Volohata V.E., Chubenko A.A.
Kharkov Institute of Banking University of Banking of the National Bank of Ukraine

FUNCTIONING OF PAYMENT SYSTEMS UKRAINE AT THE PRESENT STAGE OF DEVELOPMENT

Summary
The features of functioning of payment systems of Ukraine at the current stage of their development are considered in the article. Developed and proposed measures for expansion of cashless forms of payments and ensure further development of electronic payment systems.
Keywords: payment of Ukraine, the National System of Mass Electronic Payments, EFT.

УДК 338

КОРУПЦІЯ ЯК ОДИН З ОСНОВНИХ ЧИННИКІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ

Гольдфарб А.Г., Пунтус Н.І.
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

На сьогоднішній день Україна зіткнулася з багатьма економічними, соціальними та політичними проблемами. Вирішення цих проблем потребує рішучих реформ. Але жодна реформа не буде працювати доти, доки в Україні не буде винищено корупцію. У статті розглянуто негативний вплив корупції на економічну, соціальну та демографічну ситуацію в Україні, а також запропоновано шляхи її подолання.
Ключові слова: корупція, підприємство, монополізація бізнесу, судова система, система освіти, медичне забезпечення.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні спостерігається економічна та політична криза. Ця криза спричинена багатьма чинниками. Зараз є нагальна необхідність реформування політичного та економічного укладу в Україні. Але треба розуміти, що основою реформування є зміни у ментальності людей, у їхньому розумінні успішної та розвиненої країни.

Основою розвиненої економіки та ефективного соціального забезпечення є бізнес. Основою будь-якого бізнесу є кваліфіковані кадри, які можуть виконувати необхідні для бізнесу функції. Робота людей буде ефективною та корисною для бізнесу, коли люди будуть мати відповідний рівень освіти, знань та вмінь, а також належний рівень здоров'я та будуть задоволені умовами праці та рівнем життя.

Чому ж на сьогоднішній день Україна не може забезпечити таких умов? Одним із основних чинників, що заважає українській економіці нормально розвиватися є корупція. Корупцією в Україні сьогодні пронизані майже всі сфери діяльності людини. І це призвело до катастрофічних наслідків. Тому розгляд такого поняття як корупція, наслідків, до яких призводить це явище, та шляхів її подолання є нагальною необхідністю для України, яка прагне стати членом Європейської Співдружності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття корупції вивчається багатьма економістами, політологами, юристами та соціологами [1, 2]. Всі вони згодні з тим, що корупція призводить до негативних наслідків у економічній та соціальній сфері у будь-якій державі. Також майже всі автори згодні з тим, що корупція присутня у будь-якій державі та повністю позбавитися цього явища на сьогодні є неможливим. Однак, автори підкреслюють, що масштаби корупції у кожній країні є різними. Найбільша корупція спостерігається в авторитарних державах. В демократичних державах цей рівень є значно нижчим. Щорічно міжнародна компанія Transparency International розраховує рейтинг сприйняття корупції аналітиками та підприємцями за десятибальною шкалою для 175 країн світу. Рейтинг України та деяких інших країн за рівнем корупції за 2013 рік наведено у таблиці 1 (1 відповідає найменшому рівню корупції, 175 – найвищому) [3].

Як видно з таблиці, Україна є найбільш корумпованою країною Європи та однією з найбільш корумпованих країн світу.

Таблиця 1

Рівень корупції різних країн світу

Країна	Ранг
Данія	1
Нова Зеландія	1
Швеція	3
Фінляндія	3
Норвегія	5
Сінгапур	5
Швейцарія	7
Нідерланди	8
Австралія	9
Канада	9
...	...
Білорусь	123
Росія	127
Казахстан	140
Україна	144
Киргизстан	150
Сомалі	175

© Гольдфарб А.Г., Пунтус Н.І., 2014

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Всі автори розглядають поняття корупції, загальні причини її виникнення та загальні шляхи її подолання. Але сьогодні є нагальна необхідність розробити шляхи зменшення корупції саме в Україні, де ментальність людей є такою, що хабарі стали цілком нормальним та майже необхідним явищем у житті людей.

Мета статті. Метою дослідження є розгляд корупції саме в Україні, аналіз наслідків до яких корупція вже призвела та може привести у майбутньому, та розробка пропозицій щодо зменшення масштабів корупції в Україні.

Виклад основного матеріалу. Основою будь-якої економічної системи є підприємства. Сьогодні функціонування українських підприємств пов'язано з низкою проблем, основними з яких є:

– незахищеність підприємств від рейдерської атаки, тобто відсутність з боку держави гарантії ведення безпечного бізнесу;

– монополізація бізнесу та поступове зникнення середнього бізнесу, що є основою будь-якої ринкової економіки;

– застаріла виробнича база підприємств та відсутність стимулів та коштів для її оновлення;

– низькі стандарти якості виробництва вітчизняної продукції, що робить її не конкурентоздатною на світових ринках;

– екологічні стандарти виробництва вітчизняної продукції не відповідають європейським стандартам, що робить вітчизняну продукцію непривабливою для ринків розвинених країн с точки зору бізнес-етики;

– висока собівартість вітчизняних товарів через застарілі технології виробництва, що, в першу чергу, спираються на залежність від великих обсягів енергії та палива, які постійно дорожчають;

– брак кваліфікованих кадрів, що дійсно можуть ефективно керувати діяльністю підприємств;

– поганий стан здоров'я робітників, що призводить до небажання підприємців працювати з людьми похилого віку, які є найбільш кваліфікованими та досвідченими працівниками, отже такими, що можуть принести найбільшу вигоду підприємствам;

– податкова база, що не сприяє розвитку роботи підприємств та виведенню їх з «тіні».

Виникає питання, чому та звідки у вітчизняних підприємств з'являються ці проблеми. Якщо вдуматися, то можна зрозуміти, що кожна проблема виникає через одну єдину причину – корупцію.

Згідно сучасному економічному словнику, корупція – це використання посадовими особами, чиновниками своїх прав та повноважень для особистого збагачення, вигід; підкуп, хабарництво [4]. Нажаль, ще з часів Радянського Союзу корупція дуже глибоко пронизала усі сфери життя людей в більшості країн пострадянського простору. Україна не є винятком. Ментальність українців вже настільки викривлена, що більшість з них навіть не уявляють собі життя без хабарництва. Однак, така схема роботи є абсолютно неефективною, бо призводить до всебічного розвалу держави. Основними сферами, підвладними корупції, є підприємництво, освіта, медицина та суди та правоохоронні органи. Доцільним є дослідити, до яких наслідків призводить корупція у цих сферах та як ці сфери пов'язані між собою.

У сфері підприємництва підприємства задля того, щоб мати можливість вести свій бізнес повинні частку свого прибутку віддавати місцевим чиновникам. Це призводить до наступних наслідків:

– у підприємства зменшується можливість рефінансування прибутку у розвиток свого бізнесу;

– відсутність розвитку бізнесу призводить до застарілості технологій виробництва та зниження конкурентоздатності продукції та до банкротства підприємства;

– банкротство підприємств призводить до звільнення великої кількості людей, безробіттю та зниженню рівня заробітної плати;

– безробіття та зниження доходів призводить до зниження покупної здатності населення, що також призводить до банкрутства підприємств та нової хвилі звільнень зі всіма наслідками;

– передача частки прибутку до гаманців чиновників суттєво знижує наповнення державного бюджету, що призводить до неможливості держави виконувати свої соціальні та економічні зобов'язання (що ми спостерігаємо у теперішній час).

Всі ці наслідки корупції у підприємництві можуть привести до економічного, соціального та демографічного краху держави.

Також корупція сприяє рейдерському захвату бізнесу та його монополізації. Завдяки підкупу державних осіб рейдерський захват підприємств стає можливим, бо рейдери не несуть за свої протизаконні дії ніякої відповідальності. Рейдерські захвати, в свою чергу, призводять до монополізації бізнесу, бо весь незаконно отриманий бізнес концентрується в одних руках. Монополізація бізнесу призводить до зниження його ефективності, бо, як відомо, основним фактором підвищення ефективності роботи підприємств в умовах ринкової економіки є чесна конкуренція. Також монополізація бізнесу знищує середній бізнес та має негативні соціальні наслідки, основним з яких є зменшення зарплат та зниження рівня життя населення.

Дуже корумпованим сектором підприємництва є проведення різних державних тендерів. У нашій країні більшість тендерів виграють не ті підприємства, які дійсно можуть ефективно виконати необхідні функції, а ті, що дали найбільший хабар чиновникам. Така схема роботи негативно відображається на економічній та соціальній сферах державної діяльності, внаслідок чого постраждалими стають пересічні громадяни.

Ринок енергетичних ресурсів – це одна з найкорумпованіших сфер бізнесу на рівні держави. Саме корупція у цьому секторі економіки стримувала розвиток альтернативних джерел енергії та збільшувала залежність підприємств від традиційних дорогих енергетичних ресурсів, що призвело до застарілості технологій виробництва, подорожчанню вітчизняної продукції та до того, що більшість української продукції є неконкурентоспроможною на світових ринках.

Треба відмітити, що корупція має місце не тільки в сфері бізнесу. Корупція в освіті призводить до відсутності в країні кваліфікованих спеціалістів, які б могли якісно виконувати свою роботу. Корупція у медицині призводить до неможливості більшості людей отримати якісне медичне обслуговування, по перше, через брак коштів на хабарі, по-друге, через брак кваліфікованих лікарів, які є продуктом хабарницької системи освіти. Такі приклади можна знайти майже у всіх сферах життя людини.

Сама можливість корупції виникає через абсолютно корумповану судову та правоохоронну систему, яка в нашій країні, як і в більшості авторитарних країн, повністю підпорядковувалась державним службовцям найвищого рангу.

Таким чином, можна стверджувати, що корупція – це є основа економічних та соціальних проблем держави та тим фактором, що унеможливлює функціонування в державі чесної та ефективної конку-

ренції, яка б сприяла розвитку сучасних технологій, зниженню енергозалежності країни, підвищенню конкурентоздатності вітчизняної продукції на світових ринках, підвищенню рівня життя населення.

Сьогодні Україна має бажання стати демократичною економічно та соціально розвиненою країною. Для цього основним завданням держави має бути знищення корупції в країні. Без цього всі інші реформи не будуть мати жодного позитивного ефекту. Треба розуміти, що основою корупції є самі люди. Тобто потрібно змінювати свідомість людей. Потрібно зробити так, щоб дотримання закону для людини було більш вигідним та безпечним, аніж надання та отримання хабару. Для цього державі, на наш погляд, потрібно зробити наступні кроки.

По-перше, ліквідувати корупцію у судовій та правоохоронній системах. Чесні суди – це основа ліквідації хабарництва. Якщо кожна людина, в якої вимагають хабар, буде певна в тому, що її скаргу буде справедливо розглянуто у суді, то жоден чиновник не посміє вимагати хабара, а жоден чесний підприємець не буде бачити ніякого сенсу у наданні хабара. Якщо кожен чиновник буде знати, що ніякий хабар у суді не допоможе йому уникнути відповідальності за хабарництво, то навряд чи він ризикне скоїти злочин. Суди у своїх рішеннях повинні спиратися виключно на закон, а не на бажання високопоставленого чиновника. При цьому судді мають бути певними в тому, що жоден чиновник не зможе диктувати їм своє бачення того-чи іншого питання та впливати будь-якими способами на їх рішення.

По-друге, необхідно ліквідувати корупцію у системі освіти. Якщо у країні буде процвітати бізнес, який буде потребувати кваліфікованих кадрів, які мають реальні знання та вміння, то кожен студент буде розуміти, що задля отримання престижної роботи йому буде потрібен не стільки диплом того чи іншого університету, скільки знання, які він зможе показати роботодавцю. При такому підході студенти будуть просто незацікавлені у наданні хабарів. Студенти почнуть обирати для себе ті навчальні заклади, що зможуть їм надати потрібні знання. Таким чином, буде створюватися конкуренція серед навчальних закладів та викладачів. У таких умовах жоден викладач не ризикне вимагати хабар зі студента, бо він просто стане непотрібний студентам та навчальному закладу.

По-третє, необхідно ліквідувати корупцію у системі охорони здоров'я. На наш погляд ліквідувати хабарництво у цій системі можливо тільки за рахунок створювання страхової медицини. Саме така система успішно працює у розвинених країнах світу. Така система допоможе підвищити конкуренцію серед лікарів, що буде сприятиме удосконаленню їхнього професіоналізму, що призведе й до змін у системі медичної освіти, повністю ліквідувавши у ній хабарництво. Також така система зробить доступним якісне медичне обслуговування на законній основі для більшості населення країни, що сприятиме позитивним демографічним змінам.

Всі ці зміни можна зробити тільки шляхом заміни кадрів, що вже просто не уявляють своєї роботи без хабарів, та збільшення зарплат до рівня, що дозволить мати достойний рівень доходів та буде сприятиме тому, що людина буде боятися звільнення зі своєї посади. Людина повинна розуміти, що той дохід, який вона може отримати за свою чесну роботу, та різні пільги (наприклад, пенсії) є набагато привабливішими, аніж ризик втрати офіційної роботи та позбавлення волі за хабарництво.

Висновки і пропозиції. Таким чином, у роботі було розглянуто сутність корупції, її вплив на економічне та соціальне становище в країні, та запропоновано шляхи зменшення корупції в Україні. Треба відмітити, що основою подолання корупції є зміни у свідомості людей. Тобто потрібно довести людям, що життя без корупції є більш вигідним, привабливим та незалежним, аніж життя у корумпованій системі.

Список літератури:

1. Решетников М. Психология коррупции. Утопия и антиутопия / М. Решетников. – М.: Восточно-Европейский Институт Психоанализа, 2009. – 128 с.
2. Роуз-Аккерман Сьюзан. Коррупция и государство. Причины, следствия, реформы / Сьюзан Роуз-Аккерман. – М: Логос, 2010. – 356 с.
3. Уровень коррупции разных стран [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vesti.ua/mir/27847-urovnju-korrupcii-my-ostaemsja-v-hvoste
4. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь / Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. – Москва: ИНФРА-М, 2003. – 480 с.

Гольдфарб А.Г., Пунтус Н.И.
Харьковский национальный автомобильно-дорожный университет

КОРРУПЦИЯ КАК ОДИН ИЗ ОСНОВНЫХ ФАКТОРОВ ЭКОНОМИЧЕСКОГО И СОЦИАЛЬНОГО КРИЗИСА В УКРАИНЕ

Аннотация
Сегодня Украина столкнулась с разнообразными экономическими, социальными и политическими проблемами. Для решения этих проблем необходимы эффективные реформы. Но ни одна реформа не принесет результата до тех пор, пока в Украине не будет уничтожена коррупция. В статье рассмотрено негативное влияние коррупции на экономическую, социальную и демографическую ситуацию в Украине, а также предложены пути снижения уровня коррупции.

Ключевые слова: коррупция, предприятие, монополизация бизнеса, судебная система, система образования, медицинское обеспечение.

Goldfarb A.G., Puntus N.I.
Kharkiv National Automobile and Highway University

CORRUPTION AS A MAJOR FACTOR IN ECONOMIC AND SOCIAL CRISIS IN UKRAINE

Summary
Today Ukraine faced with economical, social and political problems. Effective reforms are necessary for solving these problems. But there won't be any result until corruption in Ukraine is destroyed. In the article the negative influence of corruption on the economical, social and demographic situation in Ukraine is examined, and the ways of decrease of corruption are proposed.
Keywords: corruption, enterprise, monopolization of business, judicial system, education system, medical support.

УДК 338.49

МЕХАНІЗМИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ПРИКОРДОННОЇ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ: АДАПТАЦІЯ ДО УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ

Гудима Р.Р.
Буковинський державний фінансово-економічний університет

Дано коротку характеристику сучасного фінансового забезпечення розвитку транспортної інфраструктури західних прикордонних областей України та висвітленого основні проблеми. Окреслені окремі інструменти подальшого вдосконалення функціонування даного сектору, що найбільш адаптовані до існуючих українських умов. Акцентовано увагу на механізмі фінансового забезпечення розвитку транспорту прикордонного регіону в умовах посилання міжрегіональної взаємодії.
Ключові слова: транспортна політика, транспортна інфраструктура, державно-приватне партнерство, механізм фінансування.

Постановка проблеми. Однією із важливих передумов оптимізації економічного розвитку є наявність достатньої мережі транспортних шляхів. Якщо виходити з того, що вся економічна політика держави базується на реалізації конкурентних переваг, то ключовим аспектом структурної перебудови має стати підтримка тих секторів національної економіки, які можуть стати носіями економічного зростання. До таких можна віднести транспортну галузь будь-якої держави.

Особливо актуальним вона є для західних прикордонних регіонів України. Адже наявність транспортної магістралі значно підвищує інвестиційну привабливість регіону, дає перспективу інтенсифікації виробничої діяльності, розвитку соціальної інфраструктури, підвищує умови життя населення.

Будівництво нових автомобільних доріг і залізниць, а також по-справжньому комплексна модернізація вимагають суттєвих інвестицій, у випадку яких питання, пов'язані з прийняттям рішень, підготовкою та виконанням, особливо складні. Хоча основною проблемою є фінансування (бюджетні кошти, доступ до іноземних ресурсів, можливість почати брати плату за проїзд автошляхами, можливість залучати приватний капітал), досвід показує, що покращення ситуації щодо фінансування не перетворюється відразу на швидший темп модернізації інфраструктури.

Інвестиції в нову інфраструктуру транспорту капіталомісткі і незворотний характер. Невизначеність і ризики притаманні дві проблеми, пов'язані з такими інвестиціями, і повинні бути проаналізовані розумно. Хоча ці два терміни часто використовуються як синоніми, їх наслідки з точки зору інвестицій є дещо іншими. Хоча невизначеності пов'язані з відсутністю знань про стан справ майбутньому, ризики, пов'язані з розумінням імовірності майбутніх результатів.

Демократизація країни та суспільства утворює позитивну та негативну зацікавленість у капіталовкладеннях в інфраструктуру; вона заохочує деякі групи інтересів займати певну позицію та протестувати в інтересах місцевих громад і окремих мешканців.

Розвиток транспортної мережі, що відповідає потребам населення та економіки, є однією з основних завдань органів державного управління. Завдання формування мережі доріг вирішуються на основі державних програм, які визначають показники розвитку транспортної мережі та відповідні обсяги фінансового забезпечення, що, в кінцевому рахунку, крім розвитку мережі, дозволє досягти суттєвих результатів у соціальній та економічній сферах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чимало вітчизняних та зарубіжних науковців приділяють увагу розробці механізмів регулювання розвитку основних інфраструктурних галузей та надання їх у вигляді пропозицій виконавчим службам, не залишаючи поза увагою й транспорту її складову. Серед таких можна виділити: Моисеев Г.А., Кассір В.В., Нечай А.А., Собкевич О.В., Михайличенко К.М. тощо.

Невирішені частини проблеми. Проте й досі не вирішеною залишається проблема вибору оптимального набору інструментів впливу, спрямованих на покращення умов функціонування транспортних об'єктів з метою їх увідповіднення стандартам ЄС, особливо в умовах посилення транскордонної взаємодії.

Метою статті є дослідження механізмів фінансового забезпечення розвитку транспортної інфраструктури прикордонних регіонів та вибір найбільш компромісного варіанту, який би відповідав існуючим економічним умовам України та сприяв її подальшій інтеграції з країнами ЄС.

Виклад основного матеріалу. Традиційним джерелом фінансування транспортної сфери завжди був державний бюджет. Однак ресурси держави постійно скорочуються. В результаті виникають і починають працювати нові форми організації і процедури, завдяки яким зацікавлені сторони

© Гудима Р.Р., 2014

можуть на пайовій основі брати участь у фінансуванні конкретного проекту.

На жаль, обсяг фінансування транспортної інфраструктури в Україні набагато менший, ніж в економічно розвинених країнах.

У 2012 р. підприємствами транспортно-дорожнього комплексу освоєно капітальних інвестицій на суму 24,4 млрд грн., структура інвестицій за джерелами фінансування суттєво змінилася. Частка власних коштів підприємств зменшилася до 33%, а питома вага кредитних ресурсів перевищила 50%. Така зміна структури капітальних інвестицій є свідченням того, що власні можливості підприємств ТДК щодо відтворення основних фондів майже вичерпані. Насамперед вони обмежені низьким рівнем чистого прибутку, недостатнім рівнем амортизаційних відрахувань, заниженим рівнем тарифів на соціально значущі пасажирські перевезення й тарифів, що підлягають державному регулюванню. Також украй обмеженим є фінансування з державного та місцевих бюджетів [4].

Разом з тим на сьогодні щорічна потреба в капітальних вкладеннях тільки залізничної галузі становить понад 33,6 млрд грн, у т.ч. на оновлення та модернізацію рухомого складу необхідно майже 23 млрд грн. [1].

В західних прикордонних областях України підприємствами транспорту освоєно капітальних інвестицій на суму 1025,0 млн. грн. становило 5,3% загального обсягу капітальних інвестицій регіону (рис. 1). Причому основним джерелом інвестування продовжували залишатись власні кошти підприємств.

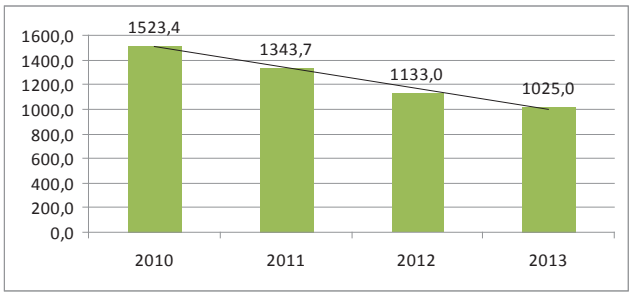

Рис. 1. Динаміка капітальних інвестицій у транспорту галузь Карпатського регіону

Побудовано за даними джерела: [6-9]

З досліджуваних областей, найбільший прилив капітальних інвестицій в транспортну залузь в 2013 році отримала Львівська область –738,5 млн.грн., що становило майже 72% від загального обсягу в регіон, а найменша кількість інвестиційних коштів потрапила у транспортну галузь Чернівецької області – 18,5 млн.грн. (1,8%).

Наразі основним джерелом фінансування розвитку мережі доріг загального користування є кошти державних та місцевих бюджетів. З державного бюджету фінансується ремонт та обслуговування автошляхів міжміського сполучення, у той час як відповідальність за аналогічні роботи у містах та селищах несуть місцеві бюджети. Стан фінансування дорожнього господарства України з державного та місцевих бюджетів подано на рис. 2.

Як бачимо, фінансування дорожнього господарства з державного бюджету в Україні у 2012 році зменшилося більш ніж на 1488 млн грн., тоді як зростання фінансування з місцевих бюджетів є незначним. За інформацією Укравтодору, втрати економіки від незадовільного стану автомобільних доріг сягають 55 млн.грн. на рік, що становить майже 3,7% ВВП. При цьому на ремонт та розбудову дорожньої інфраструктури державним бюджетом передбачено трохи більше 1% ВВП.

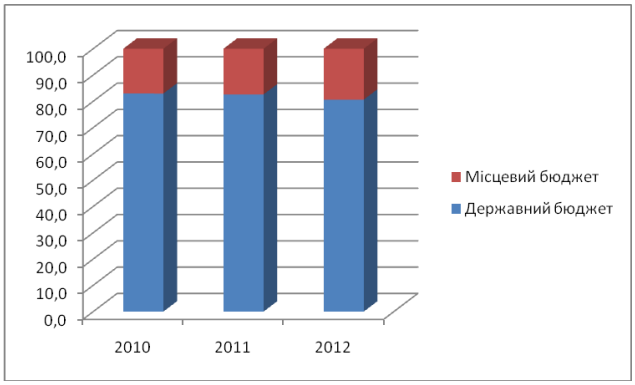

Рис. 2. Стан фінансування дорожнього господарства України, млн. грн.

Окрім цього, часткове фінансування транспортної інфраструтури регіону відбулось за рахунок виділених коштів на фінансувння проведення Євро-2012.

Позитивним наслідком впливу інвестування у підготовку України до Євро-2012 на економіку Карпатського регіону стало те, що інвестиції у Львівській області зросли до рівня темпів збільшення інвестування у регіонах-лідерах та становили 130,3%. Так, у процесі підготовки до Євро-2012 у Львівській області виконано будівельні та ремонтно-відновлювальні роботи на об'єктах дорожньо-транспортної інфраструктури [2].

Значними інвесторами у розвиток транспортної системи є фінансові інститути ЄС, що можна пояснити важливістю ролі України як «транзитера» у транспортній стратегії Євросоюзу. Більшість транспортних проектів фінансуються в рамках програм транскордонного співробітництва. У зв'язку із цим, велика частина коштів спрямовується на розвиток обмеженої кількості ділянок шляхів транзитних напрямків. В рамках кожної з програм передбачено підтримку проектів, спрямованих на підвищення якості та доступності соціально-економічної інфраструктури, зокрема, в сфері транспорту, логістичних систем, удосконалення транспортної інфраструктури перетину кордону та обладнання на прикордонних пунктах контролю.

Вартість розвиток інфраструктури ЄС, щоб відповідати попиту на перевезення була оцінена в більш 1500 млрд. євро 2010-2030 роках. Завершення TEN-T мережі потрібно близько 550 млрд. євро до 2020 року, з яких близько 215 млрд. євро можуть бути віднесені до усунення основних вузьких місць.

Важливим об'єктом інвестування в транспортну інфраструктуру Карпатського регіону на найближчі роки є національний проект «Олімпійська надія 2022», спрямований на створення спортивно-туристичної інфраструктури України, здатної прийняти Зимову олімпіаду 2022 року. Національний проект включає, зокрема, створення якісної гірської інфраструктури, залізничного сполучення з основними об'єктами в Карпатах та сучасних під'їзних автошляхів до основних об'єктів. Орієнтовні обсяги інвестицій становлять 80 млрд грн.

Проблема забезпечення високої якості доріг у короткостроковій перспективі значно ускладнюється через обмеженість бюджету дорожнього фонду. За оцінками Укравтодору, вартість приведення доріг загального користування до сучасних вимог становить близько 500 млрд грн, а тривалість процесу оновлення складає десять років.

Проте існуюча система фінансування не забезпечує належного стимулювання підвищення якості

доріг в Україні, оскільки обсяг коштів, що виділяються на дорожнє будівництво, залежить від обсягу виконаних ремонтних або будівельних робіт. Такий підхід створює можливість штучної максимізації результативних показників, що негативно впливає на якість результатів. За наявних обсягів фінансування підвищення якості доріг загального користування є можливим шляхом зміни системи оплати за виконання робіт із спорудження та реконструкції об'єктів транспортної інфраструктури. Необхідно також змістити точки відповідальності підрядних організацій з обсягів виконаних дорожніх робіт на безпосереднє утримання та обслуговування автошляхів.

Збільшення автомобілів високої вантажопідйомності веде до руйнування доріг і вимагає великого обсягу робіт з ремонту. Існуюча система оподаткування автомобілів, особливо великої вантажопідйомності, не стимулює підвищення ефективності і не забезпечує компенсацію витрат дорожнього господарства на забезпечення пропуску вантажних автомобілів. Тому ставки податків на вантажні автомобілі повинні залежати від обсягу витрат на їх обслуговування і враховувати витрати на компенсацію.

Транспортне фінансування історично розглядалось як сфера діяльності держави, головним чином у зв'язку з необхідністю значних капіталовкладень. Проте з кінця 1970-х років все більше уваги стало приділятися підвищенню ролі в цьому процесі приватного сектора, найбільш популярним механізмом фінансування важливих інфраструктурних проектів, в т.ч. на транспорті, є державно-приватне партнерство.

Європейці прагматично визначають мету такого партнерства як «залучення фінансових ресурсів на будівництво або реконструкцію, експлуатацію та утримання інфраструктурного об'єкта, а також на надання послуг, які, як це історично склалося, віднесені до компетенції державного сектору» [5].

Виходячи з вітчизняного досвіду функціонування та фінансування роботи транспортного сектору вадливою постає необхідність визначення чіткої стратегії подальшого розвитку дорожньої інфраструктури. Подальший розвиток даного виду інфраструктури має поєднувати ефективні в українських реаліях механізми його її регулювання (схема 3).

Наявна система фінансування	Переваги	Відсутні компенсації збитків інвесторам	Недоліки	Навантаження на державний. Ризики пов'язані з поверненням коштів	Результат	Неефективний
Система ДПП		Зменшення навантаження на державний бюджет та вища якість об'єктів ТІ		Ризик недоотримання прибутків інвестором		Не пристосований до українських умов
Комбінована система фінансування		Стабільна система фінансування		Високі вимоги щодо нормативно-правового		Оптимальний

Схема 3. Напрями фінансування розвитку транспортної інфраструктури

Фінансування транспортних проектів винятково на основі державно-приватного партнерства є можливим лише у високорозвинених країнах, де платоспроможність населення створює підґрунтя для отримання приватним інвестором прибутку від плати за проїзд. Тому концесійні проекти з будівництва доріг можуть потребувати державного субсидування. Саме тому в таких країнах, як Польща, Угорщина, Чехія, приватні інвестори отримують від держави компенсацію за збитки, пов'язані з недостатнім обсягом автомобілепотоку на платних автошляхах. У Франції за рахунок приватних інвестицій побудовано мережу автомобільних доріг протяжністю майже 7 тис. км, обслуговування яких здійснюється за рахунок плати за користування за встановленими тарифами.

Важливо, що у більшості країн ЄС фінансування поточного ремонту та обслуговування безкоштовних автошляхів загального користування здійснюється за рахунок податків, які називаються цільовими. Також існує практика платного в'їзду до центру міст із високою щільністю автомобілепотоку (наприклад, у Лондоні). У Німеччині платними є лише деякі відрізки доріг, що ведуть до рекреаційних зон Альпійських гір. При цьому на території ЄС діють жорст¬кі обмеження тарифів за користування мережею автомобільних доріг.

Таким чином, реалізація інвестиційного проекту з будівництва доріг, спрямованого на отримання економічного ефекту, має свої особливості. Зокрема, тарифні обмеження за користування дорогою значно підвищують період окупності проекту, а отже, такі проекти стають менш привабливими для інвесторів. Також слід взяти до уваги той факт, що використання ДПП для розвитку мережі автошляхів загального користування обмежується інтенсивністю автомобілепотоку та платоспроможністю громадян.

З метою ефективної реалізації державної політики у сфері інфраструктури та реалізації ефективних методів фінансування створення сучасної транспортної мережі в Україні необхідно, насамперед, визначити чітку стратегію подальшого розвитку дорожньої інфраструктури та встановити перелік проектів з будівництва автошляхів, до яких доцільно застосувати механізм ДПП. Варто посилити контроль якості та управління роботами з ремонту та будівництва доріг, зокрема із залученням міжнародних експертних та контролюючих груп, запровадити реалізацію проектів із будівництва доріг загального користування на умовах концесії. Потрібно також розробити механізм компенсації потенційних збитків приватних інвесторів з державного та місцевих бюджетів відповідно до локалізації проекту будівництва дорожнього покриття, а також встановити тарифи за проїзд дорогами, побудованими на концесійних засадах, для вантажного та комерційного транспорту, оскільки автомобілепотік приватного характеру може виявитися низьким.

В нашій державі існує ще радянський механізм, що являє собою плату за вигоди, які влада, населення і економіка країни в цілому отримують від наявності доріг. Він базується на принципі, що користувачем доріг є все суспільство, тому й утримання доріг є справою всього суспільства. За дороги платить все населення і суб'єкти підприємницької діяльності незалежно від ступеню користування автомобільними дорогами. Такий знеособлений підхід до плати за користування автодорогами суперечить ринковим умовам господарювання і критерію справедливості оподаткування.

У більшості країн світу застосовується більш ринковий підхід до визначення механізму плати за користування дорогами, заснований на принципі «користувач платить». Цей принцип реалізується шляхом запровадження спеціальних цільових дорожніх податків (платежів, зборів), які сплачуються користувачами автомобільних доріг, і які, певною мірою, можна назвати платою за послуги автомобільних доріг.

Такі податки, поділяються на два основні типи: платежі за доступ до використання дорожньої мережі. Це умовно-постійні платежі за володіння (придбання, використання) транспортним засобом; платежі за фактичне використання дорожньої ме-

режі. Це платежі, які залежать від фактичного пробігу транспортного засобу.

Існують і інші механізми збору платежів за принципом «користувач платить». Вони справляються з експлуатантів транспортних засобів прямо на дорозі і відносяться до так званих дорожніх мит. Мита встановлюються на проїзд окремими ділянками доріг, мостів, тунелів та інших штучних споруд і є прямими формами сплати дорожніх зборів. Найбільш поширеними сучасними формами дорожнього мита є «плата біля турнікету» (за проїзд платними дорогами) та «плата біля шлагбауму» (за проїзд транзитних або великогабаритних чи великовагових транспортних засобів).

Висновок. Як свідчить світовий досвід, тільки невелика частка загальнодоступних автодоріг може цілком створюватись за гроші приватних інвесторів. Для реалізації будівництва приватної платної автомобільної дороги в якості прибуткового інвестиційного проекту з реальним строком окупності необхідно, щоб співпали такі унікальні обставини, як:

– висока інтенсивність транспортного потоку за даним напрямком;

– складний і більш тривалий проїзд по дублюючій безплатній дорозі;

– спроможність і готовність населення та суб'єктів господарювання платити високу плату за проїзд та інші обставини.

Доля платних доріг в сумарній протяжності національної дорожньої сітки в таких високорозвинених країнах, як США і Франція, складає 0,11% і 0,84% відповідно. Серед найближчих сусідів України найбільшу кількість платних доріг мають Угорщина і Словаччина – по 1,7% та Білорусь – 0,8%. Польща має дві платні дороги, загальна довжина яких становить 110 км.

Зазначене свідчить про обмежені можливості застосування плати за проїзд, як джерела фінансування дорожнього господарства. Доля платних доріг може складати в кращому випадку 10% від протяжності дорожньої мережі.

Платні ділянки доріг мають найвищі технічні характеристики і будуються на тих напрямках, де зосереджений міжрегіональний та міжнародний вантажний транзит, та де інтенсивність руху є дуже високою.

Висновок. Для сприяння залученню інвестицій та підвищенню ефективності роботи транспорту необхідно:

· використання різних джерел фінансування галузі: власних коштів підприємств, коштів державного та місцевих бюджетів, коштів інвесторів, зокрема на концесійній основі, кредитних ресурсів банків та міжнародних фінансових установ;

· проведення переоцінки основних фондів, посилення заходів по збільшенню інвестицій у розвиток транспорту загального користування, що сприятиме упровадженню вітчизняних інноваційних транспортних технологій та технологічній модернізації транспорту;

· упровадження механізму державно-приватного партнерства з метою залучення ресурсів для змішаного фінансування розвитку транспортної інфраструктури, поєднання державних капітальних вкладень та приватного капіталу вітчизняних та іноземних інвесторів (участь держави слід обмежувати створенням найбільш сприятливих умов для роботи, наданням гарантій та прийняттям на себе ризиків, в крайньому випадку – дольовою участю у проекті);

· аналіз можливостей запровадження механізмів довгострокового пільгового кредитування інвестицій у ресурсо- та енергозберігаючу техніку та технології;

· розширення принципів «користувач платить» та «забруднювач платить» при користуванні транспортною інфраструктурою.

Будівництво сучасних автомагістралей з залученням кредитів і недержавних джерел фінансування з наступним введенням плати за проїзд на нових дорогах вищої категорії вигідно в першу чергу державі, як власнику доріг, оскільки дозволяє зняти з бюджету хоч частину витрат на їх будівництво, ремонт та експлуатаційне утримання, а також підвищити ефективність фінансування дорожніх робіт.

Модель комбінованого фінансування повинна удосконалюватися, виходячи з принципів ефективності, економічності і конкуренції. Довгострокові контракти держави і бізнесу повинні певним чином бути застраховані від можливих ризиків зміни економічної, політичної ситуації, зміни законодавчих основ діяльності.

Основним критерієм відбору проектів на будівництво доріг за рахунок бюджетного фінансування має бути, в першу чергу, соціальне значення проекту, його опосередкований вклад в розвиток людського капіталу. Рівень транспортної забезпеченості і доступності населених пунктів є гарантією їх соціально-економічного розвитку. Тому створення нових доріг за рахунок бюджету повинно здійснюватись переважно в частині будівництва під'їздів до сільських населених пунктів.

Перспективним напрямком пошуку джерел фінансування є співпраця з Європейським Союзом та окремими країнами ЄС, які зацікавлені у забезпеченні швидкого та надійного транзиту через територію України.

Список літератури:

1. Аналіз регуляторного впливу. Міністерство інфраструктури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mtu.gov.ua/uk/alias_166/32209.html
2. ЄВРО-2012: напрями реалізації нагромадженого потенціалу регіонального розвитку. – К.: НІСД, 2012. – 46 с.
3. Кассір В. В. Нечай А.А. Финансовый механизм развития железнодорожного транспорта Украины / В. В. Кассір, А.А. Нечай // Збірник наукових праць Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна «Проблеми економіки транспорту». – 2013. – Вип. 6. – С. 31-35.
4. Модернізаційні пріоритети реформування транспортно-дорожнього комплексу в Україні / О. В. Собкевич, К. М. Михайличенко, О. Ю. Ємельянова. – К. : НІСД, 2013. – 48 с.
5. Моисеев, Г.А.Частное финансирование транспортных инфраструктур за рубежом/ Г.А. Моисеев // Транспорт: наука, техника, управление. – 2004. – № 6. – С. 35-43.
6. Капітальні інвестиції за видами діяльності у 2013 р. [Електронний ресурс] / Головне управління статистики у Чернівецькій області – режим доступу: http://www.cv.ukrstat.gov.ua
7. Капітальні інвестиції за видами діяльності у 2013 р. [Електронний ресурс] / Головне управління статистики у Закарпатській області – режим доступу: http://www.uz.ukrstat.gov.ua
8. Капітальні інвестиції за видами діяльності у 2013 р.[Електронний ресурс] / Головне управління статистики у Івано-Франківській області – режим доступу: http://stat.if.ukrtel.net
9. Капітальні інвестиції за видами діяльності у 2013 р. [Електронний ресурс] / Головне управління статистики у Львівській області – режим доступу: http://lv.ukrstat.gov.ua

Гудыма Р.Р.
Буковинский государственный финансово-экономический университет

МЕХАНИЗМЫ ФИНАНСОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАЗВИТИЯ ПОГРАНИЧНОЙ ТРАНСПОРТНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ: АДАПТАЦИЯ К УКРАИНСКИМ РЕАЛИЯМ

Аннотация
Дано краткое описание современного финансового обеспечения развития транспортной инфраструктуры западных приграничных областей Украины и освещенного основные проблемы. Обозначенные отдельные инструменты дальнейшего совершенствования функционирования данного сектора, наиболее адаптированы к существующим украинским условиям. Акцентировано внимание на механизме финансового обеспечения развития транспорта пограничного региона в условиях ссылки межрегионального взаимодействия.
Ключевые слова: транспортная политика, транспортная инфраструктура, государственно-частное партнерство, механизм финансирования.

Hudyma R.R.
Bukovina State Finance and Economics University

MECHANISMS OF FINANCIAL SUPPORT OF BORDER TRANSPORT INFRASTRUCTURE: ADAPTATION TO UKRAINIAN REALITIES

Summary
A brief description of the current financial provision of transport infrastructure the western border regions of Ukraine and highlights the key issues. Outlined some tools to further improve the functioning of the sector, the most adapted to the current Ukrainian conditions. Attention is focused on the mechanism of the financial security of cross-border transport links in the region in terms of inter-regional cooperation.
Keywords: transport policy, transport infrastructure, public-private partnership funding mechanism.

УДК 330.143:005.21:005.5:005.915

МІСЦЕ СЛУЖБИ КОНТРОЛІНГУ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Гутченко А.В.
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

Досліджено визначення поняття контролінгу різними авторами та надано своє. Обґрунтована актуальність створення служби контролінгу, а також визначено її місце у діяльності підприємства. Проаналізовані основні функції служби контролінгу.
Ключові слова: управління, контролінг, служба контролінгу, планування, контроль, коригування.

Постановка проблеми. В сучасних умовах будь-яке підприємство для успішного функціонування і підвищення своїх результативних показників у майбутньому має підвищувати конкурентоспроможність. Ефективне управління дозволяє визначати переваги підприємства, вибирати правильну стратегію, контролювати виконання планових показників, вносити коригування, які відповідають реаліям ринкових тенденцій. Одним з найбільш ефективних інструментів, що надає можливість виявити перспективи покращення бізнесу і підвищити конкурентні переваги підприємства може стати контролінг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питання ролі контролінгу в системі управління підприємством приділено багато уваги з боку вітчизняних та закордонних учених: А.М. Кармінський, С.Г. Фалько дослідили сутність та функції служби контролінгу, О.О. Терещенко розглядав методологічні та практичні засади розробки та впровадження системи контролінгу на підприємствах, І.Є. Давидович визначив роль контролінгу та його місце в системі управління, Т.Ю. Теплякова розглядала зміст та функції контролінгу, Ю.П. Яковлєв досліджував контролінг на основі інформаційних технологій та функції служби контролінгу, Д. Хан та П. Хорват досліджували впровадження системи контролінгу в різноманітних галузях, його інформаційну підтримку тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Управління на підприємствах представляє собою особливий вид діяльності, що вимагає ефективних технологій для реалізації його функцій. На сучасних підприємствах, які використовують передові методики, частина цих функцій покладається на служби контролінгу, які займаються інформаційною підтримкою та розробленням управлінських технологій з подальшим переказом їх менеджерам для виконання своїх функцій. Система управління з кожним днем вдосконалюється і, не зважаючи на широке висвітлення окремих сторін контролінгу і науковій літературі, дане питання потребує подальшого дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї статті є визначення місця служби контролінгу в системі управління підприємством.

Виклад основного матеріалу. Походження терміна «контролінг» йде від англійського слова «to control», яке не має єдиного тлумачення. З економічної точки зору це управління і спостереження.

© Гутченко А.В., 2014

Контролінг містить комплекс завдань з планування, регулювання та спостереження, оскільки ефективність цих процесів неможливе без постановки цілей і планування заходів з їх реалізації. На сучасному етапі контролінг може тлумачитись як інформаційне забезпечення, яке орієнтоване на результат управління підприємством. Тому завдання контролінгу полягають у тому, щоб орієнтувати керівництво на прийняття рішень і необхідних дій [1].

П. Хорват визначає контролінг як комплексну міжфункціональну концепцію управління, метою якої є координація систем планування, контролю та інформаційного забезпечення [2, с. 17]. У Д. Хана контролінг – це інформаційне забезпечення, яке орієнтоване на результат управління підприємством [1, с. 215]. О.О.Терещенко поняття контролінг визначає як спеціальну саморегулюючу систему методів та інструментів, яка спрямована на функціональну підтримку менеджменту підприємства і включає інформаційне забезпечення, планування, координацію, контроль і внутрішній консалтинг [3, с. 47]. С. Г. Фалько: «контролінг – це філософія та образ мислення керівників, які орієнтовані на ефективне використання ресурсів та розвиток підприємства в довгостроковій перспективі» [4, с. 97].

Наявність великої кількості визначень поняття «контролінг» означає те, що це є актуальним, перспективним напрямком, який розвивається в системі управління діяльністю підприємства.

В результаті аналізу наведених понять, «контролінг» можна сформулювати як функцію управління, яка являє собою систему планування, контролю, коригування на основі інформаційної підтримки для досягнення підприємством конкурентоспроможності та довгострокового існування.

Впровадження контролінгу в систему управління підприємством забезпечує ефективне та дієве використання ресурсів для досягнення цілей. Особливість контролінгу полягає в тому, що він проводить планування, контроль та коригування не тільки в кінці етапу, порівнюючи заплановані результати з фактичними, а й на протязі всього процесу, тим самим запобігаючи виникненню небажаних відхилень. Під час виникнення відхилень контролінг вчасно проводить корегуючи дії (рис. 1).

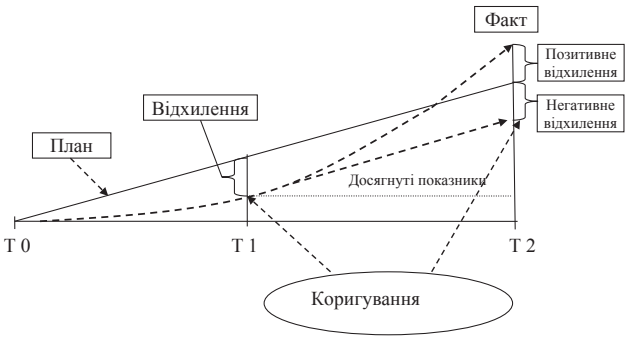

Рис. 1. Визначення місця контролінгу в діяльності підприємства

Джерело: розроблено автором

Зміст системи управління підприємства полягає у визначенні політики підприємства на довгостроковий період, координації сфер діяльності підприємства, стратегічної політики персоналу, вирішенні основних завдань ведення бізнесу. Окремими функціями управління підприємством є планування і контроль організації й управління персоналом. На практиці на великих підприємствах та при зростаючій динаміці розвитку об'єднуються окремі завдання управління підприємством в окремі одиниці управління. Таким чином, відокремлюється складова частина управління підприємством – контролінг [5, с. 35].

Впровадження контролінгу в діяльність підприємства має супроводжуватись створенням відповідного підрозділу. Служба контролінгу грає важливу роль в управлінні на всіх рівнях підприємства. Метою створення такої служби є інформаційна підтримка керівництва підприємства та організація процесів таким чином, щоб дії кожного співробітника були спрямовані на досягнення цілей.

При впровадженні служби контролінгу створення центрів відповідальності є необхідними змінами в процесі управління підприємством. Розподіл за центрами фінансової відповідальності існує для оптимізації планування, обліку і контролю діяльності підприємства. Також існує об'єктивна необхідність побудови в рамках системи контролінгу спеціального управлінського обліку для прийняття управлінських рішень. Яким чином він буде реалізований, залежить від особливостей підприємства і потреб керівника [6].

Організація контролінгових служб може бути побудована декількома варіантами:

– тимчасово: на рівні топ-менеджменту, тобто періодично створюється зі складу керівників;

– на постійній основі: на рівні відділів (фінансів, персоналу, маркетингу тощо), тобто підпорядковуватися безпосередньому керівництву; на рівні підрозділів (бухгалтерії, планово-економічного тощо), тобто підпорядковува-тись фінансовому відділу; може підпорядковуватись підрозділам, які входять до фінансового відділу.

Також, підприємство має можливість скористатися послугами аутсорсингових компаній, якщо це буде вигідно та доцільно для підприємства.

Не існує уніфікованої структури служби контролінгу. Її організація залежить від структури та сфери діяльності підприємства, стилю управління, тобто, від того, яке місце відводить керівник службі контролінгу.

Служба контролінгу може складатися з декількох осіб або включати в себе окремі підрозділи.

При створенні служби контролінгу на підприємстві необхідно враховувати наступні основні вимоги [7, с. 72-73]:

1. Служба контролінгу повинна мати можливість отримувати необхідну їй інформацію з бухгалтерії, фінансового відділу, планово-економічного відділу, служби збуту та служби матеріально-технічного постачання.

2. Для аналізу та висновків, які не міститься в існуючих документах фі-нансово-економічних відділів, службі контролінгу необхідні можливість і права проводити за допомогою інших економічних служб збір додаткової інформації.

3. Служба контролінгу повинна мати можливість впроваджувати нові процедури збору аналітичної інформації на постійній основі. Керівники, для яких призначена інформація служби контролінгу, повинні вирішувати питання про виплату компенсації співробітникам інших служб за збільшення навантаження.

4. Служба контролінгу повинна мати можливість швидко доводити інформацію до відома вищого керівництва підприємства.

5. Служба контролінгу повинна бути незалежною від тієї чи іншої фінансово-економічної служби.

Створення служби контролінгу та її функції залежить від організації управління на підприємстві, від конкретної ситуації, для кожного бізнесу окремо. Дані функції можна розділити за основними етапами процесу контролінгу (табл. 1).

Таблиця 1

Функції служби контролінгу на підприємстві

Етапи контролінгу	Функції служби контролінгу в управлінні
Планування	Визначення потенційних можливостей розвитку. Оцінка можливих внутрішніх і зовнішніх загроз. Розробка методики планування та графіка складання планів. Координація різних планів і розробка консолідованого плану на підприємстві. Оптимізація способів використання ресурсів: фінансових, матеріально-технічних, людських тощо. Створення системи збору оперативної інформації. Збільшення міри деталізації інформації про витрати. Рекомендації з ціноутворення за видами продукції та послуг. Надання інформації для складання планів. Перевірка планів, складених підрозділами підприємства. Організація роботи зі створення та ведення обліку, орієнтованого на управління. Складання аналітичних звітів за витратами для керівників.
Контроль	Формування стандартів та критеріїв для виміру фактичних результатів діяльності. Порівняння реальних результатів з плановими. Визначення допустимих меж відхилень показників. Забезпечення прозорості у відношенні витрат та результатів на підприємстві в цілому, а також за окремими підрозділами та товарами. Координація цілей та планів підрозділів.
Коригування	Визначення причин виниклих невідповідностей. Проведення аналізу невідповідностей. Оцінка необхідності проведення коригувальних заходів та корекцій. Аналіз результативності та ефективності вжитих дій. Реєстрація результатів виконаних дій.

Джерело: розроблено автором за даними [8, 9]

З аналізу зазначених функцій, можна відмітити, що основними функціями служби контролінгу в системі управління підприємством є: розробка планів на підприємстві, їх інформаційна та методична підтримка; перевірка планів підрозділів підприємства; контроль планових і фактичних даних; виявлення відхилень та їх коригування; інформаційно-аналітична підтримка для забезпечення ефективного управління та довгострокового існування підприємства.

Висновки і пропозиції. Функції, стадії процесу контролінгу від плану-вання до коригування – є необхідними для забезпечення можливості аналізу виконання планів, поточних результатів і відхилень фактичних показників від планових.

Через технологію контролінгу створення інформаційного простору в управлінні підприємством дозволяє перейти від простого відображення минулих показників у напрямок майбутнього розвитку на основі випереджаючого планування та контролю, а також оперативного відстеження поточних подій. В результаті управління спрямоване не на минуле і сьогодення, а на майбутній стан підприємства.

В результаті аналізу було надано власне тлумачення поняття «контро-лінг», який визначається як функція управління, яка являє собою систему планування, контролю, коригування на основі інформаційної підтримки для досягнення підприємством конкурентоспроможності.

Визначено організацію контролінгових служб на підприємстві, яка може бути побудована на тимчасовій або постійній основі.

Розглянуті вимоги, які необхідно врахувати при створенні служби контролінгу на підприємстві.

Визначені основні функції служби контролінгу в управлінні, які розподілені за основними етапами процесу контролінгу.

Таким чином, впровадження служби контролінгу дозволить підприємству покращити систему управління, що, в свою чергу, надасть можливість для конкурентного та довгострокового його існування.

Список літератури:

1. Хан Дитгер. ПиК. Стоимостно-ориентированные концепции контроллинга: Пер. с нем. / Под ред. Л.Г. Головача, М.Л. Лукашевича и др. – М.: Финансы и статистика, 2005. – 928 с.
2. Концепция контроллинга: Управленческий учет. Система отчетности. Бюджетирование / Horvath & Partners; пер. с нем. – 2-е изд. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2006. – 269 с.
3. Терещенко О.А. Функциональный инструментарий контроллинга и его роль в организации антикризисного финансового менеджмента // Экономика предприятия. – 2005. – № 2-3. – С. 46-58.
4. Фалько С.Г. Контроллинг: современное состояние и перспективы // Рос-сийское предпринимательство. – 2001. – № 1(13). – С. 96-101.
5. Давидович І. Є. Контролінг: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 552 с.
6. Попанин А.А. Контроллинг на промышленном предприятии: особен-ности процедуры внедрения [Электронный ресурс]: Менеджмент в России и за рубежом. – 2003. – № 2. – URL: http://www.up-pro.ru/library/management_accounting/ controlling/ osobennosti-vned.html
7. Теплякова, Т. Ю. Контроллинг : учебное пособие / Т. Ю. Теплякова. – Ульяновск: УлГТУ, 2010. –143 с.
8. Контроллинг:учебник / А. М. Карминский, С. Г. Фалько, А. А. Жевага, Н. Ю. Иванова; под ред. А.М. Карминского, С. Г. Фалько. – М.: Финансы и статистика, 2006. – 336 с.
9. Яковлєв Ю.П. Контролінг на базі інформаційних технологій. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 318 с.

Гутченко А.В.
Донецкий национальный университет экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского

МЕСТО СЛУЖБЫ КОНТРОЛЛИНГА В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЕМ

Аннотация
Исследованы определения понятия контроллинга различными авторами и предоставлено своё. Обоснована актуальность создания службы контроллинга, а также определено ее место в деятельности предприятия. Проанализированы основные функции службы контроллинга.
Ключевые слова: управление, контроллинг, служба контроллинга, планирование, контроль, корректировка.

Gutchenko A.V.
Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky

THE ROLE OF THE CONTROLLING DEPARTMENT IN THE ENTERPRISE MANAGEMENT SYSTEM

Summary
The definition of controlling by various authors is investigated and its own definition of this concept is formulated. The urgency of controlling department creation is substantiated and its role on the enterprise is defined. The main functions of controlling department are analyzed.
Keywords: management, controlling, the controlling department, planning, control, adjustment.

УДК 657.01

Душко К.А.
Московский государственный институт международных отношений (университет)
Министерства иностранных дел Российской Федерации

РАЗВИТИЕ ТЕОРИИ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА: ПОВЕДЕНЧЕСКИЙ ФАКТОР

В статье рассматривается влияние поведенческого фактора на появление такого направления в теории бухгалтерского учета, как бихевиористический бухгалтерский учет. Акцентируется внимание на исследовании поведенческих аспектов как в финансовом, так и в управленческом учете. Уделяется внимание истории возникновения и развития поведенческого бухгалтерского учета, основным отличиям традиционного и поведенческого взглядов на бухгалтерский учет.
Ключевые слова: теория бухгалтерского учета, история бухгалтерского учета, междисциплинарный подход, бихевиоризм, поведенческий бухгалтерский учет

Новые условия функционирования организаций и, соответственно, их систем бухгалтерского учета, требуют и новых подходов к исследованиям. На сегодняшний день можно отметить многообразие мнений авторов, посвятивших свои работы теории бухгалтерского учета. Это является положительным моментом, поскольку от разностороннего понимания бухгалтерского учета, во многом зависит качество информационного обеспечения и степень аналитического обоснования принимаемых решений, столь необходимые современным российским организациям в условиях рыночных отношений.

Между тем поведенческие (бихевиористические) аспекты бухгалтерского учета изучены не в полной мере, поскольку они сравнительно недавно стали исследоваться российскими учеными и представлять интерес для практикующих бухгалтеров и специалистов в смежных областях науки. Основная проблема, связанная с исследованиями бухгалтерского учета, состоит в необходимости переориентировать их на решение новых задач, стоящих перед организациями в условиях новой институциональной реальности.

Бухгалтерский учет представляет собой «взаимосвязь подсистем финансового и управленческого учета, которая развивалась на протяжении длительного времени, причем имели место и доминирование финансового учета над управленческим учетом и их интеграция» [3, с. 87]. Поведенческие аспекты исследуются и финансовом, и в управленческом учете, причем в управленческом учете поведенческий подход начал разрабатываться раньше. Поведенческому подходу в управленческом учете посвятили свои работы такие зарубежные и российские ученые, как А. Апчерч, Э.А. Аткинсон, Д. Бирнберг, О.Н. Волкова, Е.Ю. Воронова, Т.П. Карпова, К. Друри, М. Ковалевски, А. Риахи-Белкауи, Д. Стевенс, Д. Фишер, А. Хопвуд, Ч. Хорнгрен, К. Чапман, М. Шиелдс и др. Исследованием поведенческого финансового учета занимались: С. Боннер, Л. Куне, Р. Либби, М. Нельсон, Я.В. Соколов и др.

Бухгалтерский учет играет огромную роль в деятельности организации. В настоящее время «организации понимаются как социальные институты, которые могут оказывать влияние на качество жизни в обществе. Одни направления их деятельности могут дать позитивные результаты, например, обеспечение занятости, в то время как другие – негативные, такие как загрязнение окружающей среды» [3, с. 179].

Поэтому важнейшей целью, стоящей перед субъектами хозяйствования в современных усло-

© Душко К.А., 2014

виях, является учет социальных факторов как внутри, так и вне организации, соблюдение этических норм и осуществление охраны окружающей среды. Именно реализация этой цели является не менее важной и актуальной, чем достижение определенных финансовых показателей, поскольку вопросы социальной ответственности и этики бизнеса способны так же влиять на стоимость бизнеса, как и стандартные показатели экономического роста, ибо целью производства был и остается человек.

Существование социума и человека в нем определяет важность социальной значимости бухгалтерского учета, где человеческий фактор играет весьма существенную роль. Организация вступает в отношения с заинтересованными лицами, под которыми, в широком смысле, понимаются люди или группы людей, влияющие на деятельность организации, и/или подвергающиеся ее влиянию. Выделение интересов различных групп заинтересованных лиц приводит к сравнительно новому аспекту бухгалтерского учета – психологическому аспекту этого рода деятельности. Руководящим принципом исследовательского процесса, под которым рассматриваются психологические аспекты бухгалтерского учета, является бихевиоризм.

Бихевиоризм (от английского слова behavior – поведение) является направлением психологии, «оказавшим значительное влияние на все дисциплины, связанные с изучением человека. В основе бихевиоризма лежит понимание поведения человека как совокупности двигательных и сводимых к ним вербальных и эмоциональных ответов (реакций) на воздействия (стимулы) внешней среды» [1]. Как направление исследований в экономике бихевиоризм получил развитие в середине XX века. Ведущим ученым в данной области был А. Маслоу (A. Maslow), который в своей работе 1954 года «Мотивация и личность» («Motivation and Personality») предложил модель иерархии потребностей. В отношении организаций бихевиористы фокусируются на особенностях принятия решений, поиска путей согласования интересов между работниками и установлении целей.

Кроме теоретических направлений экономического знания существуют также прикладные, которые берут свое начало в разнородной практике организаций – учета, хозяйственного и финансового анализа, маркетинга и менеджмента. В отличие от экономической теории, прикладные сферы знаний прошли своеобразную эволюцию, которая началась с попытки ответить на конкретные вопросы улучшения деятельности хозяйственных субъектов, а дальше – продолжилась в формировании эффективных теорий влияния на действительность.

Теоретическая новизна бихевиоризма сводится к попытке применить в исследованиях бухгалтерского учета следующие принципы:

1. Эмпиризм, который заключается в исследовании объектов бухгалтерского учета путем точного выяснения фактов, в частности, с помощью количественных параметров.

2. Индуктивность, заключающаяся в организации исследования путем вывода заключений вследствие обобщения и систематизации эмпирически выявленных фактов. Исследование должно включать выдвижение четко сформулированных гипотез, поиск зависимых, независимых и оказывающих влияние, переменных ситуации, формулирование выводов, поиск и верификацию аргументов.

3. Объективизм, т.е. восприятие явлений и процессов хозяйственной деятельности, не зависящих от человеческой воли или устремлений, а вытекают из реальности отношений между предприятиями в процессе жизнедеятельности.

4. Системность, заключающаяся в понимании бухгалтерского учета, как совокупности связей между элементами метода учета и его объектами.

Применение принципов и методов бихевиоризма к решению бухгалтерских проблем привело к появлению в начале 1960-х гг. поведенческого бухгалтерского учета. До этого времени, основное научное исследование в области бухгалтерского учета было связанно в первую очередь с отчетностью о текущей практической деятельности и с изучением конкретных процедур бухгалтерского учета. Бухгалтерский учет как наука был не только ограничен в области исследования, но также и в методологии. В то время как исследования практической деятельности было обычным делом, эмпирические исследования, предназначенные для проверки независимых/зависимых переменных в отношениях, практически не существовало. Изменения в области и в качестве исследования бухгалтерского учета, которые начались в 1960-х гг., включая развитие поведенческого аспекта, могут быть сведены к двум причинам. Первая причина заключалась в повышенном внимании к организационным проблемам в бихевиоризме и социологии. Вторая причина была связана с разительными изменениями в представлении об основной задачи школ бизнеса.

После Второй мировой войны с появлением организационной теории психологи, социологи и ученые других областей науки начали применять концепции и методологию не только своих областей науки, но и занялись исследованием поведенческих отношений в современной крупной организации. Эти события имели огромное значение для бухгалтерского учета, но в то время они были проигнорированы учеными в области бухгалтерского учета. Представления бухгалтеров о бухгалтерском учете были ограниченными и, по сути, техническими.

Причина, которая уменьшила интеллектуальные барьеры между бихевиоризмом и учетом лежала вне бухгалтерского учета. В 1950-х и в 1960-х были основные изменения в области философии бизнес-образования. Бизнес-образование стало выходить за рамки восприятия существующей практики, и к исследованию управления начали подходить с научной точки зрения, включая концепции и методологию поведенческих наук (в основном социологии, психологии и организационной теории), что существенно упростило междисциплинарные научно-исследовательские работы. Это позволило исследовать и осознать актуальность поведенческих концепций в бухгалтерском учете. Теоретические исследования поведенческого бухгалтерского учета «варьируется от исследования индивидов до исследования среды, в которой бухгалтерский учет ведется, или, которую, помогает формировать» [5; с. 3].

Бухгалтерский учет относится к тем наукам, результат которых существенно зависит от человеческого фактора, от жизненных интересов, стремлений, интеллектуальных способностей и профессиональных навыков, черт характера, системы ценностей и уровня культуры. «Предпочтения бухгалтеров влияют на принятие решений об изменении издержек, цен, поощрительных схем, контроля качества, бухгалтерскую отчетность и т.п. В свою очередь, на предпочтения влияют групповые и культурные нормы и традиции ведения бухгалтерского учета, который является одним из социальных институтов, и поэтому должен отражать культурные постулаты. Каждая культура породи-

ла особые формы учета. Иными словами, культура влияет на все системы и процессы в обществе, включая и систему учета Бухгалтерский учет может восприниматься в рамках каждой культуры в качестве адаптивного инструмента, существующего в виде процесса обмена организации с внешней средой. Культура также может рассматриваться как среда учета и познавательного процесса индивидов, связанных с учетом» [4; с. 197].

Основным отличием традиционного и поведенческого взгляда на бухгалтерский учет можно считать следующее. «В традиционных источниках превалирует точка зрения о том, что участие в постановке цели является методом воздействия на способ исполнения задания, поведение и мотивацию участника» [6; с. 183]. Считается, что при таком условии персонал лучше выполняет свои обязанности в соответствии с целями организации и ее планами. «С точки зрения психологии в книгах по бухгалтерскому учету основное внимание уделяется анализу того, как поставленная цель соотносится с самим процессом исполнения проекта» [6; с. 183]. Для надлежащего ведения бухгалтерского учета важна правильная мотивация как работников бухгалтерии, так и других сотрудников, взаимодействующих с бухгалтерией в области предоставления данных и других направлениях. Бухгалтерский (управленческий) учет обеспечивает основу для мотивационной системы организации, благодаря бюджетам и различным отчетам о деятельности компании.

Поводя итог, следует сказать, что исследования бухгалтерского учета на основе поведенческого подхода расширяют исключительно прикладной взгляд на данную дисциплину и существенно изменяют само понимание бухгалтерского учета, позволяя осознать, что роль бухгалтерского учета значительно расширилась, и он стал неотъемлемой частью социальной и экономической жизни общества. Используя поведенческий подход, можно воздействовать на процессы получения, обработки и передачи информации, получаемой в ходе ведения бухгалтерского учета.

Однако существует целый ряд проблем, связанных с применением в теории и практике бухгалтерского учета поведенческого подхода в России. К таким проблемам можно отнести: отсутствие методологических основ для поведенческих исследований учета, недостаточная освещенность междисциплинарного характера поведенческого подхода в научной и профессиональной литературе, необходимость и относительная сложность перевода зарубежной литературы по проблематике поведенческого бухгалтерского учета. Данные проблемы предопределяют значимость и, вместе с тем, сложность поведенческих исследований в области бухгалтерского учета, но, с учетом имеющегося зарубежного опыта и будущих отечественных наработок, перспективы развития поведенческого подхода весьма позитивны.

Список литературы:

1. Большая советская энциклопедия [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://slovari.yandex.ru
2. Воронова Е.Ю. Взаимосвязь управленческого и финансового учета / Е.Ю. Воронова // Аудиторские ведомости. – 2009. – № 11. – С. 80-87.
3. Воронова Е.Ю. Неоинституциональный анализ учетного процесса: монография / Е.Ю. Воронова. – М.: Издательство «МГИМО-Университет». 2010. – 230 с.
4. Воронова Е.Ю. Институциональные основы управленческого учета (теория, методология, практика): монография / Е.Ю. Воронова. – М.: Издательство МГОУ. 2011. – 358 с.
5. Birnberg J.G. A Proposed Framework for Behavioral Accounting Research / J.G. Birnberg // Behavioral Research in Accounting. 2011. Vol. 23. – № 1. – P. 1-43.
6. Riahi-Belkaoui A. Behavioral Management Accounting / A. Riahi-Belkaoui. – Westrort, Connecticut: Quorum Books, 2002. – 274 p.

Dushko K.A.
Moscow State Institute of International Relations (University)
of the Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation

DEVELOPMENT OF THE THEORY OF ACCOUNTING: BEHAVIORAL FACTOR

Summary
The article examined the impact of behavioral factors on the occurrence of such trends in the theory of accounting as behavioristic accounting. Focuses on the study of the behavioral aspects of both financial and management accounting. Attention is paid to the history and development of behavioral accounting and to the major differences traditional and behavioral views on accounting.
Keywords: accounting theory, accounting history, interdisciplinary approach, behaviorism, behavioral accounting.

УДК 338.46

РИНКОВІ ТА НЕРИНКОВІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ ЗООЛОГІЧНИХ ПАРКІВ

Жупаненко А.В.
Одеський національний економічний університет

У статті розглянуті поняття «зоологічний парк» та його основні задачі. Проведена систематизація ринкових та неринкових чинників розвитку сучасних зоопарків. Проаналізований їх вплив на діяльність зоологічних парків України.
Ключові слова: зоологічний парк, ринкові чинники розвитку, неринкові чинники розвитку, галузь туризму та рекреацій, природно-заповідний фонд.

Постановка проблеми. Зоологічні парки як суб'єкти підприємницької діяльності знаходяться на етапі трансформації від природоохоронної до рекреаційно-туристської діяльності, що спричинене, в першу чергу, необхідністю збільшення валових доходів від відвідувань. Тому, нагально необхідним є глибоке розуміння та аналіз чинників що стимулюють або стримують їх розвиток в сучасній економіці. Перелічені аспекти актуальності й визначили тему і напрям дослідження даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню зоологічних парків присвятили свої роботи вчені та практики різних сфер життєдіяльності суспільства: економісти, зоологи, екологи, філософи, соціологи, педагоги. Зокрема, значної відомості набули праці фахівців з туризму – В. Фроста [3], М. Шаклі [7], К. Хеджинботом [6] та ін. Проблеми ефективної діяльності зоологічних парків висвітлили в своїх роботах С. Фуллєр [4], А. Бедворз та А. Бриман [2], К. Грант [5], тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість публікацій про діяльність зоологічних парків, досі залишаються недостатньо дослідженими економічна сутність, інвестиційна привабливість, конкурентоспроможність, а також ринкові та неринкові чинники, що стимулюють або стримують їх розвиток.

Мета статті. Головною метою даної роботи є всебічний аналіз ринкових та неринкових чинників розвитку зоологічних парків та їх систематизація.

Виклад основного матеріалу. Зоопарки – це підприємства, які утри-мують в неволі диких тварин з метою їх демонстрації, вивчення, збереження, відтворення та публічного показу.

Будь-який зоологічний парк як суб'єкт господарювання має складну внутрішньо-організаційну структуру, що є результатом виконання таких задач:

– утримання колекції диких тварин (проведення зоотехнічних та ветеринарних заходів) та проведення науково-дослідної роботи на базі зоологічного парку з участю в міжнародних та національних програмах збереження тварин;

– утримання території, в тому числі облаштування експозиційної зони, в якій утримуються тварини, та рекреаційної, в якій створюються умови для відпочинку відвідувачів;

– провадження рекреаційно-туристської (надання відвідувачам основних і додаткових послуг) та культурно-освітньої діяльності (створення умов для отримання знань про тваринний світ в зоологічному парку) [3, с. 128].

На основі вищенаведених задач в наукові літературі одночасно існує три суперечливих уявлення щодо призначення зоологічного парку, а саме: природоохоронна територія, музей чи тематичний парк (рис. 1).

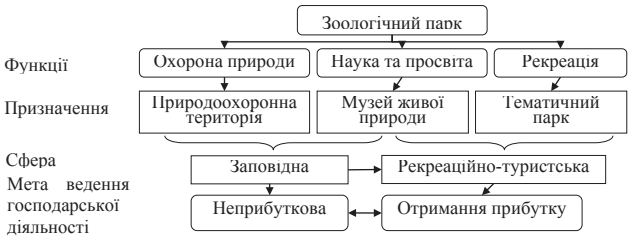

Рис. 1. Функції, призначення, сфери діяльності та цілі ведення господарської діяльності зоологічними парками

Джерело: авторська розробка [1, с. 44]

Очевидно, що розвитку туризму та рекреації передувало та сприяло саме природоохоронне призначення цих установ. Однак сьогодні саме функціонування цих установ в туристичній галузі дозволяє їм отримувати значні доходи, в той час як сфера охорони природи не ставить перед ними за мету отримання прибутку, а лише збереження біорозмаїття колекції тварин.

Сьогодні нагальною є необхідність визначення адекватної системи управління та відомчого підпорядкування цих установ. Зазначимо, що на даний момент в Україні, фактично відсутній механізм обліку зоологічних парків. Міністерство екології та природних ресурсів веде облік лише об'єктів природно-заповідного фонду (13 об'єктів ПЗФ), а Міністерство культури, відповідно, – лише закладів, що безпосередньо знаходяться в його підпорядкуванні (7 зоопарків загальнодержавного значення). Загалом, за нашими приблизними оцінками в Україні сьогодні діє понад 50 стаціонарних зоологічних парків.

На діяльність зоологічних парків впливає велика кількість різноманітних чинників, які умовно можна розділити на ринкові та неринкові (рис. 2).

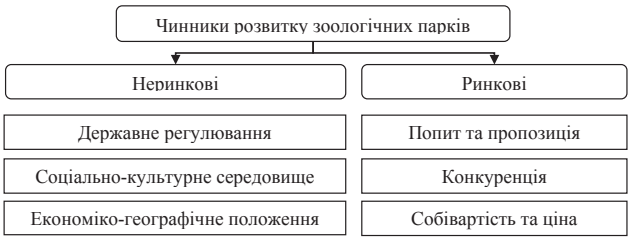

Рис. 2. Чинники розвитку сучасних зоопарків

Джерело: авторська розробка

Державне регулювання є одним з визначальних неринкових чинників діяльності зоологічних парків. Використовуючи два основні регулятори, держава впливає на економіку та контролює економічні процеси, а саме:

– *Адміністративно-правові регулятори* спрямовані на створення сприятливого правового поля для діяльності зоологічних парків та збалансу-

© Жупаненко А.В., 2014

вання інтересів суб'єктів господарювання навколо державних пріоритетів за допомогою нормативних актів, вказівок, розпоряджень.

Сьогодні діяльність зоологічних парків в Україні регулюється цілим рядом нормативно правових актів:

· Законами України «Про природно-заповідний фонд України», «Про тваринний світ», «Про культуру», «Про наукову та науково-технічну діяльність», «Про зайнятість населення», «Про охорону праці», «Про оплату праці», «Про рекламу», тощо.

· Постановами Кабінету Міністрів України: «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватись бюджетними установами природно-заповідного фонду», «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися закладами культури, заснованими на державній та комунальній формі власності», тощо.

– *Економічні регулятори* виявляються в створенні такого економічного середовища, яке змусить підприємців діяти в бажаному для держави руслі. Державне регулювання поширюється на податкову та фінансово-кредитну політику, податкові пільги, ціни і правила ціноутворення, цільові дотації, розміри економічних санкцій, науково-технічні, економічні та соціальні загальнодержавні й регіональні програми, договори на виконання робіт і постачань для державних потреб.

Зоологічні парки, які перебувають в комунальній власності громад населених пунктів є бюджетними установами та фінансуються за кошторисно-бюджетним принципом (табл. 1).

Бюджетні обмеження обумовлюють відсутність коштів для модернізації та розвитку даних комунальних установ. Таким чином інвестиційна та інноваційна політики зоологічних парків спрямовуються лише на отримання понадпланових фінансових коштів із муніципальних бюджетів.

Соціально-культурне середовище існування зоологічного парку є віддзеркаленням суспільного життя населення певної території, а саме: етнічного та релігійного складу, рівня освіченості, тощо. Особливого значення в діяльності зоологічного парку набуває також відношення населення до тварин та до зоологічного парку в цілому.

Позитивне відношення виявляється в соціально-психологічній мотивації відвідування даних установ з метою огляду привабливих тварин в зоологічному парку та показу їх дітям, онукам (наприклад, мавп, левів, слонів, тощо) та експозицій з зануренням в «дике» середовище (наприклад, проходження відвідувачів повз печери з кажанами, штучні джунглі, населені різнобарвними птахами, тощо).

Негативне відношення виявляється, як в масових акціях протестів, що організуються громадськими організаціями та правозахисниками тварин, так і в прояві жалості з боку пересічних громадян до тварин, що утримуються в зоопарку, прагненні їх погодувати власноруч принесеним з дому кормом.

Економіко-географічне положення. Більшість зоологічних парків роз-ташовані у великих містах, де вони можуть приваблювати потенційно велику кількість відвідувачів. Такі зоопарки зазвичай експонують велику кількість тварин різноманітних видів у відносно невеликих експозиціях. Однак, останнім часом досить популярним трендом стало створення зоопарків за містом, на більш великих площах з метою імітації природного та соціального поводження тварин. Це стало причиною створення сафарі-парків та навіть біопарків, які штучно імітують цілі екосистеми. Досі вони є не дуже значною групою, однак їх кількість стрімко збільшується. Вони спрямовані на показ більшої кількості тварин одного виду, з метою відтворення їх природного соціального поводження. Варто зазначити, що хоча сафарі-парки та біопарки розташовані на більших площах, вони приваблюють менше відвідувачів, в порівнянні зі своїми конкурентами у великих містах.

Безумовною перевагою для зоологічних парків виступає транспортна доступність. Так, наприклад, сьогодні значні проблеми відвідуваністю відчувають КУ «Черкаський міський зоопарк» та КО «Менський зоопарк», які в радянські часи знаходились на перехресті залізничних шляхів, а сьогодні залишились осторонь основних залізничних маршрутів. Крім того, стан автомобільних доріг також значно обмежує транспортну доступність більшості зоологічних парків для потенційних відвідувачів-туристів.

Ринкові чинники вважаються одними із найголовніших факторів зо-внішнього впливу. Чільне місце серед них посідають ***попит та пропозиція***.

Пропозиція зоологічних парків є фактично майже необмеженою, адже дані території були створені штучно, а отже зі збільшенням темпів рекреацій-ного споживання ресурсів зоологічних парків доцільно створювати додаткову рекреаційну інфраструктуру на їх території, щоб перенаправляти потоки відвідувачів та керувати ними (наприклад, організовувати додаткові входи до зоопарку, створювати додаткові місця для паркування автомобілів, тощо).

Попит зоологічних парків перебуває під дією сезонності. Основним чинником сезонності в зоологічних парках світу є природно-кліматичний, адже зоологічні парки знаходяться під відкритим небом (хоча деякі зоопарки реалізують концепцію розташування повністю в критих приміщеннях, наприклад, Allwetterzoo в м. Мюнстер, Німеччина).

Конкуренцією, як з боку інших установ, так і з боку телебачення та Інтернету призводить до планомірного падіння динаміки відвідуваності зооло-

Таблиця 1

Обсяги бюджетного фінансування зоологічних парків загальнодержавного значення, 2013 р.

Назва підприємства	План, тис. грн.	Факт, тис. грн.	Відхилення	
			тис. грн.	%
КО «Київський зоопарк»	28 687,1	23 667,5	-5 019,6	-7,5
КО «Менський зоопарк»	2 955,2	2 687,6	-267,6	-9,1
КУ «Миколаївський зоопарк»	11 901,7	11 508,3	-393,4	-3,3
КУ «Одеський зоопарк»	4 879,3	4 859,5	-19,8	-0,4
КУ «Рівненський зоопарк»	1 614,0	959,0	-655,0	-40,6
КО «Харківський зоопарк»	14 263,6	12 578,4	-1 685,2	-11,8
КУ «Черкаський міський зоопарк»	2 436,0	2 404,0	-32,0	-1,3
Всього	66 736,9	58 664,3	-8 072,6	-12,1

Джерело: авторська розробка на основі даних фінансової звітності зоологічних парків

гічних парків (рис. 4). Така тенденція притаманна, в цілому, більшості зоологічних парків світу [5].

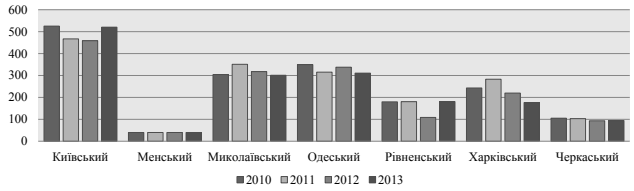

Рис. 4. Динаміка відвідуваності зоопарків загальнодержавного значення у 2010-2013 рр., тис. осіб

Джерело: авторська розробка

Конкуренція впливає на вибір підприємством ринків збуту, маркетингових посередників, постачальників, а також впливає на формування асортименту продукції і на всю діяльність підприємства. Сьогодні реалії існування зоологічних парків наступні: галузь в якій вони функціонують має ознаки недосконалої конкуренції, а саме олігополії, з переважанням монополій на місцевих рівнях. Зазначимо, що в регіонах України, в яких не має зоологічних парків загальнодержавного значення, досить конкурентне середовище та функціонують по декілька приватних зоопарків місцевого значення.

Собівартість та ціна. Ціна та якість виступають безумовною конкурентною перевагою основних послуг зоопарків, адже в муніципальних зоопарках, на відміну від приватних, вони реалізуються за цінами, які дорівнюють або нижче собівартості. На ціну також впливає масовість відвідування від чого значно зменшуються витрати на обслуговування одного відвідувача. Наприклад, вартість відвідування зоопарку в Токіо, який щорічно відвідують понад 1,5 млн. відвідувачів й Сан-Дієго (3,3 млн. відвідувачів) буде вищою, ніж у зоопарках Пекіна (11 млн.) та Мехіко (12 млн.).

Висновки і пропозиції. На основі проведеного аналізу виявлено, що зоологічні парки, як суб'єкти господарювання мають складну внутрішню структуру. На діяльність зоологічних парків впливає низка різноманітних чинників, що мають як стимулюючий, так і стримуючий вплив на їх діяльність, а саме: ринкові (попит та пропозиція, конкуренція, собівартість та ціна, тощо) та неринкові (державне регулювання, економіко-географічне положення, соціально-культурне середовище). Система бюджетних дотацій зоологічних парків як комунальних установ в поєднанні з централізацією системи управління і відсутністю конкуренції, а також неможливістю споживачів послуг впливати на їх якість, приводять до: хронічного дефіциту фінансування, високої собівартості виробництва послуг, відсутності економічних стимулів до зниження витрат, тощо. Тож надати правильний вектор розвитку зоологічним паркам – це завдання науки, влади, бізнесу і громадян.

Список літератури:

1. Жупаненко А.В. Трансформация социальной роли зоопарков в современной экономике // Материалы I Международной заочной научно-практической конференции «Туризм в современном мире. Проблемы и перспективы», Россия, Тула. – 2013. – С. 41-47.
2. Beadworth A., Bryman A. The wild animal in late modernity: the case of the Disneyization of zoos / Alan Beadworth, Alan Bryman // Tourist studies. – 2011. –№ 1. – С. 83-104.
3. Frost W. Zoos and tourism: conservation, education, entertain¬ment? / Warwick Frost. – Great Britain: Short run press, 2011. – 262 p.
4. Fuller Stephen S. Economic Impact of Zoo and Aquarium Operations And Construction Spending [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : https://www.aza.org/uploadedFiles/About_Us/aza-economic-impacts-zoos-aquariums-final-2009.pdf
5. Grant Kelli B. 10 Things Zoos Won't Tell You [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : http://www.marketwatch.com/story/10-things-zoos-wont-tell-you-1306528026434?pagenumber=1
6. Hagginbottom K. Wildlife tourism: impacts, management and planning / Karen Hagginbottom. – Australia: Common Ground Publishing Pty Ltd, 2004. – 277 c.
7. Shackley M. Wildlife tourism / Myra Shackley. – London: International Thomson Business Press, 1996. – 152 c.

Жупаненко А.В.
Одесский национальный экономический университет

РЫНОЧНЫЕ И НЕРЫНОЧНЫЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННЫХ ЗООЛОГИЧЕСКИХ ПАРКОВ

Аннотация
В статье рассмотрено понятие «зоологический парк» и его основные задачи. Произведена систематизация рыночных и нерыночных факторов развития современных зоопарков. Проанализировано их воздействие на деятельность зоологических парков Украины.
Ключевые слова: зоологический парк, рыночные факторы развития, нерыночные факторы развития, отрасль туризма и рекреации, природно-заповедный фонд.

Zhupanenko A.V.
Odessa National Economic University

MARKET AND NON-MARKET FACTORS OF MODERN ZOOLOGICAL PARKS DEVELOPMENT

Summary
The article considers the term «zoological park» and its main tasks. The systematization of market and non-market factors of development of modern zoological parks is provided. Their influence on the activity of Ukrainian zoological parks is analyzed.
Keywords: zoological park, market factors of development, non-market factors of development, branch of tourism and recreation, nature reserves.

УДК 332.136

ВИВЧЕННЯ ДОСВІДУ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ В АКТИВНИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ МІСТАХ

Журба І.О.
Черкаський державний технологічний університет
Бєлов Б.О.
Черкаська міська рада

Досліджено матеріали сучасного європейського досвіду стратегічного управління розвитком міст, у т.ч. підходів до формування й реалізації стратегій міського розвитку. Вивчено методику реалізації двох типів стратегічних акції та їх ключове значення для корінних змін у провідних містах Європи. Зазначено найбільш типові напрями стратегій розвитку західноєвропейських міст
Ключові слова: стратегічне управління, стратегія розвитку, місто, місцева громада, місцева політика, планування, взаємодія, моніторинг, стратегічна акція.

Постановка проблеми. В сучасних умовах все більшої актуальності набувають дослідження особливостей розвитку міських поселень і насамперед великих міст. Саме в містах зосереджується економічний, освітній та ультурний потенціал держави. Вони здійснюють значний вплив на розвиток прилеглих територій. Все гостріше постає питання необхідності зміни планувальних структур міст з метою раціонального використання міської зони, розробки стратегічних планів розвитку великих міст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.Значний внесок у розвиток теорії стратегічного планування зробили такі відомі зарубіжні вчені як: І. Ансофф, П. Друкер, Б. Карлоф, Дж. Коул, У. Кінг, Д. Кліланд, М. Мескон, Г. Мінцберг, М. Портер, А.Стрикленд, А.Томпсон, Р.Фатхутдинов, К.Хаттен, Дж. Хіггенс, А. Чандлер, Д. Шендел та вітчизняні – Л. Довгань, Г. Кіндрацька, В. Нємцов, С. Оборська, З. Шершньова. Концептуальні та методичні підходи до формування й реалізації стратегій соціально-економічного розвитку міст розроблені у працях Л. Беззубко, О. Берданової, О. Бойко-Бойчука, Р. Брусака, В. Вакуленка, Г. Дробенка, О. Дудкіної, О. Карого, О. Карлової, В. Мамонової, П. Мавка, А. Мельник, Г. Монастирського, І. Парасюка, В. Пархоменка, В. Проскуріна, В. Прошка, Ю. Свірського, В. Тертички, Н. Хумарової, Ю. Шарова, Л. Шевчук, С. Шульц та ін.

Віддаючи належне науковим здобуткам вітчизняних вчених, за вище зазначеними напрямами, слід відмітити недостатність вивчення питання європейського досвіду стратегічного планування.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема необхідності принципового перегляду пріоритетів внутрішньої політики держави на користь локального (міського) рівня є новою, на сьогодні недостатньо опрацьованою. Природно, що за таких умов першим кроком має бути аналіз наявного європейського досвіду з її вирішення.

Мета статті. Метою даного дослідження є аналіз сучасних європейських тенденцій розвитку міст, а також спроба актуалізувати у вітчизняній науковій думці тему необхідності принципової зміни відносин між системами держави та міста, ілюструючи зміною таких відносин в урбанізованих демократичних суспільствах. Завданнями статті є: висвітлити вплив європейських тенденцій – на роль та місце міст у процесах національного та цивілізаційного розвитку та спробувати спрогнозувати породжені цими тенденціями проблеми; визначити основні підходи, викладені у міжнародних документах, до взаємодії міст та держави та сформулювати можливі практичні наслідки зміни пріоритетів у внутрішній політиці країн ЄС на користь розвитку міст.

Виклад основного матеріалу. Стратегічні плани, повинні гнучко реагувати на мінливі умови і максимально враховувати інтереси всіх учасників. Тому процес планування, встановлення цілей і аналізу європейських міст організовується так, щоб залучити якомога більш широке коло осіб та організацій. Для цього необхідна активна позиція міста як лідера і координатора.

Дуже важлива роль в розглянутих стратегіях відводиться принципу партнерства. Визнано, що успішною сьогодні може стати тільки всеохоплююча політика, яка об'єднує різні рівні влади, приватний сектор і місцеве населення, що припускає регіональне партнерство та міжнародне співробітництво між містами.

Чинники, що зумовили звернення європейських міст до стратегічного планування, охоплюють:

· специфіку окремих європейських країн;

© Журба І.О., Бєлов Б.О., 2014

· тенденції регіонального розвитку, в тому числі і в рамках прикордонних регіонів;
· історичні умови розвитку самих міст;
· стан ресурсної бази та основних галузей економіки;
· політичну волю і настрій місцевих органів влади;
· рівень активності міської спільноти.

Природно, що в реальному житті спостерігалося і переплетення, і змішання причин, що зумовили необхідність стратегічного планування, як це наголошується, наприклад, в Штутгарті, Мальме, Більбао та інших містах [1]. Загальні для всіх розглянутих міст Європи кризові явища в традиційних галузях промисловості, тенденції глобалізації економіки, зростання конкуренції міст і європейських регіонів зумовили необхідність розробки довгострокової стратегії розвитку міст, пов'язаної з економічним зростанням, необхідністю зміни іміджу міст на європейській сцені, прагненням зайняти особливе місце в новій системі міст. При цьому, як правило, стратегічне планування розглядалося місцевою владою як механізм, сприяючий подоланню кризових соціально-економічних явищ, і лише для небагатьох з групи міст, що будуть розглянуті – Мюнхена, Лідса, Утрехта – як надійний спосіб збереження і забезпечення подальшого процвітання міста в новій системі європейських міст.

Аналіз цих факторів стосовно аналізованої групи міст дозволяє виділити шість основних типів вихідної ситуації, які зумовили необхідність впровадження стратегічного планування:

1. Криза базових галузей економіки, яка охопила у 90-ті роки важке машинобудування і суднобудування, автомобільну і текстильну галузі та ін. [2].

2. Загострення, соціальних проблем, у супроводі депресії деяких міських районів, високий рівень безробіття, маргіналізація певних груп населення.

3. Посилення конкуренції міст за інвестиції в умовах глобалізації економіки та розвитку процесів інтеграції та зв'язків по лінії не лише «північ-південь», але і« схід-захід »

4. Необхідність зміни іміджу міста з урахуванням сучасних процесів урбанізації, умовного відкриття кордонів для всіх країн Європи.

5. Прагнення до сталого розвитку на основі формування та реалізації програми «Агенда-21» на місцевому рівні. 6. Бажання зберегти процвітання і високий рівень життя населення.

Як показують дослідження, організація стратегічного планування, розроблення і реалізація стратегічних акцій мала ключове значення для корінних змін у провідних містах Європи. Для групи розглянутих міст всі акції можна розділити на два типи.

Перший тип безпосередньо пов'язаний з розробкою окремих планових документів стратегічного характеру – документів стратегічного бачення, концепцій, оновлених майстер-планів, інтегрованих планів і т. п.

Другий тип акцій більше пов'язаний з організаційною стороною реалізації стратегічного підходу і виражається в створенні нових структур управління, як правило, на рівні метрополії або регіону, що змінюють докорінно ситуацію в області розвитку з позицій майбутнього.

В якості прикладів розробки успішних документів стратегічного типу можна розглянути План відродження Більбао; стратегічний план «Міжнародний Турін» 2001 р.; план «Перспектива Мюнхена», прийнятий у 1998 р.; стратегічні документи «Мальме. Бачення 2015»; постійно оновлювану з 1994 р. стратегію «Бачення Бірмінгема», чотири міські програми «Довкілля» в Стокгольмі, три стратегічних плани Барселони (1990, 1994, 1999) , що здобули широку популярність і послужили прикладом для багатьох міст Європи; Стратегічний план столиці Австрії Відня, який має девіз «Якість зобов'язує – Віденські інновації»; Інтегрований план міського розвитку Утрехта і т. д.

В якості акцій другого типу, що представляють нові підходи до організації місцевого управління і планування та мають ключове значення для розробки стратегії розвитку, можна відзначити проект «Метрополь 30» в Більбао, ініційований у 1992 р., націлений на відродження всій метрополії і об'єднуючий в цих цілях вже 140 членів; створення в 1994 р. якісно нового органу управління регіоном Штутгарта – Регіонального Союзу та ряду супутніх організацій; утворення асоціації регіонального співробітництва MAI (Мюнхен – Аугсбург – Інгольштадт) в 1993 р., яка налічує зараз близько 90 членів (22 муніципалітети, 36 фірм, банки, торгові палати, профспілки); створення бюро «Агенда 21» в Стокгольмі для більш активної реалізації положень угоди Агенда 21; створення організації «Віденський діалог»; організація міських співтовариств у ряді французьких міст [3].

Аналіз прикладів головних цілей та напрямків стратегій західноєвропейських міст свідчить про те, що розглянуте зазначення мети відрізняється низкою суттєвих особливостей.

По-перше, підхід європейських міст до визначення цілей стратегії відрізняється глобальністю загальної націленості місцевої влади на пошук місця міста в Європі і світі, на позиціонуванні свого міста в рамках більш великої території – метрополії, регіону, транскордонного ареалу, охоплюваного проектами співпраці.

По-друге, головні цілі стратегії і гасла («лого») розвитку європейських міст відрізняються сміливістю і нестандартністю своїх формулювань, які глибоко відображають історію, місцеву специфіку і особливості міста. «Лого» вибираються зрозумілими для всіх городян і покликані сприяти активному позиціонуванню і маркетингу міста. По-третє, стратегічні цілі та напрямки відображають прагнення міст до зміни іміджу на основі використання нових, часто нетрадиційних потенціалів, секторів і точок зростання, найважливішими серед яких є біо- та інформаційні технології, культура, освіта та наука, виставкова справа і туризм.

У соціальній сфері пріоритетними напрямками стратегій європейських міст можна вважати:
· здійснення соціального вирівнювання;
· зміцнення міської спільноти, посилення солідарності;
· пріоритетний розвиток молоді;
· особливу увагу соціально ущемленим верствам населення;
· пріоритетне вирішення житлової проблеми.

Особливо важливими аспектами розвитку міст є економічна база та соціальна сфера, які можна вважати найбільш типовими напрямами стратегій західноєвропейських міст. Розглядаючи особливості стратегічних напрямків розвитку міст в економічній сфері, можна виділити як пріоритетні наступні:
· структурна перебудова і диверсифікація економіки;
· активна підтримка малого та середнього бізнесу;
· розвиток нових секторів
· зростання: інформатики,
· медіа, біотехнології і т.д.;
· прискорений розвиток
· сфери послуг;
· розвиток туризму, та
· міжнародного співробітництва.

В процесі реалізації стратегій розвитку великих міст важлива роль належить флагманським проектам, які виконують роль каталізаторів прогресивних змін в міському соціально-економічному середовищі. Висока вартість цих, як правило, великомасштабних проектів вимагає складного фінансового монтажу, заснованого на партнерстві приватних і муніципальних структур, причому часто кошти муніципалітетів, регіональних та національних органів управління, приватних інвесторів та громадських фондів і організацій доповнюються фінансуванням з програм Європейського Союзу та інших міжнародних джерел. Реалізація флагманських проектів дозволяє забезпечити нову якість міського середовища і суттєво змінює імідж міста по багатьом взаємозалежним напрямках. Реалізовані, а також ті що здійснюються і плануються великі проекти носять, як правило, в широкому сенсі інфраструктурний характер. Залежно від головної сфери можна запропонувати такі групи флагманських проектів:

По-перше, проекти, націлені на створення найсучасніших об'єктів транспортної інфраструктури – міжнародних аеропортів (Більбао, Барселона і Мюнхен), високошвидкісних міжнародних, національних і регіональних залізниць (Турін і Бірмінгем), метро (Турін і Більбао), перебудова центральних вокзалів (Штутгарт, Мюнхен, Ліль), мережі високоякісного громадського транспорту (Нансі, Утрехт).

По-друге, проекти, що забезпечують відродження і перетворення колишніх промислових площ в ультрасучасні зони (Більбао – «Водний фронт», Турин-зона Лінготто, Бірмінгем – «Міленіум Пойнт», Ліль – «Євролілль», Утрехт-«Утрехт-Центр») .

По-третє, проекти будівництва великих – світового та міжнародного рівня – виставкових залів і конгрес-центрів, що забезпечують приплив ділового туризму, розвиток виставок і ярмарків, що сприяють маркетинговій діяльності (Більбао, Штутгарт, Мюнхен, Бірмінгем, Ліль, Утрехт).

По-четверте, проекти, націлені на прирощення освітнього потенціалу населення міста і навколишнього регіону за рахунок розширення наявних навчальних закладів (Турин), підвищення стандартів (Лідс) або будівництва та відкриття нових університетів (Мальме).

По-п'яте, проекти, націлені на створення сучасних житлових зон, що відповідають вимогам населення до якості і структури житла і оточуючого житло середовища (Турін, Мюнхен, Мальме, Стокгольм, Роттердам, Утрехт).

По-шосте, проекти, що сприяють більш повному використанню та збільшенню архітектурно-історичного і культурного потенціалу міста та зростанню рекреаційних можливостей (Більбао, Штутгарт, Турін, Нансі, Ульм, Мюнхен, Мальме, Ліль). У цю групу проектів можна включити і проведення світових та європейських подій-форумів, Олімпійських ігор і т. д. Саме такі проекти, як проведення Олімпійських ігор в 1992 р. і Всесвітнього форуму культур в 2004 р. дозволяють Барселоні вести активну роботу по розробці та реалізації стратегії розвитку і зайняти гідне місце серед провідних європейських муніципалітетів[4].

Висновки і пропозиції. Зіставлення формулювань цілей і девізів стратегічних планів міст Європи та України дозволяє зробити висновок про більш творчу цілеспрямованість європейських міст, які прагнуть всіляко врахувати і відобразити місцеву специфіку при визначенні цілей і завдань довгострокових змін. Ця специфіка, як правило, відображається в головній меті і стратегічних девізах («лого»), навколо яких європейські міста прагнуть об'єднати все міське співтовариство для руху в межах обраного напряму на основі досягнутого суспільного консенсусу.

Міста-стратеги досить одностайно спираються в розробці планів на організацію широкого діалогу і дискусій з усіма діючими в місті цільовими групами, розуміючи, що шанси стратегічного планування на успіх багато в чому залежать від цього, і активно залучаючи в першу чергу громадян і громадські групи в творчий процес осмислення і формування майбутнього вигляду міста.

Важливим напрямком розвитку стратегічних підходів в європейських містах є прагнення до спільного, так званого інтегрованого планування, що охоплює не тільки місто, але і навколишній його регіон, ареал впливу метрополії. 8.Для фінансування програм і проектів, що реалізують стратегію міського розвитку, європейські міста досить успішно застосовують методи фінансового монтажу, що означає поєднання різноманітних фінансових джерел усіх рівнів управління, як громадських, так і приватних. З'єднання місцевих, регіональних та національних засобів доповнюється банківськими кредитами та приватними внесками; вміло використовуються містами Західної Європи гранти та субсидії ЄС, позики міжнародних фінансових організацій.

Ключовими каталізаторами стратегічного розвитку європейських міст виступають великі, так звані флагманські проекти, покликані привернути увагу до міста, дати поштовх структурним зрушенням, різко поліпшити ситуацію з робочими місцями, сприяти маркетингу території і формуванню нового іміджу. Європейські міста сміливо планують подібні проекти, успішно здійснюють фінансування необхідних капіталовкладень і реалізують проекти на базі приватно-громадського партнерства, Створення сучасних великих інфраструктурних об'єктів – аеропортів і вокзалів, виставкових комплексів і сучасних житлових зон, а також проведення спортивних змагань, фестивалів, конгресів сприяють зростанню популярності міст, тяжінню інтересу інвесторів і туристів.

Список літератури:

1. Країнознавство : теорія і практика : підручник / [Мальська М. П., Антонюк Н. В., Занько Ю. С., Ганич Н. М.]. – К.: Центр учб. літератури, 2012. – 528 с.
2. Посацький Б. Нові міста в Європі – тенденції 1980–1990 років / Б. Посацький // Архітектурний вісник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.arcvis.com.ua/ar-06.html
3. Benko G. Geografia Technopolii / G. Benko. – Warszawa : PWN, 1993. – 215 s.
4. Джерела та механізми фінансування місцевого економічного розвитку. Навчальний посібник. – К.: Центр громадської експертизи, Проект «Місцевий економічний розвиток міст України», 2013. – 176 с. – Бібліографія: с. 2.

Журба И.А.
Черкасский государственный технологический университет
Белов Б.А.
Черкасский городской совет

ИЗУЧЕНИЕ ОПЫТА СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПЛАНИРОВАНИЯ В АКТИВНЫХ ЕВРОПЕЙСКИХ ГОРОДАХ

Аннотация
Исследованы материалы современного европейского опыта стратегического управления развитием городов, в т.ч. подходов к формированию и реализации стратегий городского развития. Изучены методику реализации двух типов стратегических акции и их ключевое значение для коренных изменений в ведущих городах Европы. Отмечено наиболее типичные направления стратегий развития западноевропейских городов
Ключевые слова: стратегическое управление, стратегия развития, город, местная община, местная политика, планирование, взаимодействие, мониторинг, стратегическая акция.

Zhurba I.O.
Cherkasy State Technological University
Belov B.O.
Cherkasy City Council

STUDYING THE EXPERIENCE OF STRATEGIC PLANNING IN ACTIVE EUROPEAN CITIES

Summary
Materials studied modern European experience of strategic management of urban development, including approaches to designing and implementing urban development strategies. Studied the method of implementing two types of strategic actions and key to fundamental changes in major European cities. Specified the most common areas of the development strategies of Western European cities
Keywords: strategic management, strategy development, municipalities, local communities, local policy, planning, co-operation, monitoring, strategic action.

УДК 658.14

УСТАНОВЛЕНИЕ ВНУТРЕННИХ РЕЗЕРВОВ ФИНАНСИРОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Иваниченко В.В.
Харьковский гуманитарный университет «Народная украинская академия»

Исследованы теоретические вопросы формирования финансовых резервов деятельности предприятия. Обоснована необходимость финансового планирования на предприятии. Раскрыта актуальность оптимизации показателя чистого оборотного капитала.
Ключевые слова: финансовые ресурсы, эффективность, резервы, финансовое планирование, чистый оборотный капитал.

Постановка проблемы. Современные проблемы экономики обусловлены, прежде всего, кризисом ее производственной сферы, основным звеном которой является предприятие. Именно на предприятиях находится центр всех преобразований. Финансовые ресурсы играют важную роль в воспроизводственном процессе и его регулировании, распределении средств по направлениям их использования, стимулируют развитие хозяйственной деятельности и повышение ее эффективности, позволяют контролировать финансовое состояние хозяйствующего субъекта.

Изучение показателей экономической эффективности предприятия позволяет выявить основные резервы ее обеспечения за счет:

– повышения объёмов производства и реализации продукции;

– повышения эффективности использования ресурсов предприятия;

– улучшения использования капитала предприятия;

– увеличения прибыли.

Все эти направления взаимосвязаны между собой. Рост объёмов реализации способен обеспечить увеличение прибыли и ускорение оборачиваемости оборотных средств. В свою очередь, ускорение оборачиваемости оборотных средств и рост прибыли улучшат финансовое состояние предприятия, так как снизят потребность в заёмном капитале и позволят увеличить величину собственных средств.

В условиях современного экономического кризиса выживание предприятий зависит во многом от использования внутренних производственных резервов развития. На предприятиях в полной мере должны заработать механизмы снижения издержек, использования скрытых ресурсов, эффективного применения знаний обученного персонала и др. Перед предприятиями возникает актуальная

© Иваниченко В.В., 2014

задача внутренней самооценки и планирования использования своих резервов.

Проблемы поиска и реализации резервов появляются перед каждым предприятием не только в кризисные периоды, но и при работе в стабильных экономических условиях. Однако решаемые при этом целевые задачи имеют существенные различия. В режиме устойчивого функционирования предприятие реализует, прежде всего, внешние резервы развития, связанные с инвестиционной деятельностью, расширением рынков сбыта, повышением конкурентоспособности продукции. Однако значительные резервы, связанные с повышением эффективности бизнеса, следует искать именно на уровне предприятий. Чтобы реализовывать свои внутренние резервы каждое предприятие должно иметь четкую систему внутрифирменного планирования.

При этом большое значение для обеспечения бесперебойного финансирования процесса производства на предприятиях имеют финансовые резервы. В условиях рынка их роль значительна. Данные резервы способны обеспечить непрерывный кругооборот средств в воспроизводственном процессе даже при возникновении огромных потерь или наступлении непредвиденных событий.

Анализ последних исследований и публикаций. В разработку теоретических и организационно-методических положений использования финансовых резервов значительный вклад внесли такие ученые как: Ю. А. Бабаев, И. Т. Балабанов, И. Бетге, В. И. Демидов, М. И. Кутер, Д. Миддлтон, В. Ф. Палий, С. В. Романова, Г. В. Савицкая, Р. С. Сайфулин, Я. В. Соколов, В. И. Ткач, С. А. Чещев и др.

Выделение ранее не решенных частей общей проблемы. Возрастание стоимости внешнего финансирования, увеличение риска потери ликвидности и устойчивости бизнеса определяют необходимость поиска и оценки возможностей эффективного использования внутренних финансовых резервов деятельности предприятия. Деятельность предприятия является эффективной на рынке, если достигнутый положительный финансовый результат выше уровня, достигнутого конкурентами на рынке, при этом предприятие выделяет достаточные ресурсы на поддержку и развитие своей деятельности, правильно их использует [1]. В связи с этим для исследования представляет интерес оборотный капитал и собственные оборотные средства предприятия. Прежде всего, потому, что именно они могут быть самой крупной инвестицией организации и относительно дешевым внутренним источником денежных средств. При этом собственные оборотные средства (чистый оборотный капитал) зачастую плохо управляемы, и могут существенно повлиять на операционные и финансовые результаты.

Цель статьи. Главной целью статьи является исследование ключевых вопросов управления оборотным капиталом и собственными оборотными средствами предприятия, обоснование направлений повышения эффективности их использования.

Изложение основного материала. В современных условиях рыночных отношений возникает объективная необходимость финансового планирования, без которого невозможно добиться успеха на рынке. Фи-нансовое планирование напрямую связано с планированием производственной деятельности предприятия. Все финансовые показатели базируются на показателях объёма производства, ассортимента продукции, себестоимости продукции, оборотного капитала и др. Планирование финансовых показателей позволяет находить внутренние резервы предприятия, соблюдать режим экономии. Получение планового размера прибыли и других финансовых показателей возможно лишь при условии соблюдения плановых норм затрат труда и материальных ресурсов. Объём финансовых ресурсов, рассчитанных на основе финансовых планов, устраняет чрезмерные запасы материальных ресурсов, непроизводительные расходы, внеплановые финансовые инвестиции. Благодаря финансовому планированию создаются необходимые условия для эффективного использования производственных мощностей, повышения качества продукции.

Таким образом, финансовое планирование оказывает воздействие на все стороны деятельности хозяйствующего субъекта посредством выбора объектов финансирования, направление финансовых средств и способствует рациональному использованию трудовых, материальных и финансовых ресурсов.

Управление оборотным капиталом является важным в решении ключевой проблемы финансового состояния: достижения оптимального соотношения между ростом рентабельности производства (максимизацией прибыли на вложенный капитал) и обеспечением устойчивой платежеспособности, которая служит внешним проявлением финансовой устойчивости предприятия. Исключительно важной задачей является обеспеченность запасов и затрат предприятия источниками их формирования и поддержание рационального соотношения между собственным оборотным капиталом и заемными ресурсами, направляемыми на пополнение оборотных средств. В экономической литературе разработаны различные критерии эффективного воспроизводства оборотного капитала. Основными из них являются минимизация текущей кредиторской задолженности. Эта стратегия сокращает потери ликвидности, но требует использования долгосрочных источников и собственного капитала для финансирования большей части оборотных средств. Минимизация совокупных издержек финансирования осуществляется за счет преимущественного использования краткосрочной кредиторской задолженности как источника покрытия активов. Этот источник воспроизводства капитала самый дешевый, но для него характерен высокий риск невыполнения обязательств (в отличие от финансирования оборотных средств, которое осуществляется преимущественно за счет долгосрочных источников).

Эффективное использование оборотного капитала играет большую роль в обеспечении нормализации работы предприятия, повышении уровня рентабельности производства и зависит от множества факторов. В современных условиях отрицательное влияние на изменение эффективности использования оборотных средств и замедление их оборачиваемости оказывают факторы: нарушение договорной и платежно-расчетной дисциплины; высокий уровень налогового бремени; снижение доступа к кредитам вследствие высоких банковских процентов. Все перечисленные факторы являются объективными и, безусловно, влияют на использование оборотного капитала предприятия [2].

Вместе с тем, предприятия имеют внутренние резервы повышения эффективности использования оборотных средств. Среди которых можно выделить:

– рациональная организация производственных запасов (ресурсосбережение, оптимальное нормирование);

– сокращение пребывания оборотных средств в незавершенном произ-водстве (внедрение новейших технологий, особенно безотходных, обновление производственного аппарата, применение современных более дешевых конструкционных материалов);

– эффективная организация обращения (совершенствование системы расчетов, рациональная организация сбыта, приближение потребителей продукции к ее изготовителям, систематический контроль за оборачиваемостью средств в расчетах).

Разработанные в теории финансового управления модели финансирования воспроизводства оборотного капитала исходят из необходимости обеспечить компромисс между риском потери ликвидности и эффективностью производства с учетом срока привлечения источников финансирования и издержек их использования [3].

Наличие у предприятия собственных оборотных средств, их состав и структура, скорость оборота и эффективность использования во многом предопределяют финансовое состояние хозяйствующего субъекта и устойчивость его положения на финансовом рынке, а именно:

– платежеспособность, т. е. возможность погашать в срок свои долговые обязательства;

– ликвидность, т.е. способность в любой момент совершать необходимые платежи;

– возможности дальнейшей мобилизации финансовых ресурсов.

Уникальность показателя собственных оборотных средств (чистого оборотного капитала) заключается в том, что в нем находят отражение два важнейших финансовых понятия – доходность и риск. Увеличивая размер собственных оборотных средств, предприятие снижает риск потери платежеспособности. Оборотные средства являются наиболее ликвидной частью активов, поэтому наличие их «чистой» величины, свободной от краткосрочных обязательств, значительно увеличивает мобильность предприятия в целом, его способность переориентировать свой капитал на новые рынки или виды деятельности.

С другой стороны, поддерживая значительные размеры чистого оборотного капитала в течение длительного времени, предприятие лишает себя возможности доходного вложения своего долгосрочного капитала. Это может свидетельствовать об отсутствии инвестиционной политики, недостаточном внимании к вопросам развития производства. Чистый рабочий капитал необходим для поддержания финансовой устойчивости предприятия, поскольку превышение оборотных средств над краткосрочными обязательствами означает, что предприятие не только может погасить свои краткосрочные обязательства, но и имеет финансовые ресурсы для расширения своей деятельности в будущем. Наличие чистого оборотного капитала служит для инвесторов и кредиторов положительным индикатором к вложению средств в компанию.

Чистый оборотный капитал придает большую финансовую независи-мость компании в условиях замедления оборачиваемости оборотных активов, (например, при задержке погашения дебиторской задолженности или трудностях со сбытом продукции), обесценения или потери оборотных активов (в результате падения цен на готовую продукцию, банкротства дебитора).

Оптимальная сумма чистого оборотного капитала зависит от особенно-стей деятельности компании, в частности, от размеров предприятия, объема реализации, скорости оборачиваемости материально-производственных запасов и дебиторской задолженности, условий предоставления кредитов предприятию, от отраслевой специфики и хозяйственной конъюнктуры.

В современных условиях необходимо принимать все возможные меры для высвобождения чистого оборотного капитала, который является одной из немногих областей, которые могут обеспечить значительный приток де-нежных средств в компанию в течение сравнительно короткого периода времени без внедрения крупных программ реструктуризации [4].

Выводы и предложения. Возможности в области оптимизации чистого оборотного капитала, а, следовательно, и установление внутренних финансо-вых резервов на предприятии могут быть реализованы за счет более эффективного управления кредиторской и дебиторской задолженностью, а также непосредственно запасами и движением денежных потоков.

Так для оптимизации кредиторской задолженности можно предпринять меры по задержке необязательных расходов, продлению сроков оплаты в отношении не основных поставщиков. Уменьшение резервного запаса, а также реализация запасов с низкой оборачиваемостью могут являться направлениями оптимизации величины запасов на предприятии. Для оптими-зации дебиторской задолженности целесообразно провести анализ возможности использования инструментов факторинга с параллельным внедрением на предприятии системы скидок за раннюю оплату товаров.

Внедрение даже некоторых мер из вышеперечисленных позволит компании не только улучшить показатель величины чистых активов компании, но и увеличить привлекательность компании для инвесторов и кредиторов.

Список литературы:

1. Жемчугов А. М. Эффективность деятельности предприятия // Российское предпринимательство / А. М. Жемчугов, М. К. Жемчугов. – 2010. – № 7. – С. 39-42.
2. Бланк И.А. Управление финансовой стабилизацией предприятия. – К.: Ника Центр, Эльга, 2003. – 496 с.
3. Ковалев В. В. Введение в финансовый менеджмент. – М.: Финансы и статистика, 1999. – 768 с.
4. Мкртумян Н. В. Роль оборотного капитала в предупреждении рисков лик-видности / Н. В. Мкртумян // Экономика и современный менеджмент: теория и практика / Сб. ст. по материалам XXXIII междунар. науч.-практ. конф. № 1(33). Новосибирск: Изд. «СибАК», – 2014. – С 179-185.

Іваніченко В.В.
Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»

ВСТАНОВЛЕННЯ ВНУТРІШНІХ РЕЗЕРВІВ ФІНАНСУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація
Досліджено теоретичні питання формування фінансових резервів діяльності підприємства. Обгрунтовано необхідність фінансового планування на підприємстві. Розкрито актуальність оптимізації показника чистого оборотного капіталу.
Ключові слова: фінансові ресурси, ефективність, резерви, фінансове планування, чистий оборотний капітал.

Ivanichenko V.V.
Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»

ESTABLISHMENT INTERNAL RESERVES OF FINANCING OF ACTIVITY OF ENTERPRISE

Summary
The theoretical questions of forming of financial backlogs of activity of enterprise are investigated. The necessity of the financial planning is grounded at an enterprise. Actuality of optimization of net working capital is exposed.
Keywords: financial resources, efficiency, reserves, financial planning, net working capital.

УДК 330.16

ЗМІНИ ПОВЕДІНКИ НА КРЕДИТНОМУ РИНКУ В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

Іващенко М.В.
Харківський інститут банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України

У статті визначено причини, що спонукають українські домо-господарства застосовувати певну кредитну поведінку. Простежено інституціональний розвиток кредитної поведінки та зосереджено увагу на впливі на неї суспільно-політичних подій. Обґрунтовано причини скорочення кредитування та збільшення обсягів безнадійних кредитів.
Ключові слова: кредитна поведінка, інституціональна заданість кредитної поведінки, співвідношення кредитного портфеля до ВВП, темпи скорочення кредитування населення, рентоорієнтована поведінка.

Постановка проблеми. Протягом останніх років поведінка українських громадян на фінансових ринках зазнає помітних змін у зв'язку з бурхливим розвитком ринків фінансових інструментів, призначених для приватних осіб: це споживче й іпотечне кредитування, найрізноманітніші карткові послуги, нові, більш доступні з появою фондових магазинів інвестиційні продукти. Ці зміни у фінансовій поведінці відбуваються у відповідності з нормами економічної поведінки, що формується під впливом економічних та неекономічних чинників. Фінансова поведінка – це поведінка населення на фінансовому ринку, що пов'язана з перерозподілом і інвестуванням грошових ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У цей час кредитна поведінка населення є предметом вивчення різних суспільних наук, у першу чергу економічної теорії, економічній психології й економічній соціології, кожна з яких застосовує свої теоретичні підходи й методи дослідження. Незважаючи на це багато питань боргової й кредитної поведінки дотепер є недостатньо проясненими. Досліджуючи кредитну поведінку домогосподарств, науковці намагаються виявити та класифікувати за спільними ознаками типи кредитної поведінки. У своїй роботі «Розвиток системи кредитування в Росії: аналіз потреб і переваг населення» автори Стрєбков Д.О. та Грибанова О.Б. побудували емпіричну типологію фінансової поведінки, беручи за основу відношення населення до грошей, заощадженням і боргу.

Інші дослідники, Богомолова Т. Ю. і Тапіліна В. С. у роботі «Фінансова поведінка домогосподарств», спираючись на матеріали моніторингу економічного становища й здоров'я населення на основі показників негативної й позитивної фінансової поведінки конструюють основні моделі поведінки домогосподарств.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження цього виду економічної поведінки в умовах становлення ринкових відносин не тільки збагачує теорію економічної поведінки, але й дозволяє, виявляючи певні тенденції й закономірності у фінансовій поведінці населення, передбачати можливі зміни й впливати на неї, формувати бажану модель цієї поведінки. Особливо актуальним виявляється управління кредитною поведін-кою в таких складних соціально – економічних та суспільно – політичних умовах, в яких в даний момент опинилась Україна.

Мета статті. Оскільки Україна переживає зараз нові екстраординарні події у суспільному житті, які миттєво відображаються на фінансових ринках, то головною метою цієї роботи є простежити, яким є їх вплив на кредитну поведінку.

© Іващенко М.В., 2014

Виклад основного матеріалу. Фінансова поведінка населення залежить від багатьох факторів – як об'єктивних (грошових доходів, тенденцій розвитку фінансових інститутів, обсягу грошової маси, рівня інфляції, обмінного курсу й процентних ставок і т.д.), так і суб'єктивних (оцінок і очікувань щодо економічних перспектив країни, довіри до банківських інститутів, бажання робити/не робити заощадження й т.д.) [6].

Сьогоднішня ситуація показує, що банківська система країни є надзви-чайно чуттєвою до суспільно – політичних подій, які відбуваються. 2013 рік став переломним для банківської системи країни, що було обумовлено поси-ленням впливу як фінансових (економічних), так і нефінансових (поведінкових) факторів. Відносно спокійна ситуація в країні протягом І півріччя дозволила банкам замістити внутрішніми ресурсами значну частину зовнішніх позик і наростити кредитування реального сектору і населення (з окремих продуктів). Водночас, останній квартал 2013 року виявився складним для фінансового сектору країни. Політична нестабільність і відсутність чітких перспектив розвитку економіки України змушують банки переглядати свої стратегії розвитку на українському банківському ринку.

Події 2014 року здійснили ще більш істотний вплив на банківську систему. Не виключено, що з українського ринку спробують вийти низка західних і російських фінансових груп (а такі тенденції вже простежуються), незважаючи на те, що в умовах низького попиту на банківські активи продаж акцій банків може здійснюватися із значним дисконтом. [2]

Взагалі, в умовах будь-якої суспільно – економічної трансформації змі-нюється система факторів, що зумовлюють економічну поведінку домогоспо-дарств. Сама потреба у формуванні в населення інституції фінансової поведінки з'явилася відносно недавно, у міру того, як розвивалися нові економічні інститути: різні форми власності, грошово-кредитний ринок, валютний ринок, ринок цінних паперів і т.д. Взагалі, скажімо, у СРСР домогосподарство не розглядалося як суб'єкт економічних відносин, його роль в основному зводилася до споживчих функцій, а при розгляді сформованої системи економічних відносин ураховувалися суспільні й колективні інтереси, у яких не проглядалася індивідуалізація власності. Практично не існувало проблем, пов'язаних із прийняттям фінансових рішень, їхнім вибором і ризиком, оскільки все було заздалегідь визначене, тому що населення не мало досвіду й можливостей розпорядження своєю власністю й своїми грошима [15]. При цьому фінансова поведінка полягала лише в прийнятті рішення – заощаджувати, брати в кредит, чи ні, оскільки ці фінансові інструменти були монополізовані державою, в результаті чого в більшості населення не сформувався достатній кредитний досвід.

З початком 1990-х років ситуація змінюється: від планової економіки держава за допомогою економічних реформ рухається до ліберального. У домогосподарств росте потреба в кредитах: з одного боку, через важке матеріальне становище громадяни були змушені займати кошти, з іншої сторони зняття «залізної завіси» веде до бажання багатьох громадян робити великі покупки, здійснювати які стає можливим за допомогою кредиту.

З 2000-х років кредит починає впроваджуватися в життя домогосподарств прискореними темпами, щорічні обсяги виданих кредитів стрімко зростають аж до початку економічної кризи в 2008 році. Тоді ж – з 2000-х років з'являються й дослідження, присвячені вивченню кредитної поведінки населення.

Взагалі, дослідники криз відзначають, що важливою причиною фінансових потрясінь є помилкова поведінка людей, коли вони мають справу з новими, невипробуваними явищами. Історик Чарльз Киндлебергер помітив, що багато фінансових криз виникають незабаром після появи нових технологій або нових фінансових інструментів (наприклад, нових видів облігацій) [9].

Доки перспективи нових технологій або фінансових інструментів можуть бути оцінені тільки теоретично, на майбутні доходи від цих технологій або інструментів можуть дивитися занадто оптимістично. Масовий оптимізм приводить до зростання цін, але коли реальність не виправдує очікувань – ціни різко коректуються в бік зниження, тобто відбувається фінансова криза.

Вважається, що помилки в оцінці перспектив нових технологій обумовили кризу в 2001 році, а неправильна оцінка ризиків фінансових інструментів, пов'язаних з іпотечними позиками, стала однією із причин світової фінансової кризи 2008 року.

У кризовий період споживачі демонструють більш пасивні стратегії фі-нансової поведінки. Зокрема, базовою стратегією стає стратегія «економія коштів», що відбивається на макроекономічних показниках. Саме ця непевність і обережність, викликані черговим сплеском недовіри до фінансової системи, відіграють істотну роль у формуванні стратегій кредитної поведінки.

Окрім криз, слід відзначити і такий чинник, що сприяв поглибленню недовіри, як опортуністична поведінка банківських установ в період становлення та первісного нагромадження капіталу, а також порушення прав вкладників під час фінансових криз. Деякі банки для розповсюдження своїх послуг вдавались до неправомірних дій, чим ще більше вкорінювали негативне ставлення до фінансових ринків.

Кредитна поведінка є достатньою новою та плідною темою для наукового дослідження. Ми спостерігаємо, що, починаючи з 2000-х років, кількість виданих кредитів домогосподарствам збільшувалось із року в рік, і цю тенденцію перервала лише фінансова криза 2008-2009 рр. Одна з головних функцій кредиту – підвищувати матеріальний добробут домогосподарства, надаючи можливість дострокового, випереджального споживання. Отже, кредитування виявляється вигідним не тільки для домогосподарств, але й для національної економіки в цілому. Однак, не зважаючи на високі темпи росту кількості виданих кредитів, частка населення, включена в кредитну поведінку, залишається як і раніше малою, у порівнянні з розвиненими країнами Заходу.

Цей факт підтверджується представленими нижче розрахунками [13]. В якості одного з індикаторів розвитку ринку роздрібного кредитування часто використовують співвідношення кредитного портфеля до ВВП. Станом на 1 квітня 2014 загальна сума портфеля банківських кредитів, виданих фізичним особам, становила близько 213 млрд. грн. При зіставленні його з ВВП за 2013 рік, отримуємо індикатор на рівні 14,6%. Це досить невисоке значення показника говорить про наявність ніші для подальшого розвитку роздрібного кредитування. У європейських країнах він часто перевищує 20%, а іноді і 50%.

Ріст пропозиції кредитних послуг українському населенню, що спостерігався, обумовлений, на наш погляд, не тільки інституціональними змінами в

економіці й кредитно-фінансовій сфері, але й, що є набагато важливішим, поступовою зміною в людей ціннісно-нормативних установок стосовно боргу й кредиту. Відбувається звернення до західних моделей фінансової поведінки, де завдяки стабільній грошовій системі й стабільним законам громадяни можуть досить легко брати кредити, а при здійсненні покупок розраховуватися кредитною картою.

Але, у зв'язку з суспільно – політичними подіями, які ми спостерігаємо, ситуація на кредитному ринку дещо змінилась. За підсумками березня 2014 банки України видали приватним особам нових кредитів на 8,5 млрд гривень, що на 2,1 млрд, або на 19,81% менше, ніж було в лютому. Таким чином, темпи скорочення кредитування населення в березні збільшилися в 10,7 рази, в лютому обсяг виданих кредитів у порівнянні з попереднім місяцем зменшився на 1,85%, до 10,6 млрд гривень. При цьому в березні обсяги видачі нових іпотечних кредитів скоротилися в 2,7 рази, знизившись на 88 млн, до 52 млн гривень; обсяги споживчого кредитування скоротилися на 1,6 млрд, до 6,6 млрд гривень. Середньомісячний обсяг виданих кредитів за попередні 12 місяців склав 11,5 млрд гривень. [11]

Експерти пояснюють зниження обсягів кредитування тим, що банки на тлі високих ризиків переглядають моделі оцінки платоспроможності потенційних клієнтів і підвищують вимоги, в тому числі, до якості кредитної історії позичальників.

За інших рівних умов сьогодні потенційний позичальник може розраховувати на меншу суму кредиту і менший термін кредитування. Зменшилися також ліміти позик для офіційно непрацевлаштованих клієнтів [12].

На сьогоднішній день ми спостерігаємо зниження активності в споживчому кредитуванні, яке пов'язують з трьома факторами. Першою причиною є зміна політики банків, які нарощували свої активи за рахунок цього виду кредитування. Багато які з фінансових установ під впливом національного регулятору, були змушені скоротити або зовсім перебудувати свою лінію споживчого кредитування. Власне, значні кредитні ресурси йшли не в реальний сектор української економіки та стимулювали не ріст пропозиції вітчизняних товарів, а були спрямовані на збільшення кінцевого споживчого попиту на предмети імпорту.

Другою причиною, що знизила приплив бажаючих скористатися споживчим кредитом, є поступове збільшення кількості людей в українському суспільстві, які обережно ставляться до життя в кредит. За аналітичними даними, дана категорія становить порядку 60-65% дорослого населення України [7].

І, нарешті, такі серйозні перетворення, що торкнулись усіх сфер життя українського суспільства, виток нових, достатньо жорстких економічних реформ, певна ступінь невизначеності та невпевненості, змушують домогоспо-дарства з обережністю ставляться до розширення споживання за рахунок кредиту, а, отже, намагаються не планувати крупних покупок. До того ж, на банківському ринку в черговий раз виникли проблеми з обслуговуванням домогосподарствами валютних кредитів, що без участі держави розв'язати неможливо.

Кредитна поведінка українських домогосподарств неоднорідна: є групи, які зазвичай охоче беруть гроші в борг для рішення своїх поточних матеріальних проблем. Інші, імовірно, хотіли б взяти кредит, але побоюються, що не зможуть повернути його вчасно або вважають діючі процентні ставки занадто високими. Треті принципово ніколи не беруть гроші в борг, а замість цього намагаються вирішувати свої проблеми іншими способами. Суспільно – політична нестабільність, військові дії в частині країни додають песимістичних настроїв та побоювань споживачів.

Розвиток споживчого кредитування став в останні роки фактором, що ускладнює взагалі фінансову та споживчу поведінку населення, що частіше відхиляється від традиційних економічних моделей. Завдяки розвитку безлічі доступних видів споживчого кредиту, у сучасній економіці споживчі й ощадні дії втратили колишню альтернативність. На думку Д.Х. Ібрагімової, в умовах зростаючого різноманіття схем мобілізації фінансових ресурсів домогосподарств стало можливим одночасне збільшення споживання й нагромадження, що ми й спостерігаємо в останні роки [6].

Спільною рисою для всіх видів фінансової поведінки домогосподарств є страх бути ошуканими, що часто називають терміном «феномен обманутих вкладників». На нашу думку, цей феномен можна пояснити з двох позицій. По-перше, це ментальна властивість частини пострадянських українців, пов'язана з очікуванням патерналістської опіки з боку держави та захисту прав власності. Але період трансформації характеризувався наявністю великої кількості «провалів держави», які були пов'язані з невдалими спробами подолати «провали ринку» та наявністю рентоорієнтованої поведінки з боку владних структур. Однім з «провалів держави», від якого постраждали господарюючі суб'єкти не лише на фінансовому ринку, це неспроможність захисту прав власності. По-друге, в умовах обмеженості інформації у домогосподарств та відсутність навичок діяльності на фінансових ринках, вони, частіше за все, орієнтувались на дії інших домогосподарств. Саме тому домогосподарства, які купили цінні папери фінансових пірамід, стали жертвами опортуністичної поведінки окремих емітентів, а при відсутності інституціональних бар'єрів і наявності необмеженої агресивної реклами це призвело до тривалого збільшення продажів фінансових активів таких компаній, що не могло не закінчитися фінансовим крахом (наприкінці 1994 року). Ця ситуація ускладнювалась відсутністю досвіду критичного сприйняття розповсюдженої рекламної та PR-інформації, досвіду, що виробляється десятиліттями в розвиненій ринковій економіці. Але ж навіть наявність такого досвіду не завадило появі та прибутковій діяльності нових фінансових пірамід вже у XXI столітті (МММ-2011, МММ-2012...).

В результаті довіру домогосподарств до фінансових ринків було надовго втрачено, внаслідок чого вибір українських домогосподарств здійснюється в основному між готівкою та іноземною валютою.

Що стосується правил та норм, що є успадкованими від командно – адміністративної економіки, то в економічній поведінці можна простежити такі, що є присутніми і на фінансових ринках. Аналіз факторів культурного та соціально-психологічного характеру, традиційних для української економіки патерналістських і колективістських цінностей, що впливають на економічну поведінку суб'єктів фінансових ринків, рентоорієнтовану поведінку домогосподарств, дозволяє стверджувати про наявність особливої, національно забарвленої стратегії економічної поведінки вітчизняних домогосподарств [5, с. 36].

Про наявність рентоорієнтованої поведінки домогосподарств на фінансових ринках може свідчити, наприклад, факт збільшення обсягів неповернених кредитів: рівень невиплат за кредитними зобов'язаннями, в тому числі за іпотечними кредитами, на кінець 2008 року досягав 25% і склав близько 100 млн. грн. [14], а в першому кварталі 2009 року сягнув 55,18% (27,955 млрд. грн.), при

чому найбільшу частку кредитних боргів становлять борги фізичних осіб [10].

Безумовно, причиною такого становища у 2008-2009 р.р. є економічна криза (зокрема, банківська), що охопила все світове господарство, але явище неповернення кредитів виникло в банківському секторі давно, що і спричинило виникнення проблем фінансової стійкості банківської системи.

Надалі обсяги безнадійних кредитів зростали. Обсяг недіючих (сумнівних і безнадійних) кредитів у четвертому кварталі 2012 року виріс на 43% до 169,0 млрд. грн. [4].

За підсумками 2012 року у банківській системі України обсяг безнадійних кредитів зріс на 43% – до 170 млрд. грн. У кредитному портфелі банків частка проблемних кредитів становить уже майже 20% [8].

У січні 2013 прострочена заборгованість за кредитами в банках України збільшилася на 1,930 млрд грн. (+ 2,7%) і склала 74450 млн грн. , Але її частка в кредитному портфелі банківської системи в порівнянні з початком року істотно не змінилася (9,22% станом на 1 лютого 2013 р. За порівнянні з 8,9% на 1 січня 2013) [3]

Видання Forbes склало рейтинг банків з найвищим обсягом безнадійних кредитів. За версією видання, до нього увійшли Укрсоцбанк, ПриватБанк, Райффайзенд Банк Аваль, Укрексімбанк, ВТБ, Укргазбанк та Ощадбанк. Так, портфелі безнадійних кредитів в деяких фінустановах досягають майже 15 мільярдів гривень.

Висновки і пропозиції. Отже, дослідивши стан кредитної поведінки в контексті суспільно – політичних подій, можна резюмувати. Банкам слід очікувати погіршення платіжної дисципліни позичальників як фізичних, так і юридичних осіб, особливо в східних областях. Там сконцентровано багато великих підприємств, які є клієнтами банків та отримували у них кредити. Виникають питання, наскільки позичальники (і підприємства, і домогосподарства) зможуть обслуговувати свої борги.

У зв'язку з істотною зміною валютного курсу, виникли проблеми і з погашенням валютних кредитів населенням. Оскільки більшість населення отримує все ж дохід у національній валюті, виникає питання про його платоспроможність. Нацбанк розробляє певні заходи, але соціальних потрясінь не минути. Банківські ресурси і надалі будуть дорогими, що може негативно впливати на інвестиційні процеси в Україні і надалі – на динаміку ВВП.

У 2014 році навряд чи слід очікувати бурхливого розвитку банківського сектору, так як ризики, пов'язані з кредитуванням, в сукупності з дефіцитом ресурсів не дозволять більшості українських банків активно видавати позики населенню.

Список літератури:

1. Branthomme P. Saving and Financial Behaviour of European Households Between 1996 and 2000 [Електронний ресурс] /Patrick Branthomme //Banque de France Bulletin Digest – № 105. – September, 2002. – P. 23-37. Режим доступу: http://105etud1.pdf – Загол. з екрану.
2. Банковская система Украины – результаты деятельности в 2013 году и тенденции 2014 года [Електронний ресурс] // Независимая ассоциация банков Украины. – 22/04 Режим доступу: http://www.nabu.com.ua/NEWS/bsu2013.doc – Загл. з екрану.
3. В Украине растут объемы сомнительных и безнадежных кредитов [Електронний ресурс] //domik.ua – 06.03.2013 09:15. – Режим доступу: http://domik.ua/novosti/v-ukraine-rastut-obemy-somnitelnyx-i-beznadezhnyx-kreditov-n189607.html – Загл. з екрану.
4. В Украине стало больше безнадежных кредитов [Електронний ресурс] //Gazeta.ua.- вторник, 05 марта 2013 15:50.- Режим доступу: http://gazeta.ua/ru/ articles/economics/_v-ukraine-stalo-bolshe-beznadezhnyh-kreditov/485731 – Загл. з екрану.
5. Задорожний Г.В. Методологічні основи дослідження суб'єктів господа-рювання сучасною економічною наукою / Задорожний Г. В., Колупаєва І.В. //Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – Х.: ХНУ, 1966. – (Економічна серія). – № 719 /[Редкол.: Галуза С.Г. (голов. ред.) та ін.].- 2006. – С. 36-38.
6. Ибрагимова Д.Х. Типы сберегательного и кредитного поведения /Ибрагимова Д.Х. [Електронний ресурс] // Мониторинг общественного мнения.- 2009. – № 2(90). – Режим доступу: http://wciom.ru/biblioteka/zhurnal-monitoring/arkhiv/six-ten.html – Загол. з екрану.
7. Кредитное поведение населения Украины: формат первого полугодия 2008 года [Електронний ресурс] //Ділові новини: вівторок, 06 липня 2010 Режим доступу: http://e-news.com.ua/print/173529.html/ – Загол. з екрану.
8. Объем безнадежных кредитов в Украине вырос на 43% [Електронний ресурс] // Телеканал новостей «24». – 06.03.13 09:43. – Режим доступу: http://24tv.ua/home/showSingleNews.do?obsyag_beznadiynih_kreditiv_v_ukrayini_zris_na_43&objectId=314215 – Загл. з екрану.
9. Причини финансовых кризисов [Електронний ресурс] // Финансы для всех. – Режим доступу:http://habrahabr.ru/blogs/finance/75071/ – Загол. з екрану.
10. Проблемные кредиты растут как на дрожжах [Електронний ресурс] // Ура-інформ. – 24.04.2009. Режим доступу: http://ura-inform.com/ – Загл. з екрану.
11. Статистичний бюлетень Національного банку України (електронне ви-дання) квітень 2014 року [Електронний ресурс], 23.05.2014. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=57897 – Загл. з екрану.
12. Темпы сокращения кредитования населения увеличились более чем в 10 раз в марте-2014 [Електронний ресурс] // Prostobank.ua Путеводитель в мире личных финансов. – Режим доступу: http://www.prostobank.ua/layout/set/print/potrebitelskie_kredity/novosti/tempy_sokrascheniya_kreditovaniya_naseleniya_uvelichilis_bolee_chem_v_10_raz_v_marte_2014 – Загл. з екрану.
13. Украинский рынок кредитования физических лиц далек от насыщения [Електронний ресурс] //Независимая ассоциация банков Украины. – 22/05. – Режим доступу: http://www.nabu.com.ua/rus/press_centr/ – Загл. з екрану.
14. Уровень невыплаты кредитов достиг 25% [Електронний ресурс] //Обозреватель. – 12 декабря 2008. Режим доступу: http://obozrevatel.com/news/2008/12/12/274192.htm – Загл. з екрану.
15. Финансы домашних хозяйств: структура и управление [Електронний ресурс] //Проблемы теории и практики управления. – 2010. – № 1.- Режим доступу: http://www.creditcoop.ru/index.php?option=com_alphacontent&section=1&category=43&Itemid=61 – Загол. з екрану.

Иващенко М.В.
Харьковский институт банковского дела
Университета банковского дела Национального банка Украины

ИЗМЕНЕНИЯ ПОВЕДЕНИЯ НА КРЕДИТНОМ РЫНКЕ В КОНТЕКСТЕ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ

Аннотация
В статье определены причины, побуждающие украинские домохозяйства применять определенное кредитное поведение. Прослежено институциональное развитие кредитного поведения и сосредоточено внимание на воздействии на него общественно-политических событий. Обоснованно причины сокращения кредитования и увеличения объемов безнадежных кредитов.
Ключевые слова: кредитное поведение, институциональная заданность кредитного поведения, соотношение кредитного портфеля к ВВП, темпы сокращения кредитования населения, рентоориентованое поведение.

Ivashchenko M.V.
Kharkov Institute of Banking University of Banking of the National Bank of Ukraine

BEHAVIOR CHANGE IN THE CREDIT MARKET IN THE CONTEXT OF SOCIO-POLITICAL UPHEAVAL

Summary
In the article the reasons that motivate Ukrainian households use a credit behavior. It traces the development of institutional credit behavior and focus on the influence of socio-political events. Just cause contraction of credit and an increase in non-performing loans.
Keywords: credit behavior, credit preconceived institutional behavior, the ratio of the loan portfolio to GDP, the rate of reduction credits, rent-seeking behavior.

УДК 005.915:336.711.6(477)

АНАЛІЗ ВПЛИВУ ФАКТОРІВ ЗРОСТАННЯ КІЛЬКОСТІ НАДЛИШКОВИХ КОШТІВ У ПАТ «ДЕЛЬТА БАНК»

Ігнатова О.М., Мохамад О.В.
Криворізький економічний інститут
Криворізького національного університету

У роботі розглянуто вплив факторів зростання кількості надлишкових коштів у банківській установі. Аналіз було здійснено на прикладі одного із вітчизняних комерційних банків, а саме ПАТ «Дельта Банк». Дослідженню підлягали конкурентна позиція базового банку, виконання ним економічних нормативів ліквідності, а також динаміка окремих показників його діяльності.
Ключові слова: надлишкові кошти, фактори зростання, комерційний банк, економічні нормативи НБУ, ліквідність.

Постановка проблеми. У сучасному динамічному середовищі функціонування банківські установи все частіше стикаються із проблемою ліквідності, сутність якої полягає у тому, що попит на ліквідні засоби рідко дорівнює їх пропозиції в будь-який момент часу. Якщо банківська установа є неліквідною, вона не може ефективно виконувати свої функції і своєчасно та в повному обсязі відповідати за своїми фінансовими зобов'язаннями, що зазвичай призводить до зниження показників її прибутковості. Проте, коли банку упродовж тривалого проміжку часу притаманна надлишкова ліквідність, то це свідчить про неспроможність менеджменту установи ефективно використовувати закумульовані кошти та про неефективне управління активами та пасивами. У зв'язку з цим, можна стверджувати, що дослідження факторів, які впливають на стан ліквідності фінансово-кредитної установи, є досить важливим етапом під час здійснення процесу управління станом ліквідності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам банківської ліквідності та її забезпеченню присвячено багато праць провідних вітчизняних учених, зокрема, це такі автори, як: І.В. Сало, А.М. Герасимович, Т.Г. Ковальчук, В.І. Міщенко, Л.О. Примостка. Управлінню ліквідністю присвячені праці таких зарубіжних науковців, як Д.В. Арістов, А.С. Березньов, В.А. Гамза, Н.В. Зайцева, Є.А. Кондратюк, В.В. Іванов, А.Є. Кулаков, І.В. Ларіонова, Є.Г. Потоцька, А.М. Проскурін, Е. Долан, К. Кемпбелл, Т.У. Кох, П. Роуз, Дж.Д. Сінкі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний обсяг праць, у яких аналізуються питання управління банківською ліквідністю і ризиками, необхідно відзначити, що досить велике коло питань залишається недостатньо вивченим. Особлива увага повинна звертатись на формування певного механізму, який дасть змогу не лише проаналізувати стан ліквідності установи, а й оцінити вплив окремих її складових.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз впливу факторів зростання кількості надлишкових коштів вітчизняного комерційного банку (на прикладі ПАТ «Дельта Банк»).

© Ігнатова О.М., Мохамад О.В., 2014

Виклад основного матеріалу. Об'єктом дослідження було обрано Публічне акціонерне товариство «Дельта Банк», яке працює на вітчизняному ринку банківських продуктів та послуг з 2006 року. За порівняно незначний період свого існування обраний комерційний банк показує високі досягнення та рейтинги серед інших банківських установ. У табл. 1 наведена детальна інформація щодо конкурентної позиції ПАТ «Дельта Банк», починаючи із кризового 2009 року.

Вищенаведені дані свідчать про те, що ПАТ «Дельта Банк» упродовж останніх шести років змогло не лише протистояти досить жорсткій конкуренції на банківському ринку, де існувало 175-182 банки-конкуренти, але й покращити свої позиції. Даний висновок обґрунтований тим, що до 01.01.2012 р. обрана банківська установа входила до складу другої групи банків України за класифікацією НБУ, проте, на початок зазначеного періоду вона ввійшла до групи великих банків України (I група за класифікацією НБУ). Таким чином, за аналітичний період ПАТ «Дельта Банк» піднялось з 31 позиції на 4 місце і тим самим подолавши 27 «сходинок».

Відомо, що ліквідність можна розглядати як потік або як запас. Якщо характеризувати як потік, то обов'язковим є використання матричних підходів, а якщо як запас – коефіцієнтного методу. У даній роботі було проаналізовано спроможність ПАТ «Дельта Банк» своєчасно та в повному обсязі виконувати свої фінансові зобов'язання за допомогою коефіцієнтного методу, а саме виконання обраною банківською установою нормативів ліквідності, встановлених НБУ.

У таблиці 2 наведено дані щодо виконання ПАТ «Дельта Банк» основних трьох нормативів ліквідності: нормативу миттєвої ліквідності (Н4), нормативу поточної ліквідності (Н5) та нормативу короткострокової ліквідності (Н6), а також середнє значення цих показників по банківській системі України.

Вищенаведені дані свідчать про те, що банк упродовж аналітичного періоду не лише дотримувався нормативів, встановлених НБУ, а й значно їх перевищував. Отриманий результат підтверджує, що ПАТ «Дельта Банк» має надмірну ліквідність, яка породжує дилему «ліквідність – прибутковість», оскільки найбільш ліквідні активи не генерують доходів. Також варто відмітити і те, що якщо фактична ліквідність значно перевищує необхідний рівень або встановлені нормативи, то діяльність такого банку негативно оцінюється його акціонерами з погляду не повністю використаних можливостей для отримання прибутку.

Якщо порівнювати значення основних нормативів ліквідності обраного банку із середніми значеннями відповідних показників по банківській системі, то можна констатувати, що упродовж всього аналітичного періоду до початку 2012 року вони значно, а іноді й у декілька разів перевищували значення основних нормативів по банківській системі України в цілому. Проте, ситуація кардинально змінилась з початком 2012 року, коли більшість нормативів не відповідали середньобанківським значенням. Але навіть при такій ситуації, значення всіх показників перебували у допустимих межах, встановлених Національним банком.

Для того, щоб більш детально зрозуміти причини такої ситуації у базовій установі, варто розглянути основні показники, які впливають на стан ліквідності банку. У табл. 3 наведено динаміку значень його окремих показників діяльності за 2009-2012 роки.

На основі наведених вище даних пропонуємо графічно відобразити ситу-ацію, яка спостерігалось у ПАТ «Дельта Банк» упродовж аналітичного періоду (рис. 1).

Відповідно даним рисунку упродовж 2009-2013 років для ПАТ «Дельта Банк» було характерним залучення більших обсягів коштів від його клієнтів та інших банків, ніж надання кредитів. Це свідчить про існування додатного значення розриву між зазначе-

Таблиця 1

Конкурентна позиція ПАТ «Дельта Банк» по банківській системі України за класифікацією НБУ

Станом на 01.01 відповідного року	Місце базового банку по банківській системі в цілому	Всього банків	Місце базового банку	Всього банків у групі
2009 рік	31	182	13 (II група)	20
2010 рік	25	179	7 (II група)	19
2011 рік	18	175	1 (II група)	22
2012 рік	12	175	12 (I група)	17
2013 рік	8	175	8 (I група)	15
2014 рік	4	180	4 (I група)	15

Джерело: розроблено авторами за даними [1]

Таблиця 2

Значення нормативів ліквідності ПАТ «Дельта Банк» та по банківській системі України за 2008-2013 рр., %

Нормативи ліквідності банку	Нормативне значення	Станом на 01.01 відповідного року					
		2009	2010	2011	2012	2013	2014
Норматив миттєвої ліквідності (Н4)							
ПАТ «Дельта Банк»	не менше 20%	260,40	455,08	135,92	36,37	35,59	37,30
Середнє значення по банківській системі		62,38	64,45	58,80	58,48	69,26	56,99
Норматив поточної ліквідності (Н5)							
ПАТ «Дельта Банк»	не менше 40%	153,19	100,98	96,58	61,60	79,48	40,29
Середнє значення по банківській системі		75,16	72,90	77,33	70,53	79,09	80,86
Норматив короткострокової ліквідності (Н6)							
ПАТ «Дельта Банк»	не менше 60%	74,15	73,59	104,15	93,76	98,18	88,26
Середнє значення по банківській системі		33,99	35,88	91,19	94,73	90,28	89,11

Джерело: складено авторами за даними [2, 3]

Таблиця 3

Показники діяльності ПАТ «Дельта Банк» за 2009-2012 рр., млн. грн.

Найменування статті	2009 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік
Залучені кошти усього, в т.ч.:	**5933,77**	**10828,01**	**17795,93**	**25097,98**	**48069,41**
· клієнтів	4277,11	6784,37	10424,62	17329,44	36428,55
· банків	1656,66	4043,64	7371,31	7768,54	11640,86
Кредити та заборгованість клієнтів	3944,36	8924,75	13661,04	18694,55	40126,37
Розрив (ряд. 1- ряд. 2)	*1989,41*	*1903,26*	*4134,89*	*6403,43*	*7943,04*
Чистий процентний дохід	-195,01	2939,17	2635,19	1877,17	2021,09

Джерело: складено авторами за даними [3]

ними статтями балансу банку. Варто відмітити, що з кожним роком величина розриву збільшується, а разом із цим збільшується обсяг надлишкових коштів у установі базового банку. Такі зміни не сприяють виправданню очікувань власників ПАТ «Дельта Банк», оскільки свідчать про неефективне управління залученими ресурсами та недоотримання можливого доходу. Це підтверджується і обсягом одержаного чистого процентного доходу, що наведено у табл. 3 та графічно відображено на рис. 2.

Рис. 1. Динаміка залучених коштів та наданих кредитів ПАТ «Дельта Банк» за 2009-2013 рр., млн. грн.

Джерело: розроблено авторами за даними [3]

Проаналізувавши отримані дані, можна стверджувати, що зі збільшенням розміру розриву зменшується обсяг доходу банку, а особливо його процентної складової. Комерційний банк, залучаючи вклади на депозитні рахунки, сплачує вкладнику винагороду у вигляді відсоткових ставок та формує свою ресурсну базу. Остання, як правило, використовується з метою здійснення активних операцій, отримання доходу й підвищення показників прибутковості. Таким чином, не збалансувавши свої грошові потоки, установа комерційного банку може не лише недоотримати значну частку доходу, а ще й понести певні збитки. Така ситуація може сприяє появі незбалансованої ліквідності балансу банку.

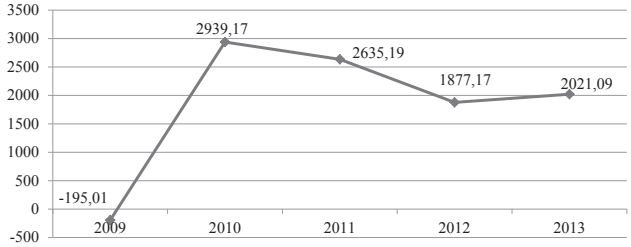

Рис. 2. Динаміка чистого процентного доходу ПАТ «Дельта Банк» за 2009-2013 рр., млн. грн.

Джерело: розроблено авторами за даними [3]

Висновки і пропозиції. Отримані результати свідчать про посилення позицій ПАТ «Дельта Банк» на ринку банківських продуктів та послуг України, а також виконання усіх вимог центрального банку щодо нормативів ліквідності. З метою зменшення кількості наявних у базовій установі надлишкових коштів та попередження виникнення високого рівня ризику незбалансованої ліквідності пропонуємо менеджменту банку звернути увагу на можливі шляхи ефективного використання залучених ресурсів, а також на подальше балансування вхідних та вихідних грошових потоків установи.

Список літератури:

1. Дані фінансової звітності банків України за 2008-2013 роки: Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua
2. Значення економічних нормативів по системі банків України: Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua
3. Результати фінансової звітності ПАТ «Дельта Банк» за 2009-2013 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://deltabank.com.ua

Игнатова Е.Н., Мохамад А.В.
Криворожский экономический институт Криворожского национального университета

АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ ФАКТОРОВ УВЕЛИЧЕНИЯ КОЛИЧЕСТВА ИЗБЫТОЧНЫХ СРЕДСТВ В ПАО «ДЕЛЬТА БАНК»

Аннотация
В работе рассмотрено влияние факторов увеличения количества избыточных средств в банковском учреждении. Анализ был осуществлен на примере одного из отечественных коммерческих банков, а именно ПАО «Дельта Банк». Исследованию подлежали конкурентная позиция базового банка, выполнения им экономических нормативов ликвидности, а также динамика отдельных показателей его деятельности.
Ключевые слова: избыточные средства, факторы увеличения, коммерческий банк, экономические нормативы НБУ, ликвидность.

Ignatova O.N., Mohamad O.V.
Economic Institute of Kryvyi Rih National University of Kryvyi Rih

ANALYSIS OF INFLUENCE OF FACTORS OF GROWING SURPLUS FUNDS OF JSC «DELTA BANK»

Summary
The article considers influence of factors of increasing of surplus funds in the bank. The analysis was done on the example of one of the local commercial banks such as JSC «Delta Bank». The competitive position of the selected bank, the economic standards of the its liquidity position and the dynamics of individual indicators of its activity were the subject for researching.
Keywords: surplus funds, the factors of growing, commercial bank, economic standards of the NBU, liquidity.

УДК 338

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ПОКАЗНИКІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Ільченко В.М., Мацак М.М., Янчара А.М.
Дніпропетровська державна фінансова академія

У статті розглянуто теоретичні сторони індексів сталого розвитку, визначено умови переходу України до сталого розвитку. Проведена порівняльна характеристика сталого розвитку промислових регіонів України. Визначено необхідність та перешкоди формування умов сталого розвитку у промислових регіонах України.
Ключові слова: сталий розвиток, промислові регіони, індикатори сталого розвитку, соціально-економічний розвиток, стратегія розвитку.

Постановка проблеми. Сталий розвиток – це один з найефективніших напрямків подолання глобальної проблеми людства – безмежності потреб суспільства та обмеженості природних ресурсів Землі, це розвиток, що відповідає потребам теперішнього часу. Погіршення стану, деградація і виснаження ресурсів довкілля зумовлені передусім такими чинниками, як недостатньо екологічно обґрунтоване використання природно-ресурсного потенціалу, відсутність комплексності у веденні господарської діяльності, в освоєнні та експлуатації територій і корисних копалин тощо. Все це зрештою підриває природно-ресурсний потенціал суспільного виробництва і негативно позначається на здоров'ї людини, нації.

Україні також потребує вирішення цих проблем, однак найгостріше ці проблеми постають саме у промислових територіальних утвореннях, де найбільш гостро відчуваються негативні наслідки економічних та соціальних небезпек при більш сприятливій економічній ситуації

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Данному питанню присвячено багато наукових праць вітчизняних та зарубіжних учених. В Україні дослідження окремих аспектів концепцій сталого розвитку проводили такі науковці, як Б. Данилишин, В. Волошин, С. Дорогунцов, М. Згуровський, В. Шевчук та інші. Проте комплексні дослідження у цій галузі є недостатньо дослідженими.

Метою статті є розгляд теоретичних сторін індексів сталого розвитку, проводження порівняльної характеристики сталого розвитку промислових регіонів України.

Виклад основного матеріалу. Стійкий розвиток будь-якого об'єкта – здатність продовжувати сталe функціонування і розвиток, спроможність протистояти несприятливим чинникам зовнішнього і внутрішнього середовища, вчасно виявляти і використовувати сприятливі чинники, за умови, що розвиток цього об'єкта не заважатиме іншим об'єктам функціонувати і розвиватися таким же чином. З більш глобальної точки зору стійкий розвиток суспільства – гармонія між всіма об'єктами, враховуючи всі аспекти їх функціонування і можливий розвиток. Перехід до сталого розвитку на глобальному рівні можливий лише за умов охорони навколишнього середовища, ліквідації та недопущення міжнаціональних, збройних, інших міжрегіональних конфліктів, ліквідації бідності, забезпечення прав і свобод людини тощо, зацікавленого виконання на національному, регіональному та місцевому рівнях всіх основних вимог цього розвитку, отже це є дуже важкий процес, але можливий.

Перехід до сталого розвитку, необхідність якого вже усвідомили країни світу, є дуже важливим і для нашої держави.

Метою переходу України до сталого розвитку є забезпечення високої якості життя нинішнього і майбутніх поколінь шляхом збалансованого соціально-економічного і екологічного розвитку, відтворення навколишнього природного середовища, раціонального використання природно-ресурсного потенціалу країни, забезпечення охорони здоров'я людини, її екологічної та соціальної захищеності.

Особливістю України як країни, що розвивається, є наявність високоосвіченого людського потенціалу. Зважаючи на це, а також враховуючи географічне розташування території, клімат, якість ґрунтів, обсяги і різноманітність корисних копалин та інші природні чинники, слід відзначити, що Україна має достатньо сприятливі умови для втілення засад сталого розвитку [1].

Перехід до сталого розвитку України можливий лише в разі забезпечення сталого розвитку її регіонів. Це передбачає формування ефективної просторової структури економіки країни, розроблення, прийняття та реалізацію стратегії соціально-економічного розвитку регіонів, які б враховували специфіку проблем і місцеві особливості території, а також загальнодержавні пріоритети.

© Ільченко В.М., Мацак М.М., Янчара А.М., 2014

Серед регіонів України найгостріша потреба у формуванні та досягненні цілей сталого розвитку простежується саме у промислових територіальних утвореннях. Тут найбільш гостро відчуваються негативні наслідки економічних та соціальних небезпек при більш сприятливій економічній ситуації. Згідно з розподілом областей України за індексом сталого розвитку промислові регіони опинились у групі з низьким (Донецька, Дніпропетровська та Запорізька області) та дуже низьким (Луганська) рівнем. За індексом людського розвитку Луганська та Донецька області вже більше десяти років посідають останні (26 та 27) місця серед регіонів України через несприятливий екологічний, демографічний стан, соціальне середовище тощо.

Промислові регіони відіграють особливу роль у соціально-економічній системі України. У цих регіонах, які займають майже п'яту частину країни, виробляється третина валового регіонального продукту, на їх частку припадає понад 41% робітників промисловості та більше 40% експорту товарів і послуг [2].

У рейтингу компонентів якості життя за економічним виміром, Донецька та Дніпропетровська області займають одні з перших місць серед усіх областей України (відповідно 2 і 3 позиція). Це обумовлюється тим, що практично всі категорії політики входять в першу п'ятірку, тобто це високі показники зовнішньоекономічної діяльності, ринку праці, підприємницької та інноваційно-інвестиційної діяльності.

Щодо загроз економічного характеру, то тільки в Дніпропетровській і Запорізькій області критичного значення набуває «технологічна відсталість», яка зумовлюється значним ступенем зносу основних фондів. Відносно ж інших промислових регіонів (Луганська та Донецька області), то загрози економічного характеру не виходять за межі норми.

Мінімальними значеннями таких економічних загроз, як «рівень безробіття» та «зниження добробуту населення» відзначаються Дніпропетровська, Донецька та Луганська області.

Інтегральний показник екологічної небезпеки та соціальної напруженості в промислових регіональних утвореннях найвищий серед усіх областей України.

Щодо Дніпропетровської, Запорізької та Донецької областей, то за індексом екологічного виміру вони належать до областей з екологічною сталістю нижче середньої. Це обумовлено низькими позиціями областей за категоріями політики екологічного виміру. Луганська область характеризується екологічною сталістю вище середньої, займаючи п'яте місце у рейтингу за індексом екологічного виміру, що зумовлено високими значеннями категорій політики небезпек та екологічного керування.

Кожна з даних областей має ряд своїх найсуттєвіших екологічних проблем, які є екологічним навантаженням на навколишнє природне середовище. Головними екологічними проблемами промислових регіонів є: висока забрудненість атмосферного повітря, значна щільність накопичення відходів, великі обсяги викидів хімічних речовин та парникових газів, розораність сільськогосподарських угідь, невелика частка природно-заповідного фонду, низька забезпеченість населених пунктів цілодобовим водопостачанням, висока частка деградованих земель.

Дніпропетровська та Донецька області є «лідерами» з критичних значень індикаторів загроз екологічного характеру, які відображають якість питної води, внесок у змінювання клімату, навантаження на атмосферне повітря і поверхневі води.

Однією з основних проблем даних областей є незадовільна якість питної води, третина проб якої не відповідає санітарно-гігієнічним нормативам за хімічними показниками, що зумовлено погіршенням санітарно-епідеміологічного стану як джерел, так і систем питного водопостачання.

Дніпропетровська та Донецька області входять в п'ятірку регіонів України з найбільшим питомим антропогенним навантаженням на атмосферне повітря і поверхневі водні об'єкти. Регіональний рівень забруднення міського повітря є відносно високим і серед усіх областей України дані області займають 6 і 4 місце відповідно. Також Дніпропетровська та Донецька області продукують великі обсяги викидів двоокису карбону по Україні та входять в трійку регіонів з найбільшим територіальним внеском у змінювання клімату. Комплексно рівень загроз екологічного характеру для даних регіонів є високим (Донецька область – 1 позиція, Дніпропетровська область – 2 позиція).

Що ж до інших промислових регіонів, то тут ситуація є більш задовільною. Головні екологічні проблеми в Запорізькій та Луганській області мають той же самий характер, що і інші промислові області України, проте тільки деякі з них досягають критичного стану. Запорізька область, на відміну від Луганської, характеризується прийнятною якістю питної води і антропогенними навантаженнями на атмосферне повітря та поверхневі водні об'єкти вище середнього. Проте варто зауважити, що область викидає 8% усіх обсягів двоокису карбону по Україні і займає 5 позицію за значенням показника загрози, який відображає погіршення якості атмосферного повітря, що обумовлено високими концентраціями хімічних речовин. Комплексно рівень загроз екологічного характеру для Запорізького регіону є вищим за середній по Україні(6 позиція).

Щодо Луганської області, то тут склалася дещо гірша екологічна ситуація в зв'язку близьким розташуванням Донбасу. Варто зазначити, що відносно високим для регіону є значення індикатору загрози забруднення довкілля(повітря і водні об'єкти), яке виводить область на 5 позицію за обсягами викидів забруднювальних речовин у рік. Кризовою також є ситуація з якістю питної води, яка за санітарно-хімічними показниками не відповідає діючим нормативам більш ніж на 40%, що обумовлено високим забрудненням джерел питного водопостачання.

Соціальна складова сталого розвитку орієнтована на людський потенціал, збереження стабільності суспільних і культурних систем, мінімізацію соціальних ризиків. Але на сьогоднішній день виникає ряд соціальних проблем, як не дозволяють досягти цих критеріїв. Головними проблемами, зокрема в промисловому регіоні, є соціальна нерівність, загроза зниження тривалості життя, злочинність, низькі показники відпочинку та культури людей, розповсюдження корупції та інші.

Порівнюючи промислові області України, можна сказати, що за соціально-інституційним виміром сталого розвитку вони займають одні з останніх позицій. Це говорить про те, що в даних областях виникає низка соціальних проблем. За категоріями політики всі промислові регіони демонструють значне розшарування, зокрема, за категоріями «Розвиток людського потенціалу», «Інституційний розвиток», та «Суспільство, засноване на знаннях», але така категорія як «Якість життя» у всіх областях займає одну з останніх місць. Найкращі позиції за категоріями політики займає Запорізька область.

Така низька оцінка якості життя детермінована складною кримінальною ситуацією в даних областях, що представлена в рейтингу кількістю виявлених організованих груп та злочинних організацій і загальною кількістю осіб, які потерпіли від злочинів. Зокрема критичні значення загрози злочинності виникають в усіх чотирьох областях. І, дійсно, значення цієї загрози досягає критичної позначки при порівнянні з усією країною в цілому(Дніпропетровська область – 25 місце, Запорізька область – передостаннє місце у рейтингу всіх областей України, Донецька область – 23 місце, Луганська область – 22 місце).

Також, у промислових областях виявляються критичними і інші загрози соціально-інституціонального характеру. Зокрема, загроза зниження тривалості життя у Донецькій та Дніпропетровській області набуває найбільшого значення, відповідно 24 і 22 позиція у загальному рейтингу областей України.

Промислові області мають досить невтішні значення загрози розповсюдження корупції та виникнення соціальної нерівності. Так, в Дніпропетровській області дуже гостро постає загроза соціальної нерівності: її значення набуває позначки 0,71(23 місце) при порівнянні в межах всієї країни. Що ж до значення загрози розповсюдження корупції, то критичним воно є в Донецькій області і дорівнює 0,79 (22 позиція в рейтингу серед усіх областей України) [3].

Низька позиція такої категорії як «Якість життя» також пов'язана з низькими показниками відпочинку, культури та освіти людей, зокрема малою кількістю закладів культури клубного типу й масових та універсальних бібліотек.

Одночасно з внутрішніми проблемами та перешкодами до формування умов сталого розвитку у промислових регіонах додаються зовнішні, які обумовлені впливом світових господарських тенденцій. Серед них найбільш значущими є: загострення конкуренції на світових ринках сировини; поглиблення дисбалансів на світових товарних та фінансових ринках; уповільнення інвестиційних процесів; повільне відновлення кредитування економіки.

Саме такими і є промислові регіони України, представлені Дніпропетровською, Донецькою, Запорізькою та Луганською областями. Таке їхнє становище обумовлює потребу визначення державних важелів впливу на зміну ситуації в регіонах України в екологічній, економічній та соціальній сферах та на формування засад сталого розвитку. Визначений у пріоритетних напрямах сталий розвиток регіону повинен мати місце у Державній стратегії регіонального розвитку та одночасно виявити потреби змін в економічній, соціальній та екологічній складових. Для більш прискореного та ефективного переходу України до сталого розвитку доцільне першочергове його запровадження у тих регіонах, де найбільші негативні наслідки зростання ризиків та небезпек, де досягнення сталого розвитку вплине на ці процеси в країні в цілому.

Одночасно має формуватися власна політика регіонів щодо орієнтації перспективних стратегій на засади сталого розвитку. Найкращим варіантом запровадження у регіонах сталого розвитку було б його виокремлення в самостійну стратегію розвитку, яка б одночасно забезпечила збалансованість у регіоні економічної, соціальної та екологічної політики, які в даний час формуються та реалізуються як окремі системи, а також як структурні складові регіональних стратегій та угод регіонального розвитку. Екологічна та економічна підсистеми в системі сталого розвитку мають більший ступінь розробленості, взаємодії та реалізації на регіональному рівні, ніж екологічна та соціальна. А взаємозв'язок, взаємообумовленість та гармонізація трьох сфер (економічної, екологічної та соціальної) не простежуються ні на регіональному, ні на державному рівні [2].

Висновки. Проаналізувавши індикатори сталого розвитку промислових регіонів України можна відзначити, що майже всі вони досягають критичних значень. Отже, потрібно вживати ряд заходів для подолання визначених загроз розвитку промислових регіонів, які призводять до закріплення та подальшої експлуатації нераціональних напрямів їх розвитку – сировинної спеціалізації, нераціонального та неефективного використання природно-ресурсної бази, соціально-економічного, виробничого, інвестиційного та науково-технологічного потенціалу промислових регіонів.

Перехід до сталого розвитку вимагає раціонального поєднання ефективного функціонування ринкової системи та державного регулювання економіки, шляхом координації дій у всіх сферах життя суспільства, переорієнтації суспільно-політичних відносин усіх інститутів держави.

Це можливо лише за умови забезпечення сталого розвитку усіх регіонів держави, що передбачає формування ефективної просторової структури економіки країни при додержанні балансу інтересів усіх регіонів, зменшення розриву у їхньому соціально-економічному розвитку.

Список літератури:

1. Проект Концепції переходу України до сталого розвитку, розроблений під керівництвом Ю.І. Самойленка та С.І. Курикіна, внесений на розгляд Верховної Ради України народними депутатами України Ю.І. Самойленком, В.Б. Хазаном. – 19.12.01, реєстр № 3234-1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://greenparty.ua/news/news_13880.html
2. Сталий розвиток промислового регіону: соціальні аспекти: С77 моногр. / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2012. – 534 с.
3. Статистична інформація Світового центру даних з геоінформатики та сталого розвитку [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://wdc.org.ua/uk/sustainable-development

Ильченко В.Н., Мацак М.Н., Янчар А.Н.
Днепропетровская государственная финансовая академия

АНАЛИЗ ОСНОВНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННЫХ РЕГИОНОВ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье рассмотрены теоретические стороны индексов устойчивого развития, определены условия перехода Украины к устойчивому развитию. Проведена сравнительная характеристика устойчивого развития промышленных регионов Украины. Определена необходимость и препятствия формирования условий устойчивого развития в промышленных регионах Украины.
Ключевые слова: устойчивое развитие, промышленные регионы, индикаторы устойчивого развития, социально-экономическое развитие, стратегия развития.

Ilchenko V.N., Matsak M.N., Yanchara A.N.
Dnipropetrovsk State Finance Academy

ANALYSIS OF KEY INDICATORS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL REGIONS OF UKRAINE

Summary
In the article the theoretical side of indices of sustainable development and conditions of Ukraine's transition to sustainable development are described. The comparative characteristics of the sustainable development of the industrial regions of Ukraine are performed. Necessity and obstacles creating conditions for sustainable development in the industrial regions of Ukraine are identified.
Keywords: sustainable development, industrial areas, indicators of sustainable development, socio-economic development, strategy of development.

УДК 330.342+332.2

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО РИНКУ ОЗБРОЄНЬ НА ТЛІ ЗАГОСТРЕННЯ ГЕОПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

Кам'янецька О.В.
Київський національний торговельно-економічний університет

У статті аналізуються сучасний стан розвитку ринку озброєнь світу. Досліджуються тенденції в його зміні як результат загострення геополітичних конфліктів та багатополяризації світу. Визначається місце України на ринку озброєнь та вплив військового конфлікту на його подальший розвиток.
Ключові слова: ринок озброєнь, багатополярність, військовий потенціал, геополітичний конфлікт, експортер, імпортер.

Постановка проблеми. Зміна геополітичної ситуації в світі у бік багатополярності, поява нових центрів сили, кожний з яких має власні економічні, політичні та інші інтереси, призводить до зростання напруження у відносинах між країнами, загострення військових конфліктів та появі нових. При цьому вплив міжнародних організацій, не зважаючи на їх авторитетність та тривале існування, стає все менш ефективним, про що свідчить поява все нових конфліктів та напруження у взаємовідносинах між провідними країнами світу. Все це сприяє формуванню нових тенденцій на світовому ринку озброєнь.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам розвитку світового ринку озброєнь та міжнародної військово-економічної співпраці України присвячені праці таких вчених, як В. Бегма, Л. Безчасний, О. Бодрук, В. Борохвостов, В. Будкін, О. Власюк, А. Гальчинський, О. Гергель, М.Єрмошенко, А.Зленко, В.Кириленко, А.Лук'янов, А. Шевцов, В. Мунтіян, В. Новицький, Г. Перепелиця, С. Пирожков, І. Семеніхін, М. Сунгуровський, В. Юрчук та інші. Однак, з огляду на постійну зміну у геополітичній ситуації в світі та виникненні все нових військових конфліктів, дослідження тенденцій розвитку світового ринку озброєнь та визначення місця України на ньому є актуальним та нагальним.

Мета статті. Головною метою статті є: аналіз ринку озброєнь світу та тенденції в його зміні як результат загострення геополітичних конфліктів та багатополяризації світу; визначення місця України на ринку озброєнь та вплив військового конфлікту на його подальший розвиток.

Виклад основного матеріалу. За даними досліджень міжнародної організації «Стокгольмський інститут дослідження проблем миру» (SIPRI) у 2013 році витрати на озброєння у світі склали 1,75 трлн. дол. США [6]. Слід зазначити, що в розвинених країнах витрати на озброєння постійно зменшуються, в той час як у більшості країн, що розвиваються, вони збільшуються, що і дає загальне світове зростання. На кінець 2013 р. лідерами в отриманні в отриманні озброєнь серед регіонів були Азія і Океанія (47% світового імпорту) та Близький Схід (19%). Імпорт озброєнь європейськими країнами зменшився на 25% та склав 21% [1].

© Кам'янецька О.В., 2014

Таблиця 1

Розподіл світового ринку озброєнь за експортерами та імпортерами (2004-2008 рр., 2009-2013 рр.) [7]

Країни	Частка ринку у 2004-2008 рр.,%	Частка ринку у 2009-2013 рр.,%	Основні покупці
США	30	29	Австралія, Південна Корея, ОАЕ
Росія	24	27	Індія, Китай, Алжир
Німеччина	10	7	США, Греція, Ізраїль
Китай	2	6	Пакистан, Бангладеш, М'янма
Франція	9	5	Китай, Марокко, Сінгапур
Великобританія	4	4	Саудівська Аравія, США, Індія
Іспанія	2	3	Норвегія, Австралія, Венесуела
Україна	2	3	Китай, Пакистан, Росія
Італія	2	3	Індія, ОАЕ, США
Ізраїль	2	2	Індія, Туреччина, Колумбія

Статистичні дані підтверджують, що країни, які розвиваються останніми роками постійно нарощують свій військовий потенціал (табл. 1) [7].

Є країни, які паралельно акцентують увагу і на імпорті і на експорті зброї (США, Південна Корея), що пояснюється розвитком міжнародної кооперації при виробництві цієї продукції.

Особливо зростання експорту зброї за останнє десятиріччя помітне у Китаї, Україні, Іспанії та Ізраїлі.

Таблиця 2

Найбільші світові експортери зброї, млн. дол. США (ціни 1990-го року) [7]

	Країна	2001р.	2005р.	2010 р.	2012 р.
1	США	5908	6700	8641	8760
2	Росія	5896	5134	6039	8003
3	Китай	499	303	1423	1783
4	Україна	700	290	201	1344
5	Німеччина	850	2080	2340	1206
6	Франція	1297	1724	1834	1139
7	Великобританія	1368	1039	1054	863
8	Італія	880	538	806	847
9	Іспанія	7	108	513	720
10	Ізраїль	203	583	503	533

Серед імпортерів, найбільші обсяги представлені переважно країнами, що розвиваються (табл. 3).

Таблиця 3

Найбільші світові імпортери зброї, млн. дол. США (ціни 1990-го року) [7]

	Країна	2001р.	2005р.	2010 р.	2012 р.
1	Індія	911	1036	1810	3337
2	Австралія	364	470	380	1677
3	Південна Корея	1262	686	1821	1131
4	Сінгапур	622	543	1123	1078
5	США	301	501	808	893
6	Алжир	418	156	1518	791
7	Саудівська Аравія	158	332	939	2580
8	Греція	710	389	563	703
9	Китай	2015	3511	1481	559
10	ОАЕ	243	2198	748	493

Найбільші імпортери (Індія, Саудівська Аравія) постійно нарощують закупівлю озброєнь, в той час як інші (наприклад, Китай) навпаки – зменшують, інтенсивно розвиваючи цю галузь у себе.

На Близькому Сході найбільше витрачають на зброю Ірак та Саудів ська Аравія, у 2013 році сума склала 150 млрд. дол. США, що на 4% більше ніж у 2012 році.

Саудівська Аравія вже випереджає Великобританію, Японію та Францію та практично займає 4 місце серед держав з найбільшими витратами на військові потреби (у 2013 р. вона збільшила свій військовий бюджет на 14% (67 млрд. дол. США)) та відноситься до переліку країн, що подвоїли витрати на озброєння з 2004 року (наряду із Китаєм та Росією) основною причиною чого є запобігання розгортання сценарію «арабської весни» в країні та погіршення відносин із Іраном.

З тих же міркувань Бахрейн також збільшив витрати бюджету на озброєння на 26%. Однак найбільше збільшення (до 27%) мало місце в Іраку, постійним партнером якого є США.

Китай, як і на інших ринках, стрімко виходить вперед та постійно збільшує бюджетні витрати на озброєння (у 2013 році – 7,4%). Окрім цього, постійно збільшується частка Китаю у світовому експорті. За даними експертів, у період з 2009 по 2013 вона зросла з 2 до 6%, а обсяг поставок техніки та озброєння зріс на 212%. Постійно збільшується і коло країн-покупців, проте, це все ще переважно країни, що розвиваються. Однак вдосконалення технологій та виробництво, а також нижча ціна все більше приваблюють нові країни.

Китай поступово витісняє Росію з таких її основних ринків, як Алжир, Венесуела, Єгипет, Судан, паралельно зменшуючи імпорт з Росії, причиною чого стала можливість вже самостійно виробляти зброю, аналогічну російській [2].

Однак, все ж таки більшість ринків все ще закрита для Китаю: деякі з політичних причин (Індія, Південна Корея, Японія, Австралія), інші (розвинуті країни) через все ще існуючі суттєві недоліки та недоробки в китайській продукції.

В Західній Європі національні оборонні бюджети після закінчення холодної війни суттєво скоротились – з 3,5% ВНП у 1980-ті рр. до 1,75% ВНП на сьогодні. Також, із початком фінансової кризи у 2008 році 18 з 31 держави ЄС та НАТО знизили рівень військових витрат більш ніж на 10% в абсолютному значенні.

Зниження оборонних витрат в Європі паралельно вплинуло й на інвестиції в дослідження та технології. США інвестує в НДДКР 35% військового бюджету, в той час як в Європі цей показник складає біля 20%, з яких 85% витрачається всередині країни. Європейські країни намагаються розвивати національні оборонні галузі, в результаті чого виробники з інших країн мають обмежений доступ до внутрішніх ринків. На сьогодні в ЄС існує біля 89 військових програм, однак через закритість інформації багато з них дублюються.

Безперечним лідером на світовому ринку озброєнь залишається США, не зважаючи на певне зменшення їх частки ринку за останні 5 років. У 2013 році бюджетна стаття скоротилась на 7,8% як наслідок закінчення війни в Іраку, поступовому виведенню військ з Афганістану та скорочення бюджетних витрат, прийнятих Конгресом у 2011 році. В країнах Західної та Східної Європи режим економії нарощує тенденції. Головним трендом у військовій промисловості США на сьогодні є консолідація галузі та зниження витрат у виробництві озброєння. Система субсидіювання дуже жорстка та доступна лише тим компаніям, які в змозі знизити витрати в результаті злиттів [3].

В Африці також у 2013 році збільшились витрати на 8,3%, досягнувши 44,9 млрд. дол. США. Серед африканських країн Алжир має найбільші витрати, які складають 10 млрд. дол. США. Це зростання на 8,8% порівняно із 2012 роком та 176% порівняно із 2004 року. Ангола в свою чергу також збільшила військову статтю бюджету на 36% та стала країною із найбільшими витратами на озброєння у Чорній Африці та другою на континенті.

Росія, яка на сьогодні все більше позиціонує та заявляє про себе, як нового глобального лідера, постійно нарощує свою військову потужність. Обсяги виробництва в оборонній промисловості складають біля 20 млрд. дол. США, з яких 65% – це державне замовлення, а 35% – експорт. Якщо у 2002 р. обсяг державного оборонного замовлення складав 62 млрд. рублів, то у 2007 році цей показник зріс майже у 5 разів та досяг 300 млрд. рублів, у 2009 році – до 1,2 трлн. рублів, у 2012 році – 1,769 трлн. рублів, у 2013 році – 2,236 трлн., та у 2014-му ця сума сягатиме 2,625 трлн. рублів [8].У 2012 році витрати на озброєння збільшились на 16% та досягли 4,4% ВНП. Згідно до Державного плану озброєнь частка витрат на оборону до 2015 року повинна зрости до 4,8% ВНП, загальний обсяг витрат досягнути 20 трлн. рублів (біля 700 млрд. дол. США). Кількість зайнятих у цій галузі складає біля 4 млн. чоловік. На сьогодні стратегічному розвитку галузі перш за все сприяє розвиток системи внутрішніх поставок та державного замовлення.

Очевидним є пріоритетність розвитку цієї галузі для Росії, результатом чого є втягування сусідніх держав у військові конфлікти.

Україна, в свою чергу, витрачає у 29 разів менше на озброєння ніж Росія.

Ринок озброєнь чи не єдиний, на якому Україна поки що займає лідируючі позиції у світі. В країні все ще є ресурси та потенціал виробляти конкурентоздатну та безаналогову у світі продукцію. Однак, не зважаючи на невелике збільшення частики світового ринку озброєнь, Україна має серйозні структурні проблеми для подальшого розвитку цього сегменту. А саме: постійна нестача коштів на НДДКР, старіння кадрів, нестача молодої кваліфікованої робочої сили, бюрократія, корупція та інше [4,5]. Із розгортанням військового конфлікту на території України, можна передбачити переоцінку уряду до військового потенціалу та міцності країни та покращення ситуації у військовій промисловості.

На сьогодні в розвинених країнах головною проблемою дотримання конкурентоспроможності оборонної промисловості є наявність висококваліфікованої робочої сили, причиною чого є загальне старіння населення, довгим та складним навчанням та системою дострокового виходу на пенсію фахівців цієї галузі.

Висновки та пропозиції. Ринок озброєнь є віддзеркаленням геополітичної ситуації в світі, прихованих тенденцій та намірів урядів держав, з чим безпосередньо сьогодні стикнулась Україна, маючи на своїй території військовий конфлікт. Причиною цього є історичне перехрестя України на сфері інтересів Заходу та Сходу, постійний тиск та намагання тримати територію під економічним та політичним впливом, як стратегічний об'єкт з потужним економічним, ресурсним, демографічним та військовим потенціалом. Тому, на сьогодні для України вкрай важливим є формування міцних політичних позицій на світовій арені, одним з інструментів якого є зміцнення військового потенціалу та міцності. Проблематика розвитку військового потенціалу України, напрямки розвитку військової промисловості та стратегічних орієнтирів потребує подальшого аналізу та глибинного наукового дослідження.

Список літератури:

1. Геополітичний аналіз балансу сил і змін у ньому на фоні російсько-українського конфлікту. М. Сунгуровський // http://razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=1121
2. Китай увійшов в топ-5 світових експортерів зброї // http://news.finance.ua/ua/~/1/0/all/2013/03/18/298596
3. США зайняли три чверті світового ринку озброєнь // http://wartime.org.ua/3151-ssha-zaynyali-tri-chvert-svtovogo-rinku-ozbroyen.html
4. Україна – один із лідерів з продажу зброї – дослідження // http://www.radiosvoboda.org/content/article/24939935.html
5. Україна на 12 місці в світовому рейтингу експортерів зброї // http://www.nbr.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=191:-12-&catid=15:novini&Itemid=39
6. Украина тратит на армию в 29 раз меньше России // http://censor.net.ua/n197699
7. Simon T. Wezeman and Pieter D. Wezeman Trends in international arms transfers, 2013.- SIPRI fact sheet, march, 2014 // http://books.sipri.org/files/FS/SIPRIFS1403.pdf
8. Vasiliev Dmitri «Russian arms trade in 2009: figures, trends and projections». Moscow Defense Brief (Centre for Analysis of Strategies and Technologies) – № 1, – 2010.

Каменецкая О.В.
Киевский национальный торгово-экономический университет

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ МИРОВОГО РЫНКА ВООРУЖЕНИЙ НА ФОНЕ ОБОСТРЕНИЯ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ КОНФЛИКТОВ

Аннотация
В статье анализируется современное состояние развития мирового рынка вооружений. Исследуются тенденции в его изменении как результат обострения геополитических конфликтов и многополяризации мира. Определяется место Украины на современном рынке вооружений та влияние военного конфликта на его дальнейшее развитие.

Ключевые слова: рынок вооружений, многополярность, военный потенциал, геополитический конфликт, экспортер, импортер.

Kamianetska O.V.
Kyiv National University of Trade and Economics

GLOBAL MARKET TRENDS WEAPONS AMID GEOPOLITICAL CONFLICT EXACERBATION

Summary
The article analyzes the current state of the global arms market. Investigates trends in its change as a result of worsening geopolitical conflicts and multipolar world. The place of Ukraine on the market today is the impact of the arms of the military conflict on its further development.
Keywords: arms market, multipolarity, military capabilities, geopolitical conflict, exporter, importer.

УДК 657.243

СТАНДАРТИЗАЦІЯ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ ВІДПОВІДНО ДО МІЖНАРОДНОЇ ПРАКТИКИ ОБЛІКОВОГО ПРОЦЕСУ

Кац М.В., Швець В.Г.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті висвітлено загальноприйняту міжнародну практику документального оформлення операцій купівлі-продажу товарно-виробничих запасів, здійснено її порівняння з досвідом проведення таких операцій в вітчизняному обліку та запропоновано можливі варіанти його удосконалення і спрощення на основі стандартизації та гармонізації відповідно до світових стандартів.
Ключові слова: облік, документування, стандартизація, замовлення постачальнику, видаткова накладна, податкова накладна.

Постановка проблеми. Стандартизація бухгалтерського обліку на вітчизняних підприємствах відповідно до міжнародної практики і досвіду є необхідною умовою подальшого розвитку нефінансових підприємств і організацій на шляху інтеграції у світову спільноту. Це дозволить значно спростити сам процес відображення господарських операцій, зменшити, головним чином, документальне навантаження, а також розширити масштаби діяльності.

Ці зміни будуть корисними, перш за все, з практичної точки зору ведення бухгалтерського обліку. Ініціатори законопроектів про затвердження все нових і нових форм і кількості документів, реєстрів тощо, за допомогою яких відображаються господарські операції підприємств, замислюються лише над тим, яким чином можна посилити контроль за діяльністю юридичних осіб, і зовсім не думають про те, яким тягарем для організації є збір, ведення, зберігання і моніторинг усієї необхідної документації. На підприємствах з більш-менш великими обсягами діяльності суто документальною роботою займаються цілі відділи, в обов'язки яких входить виключно отримання, перевірка і підготовка до зберігання розхідних документів, якими оформлюються операції купівлі-продажу продукції, товарів та надання послуг. Також велика кількість первинної документації призводить до невчасного її отримання, помилок в датах документів, їх нумерації, розбіжностей через різні способи заокруглення в видатковій і податковій накладних, наприклад, витрат часу на виправлення та доставку правильного варіанту, а найголовніше – штрафних санкцій з боку органів державної податкової служби України за будь-яке з цих порушень.

Мета статті – дослідити міжнародну практику документального оформлення операцій купівлі-продажу товарно-виробничих запасів, здійснити її порівняння з досвідом проведення таких операцій в вітчизняному обліку та запропонувати можливі варіанти його удосконалення і спрощення на основі стандартизації та гармонізації відповідно до світових стандартів.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**:

- висвітлити основні види бухгалтерських документів, якими оформляються операції купівлі-продажу товарів у світовій практиці;
- дослідити доцільність використання міжнародного досвіду в частині документального оформлення придбання або продажу запасів.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо закордонний досвід документального оформлення господарських операцій із придбання товарно-виробничих запасів, головним чином, звертаючи увагу на кількість необхідних для цього первинних документів, та порівняємо його з вітчизняним. Міжнародна практика пропонує застосовувати 3 види основних документів для оформлення господарських операцій надходження/продажу запасів: замовлення постачальнику (*Purchase order*), накладну (*Invoice*), податкову накладну (*VAT invoice*), якщо підприємство зареєстровано, як платник податку на додану вартість [5].

Замовлення постачальнику (*Purchase order*) – офіційна пропозиція, бажання покупця придбати певну кількість/об'єм товару за погодженою ціною. Момент прийняття замовлення продавцем є моментом початку існування/укладення контракту між постачальником продукції та її покупцем, до цього моменту договору не існує. Таке замовлення не оформлюється на паперових носіях, а відправлятися в електронному вигляді через мережу Інтернет [4]. В Україні поширена трошки інша практика оформлення замовлення постачальнику: це відбувається, як правило, в усній формі по телефону

© Кац М.В., Швець В.Г., 2014

або в письмовій через електронну пошту з подальшою необхідністю укладання договору, в якому зазначаються: кількість, вартість, терміни поставки товару тощо. Такі розбіжності пов'язані, в першу чергу, з тим, що вітчизняна електронна торгівля ще не отримала такого поширення та розвитку, як за кордоном, і далеко не всі виробничі підприємства мають повноцінні офіційні сайти в мережі Інтернет, на яких би була повністю представлена їх продукція з можливістю оформляти замовлення на її придбання. Отже, міжнародний *Purchase order* може реально замінити два українські документи: замовлення постачальнику і контракт.

Накладна (*Invoice*), що виписується продавцем продукції її покупцю, крім основного свого призначення (відображення найменування товару, його кількості і ціни), поєднує в собі ще рахунок-фактуру (вказується період бажаної оплати за товар) [2]. Таким чином, два вітчизняні документи (видаткова накладна і рахунок-фактура) можна замінити одним. Крім того, важливим нюансом є те, що накладні в міжнародній практиці не обов'язково завіряти підписами та мокрими печатками підприємств, а це, в свою чергу, дозволяє відправляти їх в електронному вигляді, як повноцінні документи, що можна відображати в обліку, та які мають юридичну силу. Адже, відомо, що процес підписання видаткових накладних з обох сторін в українській практиці займає багато часу, особливо, якщо контрагенти територіально знаходяться в різних регіонах і частинах країни, і не рідко документи губляться під час доставки/передачі їх поштою, що не дозволяє вчасно відображати їх в обліку. Щоб вирішити цю проблему, вітчизняні бухгалтери роблять проведення в базах ведення бухгалтерського обліку на підставі сканкопій документів, які їм відправляють постачальники. Але і це не є рішенням проблеми, оскільки дуже поширеними є випадки, коли оригінали документів при отриманні відрізняються від сканкопій, які надсилались раніше, в частині вартості, кількості, дат, нумерації тощо, і їх виправлення, а також час на отримання нових може затягуватися на тривалий термін. Тому поширеною практикою діяльності вітчизняних підприємств є отримання документів із затримкою в 2-3 місяці від дати події.

15 квітня 2014 року Верховна Рада України прийняла законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення порядку відкриття бізнесу». Як закон, він набирає чинності через шість місяців з дня його опублікування, тобто восени 2014 року ми вже зможемо оцінити всі його нововведення, а саме з 6 листопада 2014 р. Одними з найважливіших – є відміна обов'язковості печаток [9].

Колись імперативна норма «повинен» тепер буде звучати так: «Суб'єкт господарювання може мати печатки». Тобто, чи мати печатку кожне підприємство буде визначати на власний розсуд.

Печатки виключені тепер з обов'язкових атрибутів багатьох документів: договорів, реєстраційних документів (протоколи загальних зборів, реєстри присутніх), довіреностей виданих від імені юридичних осіб, звітів про оцінку майна. Норми законів, які містили фрази «засвідчені підписом уповноваженої особи» тепер не містять слів «та скріплені печаткою». Фактично така відміна надає офіційного статусу документам за наявності лише підпису уповноваженої особи [8].

Варто зазначити, що Кіпр має позитивний досвід стосовно права застосування печаток. Зокрема, законодавством Кіпру, що регулює діяльність компаній, передбачено наявність так званої «корпоративної печатки», підпис будь-якої уповноваженої компанією особи прирівняний за юридичною силою до відтиску печатки. Проте, навіть не зважаючи на наявність такої печатки, письмові угоди, які раніше необхідно було підписувати під корпоративною печаткою компанії, можна підписувати і без такого відтиску. Втім, обов'язковість використання печатки може бути встановлено статутом компанії, який, зазвичай, окрім наявності такої печатки, встановлює необхідність підпису двох або більше осіб (наприклад, двох директорів або директора і секретаря). Таким чином, компанія самостійно приймає рішення щодо необхідності використання печатки при веденні господарської діяльності.

Так само знаковим є досвід США. У більшості штатів обов'язковість наявності печатки не закріплена на законодавчому рівні. Наявність печатки, насамперед, створює презумпцію належного підписання документа корпорацією. Тим не менше, це не виключає у подальшому можливість доведення у судовому порядку того, що така печатка була використана особою, яка не мала на те повноважень. За відсутності печатки такої презумпції немає, отже сторони у судовому порядку муситимуть доводити повноваження підписанта на загальних підставах. Стосовно кількості підписів, то законодавчо не встановлено щодо цього спеціальних правил. У деяких штатах законом передбачено, що наявність більшої кількості підписів лиш підвищує юридичну силу документа. Так, корпоративне законодавство Каліфорнії встановлює, що в разі підписання документа головою ради директорів, президентом, або віце-президентом, а, крім того, секретарем або фінансовим директором, корпорація не може заперечувати угоду, посилаючись на відсутність у зазначених осіб компетенції [10].

На наш погляд, юридичні особи не відмовлятимуться одразу від використання печатки, оскільки це є сталою практикою у вітчизняних господарських відносинах. На сьогодні державою не передбачено механізмів засвідчення справжності підпису на угодах, окрім печаток, а тому прийняття даних змін може призвести до збільшення кількості позовів про визнання документів недійсними, звернень до відповідних експертних установ для встановлення дійсності підписів.

Так чи інакше, підприємцю необхідно буде на свій страх і ризик приймати рішення щодо використання або невикористання печаток при здійсненні господарської діяльності або ж приймати рішення щодо нотаріального посвідчення документів, що, у свою чергу, призведе до додаткових витрат.

Податкова накладна (*VAT invoice*) в міжнародній практиці мало чим відрізняється від вітчизняної. Виконує таке ж призначення та виписується на тих же підставах, як і в Україні. Єдиною значною відмінністю є те, що її не треба, як і інвойс, завіряти підписом уповноваженої особи та печаткою підприємства, що робить можливим передачу її контрагенту через мережу Інтернет [7]. Це дозволяє дуже оперативно відображати документ в обліку. Таке спрощення значно б полегшило роботу облікового персоналу по відображенню і проведенню податкових накладних в обліку. Як вже зазначалось раніше, оригінал документу може дуже довго надходити до бухгалтерії контрагента, тому часто деякі податкові накладні відображаються в обліку наступним місяцем за місяцем їх фактичного створення. Це, в свою чергу, призводить до збільшення податкового зобов'язання з податку на додану вартість підприємства, яке б можна було зменшити на суму податкового кредиту, якщо б оригінал податкової накладної вчасно надійшов до бухгалтерії. Також виникає багато проблем з виправленням певних даних у самій формі податко-

вої накладної. Державна податкова служба України надзвичайно прискіпливо перевіряє всю інформацію, зазначену у документі. Поширеними є випадки, коли у підприємства знімали право на податковий кредит у разі неправильного написання назви компанії у податковій накладній, при чому маються на увазі не граматичні помилки, а скорочення назви форми господарювання (з «Товариство з обмеженою відповідальністю» на «ТОВ»), також розмір літер (якщо в установчих документах назва компанії пишеться великими літерами, то і у податковій накладній вся назва має бути прописана великими літерами). Якщо постачальник випадково виписав податкову накладну з певними помилками, то їх виправлення і доставка правильного варіанту займе багато часу. Чомусь відправлення податкових накладних в електронному вигляді з електронними підписами підприємства і відповідальної особи зовсім не набули поширення в Україні. Одиниці юридичних осіб передають своїм контрагентам податкові накладні в такий спосіб, абсолютна ж більшість – все ще видає їх на паперових носіях, хоча ця норма в українському законодавстві вже скасована..

Таким чином, існує реальний механізм спрощення документального оформлення операцій купівлі-продажу товарно-виробничих запасів, головним чином, шляхом скорочення кількості таких документів.

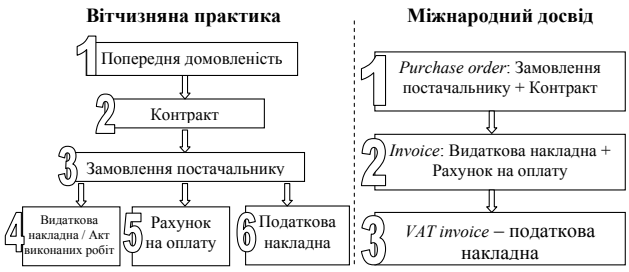

Рис. Документальне оформлення процесу купівлі-продажу товарно-виробничих запасів: вітчизняний та міжнародний досвід

Таке нововведення дозволить не тільки спростити обліковий процес на українських підприємствах, а також сприятиме відкриттю ними представництв закордоном, або ж іноземні компанії створюватимуть структурні підрозділи в Україні. А однакові схеми документального оформлення операцій купівлі-продажу сприятимуть зведенню даних діяльності до єдиної бази, що об'єднує кілька підприємств в різних країнах світу.

Висновки. Стандартизація документального оформлення операцій купівлі-продажу товарів відповідно до міжнародної практики є не лише необхідною умовою подальшого розвитку нефінансових підприємств і організацій на шляху інтеграції у світову спільноту, але і значним спрощенням з точки зору практики відображення і проведення таких операцій в обліку. Перш за все, це зменшить документальний тягар, який зараз є проблемою абсолютно всіх діючих великих і середніх підприємств в частині збору, ведення, зберігання і моніторингу усієї необхідної документації, а також сприятиме розвитку електронної торгівлі, що також дозволить значно економити час і ресурси підприємців. Додатково це призведе до вдосконалення бухгалтерського обліку на основі використання сучасних інформаційних технологій, які є реальним механізмом спрощення та економії часу на проведення абсолютно всіх господарських операцій підприємства.

Також хотілось би зазначити, що зараз вже доволі поширеною є практика складання фінансової звітності і ведення бухгалтерського обліку за міжнародними стандартами. Але переймаючи основні норми, вимоги та правила, нововведення чомусь майже не стосуються змін у документальному оформленні господарських операцій. Українське законодавство досі пропонує величезну кількість первинних документів, на основі яких вимагається відображати факти господарської діяльності в обліку. Однозначно, позитивними б зрушеннями стали певні спрощення і покращення в цьому напрямку.

Список літератури:

1. Dobler, Donald W; Burt, David N (1996). Purchasing and Supply Management, Text and Cases (Sixth Edition ed.). Singapore: McGraw-Hill. – p. 70.
2. Invoice [Електронний ресурс] // Wikipedia: [сайт]. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Invoice
3. Overview of Accounting Process for Purchase Orders [Електронний ресурс] // University of Toronto: [сайт]. – Режим доступу: http://www.finance.utoronto.ca/services/finmgmtpo/process.htm
4. Purchase order [Електронний ресурс] // Wikipedia: [сайт]. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Purchase_order
5. Purchasing Documents and Procedure [Електронний ресурс] // Leoisaac: [сайт]. – Режим доступу: http://www.leoisaac.com/fin/exercise18.htm
6. Recording purchases [Електронний ресурс] // CliffsNote: [сайт]. – Режим доступу: http://www.cliffsnotes.com/more-subjects/accounting/accounting-principles-i/accounting-for-a-merchandising-company/recording-purchases
7. VAT invoices: what they must show [Електронний ресурс] // HM Revenue&Customs: [сайт]. – Режим доступу: http://www.hmrc.gov.uk/vat/managing/charging/vat-invoices.htm#1
8. Відміна печаток [Електронний ресурс] // AlterSign — надійний захист інформації: [сайт]. – Режим доступу: http://altersign.com.ua/pro-kompaniju/novyny/50-vidmina-pechatok
9. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення порядку відкриття бізнесу» № 1206-VII від 15 квітня 2014 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України [сайт]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1206-18
10. Наявність печаток – право, а не обов'язок [Електронний ресурс] // Spektor law firm: [сайт]. – Режим доступу: http://spektor.ua/uk/article/nalitchie-petchatey-v-pravo-a-ne-obyazannosty

Кац М.В., Швец В.Г.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

СТАНДАРТИЗАЦИЯ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА НА ПРЕДПРИЯТИЯХ УКРАИНЫ В СООТВЕТСТВИЕ С МЕЖДУНАРОДНОЙ ПРАКТИКОЙ УЧЕТНОГО ПРОЦЕССА

Аннотация
В статье раскрыто общепринятую международную практику документального оформления операций покупки-продажи товарно-производственных запасов, проведено сравнение с опытом проведения таких операций в национальном учете и предложено возможные варианты его усовершенствования на основе стандартизации и гармонизации в соответствие с международными стандартами.
Ключевые слова: учет, документирование, стандартизация, заказ поставщику, расходная накладная, налоговая накладная.

Kats M.V., Shvets V.G.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

ACCOUNTING STANDARDIZATION BASED ON INTERNATIONAL PRACTICE FOR THE UKRAINIAN ENTERPRISES

Summary
Standardization of the national enterprises' accounting in compliance with international standards is an essential condition for further development of nonfinancial institutions in their integration into the global economic community. The accounting upgrade is expected to be very effective primarily from the perspective of accounting practice. Out-of-Ukraine based international companies commonly use twice less primary accounting documents for buy-sell transactions and their recording. This practice should be applied to the Ukrainian business to bring the accounting of national companies in compliance with their foreign subsidiaries. Likewise it is to simplify accounting for international companies that have subsidiaries in Ukraine.
Keywords: accounting, bookkeeping, standardization, purchase order, invoice, VAT invoice.

УДК 339.5.012:332.1

РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Ключник А.В., Каплунова О.В., Плеханова А.В.
Миколаївський національний аграрний університет

У статті досліджено сутність та вплив регулювання зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) на регіональному рівні. Розглянуто види регулювання ЗЕД та функції органів регулювання ЗЕД на регіональному рівні. Обґрунтовано значення та необхідність здійснення регулювання ЗЕД з метою стимулювання прогресивних структурних змін в економіці країни.
Ключові слова: регулювання зовнішньоекономічної діяльності, державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності, недержавне регулювання зовнішньоекономічної діяльності, органи регулювання зовнішньоекономічної діяльності, регіональний рівень.

Постановка проблеми. В сучасних умовах економічної нестабільності та постійного пошуку суб'єктів ЗЕД своєї ніші на зовнішніх ринках, важливо необхідним фактором для їх розвитку і закріпленню, як гідних і конкурентоспроможних суб'єктів ЗЕД на зовнішніх ринках виступає – регулювання зовнішньоекономічної діяльності, однією з цілей якого є створення умов для залучення економіки України в систему світового поділу праці та її наближення до ринкових структур розвинутих зарубіжних країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питання регу-лювання зовнішньоекономічної діяльності за його різними аспектами та напрямками приділялась значна увага з боку як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, таких як: О. Амоша, В. Бабенко, І. Багрова, Л. Батченко, О. Білорус, Є. Бойко, І. Бураковський, О. Гаврилюк, А. Гальчинський, Д. Задихайло, С. Захарін, Е. Зінь, Ю. Іванов, Є. Кузьмін, В. Мамутов, І. Михасюк, Н. Мікула, В. Новицький, О. Носова, Л. Савельєв, В. Сухарський, Н. М. Тюріна, А. Філіпенко, О. Шкурупій, А. Яковлєв, Дж. Бейкер, П. Божик, М. Боскін, В. Карашевскі, Ю. Котиньскі, Р. Моксон, М. Портер, Дж. Сакс, Р. Фатхудінов, Р. Фінстра.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на створений механізм регулювання зовнішньоекономічної діяльності та розроблену законодавчу базу, що виступає інструментом регулювання зовнішньоекономічної діяльності, як на макрорівні, так і на регіональному рівні, не у повній мірі забезпечується ефективна зовнішньоекономічна діяльність підприємств.

Мета статті. Метою цієї роботи є обґрунтування теоретичних засад та практичних рекомендацій , щодо регулювання зовнішньоекономічної діяльності на прикладі Миколаївської області.

Виклад основного матеріалу. Регулювання зовнішньоекономічної діяльності – це забезпечення збалансування економіки та рівноваги

© Ключник А.В., Каплунова О.В., Плеханова А.В., 2014

внутрішньо-го ринку країни; стимулювання прогресивних структурних змін в економіці, в тому числі зовнішньоекономічних зв'язків суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності; створення найбільш сприятливих умов для залучення економіки України в систему світового поділу праці та її наближення до ринкових структур розвинутих зарубіжних країн. [1]

Регулювання ЗЕД полягає також в тому, що здійснює функцію збереження стану упорядкованості в сфері зовнішньоекономічної діяльності, здійснює усунення недоліків, відхилень від заданого порядку ведення діяльності ЗЕД, а також коректує і направляє в потрібні напрямки діяльність суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

Регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні здійснюється:

– Україною як державою в лиці її органів в межах їх компетенції;

– недержавними органами управління економікою, які діють на основі своїх установчих документів;

– самими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності на основі відповідних угод, які заключаються між ними.[2]

При здійсненні регулювання зовнішньоекономічної діяльності, розрізняють такі види регулювання:

1) державне регулювання – система заходів законодавчого і контролюючого характеру, покладених вдосконалювати ЗЕД в інтересах національної економіки;

2) недержавне регулювання – система заходів, яка має опосередкований вплив на розвиток ЗЕД, здійснюваних недержавними органами на підставі їх статутних документів.

Основною метою державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності є створення сприятливих умов для розширеного відтворення всередині країни. В процесі її реалізації спостерігається суперечливе поєднання протекціонізму і лібералізму.

Метою недержавного регулювання є сприяння розвитку національної економіки та її інтеграції у світове господарство, створення сприятливих умов для підприємницької діяльності в Україні.

Регулювання зовнішньоекономічної діяльності здійснюється на декількох рівнях. Регулювання зовнішньоекономічної діяльності в регіонах відноситься, як до мезорівня, так і мікрорівня, залежно від органів, які здійснюють регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Більш детально здійснення регулювання зовнішньоекономічної діяльності в регіоні, на прикладі Миколаївської області, представлено в рис. 1.

Будь-які підприємства, які є суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності, підпорядковуються даним органам регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Досліджуючи регулювання зовнішньоекономічної діяльності в регіонах, то органами регулювання представлені відповідно державні, недержавні органи регулювання та суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності.

Найбільший вплив, щодо державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності підприємств в регіонах мають обласні державні адміністрації. При обласній державній адміністрації створюються Управління зовнішніх зносин та зовнішньоекономічної діяльності та Управління з питань сприяння залученню інвестицій. Останні використовують для регулювання той же механізм, що використовується і на рівні держави в цілому – це методи митно-тарифного і нетарифного регулювання, валютні обмеження, регулювання валютних курсів та імпортні депозити та інструменти державного регулювання (оподаткування, митні тарифи, численні податки і збори з товарів, що ввозяться, імпортні депозити, пільгові кредити експортерам, гарантії, а також квотування та ліцензування).

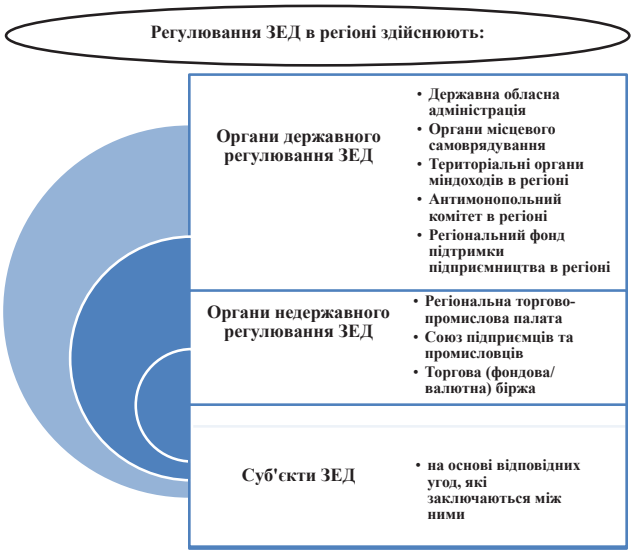

Рис. 1. Регулювання зовнішньоекономічної діяльності в регіоні (на прикладі Миколаївської області)

Джерело: розроблено авторами

Органи місцевого самоврядування в регіоні є представницьким органом місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст, у межах повноважень, визначених Конституцією України, Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» й іншими законами, а також повноважень, переданих їм сільськими, селищними, міськими радами.

Для органів місцевого самоврядування одним з напрямків діяльності виступає здійснення зовнішньоекономічної функції. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 р. з наступними змінами і доповненнями визначає зовнішньоекономічну діяльність, як діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами.

Ст. 10 цього Закону закріплює, щодо органів місцевого управління зовнішньоекономічною діяльністю належать місцеві ради, їх виконавчі органи, а також територіальні підрозділи (відділення) органів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності України. Зазначається, що нормативні акти місцевих рад та підпорядкованих їм виконавчих органів стосовно регулювання зовнішньоекономічної діяльності приймаються тільки у випадках, прямо передбачених законами України. Місцеві ради та їх виконавчі органи діють як суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності лише через створені ними зовнішньоекономічні комерційні організації, які мають статус юридичної особи України. [3]

Конкретні повноваження виконавчих органів сільських, селищних, міських рад в рамках реалізації зовнішньоекономічної функції на місцевому рівні закріплені у ст. 35 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні», до яких відноситься укладення і забезпечення виконання у встановленому законодавством порядку договорів з іноземними

партнерами на придбання та реалізацію продукції, виконання робіт і надання послуг, а також сприяння зовнішньоекономічним зв'язкам підприємств, установ та організацій, розташованих на відповідній території, незалежно від форм власності. [4] Йдеться про створення сприятливих умов для розвитку зовнішньоекономічної діяльності на відповідній території шляхом реалізації наданих повноважень у частині, що стосується, наприклад, попереднього розгляду питань щодо розміщення, спеціалізації та розвитку відповідних підприємств, установ, організацій, підготовки висновків про надання в установленому порядку земельних ділянок, здійснювані органами місцевого самоврядування. Одним з таких пріоритетних напрямів є створення спеціальних (вільних) економічних зон, на яких встановлюється й діє спеці-альний правовий режим економічної діяльності та порядок застосування дії законодавства України. На цій території запроваджуються пільгові митні, валютно-фінансові, податкові та інші умови економічної діяльності національних та іноземних юридичних і фізичних осіб.

Законодавчо також закріплюється повноваження виконавчих органів місцевого самоврядування, щодо сприяння у створенні на основі законодавства спільних з іноземними партнерами підприємств виробничої й соціальної інфраструктури та інших об'єктів, та відповідно залучення іноземних інвестицій для створення робочих місць.

Територіальні органи Міндоходів в регіонах здійснюють функції адміністрування податків, зборів, митних платежів та єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, надання послуг громадянам та бізнесу і, як результат, забезпечення наповнення дохідної частини бюджету, створення умов для розвитку підприємництва в області та міжнародної торгівлі.

Антимонопольний комітет в регіоні (обласне територіальне відділення Антимонопольного комітету України) здійснює участь у формуванні та реалізації конкурентної політики в частині, а саме:

– здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції на засадах рівності суб'єктів господарювання перед законом та пріоритету прав споживачів, запобігання, виявлення і припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції;

– контроль за узгодженими діями суб'єктів господарювання та регулю-ванням цін (тарифів) на товари, що виробляються (реалізуються) суб'єктами природних монополій;

– сприяння розвитку добросовісної конкуренції;

– здійснення контролю щодо створення конкурентного середовища та захисту економічної конкуренції у сфері державних закупівель;

– внесення у відповідні органи влади і управління пропозиції щодо скасування ліцензій, припинення операцій зовнішньоекономічної діяльності підприємців у разі порушення ними антимонопольного законодавства.[5]

Функціями Регіонального фонду підтримки підприємництва в регіонах є: сприяння розвитку міжрегіонального та міжнародного бізнесу-співпраці, встановленню і розвитку ділових контактів між суб'єктами малого підприємництва; сприяння у залученні вітчизняних та іноземних інвестицій для реалізації пріоритетних напрямків діяльності, щодо створення конкурентного середовища та розвитку підприємництва.

До органів недержавного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в регіоні (на прикладі Миколаївської області), як зазначалося вище, є:

· Регіональна торгово-промислова палата (РТПП);

· Союз підприємців та промисловців;

· Торгова (фондова/валютна) біржа, залежно від регіону, в якому знаходиться.

Так, функціями РТПП є: пошук потенційних ділових закордонних парт-нерів та сприяння розвиткові зовнішньоекономічних зв'язків; здійснення практичної допомоги підприємцям у проведенні торговельно-економічних операцій на внутрішньому та зовнішньому ринках; проведення міжнародних виставок і конференцій, з метою залучення іноземних інвестицій в регіон, сприянню розвитку експорту українських товарів і послуг; надання допомоги малому і середньому бізнесу вийти на нові ринки, в тому числі і зовнішні, а також вплив на зміну і вдосконалення законодавства, щодо поліпшення розвитку бізнесу в країні, шляхом рішень і пропозицій, які вона пропонує на перегляд Кабінету Міністрів України [6].

Союз промисловців та підприємців в регіоні здійснює такі функції: захист інтересів суб'єктів ЗЕД з питань поліпшення інвестиційного клімату в країні, вдосконалення експортно-імпортної політики; реформування грошово-кредитної системи, подолання платіжної кризи, створення стимулюючої виробництво податкової системи; сприяння прийняттю власними структурами рішень, які б допомагали розвитку бізнесу в Україні; всіляке сприяння структурній перебудові економіки, випуску конкурентоспроможної продукції, нарощуванню експортного потенціалу, вдосконаленню менеджменту на підприємствах, фірмах, зростанню професіоналізму керівників.

Функціями товарних бірж є: створення умов для проведення біржової торгівлі, здійснення та проведення біржових торгів, регулювання цін за допомогою співвідношення попиту і пропозиції на товари, що допускаються до обігу на біржі. Функція валютної біржі така ж як і товарної, різниця лише в тому, що тут біржа виступає регулятором цін на валюту. Фондова біржа являє собою організаційно оформлений, постійно діючий ринок, на якому здійснюється торгівля цінними паперами [7].

Висновки та пропозиції. Регулювання зовнішньоекономічної діяльності у регіональному контексті має значний вплив на діяльність конкретних суб'єктів господарювання та держави в цілому. Тому, нами було сформована ієрархія структури регулювання ЗЕД, рис. 2.

Рис. 2. Ієрархічна структура регулювання зовнішньоекономічної діяльності в регіоні

Джерело: розроблено авторами

До територіальних органів входять: обласна державна адміністрація, органи місцевого самоврядування, територіальний орган Міндоходів в регіоні, антимонопольний комітет в регіоні. До спеціалізованих функціональних інститутів входять: регіональ-

ні торгово-промислові палати, товарні (фондові/валютні) біржі, союзи промисловців та підприємців, різні фонди підтримки підприємництва в регіонах.

Отже, як зазначено в розробленій ієрархії структурних одиниць регулювання ЗЕД в регіоні, можна виділити наступні основні їх задачі та необхідність на сьогоднішній день:

– захист економічних інтересів України та інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності;

– забезпечення збалансованості економіки та рівноваги внутрішнього ринку країни;

– стимулювання прогресивних структурних змін в економіці;

– створення найбільш сприятливих умов для залучення національної економіки в систему світового поділу праці;

– заохочення конкуренції та ліквідація монополізму у сфері зовнішньоекономічної діяльності;

– підтримка конкурентоспроможності національних виробників на зовнішніх ринках;

– наближення до ринкових структур розвинутих зарубіжних країн.

Список літератури:

1. Зінь Е. А. «Основи зовнішньоекономічної діяльності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/19430926/ekonomika/regulyuvannya_zovnishnoekonomichnoyi_diyalnosti
2. Задихайло Д. В. «Регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/1728092448679/pravo/regulyuvannya_zovnishnoekonomichnoyi_diyalnosti_ukrayini
3. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/959-12?test=dCCMfOm7xBWM0r1EZiLSy/hoHI4qcs80msh8Ie6
4. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80
5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0139-02
6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lubbook.net/book_394_glava_7_3.3._Nederzhavn%D1%96_organi_regul.html
7. Тюріна Н. М. «Зовнішньоекономічна діяльність підприємства» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/1647121053823/ekonomika/organi_derzhavnogo_regulyuvannya_zovnishnoekonomichnoyi_diyalnosti_ukrayini_kompetentsiyi

Ключник А.В., Каплунова О.В., Плеханова А.В.
Николаевский национальный аграрный университет

РЕГУЛИРОВАНИЕ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА РЕГИОНАЛЬНОМ УРОВНЕ

Аннотация
В статье исследована сущность и влияние регулирования внешне-экономической деятельности (ВЭД) на региональном уровне. Рассмотрены виды регулирования ВЭД и функции органов регулирования ВЭД на региональном уровне. Обосновано значение и необходимость осуществления регулирования ВЭД с целью стимулирования прогрессивных структурных изменений в экономике страны.
Ключевые слова: регулирования внешнеэкономической деятельности, государственное регулирование внешне-экономической деятельности, негосударственное регулирование внешнеэкономической деятельности, органы регулирования внешнеэкономической деятельности, региональный уровень.

Klyuchnik A.V., Kaplunova O.V., Plekhanova A.V.
Mykolaiv National Agrarian University

REGULATION OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITIES ON THE REGIONAL LEVEL

Summary
In the article had researched the essence and the impact of regulation foreign economic activity (FEA) on the regional level. Also had considered kinds regulation of FEA and functions of regulating economic activity on the regional level. The significance and need for regulation of foreign economic activity to stimulate progressive structural changes in the economy is proved.
Keywords: regulation of foreign economic activity, government regulation of foreign economic activity, non-state regulation of economic activity, regulatory agencies of foreign economic activity, regional level.

УДК 332.1

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ ПРОГРАМ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ НА ЗАСАДАХ РЕГІОНАЛЬНОГО МАРКЕТИНГУ

Шевцова О.О.
Донецький державний університет управління

У роботі окреслені засади регіонального маркетингу в системі регіонального управління. Обґрунтовано необхідність формування економічної політики розвитку регіону та систематизовано спеціальні маркетингові засоби її реалізації у напрямку стимулювання розвитку малого бізнесу та підприємництва. Запропоновано доповнення Державної програми стимулювання розвитку малого бізнесу і підприємництва.
Ключові слова: регіональний маркетинг, позиціонування, брендінг.

Постановка проблеми. Сучасні реалії розвитку суспільства і держави змушують говорити не тільки про конкуренцію товарних брендів, а й про конкуренцію територій. Зона територіальної конкуренції – це, перш за все, ринок інвестицій, туризму, ринок праці, малого бізнесу та підприємництва. Суб'єктами територіальної конкуренції можуть виступати окремі міста, регіони і країни. На даному етапі економічного розвитку необхідне створення бренду регіону.

В сучасних умовах конкурентного середовища впізнавність бренду є закономірною стадією розвитку будь-якої успішної територіальної цілісності. Позитивний імідж регіону забезпечує приплив різноманітних ресурсів, у тому числі і фінансових. Крім того, створення бренду відбивається і на внутрішньому житті території, на її громадянах. Саме бренд території формує той когнітивний фундамент, який дозволяє відрізняти одну територію від іншої.

З метою розвитку національної економіки органами державної влади була розроблена Стратегія соціального та економічного розвитку України на 2004-2015 рр. Провівши аналіз основних положень, завдань і сценаріїв розвитку національної економіки України запропоновано доповнення Державної програми стимулювання розвитку малого бізнесу і підприємництва в регіоні спеціальними заходами які стосуються позиціонування регіону, маркетинг іміджу і територіального брендінгу.

Мета статті розробити пропозиції що до стимулювання розвитку малого бізнесу та підприємництва на засадах регіонального маркетингу які стосуються позиціонування регіону, маркетинг іміджу і територіального брендінгу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літератури свідчить про значну увагу вітчизняних та зарубіжних вчених до питань регіонального маркетингу. Зокрема, сутнісні та організаційні аспекти регіонального маркетингу висвітлюються в наукових розвідках А. Старостіної, С. Мартова [1], інноваційні механізми впровадження маркетингових підходів в управління розвитком територій досліджують Є. Крикавський і Н. Чухрай [2]. Теоретико-методологічному та інституційному обґрунтуванню розробки маркетингових стратегій на макроекономічному рівні присвячені праці М. Окландера [3]. Доцільність застосування маркетингу територій як засобу формування їхнього іміджу та інвестиційної привабливості розглядається О. Панкрухіним [4]. Окремий пласт наукових досліджень присвячений визначенню місця маркетингу в системі державного та регіонального управління. На особливостях застосування маркетингових технологій в управлінні соціально-економічним розвитком регіонів акцентують увагу О. Дейнека [5] і С. Сіліна [6]. Методологічні та прикладні аспекти маркетингового управління муніципальними утвореннями висвітлюють П. Гудзь [7] і З. Герасимчук [8].

Виклад основного матеріалу. Головним напрямом підвищення економічного розвитку старопромислових регіонів є контроль за роботою малого бізнесу та підприємництва. Малий бізнес та підприємництво володіє стабілізуючим фактором для економіки – це гнучкість і пристосовність до кон'юнктури ринку, здатність швидко змінювати структуру виробництва, оперативно створювати нові технології.

В даний час стає актуальним створення на основі програмних заходів умов, що забезпечують стійке зростання кількості об'єктів малого підприємництва, чисельності зайнятих у малому бізнесі. Суб'єкти малого підприємництва розраховують на подальшу економічну підтримку з боку місцевих властей.

Розвиток підприємництва є довготривалим процесом, багато в чому залежать від наявності економічних, правових та інших умов визначаються нормативними правовими актами органів місцевого самоврядування щодо його розвитку. Головним аспектом підтримки малого бізнесу і підприємництва в старопромислових регіонах Україні є розвиток системи аналітико-консалтингової підтримки.

Аналітична система підтримки малого бізнесу та підприємництва призначена для накопичення знань і надання даних для прийняття рішень, що забезпечують надійну роботу всіх осіб які беруть участь у розробці та реалізації стратегії соціального та економічного розвитку регіону.

Аналітична підтримка дозволяє поповнювати, структурувати, узагальнювати і використовувати знання при плануванні роботи, для забезпечення ефективного управління процесами реалізації стратегії. При цьому необхідно підтримуватися основних принців аналітичної підтримки до яких відноситься безперервність, відповідність нововведенням, врахування ризиків, постійний аналіз, оцінка ефективності.

Аналітична функція повинна виконуватися на усіх етапах роботи окреслення виконання та моніторингу стратегічної програми розвитку регіону. Надведемо основні напрямки роботи аналітичної підтримки малого бізнесу та підприємництва:

· Аналіз ситуації та існуючих підходів щодо вирішення основних проблем;

· Аналіз результатів діяльності об'єктів, дослідження та використання ресурсів;

· Оцінка ефективності та потенційних можливостей менеджменту;

· Порівняльний аналіз та оцінка основних конкурентів підприємств які функціонують в регіоні;

· Аналіз наукової та публіцистичної літератури, патентного фонду, досягнень науково-технічного прогресу та вивчення досвіду закордонних підприємств;

· Маркетинговий аналіз до якого відноситься оцінка ринку збуту та вивчення вимог споживачів, постійна оцінка ринкових параметрів та оцінка конкурентоспроможності об'єкта дослідження;

· Розробка та обґрунтування альтернативних варіантів вирішення виявленої управлінської проблеми і вибір оптимального з них;

· Організація впровадження та виконання стратегічного завдання.

Консультаційні та інші професійні послуги в галузі економіки та управління виступають у ролі

© Шевцова О.О., 2014

першорядної причини виходу України на рівень світових стандартів менеджменту та ведення підприємницької діяльності.

У практиці промислово розвинених країн з ринковою економікою вкладення інвестицій у придбання інтелектуального капіталу у формі консалтингової підтримки розглядаються як значно більш результативні, ніж придбання машин, техніки, обладнання і технологій. В Україні сформувалася парадоксальна ситуація: при існуванні великого інтелектуального потенціалу в галузі економіки та управління його застосування під час переходу до ринкової економіки значно понизилася. Постійного впровадження наукових знань у малому бізнесі та підприємництві на сьогоднішній день не застосовуються. Залучення самостійних консультантів не досягло ще досить великого поширення.

При цьому більшість українських організацій знаходиться в даний період часу в досить складному економічному становищі, і не останню роль у цьому відіграло те, що вони не змогли визначити форми управління своєю діяльністю, які були б адекватні нових економічних умов.

Консалтингова підтримка малого бізнесу та підприємництва тягне за собою багато проблем. Але оскільки управлінське консультування є вагомим чинником інноваційного розвитку як окремих підприємств, галузей, так і країн у цілому, необхідно проводити консалтингову підтримку малого бізнесу та підприємництва.

Консалтингова підтримка здатна створювати інтелектуальний продукт, який сприяє якісним покращенням окремих суб'єктів мікро-, мезо- і макрорівнів, яка має значний внесок у створенні валового внутрішнього продукту країни. Консалтинг це підтримка інформаційного простору підприємства у сфері створення, генерування та розповсюдження нових знань, інструментів, технологій управління.

У Стратегії соціального та економічного розвитку України на 2004-2015 рр. відсутнє відповідне методологічне забезпечення у сфері управлінського консультування пояснюються методологічні труднощі у визначенні розміру ринку управлінського консультування, його структури, неможливість співставлення ринкових індикаторів вітчизняного консалтингу з європейськими та світовими показниками його розвитку.

Необхідно створити окремий підрозділ в якому буде окреслено усі види консалтингової підтримки діяльність підприємств, а саме: бізнес-консалтинг (управління персоналом, управління змінами, проектний менеджмент, операційний менеджмент, стратегія), послуги з ІТ-консалтингу, послуги з розвитку та інтеграції, послуги з аутсорсингу та консалтингові послуги з інших напрямів діяльності підприємства.

Консалтингова підтримка повинна виступати у вигляді створення інформаційний простір для знайомства підприємств з новими управлінськими інструментами і технологіями шляхом презентації нових консалтингових продуктів у публікаціях, що висвітлюють досвід їх впровадження, популяризації нових ідей на професійних конференціях, навчальних семінарах, тренінгах. Виступати у розробці і пропаганді певних управлінських технологій, які підвищують ефективність функціонування підприємств, сприяють реалізації якісних змін і забезпечують розвиток організацій-клієнтів.

Органи державної влади повинні проводити просвітницьку роботу у вигляді створення умов для підприємств України для співпраці з відомими бізнес-школами; проведення конференцій, семінарів, бізнес-форумів; популяризації власних методологій у статях, книгах; роботі професійних асоціацій, тощо. Така інформаційна робота допоможе формувати у керівників та менеджерів підприємства знання про нові тенденції у функціональних напрямах менеджменту, дозволить їм ознайомитися з досвідом впровадження нових управлінських інструментів.

Найважливішим фактором успіху та ефективності реалізації програм у сфері соціального та економічного розвитку України є забезпечення повноцінної інформаційної и комунікаційної підтримки та інформування громадськості про хід реалізації ДЦП стимулювання розвитку малого бізнесу і підприємництва.

Відсутність в суспільстві та органах державної влади ясного розуміння цілей і завдань ДЦП, неготовність брати участь у її реалізації та використанні результатів виконання заходів ДЦП може стати серйозною перешкодою для досягнення її цілей.

У рамках реалізації Стратегії соціального та економічного розвитку України на 2004-2015 рр. необхідно здійснити:

· облік та надання оперативного та вільного доступу до всіх відкритих результатами, отриманими в ході виконання ДЦП, а також до поточної проектної документації – технічним вимогам на проведені в рамках ДЦП торги, робочими програмами, технічним завданням;

· підготовка та розповсюдження серед органів державної влади та зацікавлених структур громадянського суспільства інформаційних та аналітичних матеріалів про хід реалізації заходів програми;

· розвиток та підтримка сайту в мережі Інтернет, що забезпечує висвітлення ходу реалізації заходів програми та її результатів, а також організація інших інформаційних ресурсів в мережі Інтернет за окремим тематиками, пов'язаних з реалізацією ДЦП;

· регулярне інформування населення про хід реалізації програми, організація і проведення соціологічних досліджень з метою визначення потреб населення в інформаційних технологіях, а також думки громадян про пріоритетні напрямки розвитку інформаційних і комунікаційних технологій у діяльності органів державної влади;

· інформування суспільства про нові можливості для громадян і організацій;

· проведення систематичного моніторингу публікацій засобів масової інформації про хід реалізації ДЦП.

Пошук нових способів підвищення авторитету регіону на засадах регіонального маркетингу в просторі політичних відносин визначається як позиціонування. Передбачається створення такого образу регіону, який володів би привабливою силою для груп, здатних внести свій внесок у розвиток регіону, особливо це стосується малого бізнесу та підприємництва. Враховуючи цілеспрямований характер позиціонування регіону, слід розглядати його як особливий вид управлінської діяльності, специфіка якого полягає в тому, що досягнення цілей здійснюється за допомогою комплексу інформаційних технологій, спрямованих на зміну уявлень людей про регіон [6.30].

Технології позиціонування допомагають залучати і нарощувати ресурси для свого розвитку. Окремими аспектами позиціонування області можуть виступати: позиціонування території області як комфортного середовища розвитку малого бізнесу та підприємництва.

Таке позиціонування регіону можна здійснювати за допомогою різних видів реклами, що є дієвим способом вийти на велике число географічно розсіяних цільових аудиторій. Адже реклама має такі властивості, як публічність, широке охоплення і ефектність. При цьому необхідно визначитися з каналами просування реклами місця, оскільки окремі з них, такі, як телевізійні та відеоролики, вимагають великих витрат, у той час як на інші немає необхідності витрачати значні кошти.

При відборі рекламних медіаканалів і засобів необхідно провести розподіл коштів рекламного бюджету по основних каналах, дослідивши їх на предмет здатності забезпечити доступ до найбільш численної аудиторії.

До основних каналів можна віднести Інтернет та ЗМІ.

Телебачення являє собою найефективніший засіб просування образу регіону поміж всіх представників напрямку реклами в ЗМІ. Можна використовувати рекламу у вигляді коротких рекламних роликів, а також у вигляді цілих передач. Використовуючи телевізійний канал, необхідно вийти за межі обласного телебачення і проникнути на телебаченні інших регіонів.

Можливості Інтернету, як каналу позиціонування регіону використовуються досить повно. Існує багато інформативних і барвистих сайтів, на яких представлена історія міста, пам'ятки, народні промисли, міститься інформація про владних структурах і описана обстановка в регіоні в цілому. Публікація статей про можливості для розвитку малого бізнесу та підприємництва було б доцільно розміщати на бізнес порталах та інформаційних бізнес сторінках. Цей напрямок може нести невеликі матеріальні витрати, а в деяких випадку може бути повністю безкоштовним.

Газети та журнали ще один напрям реклами в ЗМІ. Газети забезпечать швидкий спосіб поширення інформації про місце, наприклад, новини про фестивалі, виставках та інших проектах. Інформація про можливості та привілегії ведення бізнесу в регіоні можна представити у вигляді інформаційної статті. Газетні розділи про бізнес і підприємництво дадуть можливість поряд з рекламою публікувати і редакційні матеріали. Статті та оголошення для бізнесу можуть розміщуватися в розділах, присвячених ділового життя.

Говорячи про газетах, знову ж таки не варто замикатися рамками самого регіону. Необхідно визначити регіони, звідки йде найбільший потік інвесторів та бізнесменів. Не варто забувати і про державні видання. У випадку з газетами важливе значення надається встановленню міцних відносин з ключовими редакторами.

Роздруківка брошур та їх розповсюдження ще один спосіб реклами. Перевага брошур полягає в низьких витратах на їх випуск, їх гнучкості і мобільності. До випуску брошур можна вдаватися для того, щоб лаконічно розповісти про основні переваги ведення бізнесу. Вони легко можуть бути представлені на різних стендах в безлічі точок в бізнес центрам чи промислових палатах країни.

З метою підвищення мотивації органів місцевого самоврядування до розвитку підприємництва та вибудовування повноцінного діалогу с бізнес-спільнотою необхідно представити збірник успішних практик, спрямований на розвиток і підтримку малого бізнесу та підприємництва на муніципальному рівні.

У цьому виданні пропонується опублікувати всі суб'єкти малого бізнесу та підприємництва регіону які продемонстрували за останній час високі темпи зростання показників у галузі інвестиційної діяльності та розвитку підприємництва.

Існують також альтернативні засоби в проведенні рекламної компанії. Серед таких можна розглядати здійснення регіоном інтегрованої стратегії позиціонування спільно з якоюсь компанією, що дозволяє експлуатувати асоціюються з місцем відносини. Така спільна робота може призвести до появи нетрадиційних і творчих ідей, тому продукція компанії, галузеві виставки та реклама допомагають розкручувати регіон. Таку спільну діяльність доцільно проводити з промисловими підприємствами продукція яких виготовляється на території чи підприємствами які надають особливі чи популярні послуги.

Усі дії повинні бути спрямовані не тільки на жителів великих міст, алей на людей які проживають у сільських населених пунктів різного типу.

Дуже важливим у регіональному маркетингу як на міському так і на сільському рівні з метою стимулювання розвитку малих и мікропідприємств є пропаганда підприємницької діяльності серед місцевого населення.

Ставлення суспільства до бізнесу є довготривалим чинником, який може справити значний додатковий вплив на розвиток підприємництва. Існують як позитивне ставлення до ведення власного бізнесу так і негативні серед жителів регіону. Залучення громадян у підприємництво на основі широкої пропаганди підприємницької діяльності серед громадян – це насамперед державна завдання, оскільки держава формує тренди державної політики і саме держава буде основним вигодонабувачем від збільшення кількості підприємців.

З метою формування позитивного іміджу підприємництва пропонується: проведення заходів, конференцій, круглих столів на тему «Формування позитивного образу підприємця»; створення ігрових, документальних та мультиплікаційних фільмів; включення блоку: «Формування позитивного образу підприємця» в категорію соціальної реклами, тиражування в ЗМІ; вивчення історії підприємництва.

Доцільно установа міських та регіональних нагород за внесок у розвиток підприємництва, що вручаються за досягнення значущих економічних результатів, включаючи створення високопродуктивних робочих місць, комерціалізацію інноваційних технологій. Проведення спеціалізованих заходів, присвячених історії розвитку підприємництва в Україні.

Формуванню нового покоління підприємців сприяє активне залучення в підприємницьку діяльність молодих людей. Необхідно формування у молодих людей системи знань і навичок, необхідних для відкриття та успішного розвитку власної справи.

Важливу роль у вирішенні питання формування кадрового потенціалу може зіграти розробка спеціалізованих освітніх спрямованих на розвиток підприємницьких здібностей с самого раннього віку.

Необхідна розробка програми навчання, а також програма підготовки викладачів, розробка навчально-методичної літератури, а також залучення підприємців до проведення відкритих уроків і лекцій в школах.

Створення на підприємствах навчальних центрів для учнів старших класів для забезпеченням профорієнтації та прилучення до тієї чи іншої діяльності. Реалізація пілотних проектів дистанційного навчання школярів підприємництву.

З метою підтримки внутрішніх товаровиробників, продукція яких розрахована на кінцевого споживача необхідно здійснити наближення послуг торгівлі до споживача.

Основні стратегічні напрямки розвитку споживчого ринку є:

· формування конкурентного середовища на продовольчому ринку;

· укрупнення підприємств торгівлі;

· вивільнення торгових площ в історичних центрах міст за рахунок переміщення підприємств торгівлі в торгово-розважальні та торгово-сервісні центри з набором широкого асортименту товарів і спектру послуг.

До комунікаційних засобів підтримки внутрішніх товаровиробників, продукція яка розрахована на кінцевого споживача також відноситься безперервне вплив на інформаційне поле регіону. Можна виділити кілька типів такого впливу:

· збільшення кількості інформації про область, спрямоване на формування інвестиційно-активних контактів. Про досягнення регіональної економіки, про інституційні перетвореннях, що поліпшують умови входження в ринок, потенційні інвестори повинні дізнаватися якомога оперативніше через віртуальні ресурси;

· посилення економічної складової співпраці в рамках побратимських зв'язків;

· забезпечення умов для змістовного обговорення проблем і перспектив соціально-економічного розвитку.

Безсумнівно важливо при побудова бренду території активізувати «рефлексію» про регіон. Розуміння бренду регіону його жителями дуже важливо для ефективності іміджевої політики. Чим більше жителів буде залучено в процес будівництва і розвитку нового інформаційного поля, тим швидше і стійкіше піде цей процес. Для активізації «рефлексії» потрібне створення середовища, в якому інформаційна активність жителів регіону буде головним інструментом створення іміджу (безкоштовний Wi-Fi в центрах найбільших міст області, у вузах; розвиток соціальних мереж, сприяння розвитку Інтернет-співтовариств та інше).

Висновки і пропозиції. Таким чином можна зробити висновок, що для стимулювання розвитку малого бізнесу та підприємництва на засадах регіонального маркетингу необхідно проведення заходів у таких напрямах:

- розвиток системи аналітико-консалтингової підтримки малого бізнесу і підприємництва;
- розширення інформаційної і комунікаційної підтримки ДЦП стимулювання розвитку малого бізнесу і підприємництва;
- позиціонування території області як комфортного середовища розвитку малого бізнесу і підприємництва з підтримкою у ЗМІ;
- маркетинг іміджу, брендінг і ребрендінг сільських населених пунктів з метою стимулювання розвитку малих і мікропідприємств;
- комунікаційні засоби підтримки внутрішніх товаровиробників, продукція яких розрахована на кінцевого споживача.

Список літератури:

1. Старостіна А. О. Регіональний маркетинг: суть та особливості становлення в Україні / А. О. Старостіна, С. Є. Мартов // Маркетинг в Україні. – 2004. – № 3. – С. 55–57.
2. Крикавский Е. В. Организационный механизм внедрения концепции маркетинга в управление экономическим развитием территории при построении инновационной модели / Е. В. Крикавский // Украина и ее регионы на пути к инновационному обществу. Т. 2: под. общ. ред. В. И. Дубницкого. – Донецк: Юго-Восток, 2011. – 532 с.
3. Окландер М. А. Проблеми формування маркетингової стратегії країни / М. А. Окландер. – К. : Наук. думка, 2002. – 168 с.
4. Панкрухин А. П. Маркетинг территорий. – [2-е изд.] / А. П. Панкрухин. – СПб.: Питер, 2006. – 416 с.
5. Дейнека О. І. Маркетинг регіону: сучасні тенденції, проблеми та перспективи / О. І. Дейнека // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. – 2004. – Вип. 3, ч. 1. – С. 377–382.
6. Силина С. Маркетинговая концепция управления региональным развитием / С. Силина // Маркетинг. – 2004. – № 1. – С. 29–42.
7. Герасимчук З. В. Особливості маркетингового управління містом / З. В. Герасимчук // Збірник наукових праць Луцького державного технічного університету. – 2003. – Вип. 5(18). – Ч. 1.

Шевцова О.О.
Донецкий государственный университет управления

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ПРОГРАММ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ НА ПРИНЦИПАХ РЕГИОНАЛЬНОГО МАРКЕТИНГА

Аннотация
В работе очерчены основы регионального маркетинга в системе регионального управления. Обоснована необходимость формирования экономической политики развития региона и систематизированы специальные маркетинговые средства ее реализации в направлении стимулирования развития малого бизнеса и предпринимательства. Предложены дополнения Государственной программы стимулирования развития малого бизнеса и предпринимательства.
Ключевые слова: региональный маркетинг, позиционирование, брендинг.

Shevtsova O.O.
Donetsk State University of Management

METHODICAL BASES OF FORMATION OF STATE PROGRAMS OF REGIONAL ECONOMIC DEVELOPMENT ON THE BASIS OF REGIONAL MARKETING

Summary
This paper outlines the principles of regional marketing in the regional administration. The necessity of economic policy development in the region and systematized a special marketing tools for its implementation towards stimulating the development of small business and entrepreneurship. A supplement State program to stimulate the development of small business and entrepreneurship.
Keywords: regional marketing, positioning, branding.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 1(091):111.83.(38)

СТАНОВЛЕННЯ ОНТОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ ДО ІСТИНИ В АНТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ

Будз Г.І.
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Досліджено особливості становлення онтологічного підходу до істини в античній філософії. Онтологічний підхід до істини в античній філософії ґрунтується на ідеї божественного походження істини та першооснови буття, раціональності та одушевленості космосу, тотожності мислення і буття, поваги до розуму і мудрості. Для античних мислителів істина існує у бутті незалежно від пізнавальної діяльності суб'єкта.
Ключові слова: істина, онтологічний підхід до істини, антична філософія, дуалізм, буття, мислення.

Постановка проблеми. В історії філософії та гносеології актуальним питанням є особливості формування поняття істини та пошук методологічних основ класифікації концепцій істини, бо від принципів класифікації істини залежить подальший аналіз історико-філософського дослідження.

Для розуміння особливостей істини та розуміння її специфіки є важливим вивчення становлення проблеми істини в історико-філософському сенсі, зокрема в античності, оскільки в ній закладаються онови для онтологічного та епістемологічного підходів до розуміння істини. Тому вивчення специфіки становлення поняття істини в античності є важливим для розуміння сутності істини у подальших періодах розвитку філософії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі проблема становлення істини та класифікації підходів до неї розглядається переважно у філософсько-теоретичному контексті в межах методології та гносеології. Такі дослідники, як Вергаувен Р.М.А., Зайцев Є.А. [1], Воленський Я. [17, с. 356], Лєвін Г.Д. [7, с. 50], Соболєва М.Є. [12], Сцайф Я. та Ендерс М. [16, с. 10] обґрунтовують методологічну позицію, відповідно до якої пропонують класифікувати концепції істини на основі онтологічного та епістемологічного підходів, які суттєво відрізняються співставленням мови та світу, ролі суб'єкта у пізнавальному процесі. Методологія, яка осмислює істину на основі онтологічного та епістемологічного підходів, є доцільною з історико-філософської точки зору, оскільки в історії філософії спостерігається специфіка співвідношення мислення і буття, людини і світу, які були започатковані в античній філософії. Саме мислителі античності заклали підґрунтя для розрізнення істини в онтологічному та епістемологічному сенсі.

Онтологічність підходу до істини в античній філософії відмічає колектив таких авторів, як Горан В.Н., Вольф М.Н., Берестов І.В., які вважають, що особливістю античної філософії є «...*об'єктивізм* як характеристика вже гносеологічної позиції... націленість на отримання об'єктивно-істинних знань про реальність...» [11, с. 31].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вергаувен Р.М.А., Зайцев Є.А. [1], Воленський Я. [17, с. 356], Лєвін Г.Д. [7, с. 50], Соболєва М.Є. [12], Сцайф Я. та Ендерс М. [16, с. 10] обґрунтовують загальні особливості класифікацій істини на онтологічні та епістемологічні, але не досліджують їх становлення в історико-філософському контексті. Тому розгляд особливостей онтологічного підходу до істини в античній філософії перебуває на стадії наукового аналізу, яка потребує пошуку світоглядних та методологічних принципів, на основі яких античні філософи розглядають проблему істини.

У цьому контексті Горан В.Н., Вольф М.Н., Берестов І.В. у цілому зазначають специфічність античної філософії полягає у тому, що у ній «...роль... фундаменту відводилася... онтології. У цьому... полягала... особливість античного способу філософствування, яка названа... онтологізмом» [11, с. 31], проте вони не досліджують світоглядні особливості онтологічного підходу до проблеми істини та його значення для подальшого тлумачення істини в античній філософії.

Доброхотов А.Л. зазначає загальні особливості формування античної філософії та вказує, що у «...перших кроках філософського мислення позначилася важлива особливість поняття буття – його тісний зв'язок з поняттям істини (і, отже, мислення) і тісний... зв'язок із поняттям добра» [3, с. 7], де «...поняття «думка», «істина» і «буття» тісно зв'язані між собою в уявленні античних філософів» [4, с. 200]. Проте дослідник більше акцентує увагу на категорії буття, а не істини, яка також є важливою проблемою у філософії античності.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз світоглядних та методологічних основ формування онтологічного підходу до істини, який засновується в античній філософії.

Виклад основного матеріалу. У контексті онтологічного тлумачення істини цікавим є той факт, що у грецькій мові істина пояснюється як справжнє, істинне буття, дійсно існуюче буття, яке позначається терміном όντως. Етимологічний зміст поняття όντως означає дійсно, насправді, по істині, досконало. Виходячи із етимології, поняття істини (αλήτεία) з грецької означає істина, правда, справедливість, дійсність, істинний стан справ, істинний, правильний спосіб, правдивість, щирість, можна побачити певну аналогію до поняття όντως як дійсного, справжнього буття. У розумінні істини як «алетейї» чітко спостерігається онтологічний аспект істинності.

У такому аспекті для античних греків поняття «бути» та «буття» означає існувати насправді, по істині, досконало. Буття – це те, що є насправді, істинне буття. Значення поняття «буття» як істинного буття свідчить про перевагу онтологічного підходу до інтерпретації істини у давньогрецькій філософії.

У такому аспекті стають більш зрозумілими концепції елеатів, Платона, неоплатоніків, які стверджують про існування Єдиного буття, яке за своїм сутнісним змістом є буття вищих цінностей та сутностей – істини, краси та блага. У такому ракурсі у розумінні греків буття являє собою буття абсолюту, який ототожнюється із буттям добра та буттям істини.

Істинність буття, космосу засновується на тому, що вони є творінням богів, у них проявляються раціональні божественні сили. Якщо космос є творінням богів, то він є справжнім, дійсним, істинним буттям, а буття є тотожним до істини. Внаслідок цього розвивається натурфілософська ідея першопочаткової істинності буття, а також обґрунтовується формула «буття речей по істині», що вказує на перевагу онтологічного підходу до істини в античній ментальності.

Давньогрецькі філософи розвивають онтологічне розуміння істини, оскільки ведуть мову про існування явищ «по істині», які існують незалежно від пізнавальної діяльності суб'єкта. Наприклад, у

© Будз Г.І., 2014

Платона істина пригадується, але не доводиться, бо вона притаманна не людському розуму, а космічному логосу.

Для онтологічного підходу характерним є те, що істина дана людині безпосередньо. Такою вона є у вченнях Сократа та Платона, яку тільки необхідно пригадувати діалектичним шляхом. Онтологічна істина має також божественне походження, наприклад, у поглядах Платона. Крім цього, онтологічна істина прив'язується до властивостей буття, наприклад, в Аристотеля такими умовами істинності є існування речей і володіння речами властивостями у конкретному часі.

З точки зору Доброхотова А.Л., Парменід «...знаходить магічну ідею, яка поєднує в собі всі три елементи («думка», «істина» і «буття»). Він заявляє, що існує тільки буття, а небуття немає зовсім» [4, с. 201]. Таким чином, започатковується онтологічний підхід до осмислення істини, який пов'язує істину із реальним буттям речей, де «...Істина, Aletheia – це і є якраз те, що являє собою emai (буття)» [6, с. 274]. Це означає, що в елеатів «буттєвість є відповідність істині, тобто справжнє буття істинне, а істина завжди буттєвісна» [6, с. 275]. Тут елейська істина тотожна до буття, а істинними є ті знання, у яких виражаються дійсні якості буття, а це вказує на онтологічне розуміння істини.

Онтологічний підхід до істини в античному мисленні започатковується у міфологічній традиції, яка розвиває ідеї раціональності буття та тотожності божественного буття та розуму. У давньогрецькій міфології поступово розвиваються онтологічні аспекти істинності та раціональності світу.

Однією з ідей, на основі якої формується онтологічний аспект істини, є ідея поваги до розуму і мудрості. Чанишев А.М. зазначає, що вже «...в гомерівському епосі можна побачити... прославлення розумності» [15, с. 106]. Подібне міркування висловлює Лосєв О.Ф., який відмічає, що «...мудрість... є кардинальною доброчесністю гомерівської епохи...» [8, с. 212].

Повага до мудрості у міфологічному світогляді розвивається на тій основі, що боги за своєю суттю є раціональними істотами і володіють найвищим ступенем мудрості. Людська мудрість, навіть рівня мудреців, набагато нижча від божественної мудрості. Лосєв О.Ф. вважає, що у світогляді греків «бог є... абсолютне знання і мудрість... Те, що у бутті... найбільш знає... є вічне, ідеальне, абсолютне, те і є, на думку греків, боги» [8, с. 366]. У гомерівському баченні боги оцінюються як «...істоти розумні і розумно-вольові...» [8, с. 385]. За Платоном, «із богів ніхто не займається філософією... оскільки боги і так уже мудрі...» [10, с. 113-114].

Онтологічний зміст істини та раціональності розгортається на основі ідеї загальної одушевленості космосу. Антична грецька філософія широко використовує тезу про одушевленість буття, яке водночас є живим і розумним. Одушевленість та раціональність явищ буття засновується на основі концепції поліанімізму, відповідно до якої боги, люди та тварини наділені духовними здатностями, а «...богам і людям притаманні всі... види духовності...» [15, с. 106].

Ідея загальної одушевленості буття (панпсихізм та поліанімізм) властива для поглядів іонійських мислителів. Вони вважають, що космос за своєю суттю має божественний, раціональний, духовний вимір, а істоти, що його населяють, є духовними і раціональними. З точки зору Трубєцкого С. М., у світогляді іонійців «...все є одушевленим...» [13, с. 146].

Онтологічний аспект істинності розвивається також на основі концепції логосу, як тотожності мислення і буття. Ідея божественного логосу є важливою для розуміння онтологічного змісту істини, яка формується в античній ментальності. Логос тлумачиться як такий, який є одночасно словом, мисленням і буттям цього мислення. Особливість ототожнення буття та мислення у давньогрецькій ментальності полягає у тому, що мислення тісно пов'язане із філософським поняттям логосу, який розуміється водночас як такий, який має онтологічний та гносеологічний зміст.

Онтологічний вимір істини формується також у контексті ідеї раціональності космосу, яка має трансцендентний вимір, бо істина першопочатково осмислюється як божественний першопринцип буття. У такому ракурсі істина та раціональність не є ініціативою людини. Вони є онтологічними властивостями і першопочатково притаманні буттю, а згодом переносяться на людину. У такому аспекті в античній філософії розвиваються засади онтологічного тлумачення істини, яку необхідно пізнавати не у своєму розумі, а виявляти у бутті.

Істина за своєю суттю вбудована у структуру буття як вихідний божественний принцип, який творить і впорядковує буття. Тому буття має раціональний порядок, підпорядковане божественній мудрості, космічному логосу. Вже у поглядах Гесіода спостерігається зростання раціонального космічного порядку, який пов'язується із генеалогією богів. Гесіод вказує на те, що першою дружиною Зевса стала «...Метіда-Премудрість; Найбільше всього вона знає між всіма людьми і богами» [2, с. 47]. Таким чином, Метіда, як Премудрість, разом із Зевсом є основою світобудови. Метіді «...премудрих дітей призначено було народити... Афіну спершу... Рівну силою і мудрою порадою батьку Громовержцю...» [2, с. 47]. У своїх творах Гесіод надає богам характеристику мудрості, вживаючи такі вислови, як-от: «Зевса... всемудрого» [2, с. 29], [2, с. 39], «мудрої Афіни» [2, с. 30].

Трубєцкой С. М. зазначав, що у грецькій міфології «Зевс є бог одухотворений і розумний... Він бере собі дружинами Розум, Пам'ять, Законність...» [13, с. 64]. Таким чином, у міфологічному світогляді формується ідея раціонального світопорядку, справедливості і гармонії світу.

Драч Г.В. вважає, що у Гесіода в «Теогонії» теокосмогонія тлумачиться як «...раціональне осмислення світу...», яке руйнує міф [6, с. 73]. Чанишев А.М. стверджує, що у «...міфологічній антропоморфній формі проводиться та думка, що Зевс – вершина світобудови... промислитель» [15, с. 112]. Отже, на основі ідеї про розумність верховних богів у міфології відбувається становлення ідеї раціональності космосу, його впорядкованості. Ці особливості становлення раціональності ми обґрунтовуємо докладніше в одній із наукових праць, де вважаємо, що антична міфологія заснована на поклонінні розуму, про що свідчить образ Аполлона та Афіни як найважливіших богів античної міфології. З точки зору Доддса Е.Р., ірраціональний, невпорядкований, хаотичний світ «...завдяки діяльності Афіни стає новим світом раціональної справедливості» [5, с. 67].

Антична міфологія створює засади для ідеї про раціональність буття, яке впорядковане відповідно до божественного розуму. Раціональність буття можлива тому, що боги, як його причини, є розумними. Людина теж тлумачиться як розумна істота, але її розум недосконалий для пізнання всієї глибини буття, хоча людський розум є похідним від богів. Наприклад, Сократ вважає, що «вищим проявом божественної турботи про людей є розумність людини» [9, с. 27].

Традиція онтологічного походження людських знань, мудрості та істини має міфологічне підґрунтя, відповідно до якого істина належить богам. Так, наприклад, за Гесіодом, Олімпійські Музи володіють істиною, вміють «...говорити істину» [14, с. 34]. Максим Тирський переказує легенду, що Епіменід,

«...заснувши... глибоким сном... зустрічався... у сні з богами, слухав речі богів і [спілкувався] з Істиною (Αλήθεια) і Правдою (Δίκη)» [14, с. 77]. Тут істина і правда – це божественні сутності, які мають онтологічний зміст, існують до людського пізнання, є трансцендентними і незалежними від людського пізнання.

Онтологічний вимір істини формується також у контексті питання про першооснову буття, яка пояснюється як така, яка має божественне походження. Інтерпретація натурфілософських першопочатків у давньогрецькій філософії має зв'язок із міфологією, який засновується, на наш погляд, на тому, що божества ототожнюються із матеріальними стихіями. Натурфілософські першооснови буття (вогонь, вода, повітря, земля) – це не суто матеріальні початки. У контексті античної міфології ці матеріальні першооснови є символами космогонічних божеств та стихій. Тому натурфілософія іонійців тісно зв'язана із міфологічною традицією, яка переосмислена у контексті поняття субстанції.

Погоджуємось із думкою Чанишева А.М., що форма іонійської філософії вже є раціональною, бо «...вода, земля, повітря, вогонь, логос, необхідність – все це уже деміфологізовані образи, які вступили на грань понять» [15, с. 125]. Але у давньогрецькій філософії міфологічні та філософські картини світу ще тісно поєднані. Наприклад, фізична картина світу Парменіда, яка отримується «шляхом гадки», є ще міфологічною, оскільки у ній мова йде про космічні стихії і божественні початки буття, а саме «... про вогонь (світло) і землю (темряву). У фізичній картині уявного світу велику роль... (Парменід) надає Афродіті і її сину Еросу» [15, с. 154].

У цьому сенсі Чанишев А.М. вважає, що «вода Фалеса, повітря Анаксі-мена, вогонь Геракліта... апейрон Анаксімандра були не тільки фізичними явищами, але... несли у собі... надфізичний аспект» [15, с. 148]. Ці матеріальні початки мали космогонічний зміст для іонійських натурфілософів, мали божественні ознаки. Вода як першопричина буття отримує характеристики бога (Посейдона), який на матеріальному рівні ототожнюється із нею як космічною стихією. Такі міркування про першопочатки буття є важливим для розуміння онтологічного дуалізму буття як видимого і невидимого, уявного (хибного) і справжнього (істинного).

Античні філософи, інтерпретуючи першопочаток буття, надають йому божественні якості такі, як-от: вічність, безкінечність, незнищимість, раціональність, порядок, міра, гармонія, об'єктивний закон світобудови, абсолютна істинність. Ідея першопочатку буття в античних філософів розвивається у контексті міфологічної традиції і ототожнюється із божественною сутністю. Але першопочаток, який ототожнюється із божеством, стає абсолютним принципом формування буття, стає істиною буття. У цьому аспекті першопочаток та істина ототожнюються, тому істина отримує онтологічний зміст.

Онтологічний зміст істини, яка належить буттю, свідчить також про трансценденталізм істини, про що більш докладно буде розглянуто у другому розділі. Істина у контексті трансценденталізму – це частина божественного буття, а не людського розуму. Вона ототожнюється із божественним буттям. Тому бог тотожний до першооснови та істини, і, навпаки, істина тотожна до бога та першооснови.

Натурфілософи ототожнюють першопричини із божественними сутнос-тями. Тому їх твердження про те, що в основі буття є матеріальні основи (во-гонь, вода, повітря, земля), слід розуміти також як те, що в основі буття є боги, яким, як невидимим сутностям, у бутті відповідають видимі матеріальні стихії.

Внаслідок цього першим натурфілософським ідеям властиве аксіоматичне осягнення істини. Воно забезпечується через ототожнення матеріальних причин із божественними сутностями. Аксіоматичність натурфілософських понять є наслідком їх божественного статусу, де кожному поняттю (необхідність, вогонь, вода) приписується значення відповідного божества.

У контексті онтологічного пріоритету істини слід тлумачити проблему істини також в Аристотеля, в якого істина має переважно онтологічне розуміння, оскільки основним критерієм, який визначає істинність судження про речі у контексті «Метафізики», є час. Істина у поглядах Аристотеля є метафізичною, трансцендентною, тією, яка залежить від умов буття.

Онтологічний вимір істинності в античній філософії ґрунтується також на ідеї онтологічного дуалізму світу, оскільки у грецькій міфології та натурфілософії розвивається ідея співіснування двох вимірів буття – видимого та невидимого. Видиме буття – це конкретна матеріальна стихія, яка сприймається відчуттями, а невидиме – це боги, які відповідають кожній стихії та пізнаються тільки розумом. Відповідно у натурфілософії видимий аспект буття – це матеріальні стихії, які дані у чуттєвому досвіді, а невидимий – це божественний, той, який пізнається раціонально (космічний логос, нус, любов і ворожнеча, число, атоми, необхідність, гармонія, міра, бог, єдине, ідея, форма).

Вирішальне значення для розуміння сутності речей має невидимий світ, який пізнається розумом. Істинне знання про світ може бути отримане тільки розумом, який проникає у світ божественних сутностей. Істиною першопочатково володіє божественне буття. Внаслідок цього розгортається раціоналістичне осмислення буття, бо розум – це єдиний надійний спосіб осягнення істини, яка є божественною, а отже, онтологічною. Таким чином, становлення онтологічного підходу до істини відбувається також через обґрунтування необхідності раціоналістичного підходу до пізнання буття, яке також є розумним, істинним, божественним.

Висновки і пропозиції. Давньогрецька філософія покладає божественну мудрість у бутті як першопринцип, який має трансцендентний зміст. Внаслідок цього істина, як результат мудрості належить не розуму, а світу, а тому є вічною, незмінною, абсолютною, божественною, вона є божественний логос. Фактично істина та бог (божественне буття) ототожнюються, що вказує на онтологічність істини.

Істина в онтологічному аспекті є фундаментальною частиною буття, бо вона не винаходиться чи доводиться людським розумом, а відкривається людині через певний метод сприйняття дійсності. За Платоном, наприклад, істина відкривається за допомогою методу діалектики, вона пригадується людиною, а якщо це так, то вона існує до того, як людський розум почав її пізнавати.

Формування епістемологічного підходу до істини можна виявити вже у контексті космоцентричного осмислення раціональності. В античних філософів розум має космоцентричний вимір. Вони висловлюють ідею раціональності буття, до якого долучається людина. Але поступово ідея ототожнення людського і божественного розуму набуває ваги у тому аспекті, що людина може пізнавати божественний космос.

Раціональність космосу і божества поступово переноситься на людину, що дає підстави для думки про тотожність космічного і людського розуму. Космоцентричний світогляд передбачає наявність космічного розуму у бутті та в людині. Із перенесенням раціональності на людину починають розвиватися елементи епістемологічного підходу до істини, де її можна пізнати людським розумом. Внаслідок раціональності космосу та ототожнення космосу і людини принцип раціональності переноситься на людину, яка може внаслідок цього пізнавати істину. У цьому аспекті першопочаткове онтологічне трактує-

вання істини внаслідок перенесення раціональності з космосу на людину починає трансформуватись в епістемологічне трактування істини, бо розуму людини довіряється пізнання першооснов буття.

Перехід до епістемологічного тлумачення істини відбувається внаслідок того, що в античній філософії виникають ряд фундаментальних проблем, які вимагають раціоналістичної методології та раціонального доведення. Постановка цих проблем у межах давньогрецької філософії є важливим моментом становлення раціональності та можливості епістемологічного тлумачення істини. Вона започатковує тенденцію домінування раціоналізму у філософських системах, оскільки процес пізнання основ буття довіряється тільки людському розуму. Вивчення особливостей формування епістемологічного підходу до істини є важливим завданням майбутнього історико-філософського аналізу проблеми істини.

Список літератури:

1. Вергаувен Р. М. А. Проблема логического отрицания у Аристотеля и Васильева / Р. М. А. Вергаувен, Е. А. Зайцев // Вопросы философии. – 2004. – № 8. – С. 82-98.
2. Гесиод. Теогония / Гесиод. Полное собрание текстов ; [пер. В. Вересаева]. – [вступительная статья В. Н. Ярхо; комментарии О. П. Цыбенко и В. Н. Ярхо]. – М. : Лабиринт, 2001. – С. 21-51.
3. Доброхотов А. Л. Категория бытия в классической западноевропейской филосо-фии / Александр Львович Доброхотов. – М. : Изд.-во Московского ун.-та, 1986. – 248 с.
4. Доброхотов А. Л. Возвращение метафизики, или какие действительные успехи сделала метафизика со времени Парменида / А. Л. Доброхотов // Избранное. – М. : Издательский дом «Территория будущего», 2008. – С. 199-214. – (Серия «Университетская библиотека Александра Погорельского»).
5. Доддс Э. Р. Греки и иррациональное / Эрик Робертсон Доддс; [пер. с англ., коммент. и указатель С. В. Пахомова]. – [послесл. Ф. Х. Кессиди]. – СПб. : Алетейя, 2000. – 507 с.
6. Драч Г. В. Рождение античной философии и начало антропологической проблематики / Геннадий Владимирович Драч. – М. : Гардарики, 2003. – 318 с.
7. Левин Г. Д. В споре рождается истина? / Г. Д. Левин // Вопросы философии. – 2002. – № 11. – С. 48-59.
8. Лосев А. Ф. Гомер / Алексей Фёдорович Лосев ; [предисл. А. А. Тахо-Годи]. – [2-е изд., испр.]. – М. : Молодая гвардия, 2006. – 400 с. – (Жизнь замеч. людей : Сер. биогр. ; Вып. 994).
9. Нерсесянц В. С. Сократ / Владик Сумбатович Нерсесянц. – М : Наука, 1977. – 152 с.
10. Платон. Пир / Платон // Собрание сочинений в 4 т. ; [пер. с древнегреч. С. К. Апта]. – [общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса, А. А. Тахо-Годи]. – М. : Мысль, 1993. – Т. 2. – С. 81-134.
11. Рационализм и иррационализм в античной философии / [Горан В.Н., Вольф М.Н., Берестов И.В. и др.]. – [под. ред. В. Н. Карповича]. – Новосибирск : Изд-во СО РАН, 2010. – 396 с.
12. Соболева М. Е. Истина : свойство, оператор, событие? / М. Е. Соболева // Вопросы философии. – 2008. – № 2. – С. 117-124.
13. Трубецкой С. Н. Метафизика в Древней Греции / Сер-гей Николаевич Трубецкой; [примеч. И. И. Маханькова]. – М. : Мысль, 2010. – 589 с.
14. Фрагменты ранних греческих философов. Часть I. От эпических теокосмогоний до возникновения атомистики / [под. ред. А. В. Лебедева]. – М. : Наука, 1989. – 576 с.
15. Чанышев А.Н. Курс лекций по древней философии : учеб. пособ. [для филос. фак. и отделений ун-тов.] / Арсений Николаевич Чанышев. – М. : Высш. школа, 1981. – 374 с.
16. Szaif J. Die Geschichte des Wahrheitsbegriffs in der klassichsen Antike / Jan Szaif, Markus Enders // Die Geschichte des philosophischen Begriffs der Wahrheit. – Berlin : Walter de Gruyter, 2006. – PP. 1-32.
17. Wolenski J. Aletheia in Greek thought until Aristotle / J. Wolenski // Annals of Pure and Applied Logic. – 2004. – № 127. – PP. 339-360.

Будз Г.И.
Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаныка

СТАНОВЛЕНИЕ ОНТОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА К ИСТИНЕ В АНТИЧНОЙ ФИЛОСОФИИ

Аннотация
Исследованы особенности становления онтологического подхода к истине в античной философии. Онтологический подход к истине в античной философии основывается на идее божественного происхождения истины и первоосновы бытия, рациональности и воодушевленности космоса, тождественности мышления и бытия, уважения к уму и мудрости. Для античных мыслителей истина существует в бытии независимо от познавательной деятельности субъекта.
Ключевые слова: истина, онтологический подход к истине, античная философия, дуализм, бытие, мышление.

Budz H.I.
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

FORMATION OF THE ONTOLOGICAL APPROACH TO TRUTH IN ANCIENT PHILOSOPHY

Summary
The features of the formation of the ontological approach to truth in ancient philosophy are explored. The ontological approach to truth in ancient philosophy is based on the idea of divine origin of the truth and primordial of being, the rationality and the inspiration of the space, the identity of thinking and being, respect for mind and wisdom. For ancient philosophers the truth exists in being independently of the cognitive activity of the subject.
Keywords: truth, ontological approach to the truth, ancient philosophy, dualism, being, thinking.

УДК 130.2

ПОЛЕМІЧНА ЛІТЕРАТУРА І ПОСТАТЬ ІВАНА ВИШЕНСЬКОГО У ПОЛІ СТРУКТУРНОГО ПСИХОАНАЛІЗУ ЖАКА ЛАКАНА

Дем'янюк М.Б.
Хмельницький національний університет

Зроблена спроба аналізу ренесансних тенденцій крізь парадигму лаканівської топіки, що підкреслює універсальність методології структурного психоаналізу. Здійснено пошук відповідності жанру полемічної літератури категорії «Уявного». Досліджується особливе місце творчості Івана Вишенського у зазначеному контексті.
Ключові слова: метод, структурний психоаналіз, лаканівська топіка, Український Ренесанс, полемічна література.

Постановка проблеми. У світлі сьогодення актуалізується потреба осмислення спадщини письменників-полемістів, де звучать, як і національні теми та ідеї, так і світова тематика, що сприяло інтеграції до європейського контексту. Література, яка, на думку І. Франка, стала ідеологічним забезпеченням національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького і створила підґрунтя для подальшого розвитку барокового письменства, може слугувати орієнтиром для сучасних пошуків у площині розвитку національної державності. Тому актуальним вбачається перегляд та аналіз доробку полемістів, зокрема І. Вишенського, використовуючи метод структурного психоаналізу Ж. Лакана.

Аналіз з останніх досліджень і публікацій. Дослідженню літератури Ренесансу присвячено чимало наукових праць. Так, Н. П. Петрук у своїй монографії «Українська духовна культура XVI-XVII ст.: соціальна організація і формування простору соціального простору», досліджуючи специфіку Ренесансу на Україні вказує на особливе місце ідей християнського гуманізму, православної духовності, виразником яких є письменники-полемісти, зокрема й І. Вишенський [19].

Спадщина І. Вишенського є актуальною й для сьогодення, про що свідчать низка численних досліджень його праць. Так, у дисертаційній роботі Ющишин О. І. «Етноконфесійний модус творчості Івана Вишенського та його відображення у вітчизняній полемічній проблематиці XI – початку XVII ст.» йдеться про безпосередній зв'язок його творчого доробку з етноментальною проблематикою, в контексті якої його орієнтація на ідеали раннього християнства, а також містико-аскетична налаштованість спричинили його «небесну педагогіку» з проекцією на соціальні низи [24]. У свою чергу Я. В. Бондарчук у статті «Духовний подвиг «блаженної пам'яті великого старця» Івана Вишенського» підкреслює вагомість його внеску у розвиток духовної культури, представляє полеміста як продовжувача традицій візантійського та вітчизняного богослов'я, який відстоював і розвивав ідеї ісихазиму про містичне богопізнання [2]. В. П. Жижченко у своїй праці «Етичні погляди Івана Вишенського в контексті української національної ідеї» звертає увагу на суперечності у творчості Вишенського, які з'являються тоді, коли на сторінки його творів вривається реальне тогочасне життя і змушує звертати увагу на соціальні проблеми [11].

Загальні характеристики життєвого шляху та творчості І. Вишенського знаходимо у працях таких вчених як Г. Грабович, П. Загайко, Л. Махновець, С. Пінчук, В. Шевчук та інших. Однак, праця, у якій простежувалися б намагання осмислити своєрідність і знаковість його постаті через категорії психоаналізу, поки що відсутня. Потребує глибокого осмислення роль І. Вишенського в розвитку історії української та, загалом, західноєвропейської духовної культури.

Мета статті – спроба частково заповнити прогалини, які існують в опрацюванні спадщини Івана Вишенського, розглянути його діяльність крізь призму лаканіської топіки, що вкотре підкреслить як внутрішні колізії письменника, так і знаковість, актуальність його особистості, і для доби українського Ренесансу, і для подальшого розвитку України.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У філософських, літературознавчих, психоаналітичних студіях роз поширеною стає акцентуація на універсальності письма засновника структурного психоаналізу Жака Лакана. Зокрема, промовистим є висловлювання дослідника його праць й послідовника В. Мазіна, який у своїй книзі «Введение в Лакана» зазначав: «Язык самого психоанализа – язык пограничный: его теории оказались востребованными и в этике, и в политике, и в эстетике, и в философии, и в критике» [18, с. 3]. Лаканівський структурний («символістський») психоаналіз являє собою специфічний метод пізнання, якому властива широка міждисциплінарність, що спонукає до подальших студіювань апелівського спрямування, базовим положенням яких є пошук мовного консенсусу, тобто узгодженого розуміння змісту в безмежному комунікативному полі. Прикметно, що саме панмовна установка дає можливість існуванню поля пошуку фронтиру у лаканівській площині, проте той консенсус, у значенні повного, абсолютного, є Бажаним Недосяжним.

Як зазначено в «Енциклопедії постмодернізму»: «Лакановский теоретический дискурс оказался весьма продуктивен не столько как психоаналитическая концепция, сколько в качестве концептуального инструментария для анализа культуры» [5, с. 409].

Досить цікавим є використання лаканівської трьохструктурної моделі при дослідженні літературних текстів, у тому числі й письменницького доробку доби Ренесансу, де особливо помітною є творчість І. Вишенського. Прикметно, що Д. Чижевський вважав його найгеніальнішим письменником, який витворив місток української літератури до бароко.

У дискурсі інтерпретації топіки структурного психоаналізу припустимою вбачається можливість потрактування Реального як соціально-політичної, культурницької ситуації, що склалася на теренах України на той період; Уявного як поле діяльності письменників-полемістів, які у своїх творах викладали власне бачення перспектив розвитку українства, зокрема, щодо віросповідної свободи, збереження та примноження національного, традиційного; у ролі Символічного виступає «народ», «Русь», «Україна», що є ключовими символами культурного відродження другої половини XVI – першої половини XVII століть і не лише.

Ж. Лакан, характеризуючи Реальне, підкреслював, що воно являє собою сферу потреб, які є недоступними для їх логічного сприйняття, це первинний і разом з тим недосяжний досвід при-

© Дем'янюк М.Б., 2014

родної цілісності. Риса Реального – її первинна нестача. У праці «Функция и поле речи и языка в психоанализе» Лакан зазначає, що Реальне, «... есть та часть конкретного трансиндивидуального дискурса, которой не хватает субъекту для восстановления непрерывности своего сознательного дискурса» [16]. Якщо ж взяти за Реальне суспільно-політичну, історичну ситуацію того часу, яка знаменується прагненням до національного відродження, власної незалежності, то очевидним є те, що ці наміри і є сферою потреб, які власне не обмежуються логікою, і є первинним та на той період таки недосяжним досвідом повноти (згадаймо, принаймні, невиконання Гадяцької угоди). Про цю недосяжність пише Г. Грабович у статті «До ідеології Ренесансу в українській літературі...» [6, с. 255-269], де пропонує розглядати вірш Касіяна Саковича, присвячений Сагайдачному, як «модель невдач», «макет нездійсненого». Можливим є і трактування періоду національного відродження як яскравого виявлення трансіндивідуального дискурсу на шляху становлення власної державності, який сприяє усвідомленню і відновленню власного свідомого дискурсу, зокрема, щодо цілісності української культури.

Реальне, як зазначає польський вчений С. Жижек у статті «...Невыносимая легкость бытия»: «... чисто виртуальный, «реально несуществующий» порядок бессубъєктного исчисления, который тем не менее регулирует всякую «реальность» как материальную, так и или воображаемую» [12]. Припускаємо, що прагнення до незалежності у добу Ренесансу, про створення якої лише йшлося («реально несуществующий» порядок бессубъектного исчисления»), регулює різнобічну «реальність», і матеріальну, і уявну. За Лаканом, Реальне становить собою «...реєстр опыта, у которого отсутствуют любое отличие и нехватка» [6], адже це «додосвідний» досвід, природне, цілісне, як і природною, цілісною, генетичною потребою є прагнення нації мати власну незалежність. Згадаймо, принаймі, політичну концепцію «руського» народу, яка виникає на початку 20-х р.р. XVI ст. і базується на ствердженні про одвічну свободу народу, засновану на природному праві та моральних засадах старовини.

Ж. Лакан наголошував на тому, що реальне структурується як мова. Мовним виявом прагнення щодо національної незалежності і є полемічна література, яка виразно відображає актуальні пошуки та тенденції того періоду. Бар'єр відчуженості, який є притаманною рисою Реального, стає певною мірою подоланим шляхом входження у «порядок Уявного». Ця специфічна функція формується на «стадії дзеркала», коли відбувається первинна ідентифікація людського суб'єкта. В окреслений період самоідентифікація українського етносу набуває яскравого вираження й національностверджуюча домінанта звучить особливо виразно. Усвідомлюється цілісність, автономність, своєрідність своєї історії, культури, обстоюється теза про рівноправність «руського народу» поруч з литовським і польським. Тому Уявним упорядкованим образом, який є одиницею порядку Уявного і сприяє подальшому розвитку у напрямку осягнення цілого (усвідомлення цілісності власної культури, історії тощо), є полемічна література. Їй притаманні, виділені Лаканом, риси Уявного, а саме: ідеальність (формує цілісну картину розвитку щодо національної ідентичності), ілюзорність (бажана, але поки-що не досягнута незалежність чи то в соціально-політичній, чи то в духовній площині), відчуженість (образ ще є здебільшого «зовнішнім» і розповсюдженим у середовищі інтелігенції та духовенства, які і були носіями Ренесансних ідей на даній території), нормативність (потужний вплив на подальший розвиток українського народу).

Знаковим є і те, що на рівні Уявного домінує прагнення до визнання. Бажання визнання, боротьба за визнання власне української народності – лейтмотив доробку полемістів. Враховуючи складні соціально-політичні реалії тогочасного етнокультурного простору, вагомість православної церкви як осередку збереження національної ідентичності не можливо переоцінити. З особливою силою, це спостерігаємо після укладення у 1596 році Берестейської церковної унії. Ця боротьба значною мірою посприяла стрімкому рості національної самосвідомості, та ще до унії після підписання Петром Скаргою трактату «Про єдність Церкви Божої під одним пастирем і про грецьке відступництво від цієї єдності» (1577 р.), у середовищі православних діячів активізується антикатолицька діяльність, вираженням якої і є полемічна література. Адже вищевказана праця вкотре підкреслила: Реальне, як відсутність визнання «природного права» українського народу, і важливість Уявного, на рівні якого панує бажання визнання, що пронизує полемічну літературу кінця XVI–XVII століть. Загалом, перегляд уявлень про художнє слово є однією з характерних ознак зростання національної свідомості: «Воно починає відігравати більшу роль у збереженні та плеканні паростків цієї свідомості, моделюючи водночас її основні риси [14, с. 701]. Зазначимо, «моделювання» дещо співзвучне творенню уявного образу.

Видатним письменником – полемістом, який у подальшому став ченцем-аскетом Афонського монастиря є Іван Вишенський. Його постать, як і в особистісному, так і літературному планах, досить неоднозначна і породила чисельну низку інтерпретацій, іноді суперечливих, прикладом чому можуть слугувати праці М. Грушевського [7], Д. Чижевського [23], Г. Грабовича [6], І. Франка [22] тощо. І це цілком закономірно з огляду на протиставлення «Божого» і «земного», категоричне несприйняття усього, що пов'язане із Заходом: західної науки, філософії, культури. Таке ставлення обґрунтовувалося необхідністю боротьби з католицизмом і протестантизмом. Помітною також є і зненависть до усього «латинського», і осудження тих, хто «... многими языки й поганскими даскалы, Платоном, Аристотелем и прочими прелести их последующими да ся хвалит и возносит» [1, с. 257]. У зверненні до православних він наполегливо наголошує: «Ты же простый, неученый и смиренный Русине, простого и нехитрого евангелия ся крепко держи, в нем же живет вечный тебе сокровенно есть» [1]. Таким чином, маємо зразок певної метаморфози, коли автор, прагнучи до збереження національної культури, традицій, що є незаперечним здобутком його творчості, водночас заперечує її розвиток у плані новаторства.

Антиномічним є й те, що за життя автора, який «... бачить себе вчителем, духовним провідником і пророком» [6, с. 248], був надрукований лише єдиний із сімнадцяти відомих його творів, а саме «Писаніє к утікшим от православної віри єпископом», у складі «Книжиці» (1598 р.), інший його доробок поширювався, як відомо, у рукописному вигляді, найбільш повним є Підгорецький рукопис XVII ст. Як зазнає Г. Грабович: «Але за свого життя і в подальші десятиріччя він був порівняно маловідомий і з часом щораз більше периферійний. Його твори були опубліковані тільки частково й не перевидавалися, їх здебільшого певно, й не читали в Україні» [6, с. 240]. Загалом, підкорення письменника, а то й заперечення його заради ідеологічної мети, ідеалу «вчителя, проповідника, мученика і пророка», яким вбачав себе Іван Вишенський, натякає на Символічність цієї постаті, відповідно до лака-

нівської топіки, проте більш вірогідним вбачається його ототожнення саме з Уявним. Можливо припустити, що дуалізм, який наскрізь пронизує усе, що пов'язане з І. Вишенським, є віддзеркаленням зміщення в площині Символічне – Уявне, яке завжди супроводжується драматизмом, трагедійністю. Його блискучий талант і прагнення до втілення і проповідування традицій надають йому значимої вагомості, проте неприйняття усього того, що пов'язане з новаторством, яке потужно хлинуло із Заходу у цей період, призвело до втрати того авторитету. Чи не найяскравішою ілюстрацією його відповідності саме лаканівському Уявному є факт добровільної ізоляції, самовигнання на Афон.

Прагнення щодо Символічності, у значенні структурного елемента лаканівської топіки, Івана Вишенського, доречно розглянути з погляду потрактування його авторитету, запропонованого Г. Грабовичем, який розглядає його у чотирьох аспектах: «... текстуальному, або дещо ширше, – у вимірі канонічної моделі; моральному, або у вимірі екзистенційної моделі; в контексті його як речника свого народу; і врешті, коли говорити про авторство, – як auctoritas» [6, с. 246]. Показовим є те, що в двох останніх аспектах – речника (відповідність Символічному) і автора (наближеність до Уявного) помітні тенденції реконструювання, адже заперечення замінює самоствердження. Та й загалом, ідеал ченця і аскеза, цитування лише послань апостолів та писання отців церкви, опір новаторству, супротивництво усьому світському, безкомпромісна боротьба проти будь-яких «латинських» новин, «філософії» тощо, «стереотипно середньовічне розуміння книжки» і цілковите відмежування від усього західного і, таким чином, навколишнього світу не є Символом періоду українського Відродження. Тут швидше спостерігається співзвучність з добою Середньовіччя. У свою чергу ці чинники пояснюють специфіку та оригінальність національного Ренесансу, де роль церкви, зв'язок з Візантійською культурно-релігійною спадщиною були доволі потужними. Проте, як зазначав І. Франко: «Сепаратизм, котрий мав бути рятунком для Русі, виходив на її шкоду моральну й матеріальну, і міг би був цілком убити її, коли б було можливо його повне виконання... Окрім свого сепаратизму Русь приймала від Польщі і школи, і книжки наукові, і лектуру, і взірці літератури, перероблювала їх по-своєму: се тільки й було її рятунком, було знаком їх живучості і задатком дальшого розвою» [22, с. 127]. Цікавим є і той факт, що твори І. Вишенського написані у вигляді послань, тобто спрямовані до адресата з метою його активізації щодо наслідування автора-пророка, що, зазначимо, співпадає не лише за формою, але й за змістом його творчої спадщини, нагадаємо й те, що автор «...свідомо наслідує стиль апостола Павла, представляє себе новим місіонером у краї, що наново став поганським» [6, с. 248]. Слід зазначити, що постать І. Вишенського є символічною у широкому значенні цього слова як увиразнення зіткнення цінностей українсько-білоруського суспільства та верхів польсько-литовської Речі Посполитої, та й протиріччя усередині української спільноти: поміж традиційними силами й тими, що сприймали й втілювали західні цінності.

Прикметно, що значимість І. Вишенського увиразнюється в дискурсі потрактування лаканівського Уявного. Вкотре підкреслимо, що саме він вважається найвідомішим загальновизнаним письменником в українській культурі XVI – початку XVII століття, і як пише Г. Грабович, парадокс полягає у тому, що навіть коли він не належить до ціннісної системи ані Ренесансу, ані бароко, він таки окреслює наше розуміння цього процесу, і: «...Якщо авторитет чи авторство (auctoritas), – це, передусім, відкриття свого «я», а в контексті письменства – свого голосу, то Вишенському в цьому, напевно, щастить, і тим самим він стає першим новітнім українським письменником» [6, с. 252]. Знаковим є те, що письменницьке «Я», яке уславило і пронесло його ім'я крізь століття (зокрема, у шкільній програмі з письменників середнього періоду розвитку української літератури розглядаються лише І. Вишенський та Г. Сковорода), спрямовує швидше до порядку Уявного, а не Символічного пророчого, хоча він «...поводиться так, як провідник, керманич того народу. «Господь-бо з нами, і я повсякчас з вами», – не зовсім скромно вістить Вишенський» [3, с. 7]. Враховуючи, що Уявне «Я» як «ідеал Я», на думку Ж. Лакана, залишається в психічному житті людини протягом усього життя й уберігає від розщеплення особистості, виконуючи таким чином функцію самозахисту, можна припустити, чому саме таким важливим для Вишенського було усамітнення на святій горі Афон, адже його послідовники щосили намагалися переконати його повернутися в реальне життя, аж поки не зрозуміли марність своїх зусиль, знову ж таки: «... вибір авторитету шляхом самоізоляції мусив зрештою заперечувати цей авторитет» [6, с. 249].

Уявне у лаканівських працях інтерпретується як комплекс власних ілюзій щодо своєї персони, і пошук ідентифікації в площині інших як уявних образів супроводжується травматичністю. Про власні ілюзії І. Вишенського сказано у вищезазначених працях чимало, щодо травматичності, болісності, зокрема до того, що йшло із Заходу, то прикладом цього є розуміння автором світу як зосередження зла та гріховності, виражене в його посланнях з надзвичайною експресивністю: «Ознамую вам, як земля, по которой ногами вашими ходите...перед Господом Богом плачет, стогнет і вопієт, просячи створителя, яко до пошлет серп смертний...который би вас іскоренити...мог. Ність міста цілого од гріховного недуга – ... все коварство, все кознь, все лжа, ... все тщета, все привидение...» [21, с. 333]. Оскільки домінуючим для Уявного є бажання визнання, то Уявне спрямовує пошуки цілісності у полі Іншого, тому почуття ненависті і любові супроводжують проекцію свого образу на інші. Агресивність, ворожість, підвищена емоційність, яка звучить у посланнях Вишенського, засвідчують саме недооцінку усього Західного, бо навіть діяльність Петра Могили не заслуговує на його схвалення. Він непохитно протистоїть європоцентриським інтегративним тенденціям, не допускаючи їх до світу власного «Я».

На противагу цьому любов, на думку Ж. Лакана, означає переоцінку «Іншого» у світі «Мого «Я». Можна припустити , що саме в такій ролі для Вишенського виступає чернецтво , яке постійно ідеалізується в усіх його творах, і наслідування якому невтомно проповідує письменник: «Через їхній подвиг (Вишенський постійно вживає це слово, щоб описати їхнє – і – своє життя) вірні, весь руський рід зможуть проіснувати» [6, с. 248]. Любов, за Лаканом, це одна з ілюзій, оскільки люблять, по суті, власне «Я», яке втілилося в «Іншому» на рівні. Уявного. Можливо цим, у певній мірі, пояснюється апофеоз чернечої моделі у ченця І. Вишенського. Бажання зустрічі з уявним образом, як стверджує Ж. Лакан, стає настільки могутнім, що приводить до своєрідного його втілення, у даному контексті добровільного вигнання Вишенського від спільноти, котру мав би репрезентувати. Безперечно, цікавою є праця П. Яременка «Іван Вишенський», де автор вбачає в образі інока у творі «Порада, како до ся очистит церковь» автобіографічний елемент людини, яка

обрала чи не найважчий шлях духовного очищення з метою підтримання у співвітчизників віри в існування моральності, рівності і добра [25], проте перебування на Батьківщині авторитетної особистості, якій, як пише І. Франко, притаманні «життєва незалежність і горожанська відвага», «згідність між переконанням та цілим...життям» було нагальною потребою.

Дуалізм проявляється також у тому, що сам автор послань декларує перевагу архаїчності, проте у своїй творчості відходить від неї. Прикметно, що з позиції лаканівської панмовної установки, власне мова – презентатор внутрішніх суперечностей, конфліктів. Показовим у зазначеному дискурсі є міркування Г. Грабовича: «Вишенський за своєю суттю – письменник всупереч самому собі, письменник, чия ідеологія, цінності, риторика глибинно суперечать самому його психологічному й стихійному бажанню писати. Здається, що ця суперечність може висловлюватися тільки парадоксами, з – поміж яких найбільш явний – мова. Мова, яку він обирає, якою спілкується і визначає власний авторитет письменника, – це книжна українська мова, котру він теоретично знецінює задля канонічно гідної, але в його контексті зовсім не функціональної церковнослов'янської» [6, с. 250]. Поруч з цим, як пише С. Єфремов, Вишенський надавав велике значення народній мові у «правдивій» науці, з симпатією ставився до простої пісні побожного змісту. Виступав він проти вживання народної мови під час церковної служби: «Євангелія і апостола в церкві на літургії простим язиком не виворачивайте» [10, с. 134].

І. Вишенський пристрасно захищає простий люд від сучасного панства. «Пытаю теды тебе ругателя имени, чим ти ліпший от хлопа... Явно, яко ничем другим, толко хулою и величанием гордости пред человіки, а перед всевидящим оком – очаянніший и всех тваре, безчеснійший еси» [15, с. 143]. Згадаємо , також його контрастні зіставлення розкоші, у яких живуть духовні і світські феодали з нужденним життям підданих, які живуть у страхові «да им хлеба до пришлого урожаю дотянет і за што соли купити не мают». Як бачимо, тут і не лише постає: «Гарячий, патетичний до екстатичності, сильний у виразах часом до грубуватості, охочий до різких і сильних тонів у малюнках аж до гіперболізму – Вишенський» [7], що не відповідає такому розумінню писаного твору, де немало би місця для письменника як індивіда, і де головне, про що він неодноразово говорить, мовчанка (для прикладу, праця І. Вишенського «Позорище мысленное»). Можливо, слідуючи вченню Лакана про симптом і синтом, де симптом – заміна істини, а синтом – сама істина, синтоматичним є його письменницьке покликання, індивідуальний стиль, свій голос, своє «Я», тобто те, що в лаканівській топіці співзвучне порядку Уявного, і те завдяки чому він, як особистість, світогляд якої був наближений до середньовіччя, усе ж розпочинає новий етап в історії української літератури і фактично стоїть на порозі яскравого і різноманітного бароко. І та дилема, що «Письменник, – і тут напрошується ще одна присутність / відсутність, – свідомо й постійно визнавав гідність тільки за церковнослов'янською мовою та застерігав проти вживання народної мови («простого язика»), а сам власне писав книжною українською мовою, наближеною до «простої» [6, с. 240], також засвідчує синтоматичність Уявного, яке підсвідомо, не дивлячись на власне письменницьке притлумачення, вимальовується крізь симптоматичне Символічне, пророче. Прикметно, що принцип децентрації, який лежить в основі лаканівських праць [17], тобто віднаходження в людині через її мову «Іншого», тієї сутності, яка виявляється лише фрагментарно, і мовби вислизає з буденної свідомості, проявляється у даному випадку у повній мірі. Нагадаємо, лаканівське підсвідоме проявляється через письмо, власне сам Ж. Лакан із захопленням ставився до філософії Гайдеггера, наслідуючи думку щодо репрезентації буття через мову. Можливо, саме мова творів І. Вишенського з позиції влади мови над людиною, пояснює, чому аскетичний поборювач традицій, який орієнтувався на ортодоксальні греко-візантійські, києво-руські духовні цінності, стає центральною постаттю українського Ренесансу, адже «Символічний закон мови як закону задає певний культурний дискурс, який пропонується суб'єктові, але не ідентичний його власній невідчуженій сутності» [8, с. 57]. Цей дискурс відображає суспільне несвідоме, і не є «автономною сферою, в якій реалізується потреба й бажання індивіда».

Важливим у даному контексті є висловлювання дослідника Ренесансної та Барокової культури України та Білорусі С. О. Подокшина, який зазначає, що навіть при наявності національного самовизначення, значення митця і суспільного діяча далеко не обмежується тим, що він сам про себе думає чи до культури якого народу відносить себе, а полягає передусім у тому, яку об'єктивну роль відіграє його творчість, яким чином вона оприлюднюється та як впливає на оточуючий «культурний ареал» і як цей «ареал» у свою чергу діє на характер його творчості [20, с. 62]. Це пояснює наявність величезного поля варіацій, існуючих і подальших інтерпретацій культурного спадку видатного діяча українського Ренесансу І. Вишенського, аскетизм якого є, можливо, своєрідною формою пошуку «Іншого».

Висновки та перспективи подальших досліджень. Знаково, що методологічна основа лаканівської теорії, яка становить собою специфічний метод пізнання, що характеризується універсальністю, може відобразити духовні пошуки Івана Вишенського, які є символічними для України, оскільки «Вишенський увиразнює глибинну структуру, котра, як у міфі про вічне повернення, приречена повторюватися в цій літературі та культурі» [6, с. 254], адже пошуки Символу – відродженої України, є визначальними як у культурній, так і в політичній царині.

Зазначимо, поруч з разючою універсальністю лаканівської моделі слід говорити про її неймовірну пластичність, здатність набувати усталеності, конкретики на самобутньому ґрунті, що відкриває нові горизонти для подальших досліджень.

Список літератури:

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографической комиссией. – СПб. : Типография Эдуарда Праца, 1865. – Т. 2: (1599-1637). – 288 с.
2. Бондарчук Я. В. Духовний подвиг «блаженної пам'яті великого старця» Івана Вишенського [письменника-полеміста XVII ст., чий життєвий і творчий шлях пов'язаний з Волинню] / Я. В. Бондарчук // Наукові записки / відп. за вип. С. І. Жилюк. – Острог : Нац. ун-т «Острозька академія», 2012. – С. 64-75.
3. Вишенський І. Твори / Вишенський Іван ; з книжн. укр. мови пер. В. О. Шевчук. – К. : Дніпро, 1986. – 247 с.
4. Вышенский Иван. Сочинения / И. Вишенский ; авт. предисл. И. П. Еремин. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1955. – 372 с. – (Литературные памятники).

5. Горных А. А. Лакан / А. А. Горных // Постмодернизм. Енциклопедия. – Мн. : Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001. – 1040 с.
6. Грабович Г. До історії української літератури : дослідж., есеї, полеміка / Г. Грабович. – К. : Критика,. 2003. – 631 с.
7. Грушевський М. Історія української літератури / М. Грушевський. – К., Львів, 1923. – Т. 5. – 360 с.
8. Гундорова Т. Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація / Т. Гундорова. – Львів : «Літопис», 1997. – 297 с. (Серія «Критичні студії» Випуск 2).
9. Дем'янюк М. Б. Мотиви Північного та українського ренесансу у полі структурного психоаналізу Жака Лакана / М. Б. Дем'янюк // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2013. – Випуск 71(4). – С. 580-587.
10. Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов. – К. : Феміна, 1995. – 688 с.
11. Жижченко В. П. Етичні погляди Івана Вишенського в контексті укранської національної ідеї / В. П. Жижченко // Філософсько-антропологічні студії 2004 (спецвипуск). – Київ: — тилос, Дніпропетровськ: РВВ ДНУ, 2004. – С. 425-439.
12. Жижек С. Невыносимая легкость бытия [Електронный ресурс] / С. Жижек. – Режим доступа : htttp:/Lacan.narod.ru/ind_lak/ziz12.htm – Название с экрана.
13. Зборовська Н. В. Психоаналіз і літературознавство : [посібник] / Н. В. Зборовська. – К. : Академвидав, 2003. – 392 с. (Альма-матер).
14. Історія української культури : У 5 т. / НАН України ; Гол. Ред. Б. Є. Патон. – Т. 2 : Українська культура XVIII перша половина XVII ст. / Відп. ред. Я. Д. Ісаєвич. – К. : Наукова думка, 2001. – 847 с.
15. Історія філософії України : Хрестоматія : Навч. посіб. // Упоряд. : М. Ф. Тарасенко та ін. – К. : Либідь, 1993. – 560 с.
16. Лакан Ж. Функции и поле речи и языка в психоанализе [Електронный ресурс] / Ж. Лакан. – Режим доступа : http://Lacan.narod.ru/ind_lak/Lac_r2.htm – Название с экрана.
17. Лакан Ж. Четыре основные понятия психоанализа (Семинары: Книга XI (1964)) / Жак Лакан ; [пер с фр. А. Черноглазова]. – М. : Изд-во «Гнозис» ; Изд-во «Логос», 2004. – 304 с.
18. Мазин В. А. Введение в Лакана / В. А. Мазин. – М. : Наука, 2006. – 67 с.
19. Петрук Н. К. Українська духовна культура XVI-XVII ст. : соціальна організація і формування простору соціального буття / Н. К. Петрук. – Хмельницький : ПП Ковальський В. В. , 2007. – 288 с.
20. Подокшин С. А. Франциск Скорина / С. А. Подокшин. – М. : Мысль, 1981. – 215 с.
21. Українська література XIV–XVI ст. [Текст] : Апокрифи. Агіографія. Паломн. твори. Історіограф. твори. Полем. твори. Переклад. повісті / Авт. вступ. ст. і ред. тому В. А. Микитась ; Упоряд. і приміт. В. П. Колосової та ін. – К.: Наук. думка, 1988. – 596 с.
22. Франко І. Іван Вишенський і його твори / І. Франко // Франко І. Зібр. тв. : [у 50 т.]. – Т. 30. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 7–211.
23. Чижевський Д. Історія українського письменства / Д. Чижевський,-К.: «Феміна», 1995. – 688 с.
24. Ющишин, Оксана Іванівна. Етноконфесійний модус творчості Івана Вишенського та його відображення у вітчизняній полемічній проблематиці антикатолицького спрямування XI – початку XVII ст. : автореф. дис ... канд. філос. наук: 09.00.11 / Оксана Іванівна Ющишин . – Київ : Б.в., 2009 . – 20 с.
25. Яременко П. К. Іван Вишенський [Текст] : научное издание / П. К. Яременко ; Ред. Н. А. Симоненко. – Київ : Вища школа, 1982. – 140 с.

Демянюк М.Б.
Хмельницкий национальный университет

ПОЛЕМИЧЕСКАЯ ЛИТЕРАТУРА И ПЕРСОНА ИВАНА ВЫШЕНСКОГО В ПОЛЕ СТРУКТУРНОГО ПСИХОАНАЛИЗА ЖАКА ЛАКАНА

Аннотация
Сделана попытка анализа ренессансных тенденций сквозь парадигму лакановской топики, что подчеркивает универсальность методологии структурного психоанализа. Осуществлено поиск соответствия жанру полемической литературы категории «Воображаемого». Исследуется особенное место творчества Ивана Вышенского в указанном контексте.
Ключевые слова: метод, структурный психоанализ, лакановская топика, Украинский Ренессанс, полемическая литература.

Demianiuk M.B.
Khmelnitskiy National University

POLEMICAL LITERATURE AND IVAN VYSHENSKIY FIGURE AT ZHAK LAKAN PSYCHOANALYSIS STRUCTURAL FIELD

Summary
It is made the attempt to analyze the Renascence tendencies through the Lakan topic paradigm which emphasis on structural psychoanalysis universalities. It is accomplished the search of the polemical literature genre correspondence to category «Imaginary». It is investigated Ivan Vyshenskiy works particular place at the certain context.
Keywords: method, structural psychoanalysis, Lakan topic, Ukrainian Renascence, polemical literature.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 811.134.2

РОЛЬ КОЛОРАТИВІВ У РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ДЕПРЕСИВНОГО СТАНУ ГЕРОЇВ (НА МАТЕРІАЛІ ІСПАНСЬКОЇ ПОВОЄННОЇ ПРОЗИ)

Боса В.П.
Київський університет туризму, економіки і права

Художня мова ілюструє численне використання лексем на позначення кольору. Кольоративи в іспанській повоєнній прозі виконують не лише номінативну функцію, але й стилістичну, оскільки надає їм нової семантичної наповненості створює емоційно-експресивний ефект, що допомагає глибше розкрити авторський задум та внутрішній стан героїв.
Ключові слова: колір, кольороназва, семантичне наповнення, концептуальна картина світу, мовна картина світу.

Постановка проблеми. Становлення колірно-знакової системи завжди протікало нерозривно з основними течіями в письмовій та художній культурі. Таким чином, надзвичайно велика роль кольору в житті кожної людини і соціуму в цілому. У побуті і професійній діяльності людини кольори та їх поєднання інтенсивно використовуються як символи, які замінять цілі поняття, і утворюють умовні системи. Вивчення колірної семантики насамперед зумовлена зростаючим інтересом сучасної науки до когнітивних і прагматичних чинників функціонування мови, а також багатоплановістю вивчення термінів кольору як показників та інструментів культур і мов. Вивчення колірної семантики на позначення депресивного стану зумовлена тим, що вперше було комплексно (з точки зору психології, філософії, культурології, лінгвістики) досліджено кольороназви при передачі пригніченого, подавленого стану героїв. До тепер депресія розглядалася розпорошено.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі історичного розвитку колірне сприйняття кардинально змінювалося. Суспільна свідомість не могла залишити без уваги феномену кольорозрізнюючої здатність людини. Колірне сприйняття розглядалося багатьма дослідниками в різних галузях: етнографії, психології, культурології, політології, що говорить про різний ступінь соціальної значущості різних кольорів в житті людини. Найбільш вагомий внесок у дослідження кольору і колірної семантики внесли вчені-лінгвісти. Вивчається склад кольорозначеннєвої лексики (А.П. Василевич, Р.М. Фрумкіна), семантика, стилістичні функції кольорозначення (Р.В. Алімпієва) в психолінгвістичному аспекті, семантична структура (А.А. Брагіна, І.В. Мокієнко), було проведено соціологічне експеримент (Л.В. Лаєнко). Колорозначення вивчалося на базі порівняльно-історичного аналізу (Н.Б. Бахіліна). У казахстанській лінгвістиці поняття кольору інтенсивно вивчається Ф.Н. Даулетовим, А.Т. Кайдаровим, Г.А. Кажігаліевой, Ж.К. Жаркинбековой та іншими. Аналізу художніх особливостей кольорозначень присвячені роботи Г.К. Тойшібаевой, Г.А. Кажігаліевой. А.Т. Кайдаров аналізує етнолінгвістичні особливості кольорозначень.

Однак праць, присвячених дослідженню кольорів на матеріалі іспанської повоєнної прози другої половини XX при передачі депресивного стану героїв ще не було. Саме цей фактор і зумовлює вибір теми цієї статті.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження поставленої тематики передбачає розв'язання таких завдань: виявити специфіку вживання кольоративів при передачі депресивного стану героїв у повоєнній прозі, зокрема набуття кольоративами символічності та ідеологічності, здійснити семантичний аналіз кольороназв та розглянути їх класифікацію.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є спробою проаналізувати та декодувати саме семантику кольорів при передачі депресивного стану головних героїв, досліджуючи поведінку героїв у повоєнній іспанській прозі.

Виклад основного матеріалу. Світ сприймається людиною через багатство форм сприйняття, які, в свою чергу, забезпечуються здатністю розрізняти різні якісні характеристики предметів навколишнього світу. Серед основних ознак предметів сприйнятих людиною значне місце займають колірні. Представників різних наукових областей завжди цікавилися природою кольору, його властивостями, естетичним впливом і т.д. Поняття кольору є одним з центральних у відношенні людини і реальності.

Становлення колірно-знакової системи завжди протікало нерозривно з основними течіями в писемній та художній культурі. Таким чином, надзвичайно велика роль кольору в житті кожної людини і соціуму в цілому. У побуті і професійній діяльності людини кольори та їх поєднання інтенсивно використовуються як символи, які замінять цілі поняття, і утворюють умовні системи. Не менше значення колір набуває в традиційних культурах. Залежно від історичного походження, географічного положення визначається колірне оточення, яке формує колірні уявлення людей.

Проблемам колірного сприйняття, колірної номінації приділяється одне з головних місць, де традиційно виділяють сім кольорів спектра. Відомі й інші підходи в дослідженні кольору. Так, Т. Янг розділив колірний спектр на три основні кольори: червоний, жовтий і синій. Г. Л. Гельмгольц включив в спектр чотири кольори: червоний, зелений, синій, фіолетовий, зауваживши, що дуже суворих меж у виділенні кольору взагалі не існує.

В основі психолінгвістичних досліджень мова розглядається як феномен психічної діяльності людини. Відповідно відносини між словами-кольорозначень і їх смислами відображаються у свідомості носіїв мови [2, с. 87]. Центральними питаннями завжди залишаються: як, яким чином феномен кольору відбивається в мові, як структурований світ мови, що сформувався за допомогою кольозначень, яким чином це відбивається на рівні різних психічних процесів, пов'язаних з впізнавання кольору, запам'ятовуванням слів, асоціювання і т.д.?

Дані, отримані А.П. Василевичем в процесі дослідження лексики в психолінгвістичному експерименті на матеріалі кольорозначень, привели дослідника до висновку, що категорія кольорозначень має універсальні риси, властиві мові як продукту психічної діяльності, так і те що мови виявляють різну ступінь наближення до універсальної категорії. Виявлені відмінності обумовлені насамперед культурно-історичними, а не лінгвістичними факторами.

Дослідник Р.В. Алімпієва приходить до висновку, що семантична значимість у різних лексем, в тому числі й кольорозначення, має різну ступінь прояву. Більшою мірою цією властивістю володіють лексеми, що займають центральне, ключове положення. Спостерігається тісний взаємозв'язок

© Боса В.П., 2014

проблеми семантичної значущості з проблемами лексичної синонімії. При семантичному аналізі структури лексико-семантична група колірних прикметників червоного тону та близьких до неї лексико-семантичних груп у конкретних мовних контекстах кожен з членів групи по відношенню до будь-якого іншого її члену може виступити в якості його мовленнєвого синоніма.

Аналізу відносин між компонентами були присвячені дослідження Р.М. Фрумкіной. На основі проведених експериментів була зроблена спроба представити загальну картину смислових відносин між словами-кольорозначень.

На наш погляд, кольорозначення здатні виконувати функцію мови культури, виражаються в здатності мови відображати культурно-національну ментальність його носіїв, культурно-ціннісні орієнтири, а також їх зміну в ту чи іншу історичну епоху [4, с. 120].

Сучасна наука представляє проблему відображення об'єктивного світу людиною та її взаємодії з ним у вигляді співвідношення двох світів: концептуальної картини світу і мовної картини світу .

Картина світу в роботах вчених визначається як «система інтуїтивних уявлень про реальність», цілісний глобальний образ світу», сукупність предметного змісту, яким володіє людина».

Сприйняття кольору властиве всім людям, але вираження цієї здатності не є концептуальним. Але, на нашу думку, кольоропозначення має концептуальний характер. Ми не лише бачимо навколишній світ, а й виокремлюємо в ньому чіткі кольори, що мають вербальну репрезентацію у вигляді кольоративів.

Серед лінгвістів немає єдиної точки зору щодо того, які саме лексичні одиниці відносити до групи кольороназв. Так, О.І. Кулько виділяє дві семантичні групи: власне кольоративи (*червоний, кораловий, блакитний* та ін.) та додаткові характеристики кольору (*світлий, темний, густий, тьмяний* та ін.). у групі власне кольоративів автор виділяє первинні (значення кольору є основним, прямим: *синій, жовтий*) та вторинні кольоративи (значення кольору є переносним: *вишневий, кораловий*) [3, с. 224].

Щодо класифікації кольоропозначень в іспанській повоєнній прозі можна розділити на дві групи: *los términos de color básico:*blanco, negro, gris, rojo, azul, amarillo, naranja, marrón, verde, violeta, rosa; *los términos de color no básico*, які за теорією Берліна-Кея не увійшли до 11 colores *colores básicos: carmesí, escarlata, rubio, caqui, celeste, de oro(dorado), plateado* [8, с. 15].

Семантика кольорів може варіювати. Вона характеризується різноманітними зсувами, що зумовлені як мовними, так і екстралінгвістичними чинниками. Окрім того вона підлягає різним трансформаціям – метонімічну і метафоричному переосмисленню, впливові різних асоціативних зв'язків. Завдяки цьому відбувається збагачення змістової структури лексичних компонентів на позначення кольору за допомогою конотативних значень. Серед основних шляхів набуття нового змісту у термінів кольороназв на позначення депресивного стану є його генерування за принципом символічного ланцюжка, в основі якого лежить порівняння за аналогією, набуття змісту ззовні, джерелом чого виступає позамовна дійсність й індивідуально-авторські вживання кольоропозначень.

Семантична класифікація кольоронімів ґрунтується на принципі тлумачення значення кольору, запропонованого Р.М. Фрумкіною. На думку дослідниці, вербальна репрезентація кольору заснована на його візуально-асоціативному сприйнятті. Тому релевантним видається тлумачення кольору на основі метафоричного перенесення колірної характеристики об'єкта екстралінгвістичної дійсності, що відповідає йому на основі певної конвенції представників певної лінгвокультури. За цим принципом виокремлюємо два типи логічних зв'язків між кольором та об'єктом позалінгвістичної дійсності, через який здійснюється вторинна номінація кольорів на позначення депресивного стану героїв: 1) експліцитний та 2) імпліцитний. Експліцитний (виражений) логічний зв'язок передбачає об'єктивну візуальну відповідність об'єкта, що виконує функцію метафори, і кольору. У випадку, якщо зв'язок є імпліцитним, метафорична транспозиція відбувається на основі суб'єктивних асоціацій [5, с. 47].

Кольоративи при описі депресивного стану героїв, що виникли шляхом переосмислення колірних ознак рослин. Серед них виділяємо наступні підкласи: а) кольороназви, що включають назви плодів (овочі, фрукти та ягоди), наприклад: *almendra, agridulce, zanahoria, cereza, arándano* тощо; б) кольороназви, що утворені від назв квітів та трав, серед них: *azucena, prímula, rosa, tagetes, jazmín, narciso, diente de león (amargón)*, та ін.; в) кольороназви, утворені від номінації порід дерев, до них належать такі лексичні одиниці: *cedro, canela, castaño, ébano, caoba* тощо.

Кольороназви, що ґрунтуються на метафоричній транспозиції колірних характеристик представників фауни. У цьому класі виділяємо наступні підкласи колірної номінації: а) кольороназви, що утворені від назв ссавців: *castor, buey; los ojos saltones y de buey [7, 26]* б) кольороназви, що включають назви мастей тварин: *grizzle*, в) кольороназви, що утворені від назв птахів: *pájaro azul, canario, paloma, gaviota, ganso*, г) кольороназви, що утворені від назв риб та інших представників водяної фауни: *tiburón.*

Наступна група кольоративів на позначення депресивного стану героїв – це лексика, утворена від назв тканин: *calicó, caqui, vaqueros, seda.* Колірні лексеми, які охоплюють барви, пов'язані з продуктами харчування об'єднують наступні підкласи: а) їжа: *caramelo, chocolate, crema, mostaza*; б) напої: *cacao, café, leche, vinoso.* Також вирізняють групу кольоронімів, що охоплюють макрооб'єкти природи: *celestial, cerúleo, humo, nieve, frío.*

Розглянемо приклад: депресія проявляється в пригніченому, подавленому стані людини та супроводжується фізичним і духовним безсиллям. Кольороназва «червоний» використовується не тільки як колір пристасті та любові, але й вживається у випадках опису депресивного стану:

La señorita Elvira chupa del cigarro y ladea un poco la cabeza. Tiene las mejillas ajadas y los párpados rojos, como de tenerlos delicados. [7, p. 17]

Son soles tiene debilidad en la vista, tiene los párpados rojos; parece siempre que acaba de estar llorando [7, p. 91].

Таким чином, кольороназва «червоний» є ознакою «депресії», де rojos має вторинне значення подавленості, стомленості, встановлюючи «-» оцінний зміст, як результат переживань та порушення сну.

Отже, семантичні особливості термінів-кольороназв на позначення депресивного стану героїв різняться через їхню функціональну специфіку й механізми утворення. Терміни-кольороніми використовують для номінації кольорів і відтінків. Тому вони засновуються на вторинній номінації, метафоричному переосмисленні ознак об'єктів навколишньої дійсності.

В іспанській мові кольороназви, що описують репресивність можуть належати до різних частин мови: прикметники(negro, azul), іменники(negrura, celeste) та дієслова(azulear, negrecer) [1, с. 7].

Висновки і пропозиції. Отже, аналізуючи кольороназви у художньому тексті, можна відмітити, що вони слугують надзвичайно багатогранним і змістовим образним засобом. Депресивне сприйняття світу в прозі, окреслене кольоровою гамою, поглиблює значення душевного стану та переживань, що в свою чергу надає переконливості й різноманітності сприйняття [8, с. 124]. Кольороназви виступають маркерами, що стилістично сприяють

розкриттю і пізнанню внутрішнього світу героїв, багатої гами емоційних переживань.

Робота має перспективи подальшого наукового розвитку. Перспективи вбачаємо в застосуванні запропонованого аналізу на базі художньої прози (роману). Дотепер аналіз текстів на позначення депресивного стану не був запропонований.

Список літератури:

1. Бабій І.М. Семантика, структура та стилістичні функції назв кольорів у сучасній українській мові (на матеріалі малої прози В. Стефаника, М. Коцюбинського, М. Хвильового): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 / НАН України, Ін-т укр. мови. – К., 1997. – 21 с.
2. Василевич А.П. Исследования лексики в психолингвистическом аспекте: на материале цветообозначений в языках разных систем / Отв. ред. В.Н.Телия. – М.: Наука, 1987. – 243 с. 87
3. Кулько 2004: Кулько О.И. Колоративы и обозначения цвета в рекламе // Русская и сопоставительная филология: состояние и перспективы: Международная научная конференция, посвященная 200-летию Казанского университета (Казань, 4-6 октября 2004 г.): Труды и материалы / Под общ. ред. Галиуллина К.Р. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2004. – С. 224-225.
4. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику. – М.: Флинта, 2004. – 234 с., с. 120.
5. Фрумкина Р.М. Цвет, смысл, сходство: Аспекты психолингвистического анализа / Р.М. Фрумкина. – М. : Наука, 1984. – 175 с., с. 47.
6. ЧабаненкоВ.А. – Запоріжжя : ЗДУ, 1993. – Ч 1. – 216 с., с. 124.
7. Cela C. J. La colmena. – Madrid:Edición de Jorge Urrita 1951, Edicion Cádedrales S.A. 1955., Cátedra Letras Hispánicas. – 1980. – 335 p.
8. Wyler S. Colour and language: colour terms in English. – Tubingen: Narr, 1992. – 364 p.

Боса В.П.
Киевский университет туризма, экономики и права

РОЛЬ КОЛОРАТИВОВ В РЕПРЕЗЕНТАЦИИ ДЕПРЕСИВНОГО СОСТОЯНИЯ ГЕРОЕВ (НА МАТЕРИАЛЕ ИСПАНСКОЙ ПОСЛЕВОЕННОЙ ПРОЗЫ)

Аннотация
Художественный язык иллюстрирует многочисленное использование лексем для обозначения цвета. Цвета в испанской послевоенной прозе выполняют не только номинативную функцию, но и стилистическую, поскольку наполняют их новой семантикой, создают эмоционально-экспрессивный эффект, помогают глубже раскрыть авторский замысел и внутреннее состояние героев.
Ключевые слова: цвет, цветоназвание, семантическое наполнение, концептуальная картина мира, языковая картина мира.

Bosa V.P.
Kyiv University of Tourism, Economics and Law

RULE OF COLOUR IN THE REPRESENTATION OF DEPRESSION OF CHARACTERS (BASED ON THE SPANISH POSTWAR PROSE)

Summary
Artistic language illustrates numerous uses of lexemes in the representation of colour. The colour's names in the Spanish post-war prose perform not only nominative function, but also stylistic because they fill them with new semantics, create an emotionally-expressive effect and help uncover deeper author's intent and the inner state of the characters.
Keywords: colour, colour-name, semantic content, conceptual picture of the world, language picture of the world.

УДК 811.111'37'373

СРЕДСТВА ВЕРБАЛИЗАЦИИ КАЧЕСТВА ГОЛОСА В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Демчук А.И.
Южноукраинский национальный педагогический университет имени К.Д. Ушинского

В статье анализируются англоязычные средства вербализации качества голоса как одной из просодических характеристик речевого голоса. Описывается семантическая структура лексических единиц, номинирующих различные качества голоса. Изучаются особенности частеречной дистрибуции.
Ключевые слова: качество голоса, вербализация, речевой голос, семантическая структура, частеречная дистрибуция.

Статья посвящена анализу средств вербализации качества голоса как одной из просодических характеристик речевого голоса. Речевой голос определяется как совокупность просодических характеристик (далее ПХ), которые отражают индивидуальные голосовые особенности говорящего и выступают в качестве манифестантов его эмоционального состояния [3, с. 97].

© Демчук А.И., 2014

В центре нашего исследования стоит проблема изучения объективации невербальных параметров коммуникации, а именно, вербализации просодических характеристик речевого голоса в английском языке и письменной речи. В данном случае вербализация выполняет функцию компенсации отсутствующей звуковой материи.

К настоящему времени выполнен ряд исследований звукономинирующей лексики как коммуникативно-значимой группировки лексического состава современного английского языка (Е. М. Жаркова), а также отдельных пластов английской лексики звучания, включающей звукономинирующую лексику, отражающую особенности произнесения (говорения), пения, а именно, функционально-грамматического аспекта контекстуального варьирования глаголов, вводящих прямую речь (Е. О. Новицкая), фонационных глаголов как явления паралингвистики (Е. И. Павлова), глаголов говорения, обладающих эмоциональной окраской (А. А. Багдасарова). Предметом изучения избирались синтаксические, лексические, семантические и функциональные особенности номинативных единиц с именем существительным «voice» (И. И. Серякова).

Опираясь на результаты исследований лексики звучания современного английского языка, а также на результаты вышеупомянутых работ, полученные на материале русского языка, мы предполагаем, что в составе лексики звучания выделяется отдельный пласт, репрезентирующий звучание человеческого голоса в процессе речепроизводства, другими словами, звучание речевого голоса.

Актуальность выбранной темы определяется антропоцентрическими тенденциями современных лингвистических студий, где язык рассматривается как система, составляющая неотъемлемую часть человеческого сознания и культуры. В свете данной тенденции актуальным является обращение к языковому отражению звучания человеческого голоса как одного из видов чувственного восприятия, входящего в первичную систему телесных ощущений и связанного с наиболее глубинными пластами сознания. Актуальность исследования также обусловлена отсутствием работ, которые бы дали возможность получить целостное представление о вербальной репрезентации в современном английском языке феномена звучания голоса человека в процессе производства речи.

Целью данной статьи является классифицировать, проанализировать и описать семантическую структуру языковых средств вербализации качества голоса в современном английском языке.

Качество голоса представляет собой совокупность таких характеристик, как высота тона, высотный диапазон, регистр, громкость и длительность, сочетание которых и создаёт определённое качество звучания. Средства вербализации качества голоса отличаются наибольшей вариативностью, что обусловлено разнообразием качеств звучащего голоса, выделяющихся носителями английского языка. Этот факт получает языковое отражение в определённом наборе сем и семем.

Средства вербализации различных качеств голоса подразделяются на лексико-семантические подгруппы в зависимости от того, какое качество голоса они вербализуют. В свою очередь, подгруппы разделяются на два типа: к первому типу относятся подгруппы, включающие ЛЕ, вербализующие качество голоса в прямом значении; ко второму типу относятся подгруппы, в состав которых входят ЛЕ, вербализующие качества голоса в переносном, метафорическом смысле. В статье рассматривается первый тип из выделенных нами лексико-семантических подгрупп.

В подгруппу **(a)** вошли прилагательные и наречия, вербализующие **хриплое** качество голоса: ***hoarse, husky, gruff, coarse; hoarsely, gruffly, huskily***. Все ЛЕ этой подгруппы имеют ЛСВ *«хриплый (о голосе)» / «хрипло»* [НБАРС].

В подгруппу также входит ФГ ***to wheeze***, вербализующий хриплое качество голоса в ЛСВ «to utter with *whistling sound in your throat and chest*» [LDCE]; «прохрипеть» [НБАРС].

Существительные ***hoarseness, gruffness*** служат для вербализации хриплого качества голоса на уровне ЛСВ *«хрипота, охриплость, сиплость»* [НБАРС].

Следующая подгруппа **(b)** представлена ЛЕ, выражающими качество **«дрожание»** (tremulousness). Дрожание определяется также термином «вибрато». А. М. Антипова отмечает, что область колебаний типичных для дрожащего качества голоса (5-7гц), совпадает с частотой колебаний так называемого стресс-ритма (4-7 гц) головного мозга, возникающего при общей активности организма, вызванного различными стрессами [1, с. 80].

ФГ, вербализующие дрожащее качество голоса, в основной массе, не являются собственно фонационными: ***to tremble, to shake, to flutter, to quiver, to waver***, т. к. не имеют семы «говорение, издавание звуков», за исключением to quaver, имеющего ЛСВ «to say or sing in a *shaking* voice» [LDCE], в котором дрожащее качество реализуется на уровне сем «shaking voice». Однако to tremble («*shake* involuntarily [OALDCE]»), to shake («(of smb.'s voice) *tremble, become faltering*» [OALDCE]), to quiver («*tremble slightly, vibrate*» [OALDCE]) имеют ЛСВ *«дрожать (о голосе / звуке)»* [НБАРС]. У ФГ to waver, to quail и to flutter «дрожание» передаётся на уровне сем *«unsteadily», «tremble», «wave»* [OALDCE; LDCE]. Данные ФГ приобретают ЛСВ «дрожать (о голосе / звуке)» в контексте, в непосредственном сочетании с существительным voice.

Прилагательные и наречия представлены следующими ЛЕ: ***unsteady, trembling, quavering, shaking, faltering, vibrating, shaky, tremulous, wavery; shakily, tremulously***.

ЛЕ анализируемой подгруппы имеют ЛСВ *«дрожащий (о голосе)» / «с дрожью (в голосе)»* [НБАРС], кроме прилагательного «unsteady», которое реализует данный ЛСВ в большей степени контекстуально, т.к. ни в одном своём ЛСВ не содержит семы «дрожащий», хотя ЛСВ «нетвёрдый, неустойчивый, шаткий» имплицирует реализацию семы *«дрожащий»* в сочетании с определёнными существительными (напр.: to control one's unsteady hands – стараться, чтобы не дрожали руки [НБАРС]). Полученные нами данные позволяют утверждать, что прилагательное «unsteady», наряду с остальными ЛЕ данной подгруппы, реализует ЛСВ *«дрожащий (о голосе)»* в сочетании с существительным «voice».

В подгруппу **(c)** вошли ЛЕ, выражающие такое качество голоса, как **напряженность** (tension). Как известно, существует четыре степени напряженности, представляющие собой две подсистемы: 1) напряженный – расслабленный; 2) небрежный – чёткий [4, p. 165]. Согласно приведённой классификации, элементами, представляющими первую подсистему, являются прилагательные ***tense, intense, eager, stiff, strained, throaty, strangled, choked, tight, tough, taut*** и наречия ***stiffly, eagerly, intensely, tensely, tightly, tautly***, которые вербализуют напряжённое качество голоса.

Во вторую подсистему входят ФГ ***to slur*** и прилагательные и наречия, вербализующие небрежное качество голоса: ***casual, thick, careless, slurred; casually, thickly, carelessly, indistinctly***. И прилагательные и наречия, вербализующие чёткое качество голоса: ***clear, precise, distinct, pure; clearly, distinctly***.

Рассмотрим ЛЕ, которые входят в первую подсистему. Прежде всего, необходимо отметить, что,

как показывают результаты инструментального анализа, в состоянии стресса у человека напрягаются мышцы, в том числе мышцы речеобразовательного аппарата, нарушается координация дыхательных и речеобразовательных мышц. Слушатель эти изменения воспринимает на слух как изменения различных ПХ, в том числе, и качества голоса, проявляющееся в появлении хриплости, дрожании [2]. Вербальным средством манифестации крайней степени напряжения мышц и нарушения координации речеобразовательных и дыхательных мышц являются вышеупомянутые ЛЕ.

Все прилагательные (кроме «tough») и, соответственно, наречия данной подсистемы имеют в одном из своих значений ЛСВ «напряжённый» / «напряжённо» [НБАРС]. Примечательно, что прилагательное tense в этом ЛСВ имеет словарную помету <фон.> и, наряду с taut, иллюстрацию в сочетании с существительным «voice» [НБАРС]. Однако для словосочетаний «tense voice», «taut voice» предлагаются разные словарные значения: «сдавленный» – в первом случае и «звенящий» – во втором [НБАРС], что, как нам кажется не совсем верным, т.к. «сдавленный» фактически означает «приглушённый, ослабленный», а «звенящий» – «высокий, металлического тембра», что автоматически нивелирует ЛСВ «напряжённый» и относит данные ЛЕ к другим лексико-семантическим подгруппам. Как показывает анализ выделенных речевых ситуаций, в контексте данные ЛЕ реализуют ЛСВ *«напряжённый»* – *«tightly stretched, strained to stiffness»* [CED; LDCE].

Остальные ЛЕ первой подсистемы не иллюстрируются в словарях словосочетаниями со словом «voice» и включают в состав ЛСВ наряду с семой «напряжённый», как минимум, ещё один семантический компонент: «stiff» – «*напряжённый*, деревянный»; «tight» – «тугонатянутый, *напряжённый*»; «strained» – «неестественный, *напряжённый*» [НБАРС], т.е. в данных случаях напряжённое качество голоса номинируется на семном уровне.

Прилагательное tough вообще не включает в число своих значений ЛСВ «напряжённый», однако глагол «toughen» имеет ЛСВ «*напрягать* (мышцы)», что позволяет нам проследить определённую семантическую связь между ЛСВ глагола и контекстуальным значением словосочетания «tough voice».

Что касается ЛЕ ***throaty, strangled, choked***, то мы относим их к данной подгруппе, опираясь на результаты экспериментальных исследований напряжённого качества голоса, в которых оно описывается с помощью данных ЛЕ [6; 7].

Было выделено одно существительное, вербализующее напряжённое качество голоса ***intensity*** через ЛСВ *«напряжённость»* [НБАРС].

Рассмотрим ЛЕ, вошедшие во вторую подсистему. To slur вербализует небрежное качество голоса через семы *«unclearly», «indistinct»*: «to speak unclearly without separating words or sounds correctly; join sounds so that they are *indistinct*» [LDCE].

Прилагательные casual, careless и наречия casually, carelessly в сочетании с существительными «tone», «voice», «sound» и глаголом говорения «say» актуализируют ЛСВ *«небрежный» / «небрежно»*. То же касается и прилагательного slurred, образованного от to slur – «произносить небрежно» [НБАРС]. Прилагательное thick в сочетании с существительным voice и наречие thickly в сочетании с глаголами говорения актуализируют ЛСВ *«неясный»* (not clear), *«неясно»* [НБАРС]. Наречие indistinctly в данном случае имеет значение *«неясно, неотчётливо»* [НБАРС].

Небрежное качество голоса может вербализоваться существительным ***thickness***, имеющего в одно из своих ЛСВ семантические компоненты «*неясная, неразборчивая* речь» [НБАРС].

Прилагательные precise, distinct служат для вербализации чёткого, чистого качества голоса, актуализируя ЛСВ *«чёткий, отчётливый»* [НБАРС]. Наречия clearly, distinctly с глаголами говорения актуализируют ЛСВ «отчётливо» [НБАРС].

Отдельно следует сказать о прилагательных clear, pure. НБАРС предлагает в сочетании «clear voice» вариант «звонкий голос», иллюстрируя ЛСВ «звонкий, отчётливый, чистый» [НБАРС]. В толковых словарях английского языка находим следующие ЛСВ: *«easy to hear»* [LDCE], *«easily heard, distinct, pure»* [OALDCE]. Таким образом, на первый план выдвигается, всё-таки, чёткое, отчётливое качество. Прилагательное pure имеет ЛСВ «чистый, ясный, отчётливый (о звуке)» [НБАРС]; «very clear and beautiful to hear» (как видим, здесь присутствует оценочный компонент), «clear and distinct» [LDCE; OALDCE]. Благодаря семантическому компоненту *«clear»* ЛЕ pure приобретает оттенок значения «звонкий». Это означает, что прилагательные clear, pure находятся на границе данной подгруппы и подгруппы (d), объединяющей ЛЕ, вербализующие звонкое качество голоса, а именно прилагательные ***ringing, resonant, resounding***.

Существительное clearness вербализует чёткое, чистое качество голоса через ЛСВ «чёткость, чистота (голоса)» [НБАРС].

Ringing, resonant, resounding, вошедшие в подгруппу **(d)**, репрезентируют **звонкое, звучное** качество голоса, при этом ringing имеет в качестве первого семантического компонента *«звонкость»*, а resonant, resounding – звучность, для сочетания «ringing voice» предлагается вариант *«звонкий голос»*, для «resonant voice», «resounding» – *«звучный голос»* [НБАРС]. Наречий, вербализующих подобные качества голоса, зафиксировано не было.

Подгруппа **(e)** представлена ЛЕ, вербализующими **назальное** качество голоса. Гнусавое, назальное качество голоса, как правило, передаётся прилагательным ***nasal*** (nasal voice comes mainly through your nose [LDCE]) на уровне ЛСВ *«гнусавый, носовой, назальный»* [НБАРС], но также был зафиксирован окказионализм ***twangy***, образованный от существительного ***twang***, имеющего ЛСВ «*носовой* или гнусавый выговор» [НБАРС].

Следующая подгруппа **(f)** представлена прилагательными, вербализующими **грудное, глубокое, полное** качество голоса: ***deep, full, rich***. Каждая из перечисленных ЛЕ имеет ЛСВ «о звуке, голосе», который включает данные качества. В зафиксированных в англо-русском словаре словосочетаниях с существительным voice даются следующие значения: «full voice – полнозвучный голос» [НБАРС]; «rich voice – глубокий, грудной голос» [НБАРС]. Что касается прилагательного deep, отметим, что, хотя в составе ЛСВ «о звуке, голосе» наряду с семами «грудной», «полный» имеется сема «низкий» [НБАРС], английскими фонетистами данная ЛЕ традиционно используется для обозначения грудного голоса [4; 5].

Существительное ***richness*** вербализует глубокое, полное качество голоса через контекстуальный ЛСВ «глубина, полнота».

Подгруппа **(g)** представлена двумя элементами: прилагательным ***breathy*** и наречием ***breathily***, которые являются вербализаторами так называемого качества **«с придыханием»**. Данные ЛЕ вербализуют подобное качество голоса на уровне семемы, в значении: *«if someone's voice is breathy, you can hear their breath when they speak»* [LDCE].

Анализ частеречной дистрибуции средств вербализации качества голоса показал, что данная ПХ чаще вербализуются с помощью прилагательных

(51,7%) и качественных наречий (33,0%). На существительные приходится 8,8%, на фонационные глаголы – 6,5%. Это объясняется тем, что качество голоса, прежде сего, ассоциируется со звуковой окраской речевого голоса. Подобная ассоциативная связь на первый план выдвигает ономасиологическую категорию признаковости, что обусловливает приоритетное использование прилагательных и качественных наречий для вербализации этой характеристики.

Итак, средства вербализации мелодики в современном английском языке отражают комплексный характер данной просодической характеристики и подразделятся на подгруппы, включившие лексические единицы, номинирующие такие качества голоса как: (a) хриплое, (b) дрожащее, (c) напряжённое, (d) звонкое, (e) назальное, (f) грудное, (g) с придыханием. Типичными средствами вербализации качества голоса являются прилагательные и качественные наречия. Такая частеречная дистрибуция объясняется природой исследуемого явления, другими словами, природа ПХ вызывает у носителей языка вполне конкретные ассоциации и, следовательно, конкретные типы языковых репрезентаций, которые находят своё отражение в ономасиологической категории признаковости, присущей качеству голоса. В заключении отметим, что совокупность средств вербализации различных просодических характеристик речевого голоса формирует отдельный фрагмент английской языковой картины мира.

Перспективы дальнейшего исследования лежат в плоскости компаративного анализа средств вербализации просодических характеристик голоса в английском и украинском языках.

Список литературы:

1. Антипова А. М. Тембр (качество голоса) как лингвистическая категория/ А. М. Антипова. // Ритмическая и интонационная организация текста : сб. науч. трудов МГПИИЯ. – Выпуск 200. – М., 1982. – С. 79-91.
2. Галунов В. И. Акустические корреляты эмоциональной речи / В. И. Галунов, В. В. Пиктурна, В. Й. Янушавичюс // Акустика речи и слуха : матер. докладов и сообщений 5-го Всесоюз. совещания-симпозиума цикла. – Одесса, 1989. – С. 16-25.
3. Демчук А. И. К обоснованию понятия «речевой голос» / Демчук А. И. // Записки з романо-германської філології: зб. наук. статей ОНУ ім. І. І. Мечникова. – Вип. 25. – Одеса: Фенікс, 2010. – С. 91-98.
4. Crystal D. Prosodic systems and intonation in English / David Crystal. – Cambridge: CUP, 1969. – 381 p.
5. Labov W. Atlas of North American English: Phonology and Phonetics / W. Labov, Sh. Ash, Ch. Boberg. – Berlin: Mouton de Gruyter, 2003. – 318 p.
6. Laukkanen A. M. Acoustic study of throaty voice quality / A. M. Laukkanen, J. Sundberg, E. Bjorkner // Speech, music and hearing. – 2004. – Vol. 46. – P. 13-23.
7. Teshigawara M. Voices in Japanese animation: a phonetic study of vocal stereotypes of heroes and villains in Japanese culture: Dissertation Doctor of Philosophy / Teshigawara Mihoko. – University of Victoria, 2003. – 202 p.
8. СЛОВАРИ.
9. НБАРС: Новый большой англо-русский словарь: В 3 т. / Под общ. ред. Ю. Д. Апресяна, Э. М. Медниковой. – М: Русский язык, 2003. – 2483 с.
10. CALD: Cambridge Advanced Learner's Dictionary – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1989. – 1600 p.
11. LDCE: Longman Dictionary of Contemporary English. – Edinburgh: Pearson Education Ltd., 2000. – 1668 p.
12. OALDCE. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English: In 2 V. / Hornby A. S. – Oxford: Oxford Univ. Press, 1982. – 1092 p.

Демчук А.І.
Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського

ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ЯКОСТІ ГОЛОСУ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Анотація
У статті аналізуються англомовні засоби вербалізації якості голосу як одної з просодичних характеристик мовленнєвого голосу. Описується семантична структура лексичних одиниць, які номінують різноманітні якості голосу. Досліджуються особливості частиномовної дистрибуції.
Ключові слова: якість голосу, вербалізація, мовленнєвий голос, семантична структура, частиномовна дистрибуція.

Demchuk A.I.
Southern National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky

THE MEANS OF VOICE QUALITY VERBALIZATION IN THE MODERN ENGLISH LANGUAGE

Summary
The article analyses English verbalization means of the voice quality as one of the speaking voice prosodic characteristics. The semantic structure of the lexical units, that nominate different voice qualities, is described. The parts of speech distribution peculiarities are studied.
Keywords: voice quality, verbalization, speaking voice, semantic structure, parts of speech distribution.

УДК 821.161.2–32'06

ДІАЛОГІЧНИЙ НАРАТИВ У ПРОЗІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Сірук В.Г.
Інститут філології та журналістики
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

У статті з'ясовуються механізми наративної композиції історії. З погляду наратології мала проза Лесі Українки умовно розподіляється на такі групи: сюжетна проза, безфабульна художня проза, діалогічний і ліричний наративи. Акцентується на специфіці конструювання діалогічного наративу в оповіданні «Школа» письменниці.
Ключові слова: оповідання, наратив, фабула, сюжет, діалог.

Сучасне літературознавство активно послуговується наратологічним інструментарієм для аналізу художньої прози. Наратологія не є читанням й інтерпретацією окремих оповідей, вона має на меті дослідити природу самої оповіді як явища [8]. Наука про наративи оформилась наприкінці 60-х років XX століття. Фактично, етап накопичення відповідних знань нараховує достатньо тривалу історію і охоплює цілу множину теорій, пов'язаних із різноманітним дослідженням оповіді.

Наратив повідомляє про вигадану або реальну подію чи про ланцюг подій, створюючи центр структури – історію. За посередництвом історій ми конструюємо себе як частину нашого світу. Коли ми входимо у вигаданий світ якоїсь історії, ми віримо у правдоподібність описуваного і робимо це навіть знаючи, що то тільки наративна модель світу. Наратив відображає індивідуальне знання про світ, водночас залежить від того культурного контексту, у межах якого він сформований. Наративи є одночасно моделями світу і моделями власного «я».

Кожен текст – цілісне впорядковане утворення, що передбачає перервність, перенесення уяви й інші способи організації сюжету, тобто виклад цих подій – розповідь (дискурс). Російські формалісти вперше засвідчили: якщо фабула – це *що* розповідається у творі, а сюжет – *як* розповідається, то поняття сюжету виявилось недостатнім, і в цьому *як* було виокремлено два аспекти. Перший – з'ясування особливостей структури розповіді, що стосується способу подачі й розвитку подій, про які йдеться, коли факти, ситуації, явища тощо викладаються лише послідовно, хронологічно чи ахронологічно; другий – способи подачі цієї структури з погляду прямого чи непрямого діалогу письменника з читачем. А тому з'ясування механізму наративної композиції історії видається можливим та актуальним. З погляду сучасної теорії наративу людська здатність розповідати історії стає головним способом осмислення й упорядкування навколишньої дійсності. Із нею людина оформлює свій досвід, забезпечує його змістовність.

Особиста творчість Лесі Українки залежала від багатогранного специфічного бачення світу й утілилась не лише в ліричних та драматичних творах, але й у «малій» прозі. Леся Українка – майстерний оповідач коротких історій. У грунтовних працях Л. Кулінської, Т. Третяченко, Б. Якубського новелістика Лесі Українки студіюється з позицій цілісного аналізу твору: з'ясовуються обставини написання тексту, виникнення творчого задуму, тема та ідея, художні образи, сюжет і композиція, художні засоби, мова твору, його місце в літературному доробку письменниці [2; 6; 9]. Оповідання «Жаль», «Над морем» і навіть незавершене «Одинак « проаналізовані уповні саме через виразні сюжет і фабулу. Цікавими є розвідки, у яких новелістика студіюється з погляду психоаналізу, гендеру. Проте, деяким творам («Лист у далечінь», «Святий вечір!», «Мгновение», «Враги» та іншим) відводиться дуже мало дослідницької уваги. Напевне, тому що у текстах є недомовленість, замовчування, уникання кінця, уривчастість, незавершеність, які можна порізному потрактувати. Отже, для відчитання глибини сенсів, рівнів сприйняття, актуалізації підтексту, віднаходження так званих опорних авторських точок, знаків «зустрічі» автора і читача у «малій» прозі Лесі Українки можна дослідити за допомогою наратології.

Прозові твори Лесі Українки вирізняються своєрідністю моделювання способів зображення і вираження, історія із чіткими сюжетними вузлами у текстах часто відсутня. Авторка не лише талановито володіла словом, але й зважала на питання читацького сприйняття тексту. З погляду наратології малу прозу Лесі Українки можна умовно поділити на такі групи:

1) *історія як сюжетна основа оповідань* («Жаль», «Одинак», «Над морем»,»Приязнь», «Чашка», «Біда навчить»,»Лелія», «Метелик»). Історія у цих текстах утворюється із низки подій в їхній хронологічній, причинно-наслідковій послідовності. Події забезпечують зв'язність тексту, оскільки кожна наступна з них логічно зумовлена попередньою. Це тексти із сюжетними вузлами;

2) *безфабульна художня проза* («Пізно», «Місто смутку», «Лист у далечінь», «Мгновение», «Святий вечір!»). У безфабульних текстах корелятивні зв'язки динамічних і статичних тверджень забезпечують логіку розгортання оповіді;

3) *діалогічні наративи* («Така її доля», «Розмова», «Враги», «Волинські образки. І. Школа») будуються за принципом діалогу: емоції й думки виявляються у мові персонажів. Мова діалогів будується не тільки логічно, але й обов'язково емоціонально. У деяких прозових творах Леся Українка зосереджується не на подієвості, а на словесній дії. Особливо важливими тут стають репліки. Авторка добирає фрази, наповнюючи їх глибоким змістом;

4) *ліричні проза або ліричний наратив* («Голосні струни», «Сліпець», «Примара», «Щастя», «Весняні співи»). Ліризм у такій прозі є пафосно-стильовою ознакою. У творах домінує піднесено емоційне, сердечне, схвильоване переживання події, явища. Авторка послуговується численними зображально-виражальними засобами. Ліризм – найбільш «типове» для творчості Лесі Українки естетичне переживання дійсності.

Отже, наративність можна вважати вихідним пунктом у процесі пошуку своєрідності художньо-естетичної реальності. Для відчитання глибини сенсів, актуалізації підтексту, віднаходження так званих опорних авторських точок, знаків «зустрічі» автора і читача у «малій» прозі Лесі Українки можна скористатися методами наратології. Оскільки безфабульні, діалогічні і ліричні наративи менше проаналізовані, то саме вони потрапляють у поле зору дослідницької уваги.

Діалогічний наратив характеризується взаємодією кількох голосів, свідомостей чи світобачень, жоден з яких не об'єднує, не є вищим ніж інші. У діалогічному наративі, який протиставляється монологічному, погляди наратора, судження й навіть знання не утворюють остаточної обізнаності стосовно світу, що зображається, а є лише внеском посеред кількох інших [4, с. 36]. Б. Томашевський ка-

© Сірук В.Г., 2014

тегорично стверджував, що «новела подається не в діалозі, а в розповіді», адже діалог – це прикметна особливість драматичного твору [5]. Для наративу обов'язковими будуть категорії причини та наслідку. Особливо важливим діалог виступає у драматичних творах, бо у них він – основне джерело інформації. В епічних полотнах діалоги персонажів доповнюються внутрішніми думками, авторською розповіддю.

Як відомо, становлення драматичного хисту Лесі Українки відбувалось через лірику і прозу. Авторка спершу більше уваги приділяє прозі, зокрема, прозовій мініатюрі, у якій уже відчутна драматична стихія. Роль діалогів у творах – особлива, навіть монологічний виклад (внутрішні монологи, невласне пряма мова) здебільшого діалогізований. Сконденсованість дії, відсутність розгалужених сюжетних ліній, не пов'язаних з основним сюжетом відступів, наближення авторської мови до сценічних ремарок – такі явні ознаки драматичного стилю Лесиної прози. Невимушена етюдність і відкритість композиції, неоднозначність характерів, акцентуація на художній деталі, підтексті, паузі свідчать, що саме в прозі письменниця наблизилась не просто до драматичного роду, а до осягнень нової драми.

У нарисі «Школа» постають реальні події – безпросвітне становище сільської інтелігенції у другій половини XIX століття. Історія написання і друку нарису свідчить, що Леся Українка задумала написати цикл нарисів під назвою «Волинські образки» для українського громадсько-політичного журналу «Народ». «Се справжні образки з натури, сливе дописи, – писала вона М. Павлику 21. I. 1895 р., – тільки що мені не подобається форма кореспонденційна, то я собі їх писатиму в напівбелетристичній формі, так мені самій цікавіше...». Разом з цим листом письменниця надіслала перший нарис під назвою «Школа». У листі від 30. I. 1885 р. Леся Українка обіцяла М. Павлику надіслати ще один образок. Однак більше нарисів з цієї серії написано не було [7, с. 543]. Нарис – це жанр, що швидко реагує на події дня, твір на суспільно-політичну тематику, у якому зображено дійсні факти, події й конкретних людей, він позбавлений чіткої завершеної фабули, обов'язкової для новели, притаманної оповіданню [3, с. 96]. Текст відповідає усім вимогам жанру. Убоге повсякдення сільської вчительки відтворене у «формах самого життя»: у її домівці *«голі стіни, полупана стеля і ще більше полупана груба, біля груби ослінчик з кухлем і мискою до умивання, потім шафка маленька, під другою стіною стіл… скриня та відомі вже стільці, та от і все»*. Непривітною, непривабливою постає шкільна кімната: *«немощена, з нерівною долівкою, така ж сама полупана, тільки хіба ще гірше, як і хата учительки, посеред неї ряди шкільних лавок, в кутку чорна дошка, з слідами крейди, в кінці хати стіл, за ним стілець, а над стільцем прибита на стіні межи двома тьмяними вікнами чимала географічна карта, стара і немов закурена»* [7, с. 127-128]. Щоб представити обставини, важку долю сільської інтелігенції, Леся Українка хоч і вказує приблизне місце подій («верстов за двадцять від Луцька»), але не називає ім'я героїні. Дівчина – типова представниця свого соціального прошарку. Авторка не дає (бодай фрагментарної) характеристики її оточення в дитинстві, виховання, раннього життя, а зосереджує увагу на її теперішньому безвольному становищі: *«…тутешній піп не гірший від других, він собі старий, то хоч сидить тихо, притім досить добродушний. Я його онуків учу і за те обід у нього маю»* [7, с. 128]. Отже, реальне місце подій, конкретні реалії, достовірність побуту – все це змальовано як типові обставини відповідно до тих ознак реалізму, які будуть сформульовані науковцями сучасності – реальність, життєподібність, типовість. Проте описовість (а значить схематичність) ніколи не була ознакою творчої манери Лесі Українки. Як відомо, реалістичні твори зображують вплив суспільних обставин на характер і долю героїв (у творі це відсутнє). У реалістичних творах другої половини XIX століття найчастіше постає покривджена, зганьблена, упосліджена людина, яка не здатна боротися із суспільними негараздами. Леся Українка у своїй творчості віддавала перевагу моральному самовдосконаленню людини, відстоювала принцип вільної особистості. Отже, твір не можна трактувати лише як реалістичний, бо це суперечило б Лесиному світовідчуттю, неоромантичному стилеві, визначальною рисою якого є спроба подолати протистояння конфліктно непереборних опозицій – ідеалу й дійсності – завдяки могутній силі волі зробити сподіване, можливе дійсним, не опускаючи цього можливого до рівня інертного животіння. То хіба не про інертне животіння сільської вчительки нарис «Школа»? Взагалі, Леся Українка вважала реалістичний спосіб «фотографувати» довкілля «зниженням свого хисту», закликала боронити «прапор модернізму» і не «зректися прапора новоромантичного». Чи відбулося це зречення у нарисі? Постать у творі набуває безпорадно стражденного вигляду. Картина вражає не так гіркою долею сільської вчительки, яка змушена «викручувати» гроші у попа, затуляти розбите вікно подушкою, терпіти величезну калюжу перед школою, навчати дітей у вогкій, холодній школі, а швидше втратою волі до життя. У тому, що розповідає я-оповідач, проступає людина, яка втратила вітаїстичну силу, здатність опиратися несприятливим обставинам. Звичайно, тут міститься частка гіркої екзистенціальної правди. Достоту вбивчий песимізм у творах П. Грабовського, Б. Грінченка і інших письменників засвідчує одне із завдань народницької доктрини – показати безпросвітне становище «маленької» людини у тогочасних умовах. Свою збірку «Під хмарним небом» Б. Грінченко представив так: «Невесела книжка, журба та сум... Не повеселить така книжка, хіба засмутить читача!» [1, с. 581]. У другій половині XIX століття перехід до глибокого песимізму зумовлювався народницькою моделлю мистецтва. Вона містила у собі концептуальну векторність, окреслену утилітарними потребами соціальної дійсності та позитивістським світобаченням, що вимагали передовсім однозначних формул, позбавлених будь-яких естетичних, художніх ознак. Таке популяризаторське письмо не має нічого спільного з неоромантичною концепцією Лесі Українки.

Отже, чи варто шукати у нарисі «Школа» підтексту, чи сприймати твір як такий, у якому автор співчуває своєму героєві? Якою є авторська позиція щодо художньої та об'єктивної дійсності, персонажів? З позицій неоромантизму Леся Українка викриває песимізм, внутрішнє сум'яття молодої вчительки, хоча не подає будь-яких коментарів, пояснень, не виказує свого ставлення. Натомість ніби відсторонено оповідає про несуттєві деталі, дрібниці побуту, які й покликані активізувати судження читача. Поламаний стілець з трьома ногами, убога оселя, не прикрашена жодною гілочкою, квіткою (а дія відбувається у другій половині квітня – *зауваження наше. – С. В.*), порожня суля у шафі, яка дісталась від попередника-п'янички, – усе це видимі подробиці, які фіксує і передає я-оповідач, бо саме вони повинні розкрити неспроможність сільської вчительки опиратися буденщині. Але у тексті є фраза, яка свідчить про намагання дівчини подолати слабкодухість: «...ще той спів чимало часу займає.

– Який спів? ти їх співати вчиш? – спитала я, вже зовсім дивуючись, бо до тії пори не чула, щоб моя товаришка співала, а тим більше, щоб могла ще й інших вчить.

– Та вчу, церковного співу».

Попри це дівчина задовольняється малим, програма в школі найпростіша: *«щоб навчились читать, писать без великих помилок, головно в букві ять, та лічби трохи…»* [7, с. 129]. Водночас я-оповідач зауважує, що у класі є й прогресивна лі-

тература, яка не вивчається учнями. Остання фраза *«порожня школа, порожня хата і порожня сулія зосталися чекати нового вчителя»* дає зрозуміти, що окрім матеріальних нестатків (відсутність мила, бодай хліба у хаті) присутнє убозтво душі, невитравний песимізм, апатія, байдужість інтелігентки. Для свого нарису Леся Українка майстерно дібрала дуже вдалу форму викладу – діалог я-оповідачки, спостерігачки (молодої панночки) із подругою, яка живе і працює у селі. Читач повинен сам зробити висновки.

Отже, образ сільської вчительки, виведений у прозі Лесі Українки, абсолютно відмінний від вольових, сильних особистостей її драматичних творів. Цікаво, що у 1884 і 1886 роках (тобто майже одночасно із Лесиним нарисом) з'явилися оповідання Б. Грінченка «Екзамен», «Непокірний», у яких постають образи сільських учителів. Олексій Петрович, *«молодий, що тільки перший рік учителює, вчитель»* готується до екзаменування своїх учнів членом шкільної ради. До цієї події вчитель власноручно причепурює школу: *«…порався коло пообпадалих шпарун на стінах та на грубі і, закотивши рукава за лікті, щиро примазував рудою й білою глиною, зовсім незважаючи на те, що така праця анітрохи не відповідала його вчительським обов'язкам… Та й учительському стільцеві, що якось випадком, мабуть, потрапив до школи, треба було лікаря, і вчитель довго працював, силкуючись, щоб замість трьох було в його чотири ноги…»* [1, с. 241].

Автор викриває тупість, малоосвіченість екзаменатора. Водночас при перевірці знань учнів з'ясовується, що вчитель добре підготував школярів: вони знають «арихметику», уміють читати російською мовою байки Крилова. Життєвою правдою про безправність учителя, важке становище школи відзначається оповідання «Непокірний». Сільському начальству не подобалося, що вчитель розмовляє «по-мужичому», *«сам собі варить їжу же й у гурті з тими школярами, що ночували в школі», «випускав школярів погратись, дурів, як маленький, гуляючи з їми у м'яча… ходив по лісах та луках, збирав якісь квітки, камінці і всяку таку дурницю…»*. Окрім цього вчитель справді вирізнявся непокірністю, настирливістю, заповзятістю: *«замість, щоб удовольнятися з двох поламаних лавок, що дала волость школі, і заліплювати побиті шибки папером, він намагався, щоб йому пороблено нові парти, засклено вікна і навіть щоб покрашено стару класову таблицю…і як волость, звісно, не зважила на такі його кумедні домагання, то він насмілився написати про це до земської управи, додавши, що гроші, від громади призначені на школу, лежать по кишенях у волосних і не вживаються на що треба»* [1, с. 321]. Переслідуючи вчителя, сільські урядник, старшина і писар складають на нього донос, у якому йшлося, що *«сам г-н учитель нимало в школе не учит, а лиш занимается припагандою и книжки мыслей безбожных разширяет и разные речи относительно против властей…»* [1, с. 331]. Після такого наклепу вчитель змушений був шукати нового місця. Активність, життєва енергія, сила характерів персонажів-учителів Б. Грінченка дисонують із впокореністю сільської вчительки із нарису Лесі Українки.

Отже, у прозі Лесі Українки існують такі наративи, в яких частково присутні репліки наратора, тексти змонтовані з розмовних блоків персонажів. У такому випадку перед читачем постає наратив (розповідання) не як структура, у якій вагомими будуть часова послідовність, минулий час, причинно-наслідкові зв'язки, а процес, акт, обмін між двома сторонами. Діалог характеризується короткими висловленнями, використанням неповних і невикінчених речень, а також відносною простотою синтаксичної будови його частин.

Список літератури:

1. Грінченко Б. Твори: У 2 т. – К. : Вид-во Акад. наук. УРСР, 1963. – Т. 1. – 603 с.
2. Кулінська Л. Проза Лесі Українки. – К.: Вища шк., Вид-во при Київ. ун-ті, 1976. – 176 с.
3. Літературознавча енциклопедія: У 2 т. – Т 2. / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К.: Академія, 2007. – 624 с.
4. Ткачук О. Наратологічний словник. – Тернопіль: Астон, 2002. – 173 с.
5. Томашевский Б. Теория литературы. Поэтика: Учеб. пособие. – М.: Аспект-Пресс, 1999. – 334 с.
6. Третяченко Т. Художня проза Лесі Українки: Творча історія. – К.: Наук. думка, 1983. – 288 с.
7. Українка Леся. Зібр. тв.: У 12 т. – Т. 7. – К.: Наук. думка, 1976. – 567 с.
8. Шмид В. Нарратология. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.
9. Якубський Б. Леся Українка-белетрист// Українка Леся. Твори. – Т. 10. Проза. – Х.: Книгоспілка, 1929. – 298 с.

Сирук В.Г.
Институт филологии и журналистики
Восточноевропейского национального университета имени Леси Украинки

ДИАЛОГИЧЕСКИЙ НАРРАТИВ В ПРОЗЕ ЛЕСИ УКРАИНКИ

Аннотация
В статье рассматриваются механизмы нарративной композиции истории. С токи зрения нарратологии прозу Леси Украинки можна условно распределить на такие группы: сюжетная проза, безфабульная проза, диалогиеский и лирический нарративы. Акцентируется на специфике конструирования диалогического нарратива в рассказе «Школа» писательницы.
Ключевые слова: рассказ, нарратив, фабула, сюжет, диалог.

Siruk V.G.
Institute of Philology and Journalism Lesya Ukrainka Eastern European National University

DIALOGIC NARRATIVE IN PROSE LESYA UKRAINKA

Summary
This paper investigated the mechanisms of narrative composition history. In terms of narratology Lesya Ukrainka prose was conditionally divided into the following groups: narrative prose fiction not fable, dialogical and lyrical narratives. The attention to the specifics of constructing dialogic narrative story "School" writer.
Keywords: story, narrative, plot, plot, dialogue.

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

УДК 502.5

АНАЛІЗ ПОКАЗНИКІВ СТАНУ ЕКОЛОГІЧНИХ СИСТЕМ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО РЕГІОНУ

Ільченко В.М., Шабала А.В., Сокальська Є.С.
Дніпропетровська фінансова академія

У статті розглядаються основні показники стану екологічних систем промислового регіону (на прикладі Дніпропетровської області). Приведено аналіз показників атмосферного повітря та водних ресурсів. Вказані основні проблеми забруднення навколишнього середовища та визначені напрямки поліпшення екологічної ситуації Дніпропетровського регіону.

Ключові слова: навколишнє середовище, атмосферне повітря, водні ресурси, екологічний стан, екологічна безпека, соціальний розвиток.

Постановка проблеми. Впродовж останніх десятиліть екологія набуває глобального характеру. Кожна країна дбає про екологічний стан, щоб задовольнити як соціально-екологічні показники, так і життєвий рівень населення.

Важливим показником суспільства та країни є задовільний стан навколишнього середовища. Визначено, що 20% здоров'я людини, залежить саме від екологічного стану. Тому потрібно дбати про стан навколишнього природного середовища, щоб досягти найвищих показників рівня життя.

Дніпропетровськ й області Дніпропетровська – це великий культурний, історичний та торгівельно-промисловий центр. Отже можна говорити, що природному стану Дніпропетровського регіону характерні екологічні проблеми, що притаманні всім великим містам.

Однією із стратегічних цілей розвитку Дніпропетровської області є поліпшення навколишнього природного середовища. Для вирішення проблем визначені основні пріоритетні напрями: розвиток інженерної інфраструктури та поліпшення стану водних об'єктів у Дніпропетровській області; проведення невідкладних заходів щодо ліквідації наслідків шкідливої дії вод для захисту населених пунктів, сільськогосподарських угідь; виконання робіт із забезпечення сільських населених пунктів питною водою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами аналізу стану навколишнього середовища, вивчення факторів впливу на екологічну ситуацію займались такі зарубіжні та вітчизняні вчені як В. Данилов-Данильян, Л. Мельник, Л. Хенс, Е. Гірусов, І. Сотник, В.Тарасова, О.Ф. Балацький, Т.П. Галушкіна, С.А. Генсирук, З.В. Герасимчук, М.І. Долішній, С.І. Дорогунцова, О.О. Мінца, В.А. Сташук, В.М. Трегобчук, Т.С. Хачатурова, М.А. Хвесик, А.В. Яцик та інші. Незважаючи на значну кількість досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених, присвячених раціоналізації водокористування дана проблема і сьогодні є предметом наукових дискусій [1].

Мета статті. Мета даної роботи полягає у дослідженні та порівнянні показників стану екологічних систем промислового регіону (на прикладі Дніпропетровської області).

Виклад основного матеріалу. Найголовнішими показниками стану екологічних систем любого регіону виступають атмосферне повітря та водні ресурси, бо саме вони є екологічною безпекою кожної держави. Порушення стабільного функціонування екосистем може призвести до їх критичного стану. Суспільство повинно навчитись управляти цими процессами, задля збереження оточуючого довкілля.

Атмосферне повітря є життєво важливим елементом навколишнього природного середовища. Розвиток промисловості, зростання міст, збільшення кількості транспорту, активне освоєння навколоземного простору призводять до зміни газового складу атмосфери, накопичення різних видів забруднень, руйнування озонового шару, порушення природного балансу атмосфери.

В Дніпропетровській області функціонує мережа державного моніторингу за станом забруднення навколишнього природного середовища, суб'єктами якої є територіальні органи Мінприроди, МНС, Мінздоров'я, Мінагропрому, Держводгоспу, Держкомзему, Держлісгоспу та Мінбуду України.

На території Дніпропетровської області розташовано 465 підприємств, що звітують перед органами Держкомстату України за формою № 2-ТП (повітря), викиди шкідливих речовин в атмосферу від них у 2012 році становили 961,947 тис. т, що на 11,6 тис. т (1,2%) більше, ніж у 2011 році [8, с. 207].

Динаміка викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення у регіоні має тенденцію зниження. Починаючи з 2010 року в м. Кривий Ріг, викиди забруднюючих речовин скоротилися і на 40,435 тис. т. і на 2012 рік становили 354,597 тис. т., що не сказати про м. Дніпропетровськ. В 2009 році показник мав значення 105,614 тис. т., а в 2012 цей показник зріс до 110,419 тис. т. У м. Дніпродзежинськ, починаючи з 2008 року збільшується, або зменшується. В порівнянні з 2011 роком (124,684тис. т) викиди в атмосферне повітря зменшилися на 8,302 тис. т. і досягли рівня 116,382 тис. т. (Рис. 1)

У середньому одним підприємством області за 2012 рік викинуто в атмосферу 2068,7 т забруднювальних речовин, що на 116,1 т менше протии 2011 року.

Рис. 1. Динаміка викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення у регіоні у окремих населених пунктах, тис. т [8]

У 2011 році дослідження щодо забруднення атмосферного повітря здійснювалися 16 санепідемстанціями, у т.ч. 10 міських та 6 районними СЕС. Всього по області протягом 2011 року було проведено 42086 досліджень атмосферного повітря (у 2010 році – 38643). Питома вага нестандартних

© Ільченко В.М., Шабала А.В., Сокальська Є.С., 2014

проб становила 7,0% (у 2010 році – 9,1%), динаміка за 2000-2011 роки наведені (на Рис. 2.) [7.].

Високий відсоток проб з перевищенням ГДК в 2011 році було по: пилу 12,4% (в 2010 році – 16,6%), фенолу – 15,6% (у 2010 році – 14,6%), окислам азоту – 41,1% (у 2010 році – 11,2%), сірководню – 4,7% (у 2010 році – 4,6%), окису вуглецю – 7,9% (у 2010 році – 10,6%). Найбільш високі рівні забруднення атмосферного повітря зареєстровані у м. Кривий Ріг (8,9%), м. Дніпропетровськ (8,4%), м. Дніпродзержинськ (6,6%).

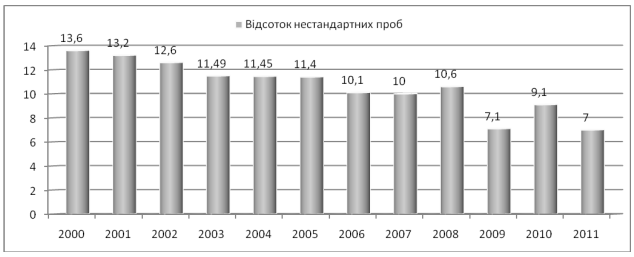

Рис. 2. Питома вага нестандартних проб атмосферного повітря

Для радикального покращення якості атмосферного повітря м. Дніпропетровська вчені пропонують невідкладно перевести роботу Придніпровської теплової станції на спалювання високосортного вугілля або вугільного концентрату, з зольністю 10% та вмістом сірки до 1%, й установлення очисного обладнання на котельнях ПАТ «Євраз ДМЗ ім. Петровського» (систему DESONOX, SNOX) [6. с. 45-50].

Після виведення з експлуатації мартенівського виробництва на ВАТ «Інтерпайп Нижньодніпровський трубопрокатний завод», очікуване зменшення викидів від виконання цього заходу становить 2753,508 т/рік.

Заміна мартенівського виробництва електросталеплавильним є не тільки технологічним, але й екологічним заходом. Виведення з експлуатації сталефасоноливарного цеху із застарілим обладнанням і дозволило значно поліпшили стан атмосферного повітря.

Другим вагомим показником забруднення екологічного стану регіону виступають водні ресурси. Проблема вдосконалення системи використання водних ресурсів стоїть перед вченими та практиками вже не один десяток років. Методологічною основою сучасних концепцій раціонального водокористування є комплексні моделі збалансованого використання водних ресурсів.

На території Дніпропетровщини знаходяться більше 270 річок, понад 300 озер, близько 1,5 тисячі водойм та ставків площею понад 26 тисяч гектарів. На півдні територія області омивається водами рукотворного Каховського моря. Дніпропетровська область повністю розташована в межах басейну Дніпра [3]. Середня густота річкової мережі становить – 0,27 км/км^2, забезпеченість водними ресурсами – 460 тис.м^3 на км2 площі, проте ресурси місцевого стоку складають лише 20 тис.м^3/км^2.

Згідно із даними таблиці 1, можна побачити, що уся кількість водних об'єктів Дніпропетровської області (4091 од.) мають загальнодержавне значення, у тому числі передано в оренду водних об'єктів та ставків всього 1684 од.

В Дніпропетровській області станом на 01.01.2013 нараховувалось 657 водокористувачів, які здійснюють забір, використання та скид забруднюючих речовин у водні об'єкти відповідно до виданих дозволів на спеціальне водокористування, у тому числі 196 виданих у 2012 році (у 2011 – видано 376 і станом на 01.01.2012 нараховувалось 657 водокористувачів) [8, с. 207].

Таблиця 1

Водні об'єкти Дніпропетровської області

	Одиниця виміру	Кількість	Примітка
Усього	од.	4091	-
у тому числі:			
місцевого значення	од.	-	Немає
з них передано в оренду водних об'єктів (їх частин)	од.	863	-
загальнодержавного значення	од.	4091	-
з них передано в оренду ставків	од.	821	-

Отже, розглянемо динаміку водокористування (табл. 2).

Таблиця 2

Основні показники водокористування та водовідведення води, млн м^3

Показники	2010 рік	2011 рік	2012 рік
Забрано води з природних джерел, всього:	1162	1654	1684
у тому числі для використання	1361	1407	1429
Спожито свіжої води (включаючи морську) з неї на:			
побутово-питні потреби	242,8	235,4	231,6
виробничі	1076	1132	1147
сільськогосподарські	6,814	4,627	4,799
зрошення	15,66	19,58	25,66
Втрачено води при транспортуванні	195,7	179,3	188,1
Загальне водовідведення з нього	1258	1291	1268
у поверхневі водні об'єкти, у тому числі:	1171	1211	1195
забруднення зворотних вод	503,7	471,6	382,7
з них без очищення	133,1	137,9	132,3
нормативно очищених	39,42	30,91	85,95
нормативно чистих без очистки	628,2	709,0	726,1
Обсяг оборотної та послідовно використаної води	5662	5781,6	5837,3
Частка оборотної та послідовно використаної води, %	84,0	84,2	408,48
Потужність очисних споруд	982,6	974,3	953,7

Як видно із таблиці, з кожним роком кількість забраної води зростає (за 2012 рік – 1684 млн.м^3). Найбільше збирається поверхневої води. Щодо використання свіжої води, то більша кількість йде на виробничі потреби (зростаюча тенденція), а потім на господарсько-питні (спадна тенденція). Треба зауважити, що багато води витрачується під час транспортування, хоча з кожним роком цей показник зменшується, що неодмінно позитивно впливає на корисне використання води. Постійно зростаючою динамікою є кількість скинутих вод, найбільше – у поверхневі води. На жаль, більшість із скинутих вод або нормативно (умовно) чисті без очищення (2012 р. – 726,1 млн. м^3). Проте є надія, що цей показник у недалекому майбутньому буде набагато меншим.

Показник обсягу оборотної води означає економію свіжої води, Він не враховує воду, яка цирку-

лює в системах його промислового і комунального опалення. Послідовно-використаний обсяг або повторно-послідовний обсяг води – обсяг економії забору свіжої води за рахунок застосування системи оборотного та послідовного (повторного) водоспоживання, включаючи використання зворотних та колекторно-дренажних вод, тобто сумарний обсяг, що направляється після першого використання у виробничому процесі для вторинного в іншому процесі [5, с. 224].

Таблиця 3

Обсяги оборотної, повторної і послідовно використаної води

Види економічної діяльності	2009 рік		2010 рік		2011 рік	
	усього, млн.м^3	% економії свіжої води за рахунок оборотної	усього, млн.м^3	% економії свіжої води за рахунок оборотної	усього, млн.м^3	% економії свіжої води за рахунок оборотної
Усього по регіону	5108,0	79,63	5662,0	80,62	5782,6	80,44
у тому числі:						
промисловість	5098,0	83,53	5651,0	84,00	5771,5	83,4
сільське господарство	2,988	27,9	4,883	2,06	2,05	5,2
житлово-комунальне господарство	5,23	2,0	5,116	41,74	5,11	2,3

Обсяг оборотної, повторної і послідовно використаної води в Дніпропетровській області зростає, що свідчить про його важливість і необхідність. У 2009 році він складав 5108 млн. м^3, у 2010 – 5662,2 млн. м^3, у 2011 – 5782,6 млн. м^3.

Облдержадміністрація Дніпропетровської області ставить перед собою завдання посилити вимоги до підприємств і установ регіону щодо зменшення шкідливих скидів у водойми. Порівнюючи дані за 2011 та 2012 роки, бачимо тенденцію до зменшення об'ємів скидання зворотних вод та обсягів забруднюючих речовин.

Основними забруднювачами водних об'єктів басейну Дніпра є промисловість (65%); комунальне господарство (25,6%), сільське (9,2%), інші галузі (менше 0,5%) (Рис. 4). Додатково до водних об'єктів потрапляють дренажні води зрошувальних систем, забруднені пестицидами, гербіцидами, мінеральними солями. Крім вказаних джерел забруднення, значна кількість забруднюючих речовин надходить у водні об'єкти з території населених пунктів, не обладнаними очисними спорудами зливових вод.

Загалом гідрографічна мережа басейну р. Дніпро в межах Дніпропетровської області за матеріалами інвентаризації Дніпропетровського облводгоспу представлена: 291 річкою, довжиною більше 10 км, 95 водосховищами, 2723 ставками та 219 озерами площею три і більше гектарів.

Дефіцит питної води у Дніпропетровській області складає майже 150 тис. куб. м на добу.

Рис. 4. Основні забруднювачі водних об'єктів басейну Дніпра

За даними органів статистики централізованим питним водопостачанням охоплені всі 20 міст області (понад 74% міського населення, тобто близько 2,2 млн чоловік), 42 селища та 293 сіл (з 1481). За даними органів статистики та облводгоспу у середньому централізованим водопостачанням охоплено приблизно 74% населення області, у тому числі 39% – сільського [8, с. 207].

Надмірне використання водних ресурсів малих річок для потреб сільського господарства та риборозведення, самовільне водокористування та безпроектне створення штучних водойм на руслах малих річок порушує природний водний, гідробіологічний режим річок, збільшує заростання та утворення донних відкладень; скиди шахтних вод вносять у води річок додаткове забруднення мінеральними речовинами.

Найважливішими проблемами водних ресурсів Дніпропетровської області є:

· Відсутність сучасних ефективних методів очистки та демінералізації шахтних, кар'єрних, та рудничних вод Кривбасу і Західного Донбасу [2].

· Відсутність систем централізованого водопостачання та каналізації в населених пунктах (із 1453 населених пунктів області лише 197 мають централізоване водопостачання та 66 – каналізацію).

· Недостатня потужність та фізичне зношення очисних споруд в містах Дніпропетровської області. Технічний стан 30% водопровідно-каналізаційних комунікацій населених пунктів (дореволюційного та довоєнного будівництва) незадовільний, решта також зношені на 80%, що не відповідає вимогам надійної експлуатації та є причиною аварійних ситуацій з великими втратами питної води або забрудненням навколишнього середовища [4]. Відсутність систем централізованого водопостачання та каналізації в населених пунктах (із 1453 населених пунктів області лише 197 мають централізоване водопостачання та 66 – каналізацію.

· Відсутність проектів водоохоронних зон та прибережних захисних смуг водних об'єктів Дніпропетровської області. Незадовільне виконання водоохоронних заходів основними підприємствами-забруднювачами: ПАТ «Євраз – ДМЗ ім. Петровського», ПАТ «Дніпровський меткомбінат», ВАТ «Дніпрошина», ПАТ «ДНІПРОАЗОТ», ВАТ «Інтерпайп Нижньодніпровський трубопрокатний завод», ПАТ «Дніпропетровський трубний завод» та інші [4].

· Утворення значних обсягів високомінералізованих шахтних вод Західного Донбасу та Кривбасу, щорічно у р. Самару скидається до 20 млн. м3 шахтних вод ВАТ «Павлоградвугілля» та у річки Інгулець і Саксагань до 12 млн. м3 шахтних та кар'єрних вод підприємств Кривбасу [4].

Висновки і пропозиції.

1. Провівши дослідження стану атмосферного повітря, можна сказати, що на даний момент Дніпропетровська область є однією із найзабрудненіших

областей України. На жаль у Дніпропетровську та прилеглих містах загальні об'єми шкідливих викидів значно перевищують допустимі норми. Практично з усіх джерел в атмосферне повітря потрапляють двооксид сірки, пил, оксид вуглецю, оксиди азоту. І щоб завадити цьому проводяться відповідні лабораторні дослідження, а також необхідно вжити відповідних заходів: оснащати підприємства очисними фільтрами, контролювати обсяги викидів, сприяти озелененню міст. Установка каталітичних нейтралізаторів на бензинових автомобільних двигунах дозволить зменшити об'єми викидів у атмосферу оксидів азоту, угарного газу та вуглеводнів більш ніж на 75%.

2. З метою виконання Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства, на території Дніпропетровської області, Дніпропетровським обласним управлінням водних ресурсів були визначені заходи за напрямками, передбаченими Програмою та були надані пропозиції щодо фінансування робіт у 2012 році на загальну суму 73,9 млн грн, в тому числі за рахунок державного бюджету 13,1 млн грн, обласного бюджету 60,8 млн грн.

3. Головними причинами, що призвели до загрозливого стану довкілля можемо вважати: застарілу технологію виробництва та обладнання; високу енергомісткість та матеріаломісткість, що перевищують у два-три рази відповідні показники країн; високий рівень концентрації промислових об'єктів; несприятливу структуру промислового виробництва з високою концентрацією екологічно небезпечних виробництв.

4. З метою поліпшення екологічної ситуації в Дніпропетровській області визначені основні напрямки діяльності спрямовані на: поліпшення екологічного стану басейну Дніпра; зменшення рівня забруднення атмосферного повітря; розв'язанню проблем поводження з відходами, насамперед з токсичними та непридатними та удосконалення системи екологічного моніторингу в області.

5. Охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини – невід'ємні умови економічного та соціального розвитку.

Список літератури:

1. Анісімова Г.В. Статистичне дослідження екологічної складової сталого розвитку регіону // Г.В. Анісімова, Н.В. Скоробогатова / Вісник ЖДТУ. – № 2(56) – 2011. – С. 194-199.
2. Державне управління навколишнього природного середовища в Дніпропетровській області. [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://ecodnepr.dp.ua/
3. Дніпропетровська обласна державна адміністрація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/(DOCWEB)/A3078D6BCACAA956C2256FE4004A633E?OpenDocument&PrintForm
4. Екологічний сайт міста Дніпроджержинськ. [Електронний ресурс].- Режим доступу:http://ecodndzbio.ucoz.ua/index/ogljad_stanu_zabrudnennja_atmosfernogo_povitrja_u_mistakh_dnipropetrovskoji_oblasti/0-112
5. Мельник С.В. Економіка природокористування: навч. посіб. / С.В. Мельник. – О.: Наука і техніка, 2012. – 224 с.
6. Мінков Ю.І. Оцінка забруднення атмосферного повітря викидами важких металів та сірчистим ангідридом від стаціонарних джерел промислових підприємств, які розташовані на території м. Дніпропетровська та розробка пропозицій по покращенню екологічного стану міста // Ю.І. Мінков, О.Ф. Оксамитний/ Вісник ПДАБА. – №4(18) – 2012 – С. 45-50.
7. Протягом року проводились систематичні спостереження за рівнем забруднення атмосферного повітря, зворотних, поверхневих, підземних вод та ґрунтів [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://on2.docdat.com/docs/4052/index-1538926.html
8. РЕГІОНАЛЬНА ДОПОВІДЬ про стан навколишнього природного середовища в Дніпропетровській області за 2012 рік. / Дніпропетровськ – 2013 – с. 207.

Ильченко В.Н., Шабала А.В., Сокальский Е.С.
Днепропетровская финансовая академия

АНАЛИЗ ПОКАЗАТЕЛЕЙ СОСТОЯНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ СИСТЕМ ДНЕПРОПЕТРОВСКОГО РЕГИОНА

Аннотация
В статье рассматриваются основные показатели состояния экологических систем промышленного региона (на примере Днепропетровской области). Приведен анализ показателей атмосферного воздуха и водных ресурсов. Указаны основные проблемы загрязнения окружающей среды и определены направления улучшения экологической ситуации Днепропетровского региона.
Ключевые слова: окружающая среда, атмосферный воздух, водные ресурсы, экологическое состояние, экологическая безопасность, социальное развитие.

Il'chenko V.M., Shabala A.V., Sokal'ska Ye.S.
Dnipropetrovsk Academy of Finance

ANALYSIS OF INDICATORS OF ECOLOGICAL SYSTEMS DNIPROPETROVS'K REGION

Summary
In the article describes the main indicators of ecological systems industrial region (for example, Dnipropetrovs'k region). The analysis of indicators of air and water resources. These basic problems of pollution and identified areas of improvement of the environmental situation of the Dnipropetrovs'k region.
Keywords: environment, air, water, ecological status, ecological security, social development.

УДК 504.4 : 54

МЕТОДИКА РАСЧЕТА УСТАНОВИВШЕЙСЯ ТУРБУЛЕНТНОЙ ДИФФУЗИИ ВЗВЕСИ В ВОДНОМ ПОТОКЕ

Юрасов С.Н., Курьянова С.А.
Одесский государственный экологический университет

В статье предлагаются математическая модель установившейся турбулентной диффузии взвеси. Модель разработана в плоской (по вертикали и горизонтали) и пространственной постановке задачи. Приводятся рекомендации для выполнения инженерных расчетов, а также формулы для проверки правильности этих расчетов.
Ключевые слова: математическая модель, установившаяся турбулентная диффузия, взвесь, водный поток.

Постановка проблемы. Математическое моделирование распространения взвеси в водной среде является актуальной экологической задачей. Расчет максимальной концентрации взвешенного вещества в контрольном створе, оценка общего количества этого вещества, вынесенного за пределы упомянутого створа, определение площади заиления дна и расчет поля концентрации взвеси необходимы при оценке качества водной среды, при нормировании сбросов загрязнителей и при оценке различных видов ущерба.

Методики, позволяющие получить всю перечисленную выше информацию, не найдены. В рассмотренных методиках учитывается лишь средняя концентрация вещества в створе (например [1], [2]).

Материалы и методы исследования. В настоящей работе предложена математическая модель расчета распространения взвеси с гидравлической крупностью u в пространственной постановке задачи с системой координат, в которой ось *OX* направлена вдоль осредненного вектора скорости потока, *OY* – вертикально вниз, *OZ* – соответственно поперек потока.

Модель разработана в три этапа: вначале получено дифференциальное уравнение установившейся турбулентной диффузии взвеси в вертикальной плоскости и выведены расчетные формулы; далее была рассмотрена горизонтальная плоскость; и последний этап – пространственная задача.

Рассмотрим эти этапы.

1) В статье [3] приведено дифференциальное уравнение турбулентной диффузии взвеси в вертикальной плоскости

$$V_{CP}(\partial C/\partial x) = D(\partial^2 C/\partial y^2) - u(\partial C/\partial y), \quad (1)$$

где V_{CP} – средняя скорость потока;
D – коэффициент турбулентной диффузии;
C – концентрация вещества;
u – гидравлическая крупность частиц.

Решение уравнения (1) методом конечных разностей по явной схеме имеет вид [3]:

$$C_{k+1,1} = (0{,}25 - f)C_{k,2} + (0{,}75 - f)C_{k,1}, \quad (2)$$

$$C_{k+1,n} = (0{,}25 - f)\,C_{k,n+1} + (0{,}25 + f)\,C_{k,n-1} + 0{,}5\,C_{k,n}, \quad (3)$$

$$C_{k+1,N} = (0{,}25 + f)\,C_{k,N-1} + (0{,}75 - f)\,C_{k,N}, \quad (4)$$

где $\Delta x = V_{CP}\Delta y^2/(4D);$ (5)

$$f = u\,\Delta x/(2V_{CP}\Delta y), \quad (6)$$

f – безразмерный параметр, учитывающий обмен взвесью между слоями и ее удаление из водной среды за счет оседания.

Индексом k обозначена нумерация створов, нанесенных в расчетной области потока с шагом Δx, а n – нумерация слоев толщиной Δy.

Из уравнений (2) – (4) видно, что сумма значений концентрации вещества в створе $k+1$, на $2fC_{k,N}$ меньше, чем в створе k. Отсюда следует, что сумма значений концентрации вещества в каждом створе должна отвечать условию:

$$\sum_{n=1}^{N} C_{k,n} = \sum_{n=1}^{N} C_{0,n} - 2f\sum_{i=1}^{k-1} C_{i,N}, \quad (7)$$

где N – количество слоев от поверхности до дна;

$C_{0,n}$ – концентрация вещества в начальном створе в n-ном слое;

$C_{i,N}$ – концентрация вещества в i-том створе в придонном слое.

Если фоновое значение концентрации вещества (СЕ) равно 0, то условие (7) можно записать в виде:

$$\sum_{n=1}^{N} C_{k,n} = n_0 C_{\tilde{N}\grave{O}} - 2f\sum_{i=1}^{k-1} C_{i,N}, \quad (8)$$

где n_0 – количество слоев, занятых сточными водами в начальном створе;

C_{CT} – концентрация вещества в сточных водах.

2) В горизонтальной плоскости дифференциальное уравнение (9) и его решение (10) – (12) записываются следующим образом:

$$V_{CP}(\partial C/\partial x) = D(\partial^2 C/\partial z^2) - uC/H_{CP}, \quad (9)$$

$$C_{k+1,1} = 0{,}25C_{k,2} + (0{,}75 - 2f)C_{k,1}, \quad (10)$$

$$C_{k+1,m} = 0{,}25(C_{k,m+1} + C_{k,m-1}) + (0{,}5 - 2f)C_{k,m}, \quad (11)$$

$$C_{k+1,M} = 0{,}25C_{k,M-1} + (0{,}75 - 2f)C_{k,M}, \quad (12)$$

где H_{CP} – средняя глубина потока в расчетной области;

$\Delta x = V_{CP}\Delta z^2/(4D);$

$f = u\,\Delta x/(2V_{CP}H).$

Индексом m обозначена нумерация струй, ширина которых Δz.

Сумма коэффициентов в формулах (10) – (12) составляет $(1-2f)$ поэтому при выполнении расчетов сумма значений концентрации вещества в каждом створе должна отвечать условию:

при $C_E > 0 - \sum_{m=1}^{M} C_{k,m} =$ (13)

при $C_E = 0 - \sum_{m=1}^{M} C_{k,m} = (1-2f)^k m_0 C_{CT}$, (14)

где M – количество струй по ширине потока;

$C_{0,m}$ – концентрация вещества в начальном створе в m-мой струе;

m_0 – количество струй, занятых сточными водами в начальном створе.

3) И, наконец, в пространственной постановке задачи дифференциальное уравнение (15) и его решение формулы (16)-(24) для различных участков живого сечения будут иметь следующий вид:

$$V_{CP}(\partial C/\partial x) = D[(\partial^2 C/\partial y^2) + (\partial^2 C/\partial z^2)] - u(\partial C/\partial y); \quad (15)$$

$$C_{k+1,1,1} = (0{,}125 - f)C_{k,2,1} + 0{,}125\,C_{k,1,2} + (0{,}750 - f)C_{k,1,1}, \quad (16)$$

$$C_{k+1,1,m} = (0{,}125 - f)C_{k,2,m} + 0{,}125(C_{k,1,m+1} + C_{k,1,m-1}) + (0{,}625 - f)C_{k,1,m}, \quad (17)$$

$$C_{k+1,1,M} = (0{,}125 - f)C_{k,2,M} + 0{,}125\,C_{k,1,M-1} + (0{,}750 - f)C_{k,1,M}, \quad (18)$$

© Юрасов С.Н., Курьянова С.А., 2014

$$C_{k+1,n,1} = (0{,}125 - f)\,C_{k,n+1,m} + (0{,}125 + f)\,C_{k,n-1,m} + 0{,}125\,C_{k,n,2} + 0{,}625\,C_{k,n,1}, \quad (19)$$

$$C_{k+1,n,m} = (0{,}125 - f)\,C_{k,n+1,m} + (0{,}125 + f)\,C_{k,n-1,m} + 0{,}125(C_{k,n,m+1} + C_{k,n,m-1}) + 0{,}5\,C_{k,n,m}, \quad (20)$$

$$C_{k+1,n,M} = (0{,}125 - f)\,C_{k,n+1,M} + (0{,}125 + f)\,C_{k,n-1,M} + 0{,}125\,C_{k,n,M-1} + 0{,}625\,C_{k,n,M}, \quad (21)$$

$$C_{k+1,N,1} = (0{,}125 + f)\,C_{k,N-1,1} + 0{,}125\,C_{k,N,2} + (0{,}750 - f)\,C_{k,N,1}, \quad (22)$$

$$C_{k+1,N,m} = (0{,}125 + f)\,C_{k,N-1,m} + 0{,}125(C_{k,N,m+1} + C_{k,N,m-1}) + (0{,}625 - f)\,C_{k,N,m}, \quad (23)$$

$$C_{k+1,N,M} = (0{,}125 + f)\,C_{k,N-1,M} + 0{,}125\,C_{k,N,M-1} + (0{,}750 - f)\,C_{k,N,M}, \quad (24)$$

где $\Delta x = V_{CP}\Delta y^2/(8D)$; $f = u\,\Delta x/(2V_{CP}\Delta y)$; $\Delta y = \Delta z$.

Формулы (16)-(18) записаны для (рис. 1.) поверхностного слоя (n=1): (16) – левый берег (m=1); (17) – на удалении от берегов; (18) – правый берег (m=M).

Формулы (19)-(21) записаны для слоев в толще потока и формулы (22)-(24) – для придонного слоя (n=N).

п о в е р х н о с т ь

левый берег						*правый берег*
	n=1, m=1 (16)	…	*n=1, m (17)*	…	*n=1, m=M (18)*	
	…	…	…	…	…	
	n, m=1 (19)	…	*n, m (20)*	…	*n, m=M (21)*	
	…	…	…	…	…	
	n=N, m=1 (22)	…	*n=N, m (23)*	…	*n=N, m=M (24)*	

д н о

Рис. 1. Схема живого сечения потока в створе *k*

Условие проверки расчетов имеет вид:

при $C_E > 0$ – $\sum_{n=1}^{N}\sum_{m=1}^{M} C_{k,n,m} = \sum_{n=1}^{N}\sum_{m=1}^{M} C_{0,n,m} - 2f\sum_{i=0}^{k-1}\sum_{m=1}^{M} C_{i,N,m}$, (25)

при $C_E = 0$ – $\sum_{n=1}^{N}\sum_{m=1}^{M} C_{k,n,m} = n_0 m_0 C_{CT} - 2f\sum_{i=0}^{k-1}\sum_{m=1}^{M} C_{i,N,m}$, (26)

где $C_{0,n,m}$ – концентрация вещества в начальном створе в n-ном слое в струе с номером m;

$C_{i,N,m}$ – концентрация вещества в i-том створе в придонном слое в струе с номером m.

n_0 и m_0 – количество слоев и струй, занятых сточными водами в начальном створе соответственно.

При оценке распространения взвеси в расчетной области потока задается сетка с шагом Δx, Δy и Δz вдоль соответствующих осей. Шаги Δy и Δz равны, а Δx рассчитывается по формуле (5). Если рассматривается задача в плоской постановке, исчезает соответствующая переменная: вертикальная плоскость – Z; горизонтальная плоскость – Y. Далее рассчитывается параметр f по формуле (6), значение параметра должно отвечать условию: $f \le 0{,}125$ для плоской задачи; $f \le 0{,}0625$ для пространственной задачи. Если значение параметра f не соответствует требованию, необходимо уменьшить размеры сетки и пересчитать параметр f. Задавшись распределением концентрации вещества в начальном створе, выполняется пошаговый расчет по формулам (2)-(4), (10)-(12) или (16)-(24) в зависимости от постановки задачи. Проверка правильности выполнения расчетов осуществляется по формулам (7), (13) или (25).

Расчет удобнее всего выполнять в табличном редакторе Excel.

Результаты исследований и их анализ. Наибольший интерес с научной точки зрения представляет решение, полученное для вертикальной плоскости. По сравнению с пространственной задачей оно более простое. В отличие же от горизонтальной плоскости здесь учитывается турбулентная диффузия взвеси по вертикали.

В табл.1 и 2 приведен пример расчета диффузии взвеси (f=0,01) в табличном редакторе Excel. В предпоследней строке таблиц стоит сумма концентраций вещества в створе, характеризующая общее количество вещества в этом створе. В последней строке стоит результат проверочного расчета по формуле (6).

Из таблиц видно, что модель адекватно реагирует на начальные условия. Это подтверждает правильность полученных решений.

В табл. 1 выполнен расчет диффузии взвеси при ее сбросе в поверхностный слой. По мере удаления от начального створа под действием силы тяжести взвесь оседает в нижние слои. Однако ее количество в створе остается постоянным ($\Sigma C_{k,n}$ =100) до первого момента касания дна (k =3). Далее количество взвеси в створе уменьшается за счет ее оседания на дно.

В табл. 2 рассмотрен случай сброса взвеси в придонный слой. За счет турбулентной диффузии взвесь распространяется в верхние слои, при этом ее общее количество в створе снижается из-за оседания на дно. На некотором удалении от начального створа (k=25) концентрация взвеси в верхнем слое достигает максимума. После чего она начинает медленно убывать.

Параметром f можно характеризовать транспортирующую способность потока, поскольку при

Таблица 1

Расчет диффузии взвеси при ее сбросе в поверхностный слой

n	Концентрация взвеси по створам в различных слоях ($C_{k,n}$)								
	k = 0	1	2	3	4	…	85	…	125
1	100,0000	74,0000	61,0000	52,8776	47,1940	…	15,6656	…	12,6902
2	0,0000	26,0000	32,2400	33,6024	33,3724	…	16,6283	…	13,4700
3	0,0000	0,0000	6,7600	11,7624	15,0396	…	17,3072	…	14,0200
4	0,0000	0,0000	0,0000	1,7576	4,3588	…	17,6640	…	14,3091
$\Sigma C_{k,n}$	100,0000	100,0000	100,0000	100,0000	99,9648	…	67,2651	…	54,4894
ф.(6)	100,0000	100,0000	100,0000	100,0000	99,9648	…	67,2651	…	54,4894

Таблица 2

Расчет диффузии взвеси при ее сбросе в придонный слой

n	Концентрация взвеси по створам в различных слоях ($C_{k,n}$)										
	k = 0	1	2	..	12	..	25	..	85	..	125
1	0,0000	0,0000	0,0000	..	15,4210	..	18,4975	..	13,8932	..	11,2545
2	0,0000	0,0000	5,7600	..	19,4733	..	19,9825	..	14,7470	..	11,9461
3	0,0000	24,0000	29,7600	..	24,8093	..	21,3063	..	15,3492	..	12,4339
4	100,0000	74,0000	61,0000	..	28,6405	..	22,1157	..	15,6656	..	12,6902
$\Sigma C_{k,n}$	100,0000	98,0000	96,5200	..	88,3440	..	81,9020	..	59,6550	..	48,3246
ф.(6)	100,0000	98,0000	96,5200	..	88,3440	..	81,9020	..	59,6550	..	48,3246

его малых значениях количество взвеси в потоке будет убывать очень медленно, и эта взвесь будет переноситься потоком на большие расстояния.

Выводы. Разработана модель установившейся диффузии взвеси в водном потоке. Модель позволяет рассчитать диффузию взвеси в плоской и пространственной постановке задачи Безразмерный параметр f, входящий в модель, учитывает обмен взвесью в потоке между слоями и ее удаление из водной среды за счет оседания. Дальнейшие исследования будут направлены на оптимизацию параметров модели, исследование транспортирующей способности потоков и разработку модели неустановившейся турбулентной диффузии взвеси (залповые сбросы).

Список литературы:

1. Караушев А. В. Речная гидравлика. – Л.: Гидрометеоиздат, 1969.– 461 с.
2. Методические основы оценки и регламентирования антропогенного влияния на качество поверхностных вод / Под ред. проф. Караушева А.В. – Л.: Гидрометеоиздат, 1987. – 285 с.
3. Юрасов С.Н., Сергиенко О.В. Вывод математической модели и разработка методики расчета турбулентной диффузии взвеси в водном потоке. /Сборник «Климатология, метеорология и гидрология». Вып. 50, 2008. – С. 394.

Юрасов С.М., Кур'янова С.О.
Одеський державний екологічний університет

МЕТОДИКА РОЗРАХУНКУ СТАЛОЇ ТУРБУЛЕНТНОЇ ДИФУЗІЇ ЗАВИСЛОЇ РЕЧОВИНИ У ВОДНОМУ ПОТОЦІ

Анотація
У статті пропонується математична модель сталої турбулентної дифузії завислої речовини. Модель розроблено у плоскої (по вертикалі та горизонталі) і просторової постановці задачі. Наведені рекомендації для виконання інженерних розрахунків, а також формули для перевірки правильності цих розрахунків.
Ключові слова: математична модель, стала турбулентна дифузія, завислa речовина, водний потік.

Urasov S.N., Kuryanova S.A.
Odessa State University of Environmental

MATHEMATICAL MODEL OF PERMANENT TURBULENT DIFFUSION OF HANGING MATTER UP IS IN A WATER-COURSE

Summary
In the article the mathematical model of permanent turbulent diffusion of hanging matter up comfortable for implementation of calculations on the personal computers in the tabular editor of Excel is offered. A model is developed at the flat (for vertical lines and horizontal lines) and spatial raising of task. Recommendations for implementation of engineering calculations, and also formulas, are resulted for verification of rightness of these calculations.
Keywords: mathematical model, turbulent diffusion, hanging up matter, water-course, became.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 336.72

ПОНЯТИЕ ДОСУДЕБНОГО (ПРЕДВАРИТЕЛЬНОГО) ПРОИЗВОДСТВА. ОЦЕНКА ФОРМЫ И СИСТЕМЫ ДОСУДЕБНОГО ПРОИЗВОДСТВА

Баймұрза Б.С.
Мангистауский гуманитарно-технический университет

Исследованы теоретические аспекты досудебного производства, отличия в различных правовых структурах и странах, выделение досудебного производства от иных процессов.
Ключевые слова: досудебное производство, предварительное расследование, уголовное судопроизводство, правонарушение, преступление.

Актуальность темы исследования обусловлена тем, что в последние десятиле-тия в мире проходят значительные реформы в сфере уголовного судопроизводства, в том числе досудебного производства. Так в большинстве государств участников СНГ приняты новые уголовно-процессуальные кодексы (УПК), другие законы и иные нормативные акты – источники уголовно-процессуального права, где базовые формы и системы в большинстве разнятся. Справедливая и эффективная система уголовного правосудия, неотъемлемой частью которой является расследование преступлений, способствует укреплению общественного доверия и прививает уважение к законности и порядку. По сути, расследование преступления представляет собой процесс, в ходе которого путем сбора фактов (доказательств) устанавливается лицо, совершившее преступление или имевшее умысел его совершить. Этот процесс может также включать оценку того, было ли вообще совершено преступление. Расследование может быть «реактивным», то есть проводиться в отношении уже совершенных преступлений, или упреждающим, то есть нацеленным на конкретного преступника или на предотвращение преступления, которое планируется со-вершить в будущем. Существует два основных подхода к проведению расследования преступлений. В рамках первого подхода, применяемого в юрисдикциях гражданского права, ответственность за расследования возложена на прокурора или судебное должностное лицо, такое, например, как juge d'instruction или «следственный судья». В таких случаях следователи работают под надзором и управлением прокурора и/или следственного судьи, могут даже создаваться специальные правоохранительные органы «судебной полиции». В рамках второго подхода, нередко применяемого в юрисдикциях с традицией общего права, расследование проводится полицией в большей или меньшей степени независимо от прокуратуры до того момента, как дело или подозреваемый, которому предъявили обвинение, передаются в суд для уголовного преследования. Однако в рамках этих двух основных систем существует множество вариаций. Например, во многих юрисдикциях общего права прокуроры работают вместе со следователями полиции по крайней мере по некоторым категориям преступлений. Независимо от системы, основные задачи остаются неизменными: установление лица, совершившего преступление, и сбор достаточного количества доказательств для признания его виновным.

Во многих системах гражданского права нередко выделяют два этапа след-ственного процесса: предварительное следствие (или сбор информации) и само расследование. Обычно полиция несет полную ответственность за этап предварительного следствия (на котором устанавливается, было ли совершено правонарушение, а также осуществляется сбор основной информации), после чего контроль над ведением дела передается прокурору. В некоторых странах, включая те, где действует система общего права, такого поэтапного подхода не существует, а термин «расследование» применяется ко всему процессу, начинающемуся с момента обнаружения факта совершения преступления. Понятие правонарушения или преступления различны в разных странах. Многие страны классифицируют мелкие правонарушения, такие как превышение допустимой скорости или безбилетный проезд в общественном транспорте, как судебно наказуемые проступки, к которым применяется отдельный кодекс или какой-либо раздел кодекса. Другие страны считают их «административными» по природе, и поэтому они не включены в Уголовный кодекс. Такие правонарушения не являются предметом уголовного расследования, не входят в компетенцию прокурора и рассматриваются административными судами более низкого уровня. Тем не менее, в общем плане, определение того, что составляет тяжкое преступление будет примерно одинаковым и узнаваемым в разных странах, даже при различии конкретных деталей. Например, понятие «кража со взломом» (burglary) в одной стране может означать только проникновение в помещение с умыслом совершить в нем кражу. В других странах этот термин может также включать умысел нанести противозаконный ущерб или совершить изнасилование, однако его значение как незаконного деяния в виде проникновения в помещение с умыслом совершить преступление является общим для всех юрисдикций.

Но вне зависимости от сформировавшейся или принятой системы уголовного расследования существует универсальный принцип, которого должна придерживаться любая система правосудия: положение, согласно которому подозреваемый считается невиновным, пока его вина не будет доказана судом. Следователи должны быть уверены, что их подозрения основаны на объективной оценке фактов и что они не исказили факты для обоснования своих подозрений.

Степень разработанности темы. Различные аспекты досудебного произ-водства в целом были рассмотрены в крупных монографических исследованиях Г.П. Химичевой, Б.Я. Гаврилова, А.В. Смирнова и в других работах. Однако они посвящены в основном уголовному процессу стран СНГ или аналогичному или не содержат серьезного сравнительно-правового анализа.

Сравнительно-правовое исследование правового регулирования досудеб-ного производства в мировом пространстве поможет выявить положительные и отрицательные черты УПК стран СНГ, будет способствовать повышению эффективности досудебного производства, обеспечению прав и свобод человека в этой сфере.

© Баймұрза Б.С., 2014

Цель и основные задачи исследования. Цель исследования состоит в формулировании понятия, формы и системы, которые в своей основе сформировали бы теоретическую базу совершенствования досудебного производства в уголовном процессе стран СНГ в целом, и в Казахстане в частности.

Уголовный процесс в Республики Казахстан, в том числе в большинстве стран СНГ характеризует наличие стадий (качественно различных этапов, отличающихся особыми субъектами, содержанием правоотношений, сроками, итоговыми решениями и т.д.), как правило, сменяющих друг друга последовательно.

После обнаружения признаков преступления и стадии возбуждения уго-ловного дела следует стадия предварительного расследования.

В основном учеными указывается, что легального понятия термина «предварительное расследование» выработано не было. В доктрине поддерживается позиция, согласно которой предварительное расследование характеризуется как вид государственной правоохранительной деятельности. Существуют различные определения этого понятия.

Под предварительным расследованием одними авторами понимается регулируемая законом деятельность следователей и органов дознания по раскрытию преступлений, изобличению виновных и привлечению их в качестве обвиняемых, установлению всех обстоятельств преступления, а также по выявлению и устранению причин и условий, способствовавших совершению преступления. Предварительное расследование, по мнению другой группы, представляет собой регламентированную уголовно-процессуальным законом деятельность уполномоченных на то органов и должностных лиц по установлению фактических обстоятельств преступления, по собиранию, проверке и оценке доказательств в целях раскрытия преступлений, привлечению лиц, их совершивших, к уголовной ответственности, обеспечению возмещения материального ущерба, причиненного преступлением, защите нарушенных преступлением прав и свобод личности, законных интересов общества и государства, ограждении от неосновательного обвинения и реабилитации каждого невиновного [2]. Расследование преступлений рассматривается и как активная, целенаправленная деятельность, направленная к установлению истины¬ по каждому уголовному делу.

Расследование, проводимое по уголовным делам, именуется предвари-тельным потому, что выводы, сделанные в его процессе, о виновности, о доказанности и другие не являются окончательными [3]. Суд, рассматривая уголовное дело, основывается при проведении судебного процесса на материалах, собранных органами предварительного расследования, но в то же время осуществляет собственное исследование доказательств: заслушивает показания подсудимого, потерпевшего, свидетелей, изучает заключения экспертов, осматривает вещественные доказательства и т. д. Выводы суда о виновности подсудимого, о доказанности обстоятельств преступления могут не совпадать с выводами органов предварительного расследования.

Термин «досудебное производство» в законодательстве и юридической науке государств СНГ является сравнительно новым, поэтому нуждается в теоретическом осмыслении само понятие досудебного производства и его сущность.

Термин «досудебное» означает, что судопроизводство ведется еще не судом, а органами публичного уголовного преследования: прокурором, следователем, дознавателем, то есть термин «досудебное» в своем роде шире и охватывает «предварительное расследование» но имеет свойственные черты. Так органы проводящие досудебное производство выполняют функцию обвинения (уголовного преследования), что позволяет законодателю называть их стороной обвинения. Однако собственно стороной они будут лишь перед лицом независимого суда, т. е. в судебном производстве. Пока прокурор, следователь и дознаватель ведут уголовное дело – они «должностные лица, осуществляющие уголовное (вернее – досудебное) судопроизводство». Поэтому прокурор, следователь и дознаватель в досудебных стадиях выполняют не только функцию обвинения, но еще и отдельные элементы судебной по своей изначальной природе функции рассмотрения и разрешения дела (собирание судебных доказательств; принятие окончательных решений, влекущих прекращение уголовного дела и т. д.), а также функции защиты, которые практически сливаются в их деятельности в единую функцию расследования. Последняя, как было показано ранее, есть наследие розыскного типа уголовного процесса. Об осуществлении органами предварительного расследования и прокурором функции обвинения в «чистом виде» можно, на наш взгляд, говорить только в тех случаях, когда они участвуют в судебных заседаниях, в том числе, по рассмотрению и разрешению судьей в порядке судебного контроля вопросов о применении мер, или совершении ими действий (бездействия), ограничивающий конституционные права граждан [4].

Досудебное производство, несмотря на то, что оно является предвари-тельным, предшествующим судебному производству, в ходе которого происходит окончательное разрешение уголовного дела по существу, имеет немаловажное значение в уголовном процессе. От эффективности досудебного судопроизводства в решающей степени зависит, дойдет ли уголовное дело до суда. Кроме того, досудебное производство – это одна из тех сфер правоохранительной деятельности, в которой предусмотрены значительные ограничения прав и свобод человека.

В различных правовых актах понятия досудебного производства разъяс-няется следующем образе – производство по делу с начала досудебного расследования до направления прокурором уголовного дела в суд для рассмотрения его по существу либо прекращения производства по делу, а также подготовка материалов по уголовному делу частным обвинителем и стороной защиты [5].

Досудебное производство в науке уголовного процесса и в уголовно-процессуальном законодательстве государств СНГ понимается в трех смыслах:

– совокупность двух досудебных стадий – возбуждения уголовного дела и предварительного расследования. Такое понимание присуще науке уголовного процесса и появилось в ней еще до законодательного закрепления понятия досудебного производства, а также вытекает из структуры УПК большинства государств СНГ;

– уголовное судопроизводство с момента получения сообщения о преступле-нии, т. е. до возбуждения уголовного дела, до направления прокурором уголовного дела в суд для рассмотрения дела по существу. Такое понимание вытекает из законодательного определения досудебного производства в УПК большинства государств СНГ;

– совокупность общего и особого досудебного судопроизводства, которая вместе с совокупностью общего и особого судебного производства составляет общее понятие уголовного судопроизводства. Иными словами общее и особое досудебное и судебное производство – это составные части

уголовного судопроизводства. Такое понимание вытекает из смысла уголовно-процессуального законодательства государств СНГ.

В настоящее время в Казахстане и странах СНГ водятся или ведены новые уголовные процессуальное законодательство, в котором законодательное определение и понимание досудебное производства сравнима с указанным выше вторым смыслом.

Досудебное производство по УПК Казахстана и УПК других государств СНГ имеет место до возбуждения уголовного дела. Во всех УПК государств СНГ до возбуждения уголовного дела предусмотрено производство следственного действия в виде осмотра места происшествия. Кроме того по УПК Республики Казахстан – назначение и производство экспертизы и выемка с санкций прокурора [6]. Все УПК стран СНГ предусматривают возможность истребования до возбуждения уголовного дела документов, получение объяснений и т.п.

В Англии система стадий уголовного процесса отличаются от континентального, из основных особенностей английского уголовного процесса заключается в том, что ему исторически не было присуще привычное для стран континентальной Европы, в частности стран СНГ, деление на две равноценные по своему юридическому значению части: предварительное (досудебное) расследование и разбирательство в суде. Не известны ему и такие формы предварительного расследования, как дознание и следствие [7].

В английской правовой литературе уголовный процесс не всегда характеризуют одинаково: чаще говорят, что он является состязательным, а иногда употребляют и слово «обвинительный», но обычно подразумевают одно и то же – производство по уголовному делу, имеющее вид спора между стороной обвинения и стороной защиты, возникающего на досудебных стадиях и завершающегося в суде. Как отмечает профессор Оксфордского университета Э. Сэндерс, в последние годы исследователи англосаксонской модели уголовного судопроизводства довольно часто подчеркивают, что для состязательного процесса характерным является стремление к «доказанности», а не к «истине». Это модель якобы ориентируется на приоритетность гражданских свобод, обеспечивающих «максимальное оправдание невиновных с риском оправдания кого-то из виновных» [8].

Рассматривая досудебное производство Англии необходимо начать с полицейского расследования, подними понимается этап досудебного производства, в ходе которого полиция, получив информацию о совершенном преступлении, предпринимает действия, направленные на установление лица, его совершившего, собирание против данного лица обвинительных доказательств, а также применение по отношению к нему в случае необходимости мер процессуального принуждения. Другими словами, состоит оно в значительной степени из двух видов уголовно-процессуальных действий: во-первых, по сбору доказательственной информации, необходимой для раскрытия преступления и последующего обвинения в его совершении виновного лица; во-вторых, по применению мер процессуального принуждения, допустимого при любом уголовном пре-следовании.

Большинство исследователей данной темы особенно научных кругах стран СНГ указывают, что полицейские Англии обладать узкой процессуальной самостоятельностью, чем странах СНГ. Изучение научных трудов показывает, что сравнение проходили уголовно-процессуальные кодексы стран СНГ не имевшие дополнения и изменения за последний 5 лети, в основном ставя удар на виды процессов и участия судебных органов к применению меры пресечения арест. Отметим, что английский полицейский также может принимать самостоятельные ответственные процессуальные решения при расследовании уголовного дела, но руководствуются Инструкцию и сводами практических правил, так, согласно инструкций все должны исходить из концепции публичного интереса. Кроме того, сама процедура ареста в Англии отличается от стран СНГ временем не 72 часа, так без приказа суда не должна превышать 24 часа, причем для большинства преступлений это максимально возможный срок. Однако по делам о «серьезных арестных преступлениях, перечень которых определяется ст.116 Закона 1984 г. о полиции и уголовных доказательствах, полицейский в чине инспектора вправе продлить срок до 36 часов. Дальнейшее продление до-пускается лишь по решению магистратского суда, в который должен быть доставлен арестованный (задержанный). При первом рассмотрении вопроса суд вправе продлить арест (задержание) до 72-х часов и затем ещё раз – 96 часов. Это предельный срок полицейского ареста, до завершения которого полиция обязана сформулировать обвинение в документе, именуемом «информацией», и представить его в суд либо освободить арестованного [9].

При избрании меры пресечение «арест судом» Английское законодательство несколько отличаются сроками, которые применяются Республики Казах-стан: согласно акту «О регулировании уголовного преследования за преступления 1987 г.» срок ареста с момента окончания полицейского задержания и до начала рассмотрения магистратами вопроса и предании Суду короны не может превысить 70 дней. По делам о преступлениях, преследуемых с обвинительным актом, существует ещё один предельный срок ареста – 112 дней с момента предания суду и до начала судебного разбирательства. При этом судебный приказ не может быть выдан сразу на весь указанный срок: он выдается не более чем на 8 дней, после чего магистраты решают вопрос о продлении ареста, снова не более чем на 8 дней и так до истечения предельного срока ареста. В сравнений с Республикой Казахстан исчисляемой 2 месяцами и более.

В остальных действий доказывания полиция Англии схожа со странами СНГ, тем более в настоящее время имеются множество дополнений и изменений в уголовно-процессуальные законодательство стран СНГ, что приближает их к схожести.

После процессуальных действий по изысканию и собиранию доказательств как и континентальных странах в Английском процессуальном праве действуют несколько вариантов решения полицейского досудебного производства: «Отказ от уголовного преследования», «Предупреждение», «Медиация» и «Передача материалов дела в Королевскую службу преследования». Данные процедуры выполняются полиции или схожими по функции органами государства, но в основе не судебными так как в Англии имеются нормы при использования которых уголовные производство с органов досудебного переходят в суды и последующем обратно.

Процедура отказ от уголовного преследования в Англии в сравнений с Казахстанской не сопровождается никакими условиями, однако уголовное процессуальное законодательство Казахстана включила условия альтернативности, разделив «отказ от уголовного преследования» на нереабилитирующие и реабилитирующие основании, в

нереабилитирующие основания входят истечение срока давности, примирение с потерпевшим, незначительность преступления [10].

Однако самое отличительное от процессуальной процедуры Казахстана и стран СНГ, в процедуру отказ от уголовного преследования законодательство Англии включило понятие «нецелесообразность привлечение лица подлежащее уголовному преследованию» имеется виду когда производство проверки и дальнейшего привлечения данного лица затратна для общество, в основном указанный эквивалент исчисляется материальном виде. Данное обстоятельство в уголовно-процессуальном кодексе стран СНГ и в том числе Республики Казахстана 1997 и водимое с начала 2015 года не предусмотрено и если на практике процессуальное должностное лицо откажет или прекратить уголовное преследования по мотивам «нецелесообразности привлечения лица подлежащее уголовному преследованию» данное обстоятельство будить служить основанием для возбуждения уголовного дела в отношении принявшего решение процессуального должностного лица по коррупционным признакам преступления как превышение должностных полномочий и т.п., что в Английской системе абсурдно.

Институт «Предупреждение» разделяется на три варианта при обнаружения проступка или преступления небольшой тяжести полицейский предупре-ждает устно о недопустимости совершенных действий или формальное предупреждает фиксированием в специальной форме протокола, в крайнем обстоятельство когда полицейский официально предупреждает заполняя специальную форму протокола настоящая процедура по сути сравнима в Республики Казахстан и других странах имеющих аналогичные уголовно-процессуальные кодексы «отказом возбуждения уголовного дела по нереабилитирующим основаниям» где в базу данных водятся в отношений отказано возбуждения уголовного дела с указаниям причины которые последующем будет основана как характеризующие данного лица, однако в Англии выполнения данной процедуры упрощена по сравнению процедурой доследственной проверки в РК.

Медиация – (mediation – посредничество) – данный институт является ещё одной отличительной особенностью. Медиационные процедуры могут использоваться на разных стадиях уголовного процесса, говориться о полицейской медиации, так как использования в аналогии системы Англии у нас невозможно не потому что не имеется нормы Медиации или не по сложившимся культурным обстоятельствам, а попросту от неимения самой нормативной процедурой по стадиям выполнения при полицейском досудебном производстве как и в Казахстане так и других странах СНГ.

Изложенные выше процедуры в Английском судопроизводстве применяется в небольших и средних преступлениях и имеются условия применения их при тяжких преступлений в основном экономических, что в странах СНГ не возможно так как в главенстве уголовного судопроизводства ставиться норма полнота, всесторонность, объективность расследования дела при том что не имеется норма нецелесообразность проведения досудебного производства.

Следующая процедура в Англии схожа с предварительном расследованием уголовного дела в Республики Казахстан и большинстве стран СНГ и инте-ресна тем, что большинстве случаев затрагивает свободу личности, а именно стадия «Передача материалов дела в Королевскую службу преследования – к этой форме окончания расследования полиция прибегает, когда она раскрывает преступление и устанавливает лицо, его совершившее, а также признает целесообразным и возможным дальнейшее уголовное преследование указанного лица и не находит оснований для применения альтернативных методов реакции на преступление указанных ранее.

При наличии таких условий подозреваемому формально предъявляется обвинение. Это сводится к тому, что сведения о преступлении и лице, его совершившем, заносятся в специальную картотеку (charge sheet) [11]. После этого указанное лицо вызывается к офицеру по надзору, который извещает его о содержании обвинения, т.е. о том, какое преступление оно совершило с точки зрения полиции. Затем офицер произносит «предупредительную формулу», предусмотренную п. 10.4 Свода практических правил «С», и наконец выясняет есть ли у обвиняемого желание что-либо сообщить полиции [12].

На этом функции полиции заканчиваются – она обязана передать все собран-ные ею обвинительные материалы в Королевскую службу преследования, которая и принимает окончательное решение о дальнейшей судьбе дела. Такого рода материалы по некоторым категориям преступлений, как отмечалось выше, могут быть направлены непосредственно Генеральному атторнею [13].

Дальнейшая подготовка обвинительных материалов к рассмотрению в суде обычно осуществляется непосредственно должностными лицами Службы (королевскими преследователями).

Эти лица предпринимают допустимый в рамках полномочий, возложенных на Службу, комплекс процессуальных действий, связанных с определением дальнейшей судьбы конкретного уголовного дела, – изучают его с точки зрения достаточности собранных материалов, дают полиции поручения о их восполнении или уточнении, определяют так называемую публичную целесообразность привлечения к уголовной ответственности данного обвиняемого, решают вопрос о направлении дела на предварительное его слушание судьей или разбирательство по существу и т.д. [14].

На этом варианты окончания полицейского расследования в Англии исчерпываются и наступает уже следующая стадия – «предварительное рассмотрение дела в суде».

В заключение отметим, что приведенные выше формы окончания поли-цейского расследования несколько отличаются от форм, которые присущи Континентальной Европе, однако в настоящее время в основном как англо-саксонские [15] так и континентальные законодатели проводят упрощение процедур уголовного производства и при этом учитывая стороны обусловленные правами, материальной стороной возмещаемость и самое основное укрепление общественного доверия и прививанию уважения к законности и порядку, что в странах СНГ предельно проблематично виду сложившимися сознанием общества.

Таким образом анализом систем уголовного процесса можно подчеркнуть две исторически сложившиеся формы уголовного процесса: состязательная и смешанная. Состязательная форма присуща англосаксонскому уголовному процессу к нему относится Англия и другие англо-саксонские правовые страны. Для неё традиционно такое построение, при котором все судопроиз-водство является спором между обвинителем и обвиняемым, смешанная форма присуща входящие в континентальный правовые страны, в том числе страны СНГ.

Исходя от вышесказанного можно сделать вывод, что в современных условиях придание уголовно-процессуальной деятельности определенной формы нацелено на создание такого порядка судопроизводства, который, будучи примененным на практике, обеспечивал бы защиту прав и законных интересов лиц и организаций, потерпевших от преступлений, а также защиту личности от незаконного и необоснованного обвинения, осуждения, ограничения ее прав и свобод. Однако, каждый раз указывая вышеназванные цели как основа полагающими законодатели забывают также актуальные направления как: снижения неприемлемых задержек рассмотрения дел в системе уголовного процесса, снижения переделок и дублирования, улучшения соблюдения закона и ведение дела, что в настоящее время делает систему уголовно-процесса большинство стран и тем более стран СНГ неэффективным и нерентабельным, в глазах общества. В связи с чем необходимо внедрения процедур выполняемые Английском досудебном производстве.

Многие ученые уголовно-процессуального право приводят к примеры следующее высказывание «Каждая страна обладает индивидуальными особенностями, присущими только её правовой системе», что отрицанию не подлежит, но это не означает, что нет необходимости упрощения законодательства как для сторон процесса так и для государственных структур при проведения досудебного производства, исполнению процессов и т.д.

Список литературы:

1. Петрухин И.Л. Уголовный процесс. – М.: Проспект, 2001. – С. 229.
2. Уголовный процесс: Учебник для вузов / Под общ. ред. А. В. Смирнова. СПб.: Питер, 2004. – 697 с.
3. Гуценко К.Ф., Головко Л.В., Филимонов Б.А.,\ Уголовный процесс западных государств. – С. 45
4. Рыжаков А.П. Предварительное расследование. – М.: Издательский дом «Филинъ», 1997. – С. 12.
5. «Досье ITS на проект Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан (новая редакция) (май 2014 года)» – ст. 7, п. 40). – http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31122244
6. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 13 декабря 1997 года № 206-I (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.06.2014 г.) – http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1008442
7. Criminal Justice. An Introduction to the Criminal Justice System in England and Wales. London, 1995. P. 4; Major Criminal Justice Systems.
8. Prosecution of Offences act 1985 s. 3 / Гуценко К.Ф., Головко Л.В., Филимонов Б.А. Уголовный процесс западных государств. – С. 45.
9. Criminal Procedure andInvestigations Act 1996. – P. 10.
10. Комментарий к уголовно-процессуальному кодексу РК.
11. https://www.gov.uk/charged-crime/overview
12. https://www.gov.uk/government/publications/pace-code-c-2012
13. https://www.gov.uk/government/organisations/attorney-generals-office/about
14. Attorney General's Guidelines on Disclosure For investigators, prosecutors and defence practitioners, December 2013.
15. Swift and Sure Justice: The Government's Plans for Reform of the Criminal Justice System, July 2012.

Baimurza B.S.
Manghistau Humanitarian Technical University

CONCEPT OF PRE-TRIAL PROCEDURES EVALUATION. FORM AND SYSTEM PRE-PROCEDURES

Summary
Studied the theoretical aspects of pre-trial proceedings, the differences in the various legal structures and countries, the allocation of pre-trial proceedings from other processes.
Keywords: pre-trial proceedings, the preliminary investigation, criminal justice, violation, offense.

УДК 343

МОТИВ УМИСНОГО ЗЛОЧИНУ: ПОНЯТТЯ ТА ЙОГО КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

Далекорей А.М.
Ужгородський національний університет

У статті розглянуто важливі питання, які стосуються мотивів умисного злочину. Мотив є самостійною психологічною ознакою суб'єктивної сторони, певні мотиви впливають на ступінь тяжкості злочину. Мотиви характерні для всіх злочинів, які вчиняються із прямим умислом.
Ключові слова: законодавство, держава, право, мотив, злочин, процес.

Постановка проблеми. Злочин як форму найбільш відхиленої від соціальної норми людської поведінки можна оцінювати з різних соціально-правових позицій. В процесі визначення характеру і межі злочинної поведінки через законодавче конструювання ознак злочину та здійснення

© Далекорей А.М., 2014

кваліфікації злочинного діяння, найскладніше зрозуміти, «виміряти» й оцінити внутрішній його зміст. Однак не зробити цього – це значить відкрити можливості для свавільного застосування кримінального закону на підставі об'єктивного ставлення у вину. Адже злочин має психологічну основу. Саме внутрішні психологічні начала обумовлюють зовнішні прояви поведінки людини, які ззовні виявляються в злочинних діяннях. Механізм злочину, який зазвичай характеризують за його об'єктивними ознаками і який, власне, разом з наслідками підлягає кримінально-правовій оцінці, також має психологічне коріння. Практичне значення одержаних результатів проведеного дослідження полягає в тому, що основні положення можуть бути використані у правотворчій діяльності при підготовці та вдосконаленні нормативно-правових актів щодо провадження у кримінальних справах, які пов'язані із розслідуванням та розглядом умисних злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В юридичній літературі питанням мотивів умисного злочину в кримінальному праві приділялась увага в працях: 1) науковців Західної Європи – Е. Белінга, Г. Вельцеля, Р. Маураха, Т. Риттлера, Р. Франка та інших відомих вчених; 2) вчених-криміналістів Російської імперії, радянських вчених та сучасних науковців Російської Федерації – Л. Білогриць-Котляревського, С. Бородіна, А. Герцензона, І. Голякова, П. Дагеля, Ю. Демидова, М. Дурманова, Г. Злобіна, М. Ісаєва, К. Камкадзе, В. Квашиса, О. Кістяківського, Д. Котова, Г. Кригера, В. Кудрявцева, Н. Кузнецової, В. Лунєєва, Н. Лясс, В. Макашвілі, А. Мікадзе, Б. Маньковського, А. Наумова, В. Нерсесяна, Б. Нікіфорова, І. Ноя, А. Піонтковського, А. Рарога, Ф. Решетнікова, Т. Сергєєвої, М. Таганцева, К. Тихонова, А. Трайніна, М. Угрехелідзе, Б. Утєвського, І. Філіановського, І. Фойницького, Т. Церетелі, В. Чхіквадзе, М. Шаргородського, О. Шишова, М. Чубинського та інших ; 3) українських вчених-криміналістів – М. Бажанова, Ю. Бауліна, В. Борисова, Я. Брайніна, Ф. Бурчака, Ю. Валової, П. Воробея, С. Гончаренка, В . Ємельянова, М. Коржанського, О. Костенка, І. Лановенка, П. Матишевського, С. Нежурбіди, А. Пінаєва, О. Светлова, В. Сташиса, С. Тарарухіна, В. Тація, М. Хавронюка, Н. Ярмиш, С. Яценка та інших відомих вчених. Слід вказати, що деякі праці названих вчених стали класичними, на яких виростає вже не одне покоління вчених-криміналістів.

Водночас низка питань щодо розуміння мотивів умисного злочину та їх встановлення залишається спірною. Вони вимагають подальшого дослідження, в тому числі із використанням окремих нових підходів, з урахуванням новел, закріплених КК України.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Ключовим моментом психологічного аспекту злочину є вина, яка і є підставою для визнання законодавцем діяння злочином і віднесення його до категорії злочинів тими, хто застосовує кримінальний закон. Що являє собою вина, якою вона може бути за своїм змістом та видами, як встановити межу між виною та не виною, що впливає на ступінь вини, як співвідносяться поняття вини та психології злочинної діяльності? Ці та інші важливі питання вже протягом багатьох століть намагаються вирішити представники різних галузей науки, у тому числі й вчені-криміналісти. Незважаючи на це, на сьогодні існує низка дискусійних моментів з цих питань, прогалин у розумінні вини як невід'ємного елементу каральної діяльності держави, суперечностей в поглядах як на основні, так і на другорядні аспекти вини як одного з основних інститутів кримінального права.

Мета статті. Метою даної статті є розкриття поняття мотивів умисного злочину у кримінальному праві.

Для досягнення поставленої мети автором визначені наступні завдання дослідження:

– систематизація та характеристика теорій мотивів умисного злочину у доктрині кримінального права;

– здійснення кримінально-правової характеристики вини як однієї із обов'язкових ознак суб'єктивної сторони складу злочину;

– кримінально-правовий аналіз різновидів умислу, що виробилися у межах теорії та практики кримінального права;

– розкриття сутності та специфіки мотиву злочину як факультативної ознаки умисних злочинів;

– кримінально-правова характеристика мети злочину як факультативної ознаки умисних злочинів.

– аналіз чинного кримінального та кримінального процесуального законодавства України, іноземних держав стосовно умисних злочинів, міжнародних договорів та судової практики по кримінальним справам.

Виклад основного матеріалу. Вина, як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони складу злочину, не вичерпує, однак, її змісту. Важливу роль у характеристиці суб'єктивної сторони відіграють також мотив злочину.

Мотив злочину – це внутрішнє спонукання, рушійна сила вчинку людини, що визначає його зміст і допомагає більш глибоко розкрити психічне ставлення особи до вчиненого. На відміну від вини, мотив в структурі суб'єктивної сторони є *факультативною ознакою*, тобто такою, яка в характеристиці суб'єктивної сторони різних злочинів може відігравати різну роль. Залежно від законодавчого опису суб'єктивної сторони конкретних злочинів мотив може виконувати роль обов'язкової, кваліфікуючої (особливо кваліфікуючої) ознаки або ознаки, що пом'якшує чи обтяжує покарання.

Мотиви характерні для всіх злочинів, які вчиняються із прямим умислом, їх наявність також проглядається при здійсненні діяння (бездіяльності) за непрямого умислу. Причому можна говорити про мотиви в необережних злочинах, що привели до злочинного результату [1, с. 51-53].

Обов'язковою ознакою злочину мотив виступає у тих випадках, коли законодавець передбачає його у диспозиціях статей: або прямо вказує на нього, або він однозначно випливає із характеру діяння. Наприклад, у диспозиції ст. 364 прямо зазначені корисливі мотиви або інші особисті інтереси як обов'язкові ознаки суб'єктивної сторони зловживання владою або службовим становищем. У статті 185 закон прямо не називає корисливий мотив і корисливу мету, але саме діяння – крадіжка – визначено законом як «таємне викрадення чужого майна», внутрішньо вимагає їх як обов'язкові. Якщо законодавець передбачає конкретний мотив як обов'язкову ознаку складу злочину, то відсутність його у конкретному випадку виключає цей склад злочину [2, с. 183].

Мотив злочину відіграє важливу роль у індивідуалізації та детермінації поведінки злочинця. Саме з цих аспектів слід розглядати подальший матеріал, адже дія, якою вчиняється злочин у контексті мотиву завжди буде виступати наслідком.

Дія є індивідуальною, оскільки вона не визначається ситуацією в цілому. Завжди існують відмінності між людьми, що діють в однакових умовах, і з цього приводу виникає питання про мотиви, про те, що спонукає, штовхає або примушує людей вчиняти в даній ситуації так, а не інакше.

В той же час не можна недооцінювати роль ситуації в детермінації поведінки людини. Якщо розглядати дії (або їх результати) як наслідок, то зазвичай їх причини можна віднести або до ситуації, або до особи. У зв'язку з цим як в психології, філософії, так і в юридичній науці можна виділити три основні підходи до пояснення поведінки людини. Слід зазначити, що в психології і філософії існує значно більше напрямів щодо пояснення поведінки людини.

Проте всі ці напрями, на перший погляд абсолютно різні і неповторні, врешті-решт, тією чи іншою мірою зводяться до трьох основних підходів щодо пояснення поведінки людини.

Перший підхід полягає в поясненні поведінки з погляду теорії властивостей. В цьому випадку причини поведінки зводяться виключно до особи, точніше, до індивідуальних диспозицій діючого суб'єкта: властивостям, чинникам, звичкам та іншим індивідуальним особливостям особи. Звичайно, за такого підходу характеристики ситуації як можливої причини дії (бездіяльності) повністю не ігноруються. Ситуації відводиться роль імпульсу до дії, каталізатора відповідної диспозиції. З безлічі особових диспозицій актуалізується та, яка налаштована на дану ситуацію. Поведінка, що спостерігається, пов'язується з властивостями, які визначаються, наприклад, як «готовність допомогти» або «задьористість», яким приписується характер мотиву, і передбачається, що відповідні індивіди прагнуть проявити таку поведінку завжди, коли для цього надається можливість.

Пояснення поведінки з позиції теорії властивостей породило інший підхід до пошуку можливих причин поведінки людини. Вразливим місцем теорії властивостей є однорідність поведінки, що припускається, по відношенню до ситуацій. Але ж люди спочатку не діляться на «поганих» і «хороших», вони стають такими лише в певних ситуаціях. У схожих ситуаціях поведінка однієї людини не така однотипна, як можна було чекати, припускаючи, що дія ґрунтується на ситуаційній актуалізації вже наявних диспозицій.

Другий підхід до пояснення поведінки людини локалізує основні її причини вже не в особі, а в ситуаційних чинниках, особливостях ситуації. Їх інтерес спрямований на виявлення причин, що обумовлюють зміну поведінки в часі: пристосування живої істоти до змінних ситуаційних умов.

В цьому випадку індивідуальні відмінності залишаються поза сферою уваги, дія змінюється в часі внаслідок накопичення досвіду. Не зважаючи на однобічність локалізації причин поведінки, за такого підходу ситуаціонізм продовжує існувати не тільки в буденній свідомості, але і в професійній.

Третій підхід до пояснення поведінки є синтезом, що долає крайнощі теорії властивостей і ситуаціонізму. В межах цього підходу поведінка обумовлена як особовими, так і ситуаційними чинниками та є результатом взаємного впливу індивідуальних диспозицій і особливостей актуальної ситуації. При дисперсійному аналізі результатів конкретних експериментів було встановлено, що велика частка дисперсії поведінки пояснюється взаємодією між особою і ситуацією [3, с. 77-78].

Незважаючи на різноманітність підходів до пояснення поведінки людини проблема мотивації зводиться до пошуку відповіді на питання: чому людина вчиняє так або інакше?

Виділяються три основні функції мотиву: спонукаюча, спрямовуюча і регулююча. Термін «мотив» є похідним від латинського «рухати, штовхати, приводити в рух», тому не викликає сумніву, що основна функція мотиву – функція спонукання активності людини. При цьому мотив не лише спонукає до здійснення якої-небудь дії (бездіяльності), але є джерелом виникнення певних психічних процесів в своїй сукупності, що визначаються як мотивація. Спрямовуюча функція мотиву полягає в постановці людиною мети дії (бездіяльності) і визначенні шляху її досягнення. Наділення мотиву регулюючою функцією обумовлено традиційним закріпленням за ним певної ролі в регулюванні поведінки: по-перше, мотив безпосередньо впливає на процес протікання внутрішньої активності людини, спонукаючи і спрямовуючи її, і, по-друге, мотив впливає на поведінку людини. Мотив має місце до початку зовнішніх дій, під час їх здійснення і лише після досягнення людиною поставленої мети його змінює інший мотив, актуальніший. Якщо ж мотив перестає бути актуальним до або під час здійснення дій, то вони втрачають значущість для суб'єкта і припиняються.

Мотиви формуються в процесі індивідуального розвитку як відносно стійкі оціночні диспозиції. У зв'язку з цим люди розрізняються за індивідуальними проявами тих або інших мотивів, у різних людей можливі різні ієрархії мотивів.

Мотивація пояснює цілеспрямованість поведінки, яку можна спостерігати, коли одна і та сама людина намагається досягти однієї і тієї самої мети абсолютно різними способами. У разі, коли безпосередня спроба досягнення мети натрапляє на перешкоду, обирається інший шлях [3, с. 78].

Таким чином, суть мотивації полягає у виборі між різними можливостями, і основне навантаження при відповіді на питання, чому відбувається такий вибір, робиться саме на понятті мотиву як основного елементу мотивації.

До недавнього часу в психологічній літературі, присвяченій проблемі мотивації (а в юридичній літературі і в даний час), під мотивом розумілася спонука до дії. І це не випадково, адже основною функцією мотиву є спонука поведінки. При цьому, за даними сучасної психології, мотив, що актуально переживається, як прагнення до чого-небудь, безпосередньо поведінку не викликає. Функція спонуки поведінки складає суть мотиву, але лише як готовність до дії. Потенційні ж мотиви стають такими, що реально діють за певних умов.

Нерідко мотиви позначаються як потяги, бажання, прагнення, інтереси. Але останні в сучасному трактуванні означають фактично не вид мотиву, а лише етапи виникнення, становлення і розвитку існуючої мотивації.

Оскільки мотив є центральною ланкою мотивації, сам термін «мотивація» походить від терміну «мотив», отже, вирішення проблеми вибору між різними можливостями слід шукати саме в мотиві. Тому під безпосереднім мотивом поведінки слід розуміти стійке психічне утворення, яке, будучи актуалізованим, спонукає людину конкретизувати загальну мету і обрати той або інший тип поведінки в рамках задоволення певної потреби (потреб).

Але разом з визначеним вище мотивом в основі довільної активності людини знаходяться також усвідомлені потреби, що виступають її джерелом, і ситуативні психічні утворення, які спонукають людину обрати конкретний об'єкт та (або) конкретний тип дії (бездіяльності) в рамках обраного нею типу поведінки. За відсутності таких суб'єктивних причин реальні дії не почнуться, тобто поведінка просто неможлива. Тим часом в багатьох наукових дослідженнях, психологічних і кримінологічних, згадується про існування декількох рівнів мотивів, які спонукають

одну і ту ж поведінку. Тому вважається доцільним розуміти мотив у вузькому і широкому сенсах цього слова, що якнайповніше відображало б безпосередні причини конкретної поведінки людини.

Роль мотиву у вузькому розумінні зводиться до вибору людиною того або іншого шляху задоволення потреби, що є у неї. Умовно такий мотив можна позначити як орієнтуючий, оскільки він спонукає людину зробити вибір між різними варіантами дії, орієнтує її на визначений тип поведінки.

У поняття мотиву в широкому розумінні мають включатися разом з орієнтуючим мотивом також усвідомлені потреби, що можна назвати цільовими мотивами, оскільки саме вони визначають зміст кінцевої мети поведінки, і ситуативні психічні утворення, які перебувають в основі вибору особою конкретного об'єкта і (або) конкретного типу поведінки, які можна позначити як технічні мотиви, оскільки вказані утворення дозволяють людині технічно здійснити поведінку в рамках обраного способу для задоволення актуалізованої потреби.

Конкретну поведінку людини (зокрема злочинну) спонукають мотиви трьох порядків: цільовий мотив, що є усвідомленою потребою (потребами) та являє собою загальну мету поведінки, досягнення якої прагне людина, і виступає джерелом виникнення процесу мотивації, джерелом фізичної активності індивіда для досягнення цієї мети; орієнтуючий мотив (мотив у вузькому розумінні слова), що є стійким психічним утворенням, притаманним людині в потенційному стані, який в результаті актуалізації спонукає її конкретизувати загальну мету і обрати той або інший тип поведінки в рамках задоволення певної потреби (потреб); технічний мотив, що є ситуативним психічним утворенням та виникає в результаті взаємодії об'єктивних особливостей особи і об'єктивних умов ситуації, спонукає людину обрати конкретний об'єкт і (або) конкретний тип дії (бездіяльності) в рамках обраного нею типу поведінки і чітко визначити кінцеву мету поведінки.

Кримінально-правове значення мотиву злочину та його ролі в оцінці суспільно небезпечного діяння залежить від багатьох чинників: вимог, що висуваються кримінально-правовою політикою держави та знаходять своє втілення в законі; принципах, задачах і цілях покарання; відповідності закону нормам суспільної моралі та поширенні серед громадськості ідей, думок, поглядів, інтересів тощо.

У зарубіжному кримінальному законодавстві мотив злочину може виступати критерієм класифікації злочинів. Наприклад, за КК Франції всі злочинні діяння поділяються на загальнокримінальні, політичні та військові, причому політичними є злочинні діяння, що вчинено з політичних мотивів. Мотиви злочину визнаються обставинами, що пом'якшують (наприклад, мотиви страху або слухняності – §34 КК Австрії) або обтяжують (наприклад, мотиви расизму, антисемітизму чи інші, що стосуються етнічного, національного походження, належності до національних меншин, ідеології, релігії або переконань потерпілого – ст. 23 КК Іспанії) кримінальну відповідальність [3, с. 80-81].

Мотив у кримінальному праві – це усвідомлена спонука особи, яка викликала у неї намір вчинити злочин. Мотив є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу злочину в тих випадках, коли він безпосередньо вказаний в диспозиції кримінального закону (наприклад, умисне вбивство з корисливих мотивів – п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України) [5, ст.115]. Однак і тоді, коли мотив вчинення злочину не вказується у диспозиції кримінального закону, він може мати важливе значення для встановлення складу злочину та форми вини. Наприклад, такі злочини, як крадіжка, одержання хабара, вчинюються з корисливих мотивів, хоча вони і не зазначені у відповідних статтях КК України. Неуважне ставлення до встановлення мотиву злочину нерідко призводить до помилкової кваліфікації злочину.

Висновки і пропозиції. Об'єктом даної статті є група кримінально-правових норм, які системно регламентують поняття та форми вини у кримінальному праві, норми Конституції та міжнародних договорів, що закріплюють презумпцію невинуватості, положення теорії та доктрини кримінального права, а також судова практика. У ч. 1 ст. 62 Конституції України зазначено, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Проте, підсумовуючи, можна зробити висновки, що потрібно посилити відповідальність за умисні злочини.

Список літератури:

1. Филановский И. Г. Социально-психологическое отношение субъекта к преступлению / Филановский И.Г. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1970. – 174 с.
2. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник / [М. І. Бажанов , Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.]; За ред. проф. М. І. Бажанова , В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [2-е вид., перероб. і допов.]. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 480 с.
3. Вереша Р. В. Умисел і його види (коментар до ст. 24 КК України) / Р. В. Вереша // Вісник Академії адвокатури України. – 2010. – Число 3(19). – С. 73-82.
4. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.. ; за ред. В. В. Сташиса, В.Я. Тація. – 4-те вид., перероб. і допов. – Х. : Право, 2010. – 456 с.
5. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

Далекорей А.М.
Ужгородский национальный университет

МОТИВ УМЫШЛЕННОГО ПРЕСТУПЛЕНИЯ: ПОНЯТИЕ И ЕГО УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА

Аннотация
В статье рассмотрены важные вопросы, касающиеся мотивов умышленного преступления. Мотив является самостоятельным психологическим признаком субъективной стороны, определенные мотивы влияют на степень тяжести преступления. Мотивы характерны для всех преступлений, которые совершаются с прямым умыслом.
Ключевые слова: законодательство, государство, право, мотив, преступление, процесс.

Dalekorey A.M.
Uzhhorod National University

THE MOTIF OF AN INTENTIONAL CRIME: THE CONCEPT AND ITS CRIMINAL LEGAL DESCRIPTION

Summary
The article deals with important issues related reasons intentional crime. The motive is self-psychological basis of the subjective side, certain motifs influence the severity of the crime. Motifs common to all crimes that are committed with direct intent.
Keywords: legislation, state, law, motif, crime, process.

УДК 343.15

ПРО АКТИВНІСТЬ СУДУ ПІД ЧАС ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Котубей І.І.
Національна академія внутрішніх справ

На підставі аналізу чинного законодавства проаналізовано питання пізнавальної активності суду під час дослідження доказів у кримінальному провадженні. З'ясовано, що правила дослідження доказів безпосередньо пов'язані із загальною конструкцією процесуальної форми, типом кримінального процесу. Встановлено, що будь-яка позиція щодо розширення чи звуження пізнавальних повноважень суду в процесі доказування визначається, перш за все, відмінністю в розумінні цілей правосуддя та ролі суду у виконанні загальних завдань кримінального провадження.
Ключові слова: кримінальне провадження, дослідження доказів, активність суду, змагальність судового розгляду, відповідність рішення суду першої інстанції фактичним обставинам кримінального провадження.

Постановка проблеми. Відповідно до ч. 1 ст. 23 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України суд досліджує докази безпосередньо, а показання учасників кримінального провадження отримує усно. Значення дослідження доказів для кримінального провадження, обумовленість його результатами характеру та змісту ухвалених судом рішень визначали необхідність дослідження цього питання у спеціальній літературі, у тому числі на рівні дисертаційних досліджень. Новий етап розвитку кримінального процесуального законодавства та практика його застосування знову вимагають приділення уваги з'ясуванню сутності дослідження доказів під час судового розгляду, ролі суду та межам його активності у цьому процесі, дієвості механізмів дослідження доказів, встановлених чинним законодавством, у контексті виконання завдань кримінального провадження загалом і стадії судового розгляду, зокрема.

Безпосередність дослідження показань, речей і документів, закріплена законодавцем на рівні засади кримінального провадження (п. 16 ч. 1 ст. 7 КПК України), зобов'язує суд розглядати та вирішувати питання, що становлять предмет судового розгляду, за присутності сторін на підставі особистого, безпосереднього сприйняття доказів. Лише в результаті безпосереднього дослідження доказів з'ясовується їх джерело, перевіряється їх належність, допустимість, достовірність і достатність для формування внутрішнього переконання суддів у наявності чи відсутності обставин, які охоплюються предметом доказування [1, с. 87].

Слід зазначити, що результати вивчення більше 200 вироків, ухвалених судами першої інстанції у різних регіонах України в період 2012-2014 років, засвідчують, з однієї сторони, активність судів у використанні терміну «дослідження доказів» у формулюванні власних рішень, а з іншої – неоднозначність розуміння його змісту. При цьому, за даними судової статистики у 2013 році апеляційними судами судові рішення скасовано щодо 35,7% осіб (у 2012 році – щодо 35,5%) [2]. Протягом 2013 року Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі – ВССУ) скасовано і змінено вироки стосовно 1,9 тис. осіб, із яких скасовано стосовно 1,3 тис. осіб або 23,8% загальної кількості перевірених вироків [3].

Частина вироків судів першої інстанції були скасовані або змінені в апеляційному чи касаційному порядку у зв'язку з порушеннями, допуще-

© Котубей І.І., 2014

ними під час дослідження доказів. У результаті такі порушення призводили до невідповідності висновків суду, викладених у вироку, фактичним обставинам кримінального провадження.

Викладене засвідчує те, що питання дослідження доказів на центральній стадії кримінального провадження – стадії судового розгляду – залишаються актуальними як у теоретичному, так і у практичному аспектах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на наявність значної кількості робіт таких учених, як С. І. Вікторський, І. Я. Фойницький, М. С. Строгович, Ю. М. Грошевий, А. Я. Дубинський, О. В. Капліна, О. Ю. Костюченко, О. П. Кучинська, П. А. Лупинська, В. Т. Маляренко, О. Р. Михайленко, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. І. Сліпченко, В. О. Попелюшко, Н. Р. Бобечко, Н. В. Кіцен, Ю. М. Мирошниченко, О. Г. Яновська та інших, що присвячені дослідженню як процедури судового розгляду, ухвалення судового рішення, так і апеляційному та касаційному провадженням, ряд питань, пов'язаних із забезпеченням законності, обґрунтованості, вмотивованості та справедливості рішення суду першої інстанції не знайшли свого однозначного вирішення, а після прийняття та набрання чинності чинним КПК України, окремі з них вимагають нового наукового дослідження. Повною мірою це стосується і порядку дослідження доказів під час судового розгляду у суді першої інстанції, меж активності суду у цьому процесі за змагального типу кримінального провадження, ухвалення за його результатами такого судового рішення, яке відповідатиме фактичним обставинам кримінального провадження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Неповнота законодавчого врегулювання, неоднозначність теоретичного формулювання та вирішення окремих проблем порядку дослідження доказів під час судового розгляду у суді першої інстанції, а також подекуди формальний підхід до дослідження доказів у правозастосовній практиці засвідчує необхідність їх наукового аналізу. Зокрема, йдеться про визначення поняття та мети дослідження доказів судом, встановлення місця та ролі учасників судового розгляду під час дослідження доказів за обмеженої активності суду, виявлення особливостей умов здійснення пізнавальної діяльності суду у змагальному кримінальному провадженні та забезпечення за її результатами відповідності висновків суду, викладених у рішенні, фактичним обставинам кримінального провадження.

Мета статті полягає у формулюванні на основі аналізу чинного кримінального процесуального законодавства та практики його застосування висновку щодо меж процесуальної активності суду першої інстанції під час дослідження доказів у змагальному судовому розгляді в аспекті забезпечення відповідності висновків суду, викладених у судовому рішенні, фактичним обставинам кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Зміна процесуальної форми кримінального провадження, що відбулась з прийняттям чинного КПК України, і виразилась, насамперед, у розмежуванні функцій суду та сторін кримінального провадження, розвиткові інституту допустимості доказів, розширенні прав сторони захисту – не могла не вплинути на правила доказування, в тому числі й ті, що встановлюють порядок дослідження доказів під час судового розгляду у суді першої інстанції, визначають обсяг відповідних повноважень, прав і обов'язків учасників судового провадження.

Розглядаючи правила дослідження доказів під час судового розгляду у суді першої інстанції, слід вказати на їх зв'язок із загальною конструкцією процесуальної форми. На тлі тих правил, які у рівній мірі властиві процесу як розшуковому, так і змагальному (зокрема, правила, що встановлюють предмет доказування; правила, що визначають види джерел доказів, тощо), існують правила, що прямо залежать від побудови процесу за певним типом.

Якщо вихідною є концепція кримінального позову, якій відповідає змагальна побудова провадження, то предмет судового розгляду, а відповідно, і межі доказування, визначаються обвинуваченням, принцип сприяння захисту створює основу правової рівності сторін, правила про допустимість доказів стають пріоритетними під час їх оцінки та ін. Якщо ж кримінальне провадження виступає перш за все засобом пошуку та покарання винного, то правила доказування побудовані таким чином, щоб у суду не виникало будь-яких перешкод на шляху до встановлення фактичних обставин кримінального провадження. Головним критерієм оцінки доказів виступає їх достовірність [4, с. 22-23].

Український кримінальний процес на сучасному етапі розвитку класифікують як континентальний передзмагальний публічно-позовний процес, що поступово скеровується до публічно-змагальної форми з елементами англо-саксонського типу [5, с. 67].

Важливою умовою забезпечення змагальності сторін є нормативно закріплений обов'язок суду, зберігаючи об'єктивність і неупередженість, створювати сторонам умови, необхідні для реалізації їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків (ч. 6 ст. 22 КПК України).

Таким чином, з однієї сторони, суд під час судового розгляду повинен вирішувати лише ті питання, що винесені на його розгляд сторонами та віднесені до його компетенції. При цьому, активність суду, як прояв його пізнавальної діяльності, повинна бути зведена до мінімуму з огляду на спрямованість законодавчого врегулювання кримінально-процесуальної діяльності від змішаної до змагальної форми кримінального процесу. Саме тому, як стверджує О. Г. Яновська, треба говорити про підвищення активності суду в аспекті здійснення ним загального керівництва кримінальним процесом, у тому числі процесом доказування [5, с. 38].

Водночас, з іншої сторони, виконання обов'язку головуючого у судовому засіданні, зокрема щодо спрямування судового розгляду на забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження, усунення з судового розгляду всього, що не має значення для кримінального провадження (ст. 321 КПК України), а також ухвалення законного, обґрунтованого, вмотивованого та справедливого вироку, що відповідає фактичним обставинам кримінального провадження (статті 370, 411 КПК України), стає сумнівним за умови повної пізнавальної пасивності суду.

Загалом статус суду в процесі доказування, на наш погляд, визначається тим компромісом, що встановлений законодавцем між обов'язком суду ухвалювати законні, обґрунтовані, вмотивовані та справедливі рішення, а також необхідністю зберігати чітку межу, що відділяє функцію правосуддя від функцій обвинувачення та захисту.

У зв'язку з цим, виникають питання, якими мають бути дії суду у разі, якщо під час судового розгляду він виявить прогалини у системі доказів? Чи повинен суд вживати заходів до усунення таких прогалин чи він вправі ухвалити вирок, ґрунтуючись на наявних доказах (особливо у випадках,

коли відсутні докази, що встановлюють фактичні обставини, які відповідно до ч. 2 ст. 411 КПК України можуть вплинути на вирішення питання про винуватість або невинуватість обвинуваченого, на правильність застосування закону України про кримінальну відповідальність, на визначення міри покарання або застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру)?

На перший погляд, у досудовому кримінальному провадженні це питання вирішене доволі однозначно: суд в особі слідчого судді не вживає будь-яких дій щодо встановлення обставин, які лежать в основі клопотань слідчого, прокурора про застосування запобіжного заходу, проведення слідчої (розшукової) дії, тощо. Слідчий суддя лише оцінює обґрунтованість такого клопотання і або задовольняє його, або відмовляє в його задоволенні.

Однак, слід зауважити, що з цього правила є і винятки. Так, відповідно до ч. 4 ст. 193 КПК України під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу слідчий суддя за клопотанням сторін або *за власною ініціативою* має право заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про застосування запобіжного заходу. Так само під час розгляду клопотання про арешт майна слідчий суддя має право за клопотанням учасників розгляду або *за власною ініціативою* заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про арешт майна (ч. 4 ст. 172 КПК України).

Реалізуючи надані законом повноваження у випадках проведення пізнавальних процесуальних дій під час розгляду клопотання сторони обвинувачення за власною ініціативою, слідчий суддя (суд) тим самим виходить за межі ролі пасивного арбітра.

Під час судового розгляду незалежно від наявності клопотань суд зобов'язаний розглянути питання доцільності продовження тримання обвинуваченого під вартою до спливу двомісячного строку з дня надходження до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру чи з дня застосування судом до обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. До спливу продовженого строку суд зобов'язаний повторно розглянути питання доцільності продовження тримання обвинуваченого під вартою, якщо судове провадження не було завершене до його спливу (ч. 3 ст. 331 КПК України).

Покладаючи на суд такі обов'язки, закон разом з тим не містить будь-яких положень щодо мети та безпосередніх підстав прийняття судом відповідних рішень у цих випадках (рішень про скасування, зміну запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, обрання запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою).

Зважаючи на те, що суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість, створює необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків (ч. 6 ст. 22 КПК України), на наш погляд, ч. 3 ст. 331 КПК України потребує корегування.

Вважаємо, що прийняття судом рішення про продовження строку тримання під вартою за власною ініціативою, без клопотання сторони обвинувачення, є допустимим і не суперечить засаді змагальності виключно у випадках, коли воно усуває перешкоди для здійснення правосуддя (наприклад, за наявності достатніх підстав вважати, що, перебуваючи на свободі, обвинувачений переховуватиметься від суду або знищить речі чи документи, що мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, тощо). У таких випадках суд, замінюючи бездіяльність сторони обвинувачення, забезпечує належні умови для судового розгляду кримінального провадження. В усіх інших ситуаціях, у відповідності із змагальною побудовою процесу, суд не повинен брати на себе обов'язок доказування обставин, які обґрунтовують необхідність тримання обвинуваченого під вартою.

Очевидно, що межі активності суду під час доказування у кримінальному провадженні найбільш активно проявляються в стадії судового розгляду.

Аналіз чинного законодавства дозволяє усі дії, що проводяться в межах дослідження доказів під час судового розгляду, умовно розділити на три групи.

До першої групи можна віднести ті процесуальні дії, що можуть проводитись як за клопотанням сторін, так і за ініціативою суду (наприклад, проведення експертизи). Другу групу утворюють процесуальні дії, що можуть проводитись тільки за клопотанням сторін (наприклад, дача доручення органу досудового розслідування проведення певних слідчих (розшукових) дій). До третьої групи слід віднести ті процесуальні дії, відносно ініціатора проведення яких закон не містить прямих вказівок (наприклад, пред'явлення для впізнання, дослідження речових доказів). Таке положення приводить до висновку, що ці дії можуть бути проведені як за ініціативою суду, так і за клопотанням сторін.

Отже, незважаючи на певні зрушення в питанні обмеження процесуальної пізнавальної активності суду, законодавець не позбавив суд повною мірою відповідних повноважень.

У цьому аспекті слід погодитись з В. Я. Корсуном у тому, що позиція, відповідно до якої суд розглядається не як суб'єкт правовідносин, а як певний абстрактний орган, що покликаний лише констатувати певні юридичні факти за сукупністю формально наявних ознак, без з'ясування їх сутності, умов і причин виникнення, видається не зовсім правильною. По суті, за такого підходу суду надається можливість правового арбітражу без належного дослідження та оцінки явищ і подій. Навряд чи можна і необхідно погоджуватись зі зниженням публічної ролі суду і його перетворенням на пасивного референта сторін [6, с. 8].

Висновки та перспективи подальшого розвитку. Виключення суду з числа суб'єктів збирання доказів (ст. 93 КПК України) може призвести до висновку про пасивну роль суду в процесі доказування. Адже докази, одержані за ініціативою суду, «ляжуть на ваги» або обвинувачення, або захисту. Однак усі судові рішення мають бути законними, обґрунтованими, вмотивованими та справедливими, такими, що відповідають фактичним обставинам кримінального провадження та ухваленими на підставі доказів, досліджених у судовому засіданні. Ці та інші положення закону спонукають суд проявляти активність у встановленні певних обставин. Така регламентація статусу суд в процесі доказування не дає відповіді на питання про адекватність його повноважень тим завданням, які стоять перед ним. Будь-яка позиція щодо розширення чи звуження пізнавальних повноважень суду в процесі доказування визначається, перш за все, відмінністю в розумінні цілей правосуддя та їх ієрархії, що в свою чергу вимагає подальших наукових розробок у цьому напрямі.

Список літератури:
1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К.: Юстініан, 2012. – 1224 с.
2. Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів місцевими загальними судами, апеляційними судами областей, міст Києва та Севастополя, Апеляційним судом Автономної Республіки Крим за 2013 рік // Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ : Офіційний сайт. – Електронний ресурс. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html
3. Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ у 2013 році // Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ : Офіційний сайт. – Електронний ресурс. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html
4. Михайловская И. Б. Настольная книга судьи по доказыванию в уголовном процессе / И. Б. Михайловская. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 192 с.
5. Яновська О. Г. Концептуальні засади функціонування і розвитку змагального кримінального судочинства : монографія / О. Г. Яновська. – К.: Прецедент, 2011. – 303 с.
6. Корсун В. Я. Суд як суб'єкт кримінально-процесуального доказування / В. Я. Корсун : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ. – К., 2011. – 16 с.

Котубей И.И.
Национальная академия внутренних дел

ОБ АКТИВНОСТИ СУДА В ПРОЦЕССЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

Аннотация
На основе анализа действующего законодательства проанализированы вопросы познавательной активности суда в процессе исследования доказательств в уголовном производстве. Определено, что правила исследования доказательств непосредственно связаны с общей конструкцией процессуальной формы, типом уголовного процесса. Установлено, что любая позиция о расширении либо ограничении познавательных полномочий суда в процессе доказывания определяется, прежде всего, отличиями в понимании целей правосудия и роли суда в выполнении общих задач уголовного производства.
Ключевые слова: уголовное производство, исследование доказательств, активность суда, состязательность судебного рассмотрения, соответствие решения суда первой инстанции фактическим обстоятельствам уголовного производства.

Kotubey I.I.
National Academy of Internal Affairs

ABOUT ACTIVITY OF COURT IN THE COURSE OF RESEARCH OF PROOFS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Summary
On the basis of the analysis of the current legislation questions of informative activity of court in the course of research of proofs in criminal proceedings are analysed. It is defined that rules of research of proofs are directly connected with the general design of a procedural form, type of criminal trial. It is established that any position about expansion or restriction of informative powers of court in the course of proof is defined, first of all, by differences in understanding of the purposes of justice and a court role in performance of the general problems of criminal proceedings.
Keywords: criminal proceedings, research of proofs, activity of court, competitiveness of judicial review, compliance of a judgment of the first instance to the actual circumstances of criminal proceedings.

УДК 347.78

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ЗАХИСТУ АВТОРСЬКОГО ПРАВА ТА СУМІЖНИХ ПРАВ

Кочина О.С.
Чернігівський національний технологічний університет

Розглянуто особливості зародження інституту захисту авторського права в стародавні часи. Проаналізовано процес нормативно-правового закріплення охорони авторського права та суміжних прав, починаючи з Середньовіччя і дотепер. На основі проведеного дослідження запропоновано авторську періодизацію розвитку авторського права та суміжних прав.

Ключові слова: авторське право, суміжні права, охорона авторського права та суміжних прав, права автора, авторські відносини.

Постановка проблеми. Ті зміни, що відбуваються в політичній та економічній сферах суспільного життя України, визначили передумови для створення необхідних для повноцінного розвитку інституту авторського права та суміжних прав. Проте глибоке розуміння всієї специфіки даного інституту неможливо без еволюційного погляду на його розвиток. Адже, на відміну від Європи, де авторське право розвивалося доволі планомірно, в Україні становлення даного інституту відбувалося повільно і довгий час залежало від російського нормотворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі останнього часу знайшла особливе відображення проблема захисту авторських та суміжних прав. У сфері дослідження історичного аспекту становлення даного інституту слід відмітити праці таких науковців, як В. М Антонов, В. Валлє, Д. М. Ліпцик, О. П. Орлюк, І. В. Свєчнікова, О. Д. Святоцький, О. П. Сергеев, Г. О. Якіменко тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на достатню актуальність проблеми захисту авторських та суміжних прав, на сьогодні відсутнє комплексне дослідження історії його становлення, починаючи з зародження авторського права в стародавньому світі, перших спроб закріплення в Європейських державах та на міждержавному рівні та закінчуючи історією закріплення авторського права і суміжних прав в праві України.

Мета статті. Головною метою даної роботи є аналіз основних етапів становлення та розвитку захисту авторського права та суміжних прав на міжнародно-правовому рівні та в Україні, а також вироблення на основі проведеного дослідження авторської періодизації розвитку захисту зазначених прав.

Виклад основного матеріалу. Дослідження джерел свідчить, що охорона авторського права бере свій початок в період античності. Відомо, що в період розквіту мистецтв у Стародавньому Римі і в Греції широко застосовували майновий аспект авторських прав. Зокрема, згадується комедія Публія Теренція «Євнух», яка, за визнанням Доната, мала настільки великий успіх, що була продана вдруге і представлена в якості нової; таким чином, предметом першого продажу було нібито право показу п'єси більш ніж один раз [4, с. 27].

Існує свідчення того, що вже 2300 років тому в Афінській республіці особливо виділялося право на захист цілісності твору і заборонялося піддавати його змінам. Оскільки переписувачі та актори досить вільно поводилися з творами знаменитих авторів трагедій, в 330 р. до н. е. був прийнятий закон, відповідно до якого оригінали творів трьох великих класиків підлягали зберіганню в офіційному архіві; актори повинні були дотримуватися офіційного тексту [4, с. 27].

Копіювання книг в той час здійснювалося шляхом переписування рукописів, що було тривалим і трудомістким процесом. Такі книги коштували дуже дорого, а число їх було вкрай обмежене. Оскільки було дуже мало грамотних осіб, здатних придбати такий твір, можна говорити про відсутність конкретної юридичної інтересу в забезпеченні охорони таких творів.

Д. М. Ліпцик, досліджуючи стан нормативного забезпечення захисту авторських прав, пише: «Авторське право існувало in abstracto, виявлялося і приймало певні конкретні форми у відносинах авторів з представниками видавничих кіл (бібліополем) і організаторами вистав, однак при цьому була відсутня суспільна потреба його відокремлення в сфері права» [4, с. 27].

Отже, в стародавні часи відбувалося формування елементів авторського права та були закладені основоположні принципи його захисту. Безумовно, розвиток суспільства того часу не міг сформувати зазначені відносини в окремий правовий інститут, проте ті підвали, які були закладені давньоримським правом зіграли важливу роль на шляху формування сучасного інституту охорони авторського права.

Наступним етапом розвитку авторського права стає епоха Середньовіччя (XV-XVIII ст.ст.). Передумовами для цього слугували розвиток торгівлі в основних європейських містах і розвиток освіти, які зумовили інтерес суспільства до інформації. Крім цього, розвиток авторського права був зумовлений винайденням у 1440 р. техніки друку німецьким самоуком Й. Гутенбергом, завдяки якому масове відтворення друкованих творів стало швидшим та значно дешевшим [6, с. 11].

Можливість тиражувати літературні твори за допомогою механічних процесів зумовила появу нових професій, які в Англії називалися «stationers» (торгівці друкованою продукцією). Ці підприємці вкладали значні суми в придбання паперу, у виробництво друкарських машин, а також в наймання робочої сили, що передбачало авансування коштів, які відшкодовувалися від продажу друкованої продукції. У такій ситуації, за відсутності якої-небудь форми охорони від конкурентів, що продають незаконні копії, інвестування у видавничу справу було небезпечною і ризикованою справою, яка часто призводила до розорення підприємців [5, с. 22].

Йшов пошук забезпечення форм охорони прав видавців і вона з'явилася у формі привілеїв, які надавалися королями (в Англії і Франції) або князями (Німеччина). Ці привілеї давали бенефіціаріям виключні права на відтворення і поширення друкованої продукції. Привілеї надавалися на обмежений час, проте на час їх чинності їхні воло-

© Кочина О.С., 2014

дільці мали певні засоби захисту від недобросовісної конкуренції – штраф, арешт, конфіскація підробних копій книг, стягнення збитків. Система привілеїв, яка проіснувала до кінця XVII ст., заклала основи для формування сучасної правової системи охорони авторських прав [8, с. 33].

Але дана система була недосконалою, захищаючі підприємців-книговидавців, права авторів залишалися поза захистом. Система привілеїв все частіше піддавалася критиці в різних країнах, невдоволення авторів зростало, виникла потреба у виробленні якісно нового підходу для регулювання зазначених відносин. Так, 10 квітня 1710 року в Англії був прийнятий Закон королеви Анни (Act of Queen Anne, Statute of Anne, або Copyright Act), який вважається першим сучасним законом про авторське право.

Закон Анни припинив монополію Організації книговидавців і вперше в Англії визнав інститут авторства. Було встановлено два рівні охорони авторського права. Перший розповсюджувався на твори, опубліковані після набрання чинності Законом, та встановлював строк авторського права впродовж 14 років з правом на поновлення цього строку на додаткові 14 років, якщо автор був живий на час закінчення першого строку охорони. Другий рівень охорони наділяв видавців ексклюзивними правами на твори, опубліковані до набрання чинності Законом, на строк 21 року без права його поновлення. Закон запобігав монополії на продаж книг та встановлював інститут суспільного надбання шляхом обмеження строку дії авторського права та позбавлення власника авторського права можливості забороняти використання свого твору після того, як цей твір куплено. Винагорода автору, однак, залишалася мінімальною. Рукопис не мав ринкової ціни доти, доки автор не передав свої права видавцеві. Отже, для отримання гонорару за твір автор повинен був передати право на опублікування твору видавцю [6, с. 29-30].

Таким чином, Закон перемістив акцент охорони з прав видавця на права автора. Автор став центральною фігурою у відносинах авторського права, що на думку В. Валлє, стало значним кроком на шляху до становлення сучасної концепції охорони авторського права [6, с. 30].

У Франції в Декреті Установчих зборів 1789 було проголошено: «Все, що автор відкриває для публіки, стає суспільною власністю». Проте трохи пізніше були прийняті два закони (1791 р. і 1793 р.), які вперше в історії гарантували захист усіх форм творчості (літературного, драматичного, музичного, образотворчого) при відтворенні усіма відомими тоді методами [10, с. 8].

Слідом за Англією і Францією положення авторського права були сприйняті і іншими європейськими країнами.

У XIX столітті, в часи активного розвитку міжнародної торгівлі постало питання прийняття уніфікованого міжнародного нормативно-правового акту у сфері авторських прав. Спочатку окремі статті з питання авторського права з'являються у міжнародних торговельних договорах, згодом виникають двосторонні угоди про взаємну охорону авторських прав. Проте вже у кінці XIX ст. виникла необхідність розробки багатосторонніх міжнародних угод з охорони авторського права з метою подолання значних розбіжностей у підходах охорони авторського права, що були породжені різними національними правовими режимами та цими двосторонніми угодами [9, с. 114]. Таким чином, у результаті тривалої дипломатичної конференції у 1886 р. була прийнята перша багатостороння конвенція – Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів, яка була переглянута кілька разів: в Парижі (1896 р.), Берліні (1908 р)., Римі (1928 р.), Брюсселі (1948 р.), Стокгольмі (1967 р.) та Парижі (1971 р.). Україна ратифікувала дану конвенцію 25 жовтня 1995 року.

Отже, Бернською конвенцією вперше на міжнародному рівні було передбачено можливість захисту немайнових прав автора. Хоча нею і не було закріплено конкретних способів захисту, проте необхідність більш конкретно урегулювати це питання внутрішнім законодавством країн-учасниць випливала з диспозитивної норми ч. 3 ст. 6 даної Конвенції [1].

Після ухвалення Бернської конвенції в світі розпочинається процес прийняття інших міжнародних конвенцій, спрямованих на міжнародне регулювання окремих проблем авторського права.

В Україні, яка входила до складу Російської імперії, становлення і розвиток авторського права відрізняється значною своєрідністю в порівнянні з історією авторського права західноєвропейських країн. Перші закони, які регулювали авторські відносини, були прийняті лише в другій чверті XIX ст. Це пов'язано з тим, що в силу історичних причин книговидавнича справа в Російській імперії аж до кінця XVIII ст. вважалося державною монополією. Перший дозвіл на відкриття приватної друкарні було видано тільки в 1771 р. одночасно з введенням цензури на іноземну літературу [11, с. 33].

Вкінці XIX ст. стало очевидно, що законодавче закріплення окремих правил, що стосуються авторського права, не відповідає потребам часу. Тому з 1887 року всі норми авторського права були об'єднані в Зводі законів Російської імперії, а 20 березня 1911 був прийнятий Закон Російської імперії, який називався «Положення про авторське право». Загальна частина Закону закріплювала основні поняття авторського права: охоронювані об'єкти, термін дії авторського права, питання правонаступництва, можливі порушення авторських прав і способи захисту тощо. Окремі глави були присвячені охороні авторських прав на літературні, музичні, драматичні, художні, фотографічні твори. Для подальшого розвитку авторського права багато положень Закону мали досить істотне значення [10, с. 9].

З середини 20-х років відносини в галузі авторського права регулювалися декретами і постановами Ради народних комісарів (РНК), виданими в 1925 р. (Декрет РНК від 30 січня 1925 р. «Про основи авторського права») і 1928 р. (Декрет РНК від 16 травня 1928 «Основи авторського права Союзу РСР»), а також постановами РНК союзних республік. За всіма авторами визнавалося виключне право на створені ними твори, яке за Законом 1925 мало силу протягом 25 років з моменту першого видання або першого публічного виконання твору. З 1928 р. термін дії авторського права став довічним. Використання творів допускалося тільки на основі договорів з авторами, умови яких детально регулювалися законом [10, с. 10].

О. П. Сергіїв зазначає, що таке регулювання цілком відповідало духу свого часу. Звичайно, коло прав, які надавалися радянським авторам, не йшов ні в яке порівняння з правами, які гарантувалися авторам державами-учасницями Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів 1886 р.. Однак у порівнянні з періодом «військового комунізму» даний етап слід розглядати як період поступового відновлення і розширення охорони авторських прав. Юридико-технічні якості Основ 1928 р. були досить високі: не випадково багато їх

правила були перенесені практично без змін в наступне законодавство [11, с. 37-38].

Нова хвиля дискусій у сфері захисту авторських та суміжних прав була спричинена прийняттям нового ЦК РСФРР у 1964р., ст. 1 якого передбачала, що даний кодекс регулює майнові та пов'язані з ними немайнові відносини [2]. Аналогічне положення мітилося і в ЦК УРСР від 1963 р. [3].

Щодо правового регулювання авторських правовідносин, то четвертий розділ ЦК УРСР (статті 475-513) був присвячений авторському праву. Відповідно до ст. 497 ЦК було передбачено такі форми захисту прав авторів, як право вимагати поновлення порушених прав, заборона випуску твору в світ або припинення його розповсюдження, а також відшкодування збитків. На жаль, норм, присвячених регулювання суміжних справ, в даному джерелі права закріплено ще не було.

На відміну від авторського права історія суміжних прав є вельми нетривалою. Винахід різних форм запису, фіксації та передачі звукової і відеоінформації, розвиток радіо, кіно, телебачення зробило можливим не тільки записувати і відтворювати, але і репродукувати записи у величезних кількостях. Твори літератури і мистецтва, обмежені в часі виконання музичних творів безпосередньо перед публікою, стали доступні практично необмеженій аудиторії. Але це викликало і певні негативні наслідки. Можливість швидкого розповсюдження фонограм і зображень, записаних на аудіо-, відеоплівках, компакт-дисках, і доступність сучасних пристроїв запису породили індустрію «піратського» виготовлення записів, що стало серйозною проблемою в усьому світі [7, с. 34].

Права виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення стали визнаватися на міжнародному рівні тільки з 1961 року, коли була прийнята Римська конвенція з охорони виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення. Після прийняття Конвенції у 1961 р. значна кількість держав (понад 60) прийняли законодавство з питань, що розглядалися Конвенцією, і низка країн розглядають можливості прийняття такого законодавства.

Остаточне формування інституту захисту авторських та суміжних прав в Україні оформилося прийняттям Закону України «Про авторське право та суміжні права» від 23 грудня 1993 року. Саме в цьому законі вперше на законодавчому рівні були врегульовані суміжні права. А V розділ був присвячений захисту авторського права та суміжних прав.

Висновки і пропозиції. Отже, в результаті проведеного дослідження пропонуємо наступну періодизацію історії охорони авторського права та суміжних прав:

I. Початковий етап. Характеризується першими згадками про авторські права, які знаходимо в джерелах права Давнього Риму та Греції.

II. Дореволюційний період (до 1917 р.). В законодавстві європейських держав починають з'являтися нормативні акти, присвячені охороні авторських прав, а також відбувається прийняття перших міжнародних документів, які на міждержавному рівні намагаються уніфікувати правове регулювання авторських правовідносин.

III. Післяреволюційний, радянський період, в якому можна виділити декілька підетапів:

а) 20-і р. – кін. 50-х р. XX ст. Відбувається поступове закріплення і розширення охорони авторських прав, регулювання яких відбувається на рівні декретів і постанов Ради народних комісарів;

б) з 60-х р. XX ст. і до набуття Україною незалежності. Відбувається прийняття нового ЦК СРСР 1964 р. та відповідно ЦК УРСР 1961 р., 4 розділ якого був присвячений авторським правовідносинам.

IV. Сучасний період (з початку 90-х рр.. XX ст. до теперішнього часу). Прийняття Закону України «Про авторське право та суміжні права» ознаменувало нову віху в історій становлення авторських та суміжних прав. Вперше на законодавчому рівні суміжна права були врегульовані на рівні закону.

Список літератури:

1. Бернска конвенція про охорону літературних і художніх творів, прийнята 9 вересня 1886 року, ратифікована Законом України від 31 травня 1995 року № 189/95-ВР [Електронний ресурс] // Режим доступу. – http://zakon2.rada.gov.ua/
2. Гражданский кодекс РСФРР от 11 июня 1964 р. № 15-ФЗ (утратил силу) // Ведомости ВР РСФРР. – 1964. – № 24. – Ст. 406.
3. Цивільний кодекс УРСР від 18 липня 1963 р. № 1540-VI (втратив чинність) // Відомості ВР УРСР. – 1963. – № 51. – Ст. 731.
4. Авторское право и смежные права / Пер. с фр.; предисловие М. Федотова. Липцик Д. М.: Ладомир; Издательство ЮНЕСКО, 2002. – 788с.
5. Антонов В. М. Інтелектуальна власність і комп'ютерне авторське право / В. М. Антонов. – 2-ге вид. – К. : КНТ, 2006. – 520 с.
6. Валлє В. Спадок Джеймса I та королеви Анни: охорона інтелектуальної власності у часі й просторі / В. Валлє. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2010. – 216 с.
7. Інтелектуальна власність в Україні: правові засади та практика. – Наук.-практ. вид.: У 4-х т. / За заг. ред. О. Д. Святоцького. – Т. 2: авторське право і суміжні права / С. О. Довгий, В. С. Дроб'язко, В. О. Жаров та ін.; За ред. Г. І. Миронюка, В. С. Дроб'язка. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 1999. – 460 с.
8. Основи інтелектуальної власності: [наук.-метод. вид-ня / ред. Г. Якіменко]. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 1999. – 578 с.
9. Право інтелектуальної власності: Акад. курс: Підруч. для студ. вищих навч. закладів / О. П. Орлюк, Г. О. Андрощук, О. Б. Бутнік-Сіверський та ін.; За ред. О. П. Орлюк, О. Д. Святоцького. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 696 с.
10. Свечникова И. В. Авторское право. Издательство: Дашков и Ко, 2009 г. – 208 с.
11. Сергеев А. П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации. Учебник. Издание второе, переработанное и дополненное. – М.: ПБОЮЛ Гриженко Е.М., 2001. – 752 с.

Кочина А.С.
Черниговский национальный технологический университет

ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ЗАЩИТЫ АВТОРСКОГО ПРАВА И СМЕЖНЫХ ПРАВ

Аннотация
Рассмотрены особенности зарождения института защиты авторского права в древние времена. Проанализирован процесс нормативно-правового становления охраны авторского права и смежных прав, начиная со Средневековья и до сих пор. На основе проведенного исследования предложена авторская периодизация развития авторского права и смежных прав.
Ключевые слова: авторское право, смежные права, охрана авторского права и смежных прав, права автора, авторские отношения.

Kochyna O.S.
Chernihiv National Technological University

HISTORY OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF PROTECTION COPYRIGHT AND RELATED RIGHTS

Summary
Considered the features of the nucleation institute of copyright protection in ancient times. Examined the process of formation of the legal protection of copyright and related rights from the Middle Ages to the present. Based on the research the author proposed periodization of copyright and related rights.
Keywords: copyright, related rights, the protection of copyright and related rights, the rights of the author, the author's attitude.

УДК 349.3

ЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ ЯК ОДНОГО ІЗ ВИДІВ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Литвиненко В.М.
Чернігівський національний технологічний університет

У статті проведено дослідження різних видів соціального захисту, в тому числі соціальних послуг. На основі аналізу таких видів соціального захисту як пенсії, допомоги та послуги визначено роль останніх. Дослідження соціальних послуг у системі соціального захисту дозволяє з'ясувати значення соціальних послуг.
Ключові слова: соціальні послуги, види соціального захисту, організаційно-правові форми соціального захисту, пенсії, допомоги, значення соціальних послуг.

Постановка проблеми. Найважливішим завданням соціальної політики будь-якої цивілізованої держави є максимально можлива підтримка рівня життя населення, забезпечення повноцінного життя усім громадянам. В Україні це завдання пов'язане з її конституційною місією – забезпечити право громадянам на соціальний захист, зокрема, право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших передбачених законом випадках. Оскільки саме Конституцією України визначено, що громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [1]. В умовах переходу до ринкових відносин соціальна політика набуває якісно нового розвитку, що зумовлено створенням відносно нових для України інститутів соціального захисту, а саме соціального страхування, у тому числі пенсійного, адресної соціальної допомоги. Одним із механізмів державної та суспільної підтримки людей через старість, обмежені фізичні можливості чи складні обставини є соціальні послуги [2 , с. 5], потреба в наданні яких виникла ще за радянських часів. Сьогодні розвиток системи соціальних послуг є вкрай необхідним і важливим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науці соціального захисту це питання було і залишається предметом дослідження багатьох як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Серед них слід назвати насамперед Болотіну Н.Б., Сташківа Б.І., Прилипка С.М., Фогеля Я.М., Захарова М.Л., Тучкову Е.Г., Гусова К.Н., Путило Н.В. та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У порівнянні з радянським періодом, коли соціальних послуг потребували переважно непрацездатні, отримуючи їх через соціальне обслуговування, в умовах сьогодення потенційним отримувачем соціальних послуг може бути будь-яка особа, яка потрапила в складну життєву ситуацію, кількість яких, на жаль, збільшується. У зв'язку з цим соціальні послуги у системі соціального захисту населення займають значне місце і з кожним роком стають все більш вагомим її елементом.

© Литвиненко В.М., 2014

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення, на основі дослідження соціальних послуг як виду соціального захисту, значення соціальних послуг поряд з його іншими видами.

Виклад основного матеріалу. Будь-яку систему соціального захисту можна розглянути з таких сторін: 1) з позиції організаційно-правових форм, через які здійснюється соціальний захист; 2) з позиції складових елементів (видів), які становлять систему соціального захисту. Нині, по праву, основною організаційно-правовою формою здійснення соціального захисту визнається загальнообов'язкове державне соціальне страхування [3, с. 117]. Так, чинним законодавством України передбачено такі види загальнообов'язкового державного соціального страхування: 1) загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття; 2) загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; 3) загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з втратою працездатності та витратами, зумовленими поховання; 4) загально¬обов'язкове державне пенсійне страхування; 5) медичне страхування [4]. Кожен із зазначених видів соціального страхування вже запроваджений, успішно діє і розвивається, за винятком медичного страхування.

Наступною організаційно-правовою формою у системі соціального захисту України є державна соціальна допомога, яка становить систему заходів щодо надання за рахунок державного та комунального (місцевого) бюджетів та інших програм матеріальної допомоги, здійснення соціального обслуговування та утримання, встановлення пільг [3, с. 125]. Серед існуючих організаційно-правових форм соціального забезпечення у ході реформування пенсійної системи України з'явилась нова форма – це недержавне пенсійне забезпечення. Відповідно до спеціального законодавчого акта недержавне пенсійне забезпечення здійснюється недержавними пенсійними фондами, банківськими установами та страховими організаціями [5]. Завдяки переліченим організаційно-правовим формам в Україні реалізується гарантоване на законодавчому рівні право людини на соціальний захист.

Водночас, видами соціального захисту є певні матеріальні блага, які надаються особі в межах певної організаційно-правової форми [3, с. 69]. Незалежно від того, через яку організаційно-правову форму здійснюється соціальний захист, його поділяють на такі види: субсидії; грошові виплати; натуральна допомога; пільги; медична допомога; лікарські засоби та інші вироби медичного призначення, технічні засоби реабілітації, технічні засоби пересування, соціальне обслуговування [3, с. 135]. Аналіз запропонованих видів соціального захисту дозволить визначити їх роль та призначення у сфері соціального захисту чи за її межами.

Субсидія – це безготівкова допомога для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та пічного побутового (рідкого) палива [6]. Грошові (готівкові) соціальні виплати надаються у вигляді пенсій, соціальних допомог (одноразових і періодичних), компенсаційних виплат. Соціальні допомоги, в свою чергу, поділяються на допомоги малозабезпеченим сім'ям, сім'ям з дітьми, дітям-сиротам, у разі тимчасової непрацездатності, у разі безробіття, грошова цільова допомога на прожиття, грошові надбавки на догляд, допомоги хворим на СНІД, на утриманців, на поховання тощо. Натуральна соціальна допомога передбачається через безкоштовне забезпечення предметами першої необхідності – продуктами харчування, ліками, засобами санітарії і особистої гігієни, засобами догляду за дітьми, одягом, взуттям, а також технічними і допоміжними засобами реабілітації [3, с. 69]. У зв'язку з розглянутим вважаємо, що лікарські засоби та інші вироби медичного призначення, технічні засоби реабілітації, технічні засоби пересування є не що інше, як натуральна допомога. Остання в свою чергу передбачена як вид соціального захисту і є комплексним поняттям, тому, на нашу думку, не варто лікарські засоби та інші вироби медичного призначення, технічні засоби реабілітації, технічні засоби пересування розглядати як окремий вид соціального захисту. Доцільніше визначити їх як види натуральної допомоги.

Щодо віднесення медичної допомоги до видів соціального захисту може виявитися, на перший погляд, спірним питанням. Безперечно, медична допомога становить окремий елемент соціальної політики держави, однак є самостійним правом громадян, яке передбачене статтею 49 Конституції України. Ця позиція обґрунтовується також тим, що відповідно до Основ законодавства України про охорону здоров'я медична допомога є діяльністю професійно підготовлених медичних працівників, спрямована на профілактику, діагностику, лікування та реабілітацію у зв'язку з хворобами, травмами, отруєнням і патологічними станами, а також у зв'язку з вагітністю та пологами (ст. 3) [7]. Отже, з наведеного визначення вбачається, що медична допомога надається виключно особами, які мають медичну освіту. Водночас, соціальні послуги можуть надаватись не тільки медичними працівниками, а й фахівцями інших сфер, зокрема, психологами, педагогами, юристами. Крім того, положенням Закону України «Про соціальні послуги» визначено, що соціально-медичні послуги – консультації щодо запобігання виникненню та розвитку можливих органічних розладів особи, збереження, підтримка та охорона її здоров'я, здійснення профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів, працетерапія (ст. 5) [8]. Аналіз наведених законодавчих актів вказує на те, що медичні послуги можна вважати різновидом соціально-медичних послуг, які є одним з видів соціальних послуг.

Як вже було зазначено, соціальні послуги охоплюють усі види послуг, що надаються у сфері соціального захисту, оскільки соціальні послуги – це послуги в соціальній сфері, пов'язані із задоволенням потреб певних соціальних груп, окремих індивідуумів, що займають різне становище в суспільстві й беруть неоднакову участь в його функціонуванні та розвитку, внаслідок чого відрізняються за рівнем і якістю життя, джерелами і розмірами доходів, структурою особистісного споживання [9, с. 92-93]. Тому їх необхідно розглядати як окремий вид соціального забезпечення, яке є важливою складовою частиною соціального захисту [10, с. 174].

На основі проведених міркувань, вбачається, що першим і основним видом соціального захисту є пенсії. Другим видом, який широко використовується в системі соціального захисту, є соціальна допомога. Соціальна допомога може надаватись у грошовій формі (наприклад, допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трьох річного віку, допомога при народженні тощо), в натуральній формі (наприклад, лікарські засоби, технічні засоби реабілітації, одяг, продукти харчування, тощо), а також у безготівковій формі (наприклад, субсидія). Третім видом соціального захисту населення є соціальні послуги. Всі ці перелічені види фактично і формують систему соціального захисту. Отже, видами соціального захисту України є: 1) пенсійні виплати;

2) соціальна допомога (грошова, натуральна, безготівкова); 3) соціальні послуги. Наведене вказує на те, що соціальні послуги, поряд з іншими видами, посідають одне з визначальних місць у системі соціального захисту України.

На нашу думку, зазначені види соціального захисту випливають з аналізу статті 46 Конституції України. Так, що стосується першого (пенсій) та другого (допомоги) елементів, то вони передбачені ч. 3 згаданої статті, яка визначає, що пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом [1]. Третій вид соціального захисту випливає із ч. 2 ст. 46 Основного Закону. Її зміст вказує на те, що право на соціальний захист гарантується серед інших гарантій також створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними [1]. Слід наголосити на тому, що зазначені заклади створюються саме з метою надання соціальних послуг та здійснення соціального обслуговування.

Стосовно вказаних видів соціального захисту будь-то за призначенням та функцією, кожен із них виконує свою власну роль у системі соціального захисту. Так, пенсія визначається як регулярна грошова виплата (в розрахунку на місяць), яка здійснюється в установленому законом порядку визначеним категоріям осіб зі спеціальних фондів та інших джерел, які створюються для цієї мети [11, с. 90]. Отже, призначення пенсії полягає в забезпеченні громадян у разі настання пенсійного віку або інвалідності, в разі втрати годувальника, що надається у вигляді щомісячних грошових виплатах.

Під допомогою розуміють гарантовані, врегульовані нормами права разові або періодичні (щомісячні) грошові виплати соціально-аліментарного характеру, з метою матеріальної підтримки громадян, які в силу певних соціальних випадків, передбачених законом, потребують такої допомоги незалежно від наявності в них будь-яких інших джерел доходу [12, с. 290]. Слід також додати, що допомога може бути не тільки в грошовій формі, але й в інших, зазначених вище, формах. Таким чином, як пенсії, так і допомоги, носять виключно матеріальний характер, який проявляється, відповідно, в грошовій і натуральній формах.

Надання соціальних послуг не має на меті матеріальну компенсацію. Воно набуває характеру дій, які сприяють залученню отримувачів соціальних послуг до активного суспільного життя, покращенню стану здоров'я, підтриманню високого рівня працездатності, а також збереженню і зміцненню їх соціальних зв'язків. Саме тому соціальні послуги не замінюють і не доповнюють грошову або натуральну форму соціального забезпечення, а виконують відносно самостійну функцію. Більше того, соціальне обслуговування не може розглядатися як надання сукупності соціальних послуг, оскільки навіть одна яка-небудь важлива послуга не компенсує і не замінює іншу соціальну послугу, а задовольняє конкретну потребу своїм, тільки їй властивим якісним змістом. За цільовим призначенням послуги являють собою єдине ціле, а термін «соціальне обслуговування» інтегрує їх у відносно самостійний комплекс відносин по соціальному захисту. Таким чином, соціальні послуги, які в минулому заміняли або доповнювали матеріальні блага, пройшли суттєву еволюцію, отримавши самостійну роль у системі соціального захисту [13, с. 34-35]. Однак у багатьох наукових дослідженнях соціальні послуги розглядаються виключно з погляду потреб соціально-незахищених верств населення. Тим часом, в умовах постіндустріального суспільства ці послуги важливі не тільки для найбідніших верств населення, але й для більшої частини суспільства. Мета цих послуг – сприяння, а іноді й безпосереднє забезпечення людині гідного життя і вільного розвитку [14, с. 17].

Наведене дає підстави для висновку про те, що у сфері соціального захисту соціальні послуги відіграють надзвичайно важливу роль. Роль соціальних послуг полягає у забезпеченні нужденних осіб відповідними соціальними благами, якими задовольняються соціальні потреби як окремо взятих соціально вразливих груп населення (інвалідів, людей похилого віку, дітей-сиріт), так і населення країни в цілому. Оскільки соціальні послуги розраховані на досить широке коло суб'єктів – отримувачів соціальних послуг, при цьому не беруться до уваги вік, становище в суспільстві, участь у формуванні джерел фінансування соціальних заходів, правовий зв'язок особи з державою та інші фактори, при цьому головною, необхідною умовою отримання соціальних послуг є наявність несприятливих життєвих обставин у особи.

Враховуючи важливе значення, яке мають соціальні послуги в соціальній адаптації осіб, що зазнали в своєму житті несприятливих обставин, у підвищенні рівня життя, необхідно окремо зупинитися на якості соціальних послуг на сучасному етапі розвитку суспільства [9, с. 92]. У зв'язку з цим слід зазначити, що нині рівень якості соціальних послуг для населення України в значній кількості випадків залишається незадовільним через недостатній рівень розвитку інфраструктури ринку соціальних послуг, відсутність належного державного фінансування відповідних проектів, недосконалість стандартизованої системи підвищення базової кваліфікації надавачів соціальних послуг, неналежний рівень роботи системи управління якістю соціальних послуг тощо. Як наслідок, рівень незадоволеності громадян отримуваними соціальними послугами залишається стабільно високим [15]. Тому в умовах реформування системи соціального захисту, необхідно докласти зусилля задля покращення якості соціальних послуг. Серед пріоритетних напрямків цієї діяльності є удосконалення існуючої законодавчої бази, підвищення ефективності діяльності суб'єктів, які надають соціальні послуги, розроблення дієвих механізмів використання коштів, спрямованих на фінансування цієї сфери соціального захисту.

Висновки. Внаслідок проведеного аналізу наукової літератури варто відзначити, що соціальні послуги виконують власне притаманне їм і обґрунтоване вимогами розвитку суспільства значення. Зміст останнього полягає в забезпеченні нормальної життєдіяльності будь-якої особи, яка потрапила в складну життєву обставину, через надання необхідних їй різного роду корисних дій, підібраних у конкретному індивідуальному порядку. Існування соціальних послуг доповнює ефективність здійснення таких видів соціального забезпечення, як пенсії та соціальні допомоги. А останні, в свою чергу, доповнюють ефективність соціальних послуг, специфіка яких проявляється в тому, що цей вид соціального забезпечення розрахований на широке коло суб'єктів – отримувачів соціальних послуг. Отже, соціальні послуги є самостійним видом соціального захисту і виконують свою функцію, яка полягає в сприянні соціальній адаптації населення країни та підвищення якості життя кожної особи, яка потрапила в несприятливу життєву ситуацію.

Список літератури:
1. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Дьяченко В. Концептуальні засади реформування системи соціальних послуг в Україні / В. Дьяченко // Соціальна політика і соціальна робота – 2007. – № 1. – С. 5-16.
3. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні / Н. Б. Болотіна. – К. : Знання, 005. – 381 с.
4. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 14 січня 1998 року № 16/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 23. – Ст. 121
5. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 9 липня 2004 року № 1057-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 47-48. – Ст. 372.
6. Положення про порядок призначення та надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та пічного побутового (рідкого) палива : затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 1995 року № 848 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 22 вересня 1997 р. № 1050) // Інформаційний бюлетень НКРЕ. – 2004. – № 8.
7. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 4. –Ст. 19.
8. Про соціальні послуги : Закон України від 19 червня 2003 року № 966-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 45. – Ст. 358.
9. Руденко Б. С. Оцінка якості державних соціальних послуг: проблеми, перспективи та напрями досліджень / Б. С. Руденко // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології. – 2011. – № 1 (4). – С. 91-94.
10. Кулачок Л. В. До питання поняття та видів соціально-правового захисту в Україні / Л. В. Кулачок // Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 30. – С. 171-176.
11. Прокопенко В. Дві пенсії – право чи перспектива / В. Прокопенко // Право України. – 2001. – № 6. – С. 90-92.
12. Бойко М. Д. Право соціального забезпечення України : навчальний посібник / М. Д. Бойко. – К. : Атіка, 2006. – 380 с.
13. Фогель Я. М. Особенности правоотношений по социальному обслуживанию нетрудоспособных граждан СССР / Я. М. Фогель // Вопросы социального обеспечения : сборник научных трудов. Вып. 12. – М. : Изд-во ЦИЭТИН, 1981. – С. 34-46.
14. Путило Н. В. К вопросу о природе социальных услуг / Н. В. Путило // Журнал российского права. – 2006. – № 4. – С. 16-24.
15. Щодо перспективних напрямів підвищення якості соціальних послуг в Україні [Електронний ресурс] : аналітична записка / О. Іляш. – Львів : Регіональний філіал НІСД / Офіційний веб-сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/articles/763/

Литвиненко В.Н.
Черниговский национальный технологический университет

ЗНАЧЕНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ УСЛУГ КАК ОДНОГО ИЗ ВИДОВ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ

Аннотация
В статье проведено исследование различных видов социальной защиты, в том числе социальных услуг. На основе анализа таких видов социальной защиты как пенсии, пособия и услуги определена роль последних. Исследование социальных услуг в системе социальной защиты позволяет выяснить значение социальных услуг.
Ключевые слова: социальные услуги, виды социальной защиты, организационно-правовые формы социальной защиты, пенсии, пособия, значение социальных услуг.

Lytvynenko V.M.
Chernihiv National Technological University

IMPORTANCE OF SOCIAL SERVICES AS A TYPE OF SOCIAL PROTECTION

Summary
The article studied the different types of social protection, including social services. The role of different types of social protection as pensions, social payments and services are analyzed. This analyzed allows to determine the value of social services.
Keywords: social services, types of social protection, pension, social payment, organizational and legal forms of social protection, the importance of social services.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 378 : 376.112

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГА

Бовкуш К.П.
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Стаття присвячена з'ясуванню основних засад формування інклюзивної компетентності педагога. Наголошується про самовдосконалення та саморозвиток фахівця. Визначено та розкрито змістову структуру інклюзивної компетентності вчителя.

Ключові слова: інклюзивне навчання, інклюзивна компетентність, інклюзивна компетентність педагога.

Постановка проблеми. Важливим станом сучасної освіти, зокрема в Україні, є упровадження інклюзивного навчання – політики і процесу, що надає можливість кожній дитині брати участь в усіх можливих програмах. Тому головним принципом інклюзивного навчання є: «Рівні можливості для кожного» [2].

Однак, як свідчить практика, на сьогодні відсутня належна система педагогічної підготовки майбутніх педагогів до роботи в умовах інклюзивного середовища. Але разом з тим, інклюзія спрямовує учителів на зміщення акцентів у корекційно-педагогічній роботі з дітьми з урахуванням потреб усіх вихованців, а також способів підвищення їхньої участі в навчальному процесі.

У контексті сказаного зазначимо, що інклюзивне навчання передбачає вдосконалення начального середовища, де педагог і учень повністю відкриті до різноманіття, де запевняється безпека прав і потреб дітей, пошана до їх здібностей та перспектива бути успішним. Саме педагог та його компетентність, яка є ключовим поняттям, оскільки поєднує в собі інтелектуальні та навчальні складники освіти, відіграють важливу роль у навчанні дітей з освітніми проблемами.

Педагог має повністю володіти інформацією про ті чи інші вади розвитку, психічні розлади та ін. Обізнаність учителя, його підготовленість допомогти учневі та розкрити всі його таланти і здібності дозволяє забезпечити процес інклюзивного навчання значною мірою ефективним та успішним [1; 5].

На основі аналізу останніх досліджень і публікацій сучасного стану і перспектив розвитку інклюзивної освіти встановлено, що наукові розвідки вітчизняних фахівців розкривають : філософію інклюзивного навчання та концептуальні аспекти інклюзивної освіти (В. Кремінь, Н. Софій, Ю. Найда та ін.); вивчення проблем інклюзивного навчання та впровадження його в освітній простір (В. Бондар, М. Ворон, Л. Даниленко, М. Деркач, Н. Дятленко, С. Єфімова, В. Засенко, Н. Коломінський, А. Колупаєва, І. Кузава, Ю. Найда, П. Придатченко, Ю. Рибачук, М. Сварник, Г. Сіліна, Н. Слободянюк, Н. Софій, О. Таранченко та ін.

Деякі зарубіжні дослідники (І. Н. Хафізулліна, Н.Ф. Радіонова, А. П. Тряпіцина) поєднують педагогічні завдання з професійною компетентністю інклюзивного навчання, та виділяють такі *етапи*:

1) розуміння та знання психолого-педагогічних закономірностей та особливостей вікового й індивідуального розвитку дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного освітнього середовища;

2) уміння відбирати найбільш оптимальні способи організації інклюзивного навчання, розробляти навчальний процес для спільного навчання дітей з особливими освітніми потребами;

3) виконання різноманітних способів педагогічної взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу;

4) формування середовища, що сприяє корекції і всебічному розвитку в умовах інклюзивного навчання;

5) організація педагогічного проектування і здійснення професійного саморозвитку з питань навчання, виховання й розвитку дітей умовах інклюзивного навчального середовища [4; 5]

Формулювання цілей статті. Віддаючи належне цим дослідженням, варто зауважити, що мало вивченим є такий аспект як формування професійної компетентності фахівців в умовах інклюзивної освіти, що й зумовило вибір теми статті, мета якої полягає у виявленні сутності інклюзивної компетентності та структурній діяльності педагога.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інклюзивна компетентність педагога має проявлятися в майстерності його роботи організовувати спільну діяльність учнів різних категорій, цілком відповідально оцінювати рівень засвоєних знань навчального матеріалу з різними типами порушень розвитку,та вмінні вибирати відповідні прийоми виховного впливу на дітей у класі.

Сучасний вчитель – це носій освітніх суспільних знань. Найважливіше завдання компетентності педагога – виховати творчу, компетентну та освічену особистість, здатну до життя й діяльності в суспільстві сьогодення [7]. Тому лише вчитель з духовно-моральним потенціалом, високою компетентністю та інтелігентністю з розвиненим творчими, дослідницькими здібностями та ерудованості, здатний забезпечувати учневі якісну освіту.

Принагідно зауважимо, що важливим показником педагога є постійне самовдосконалення як необхідна умова його діяльності. Модель компетентного вчителя – це глибоко індивідуальний зв'язок, який не передбачає шаблонів та стереотипів (див. Схему 1).

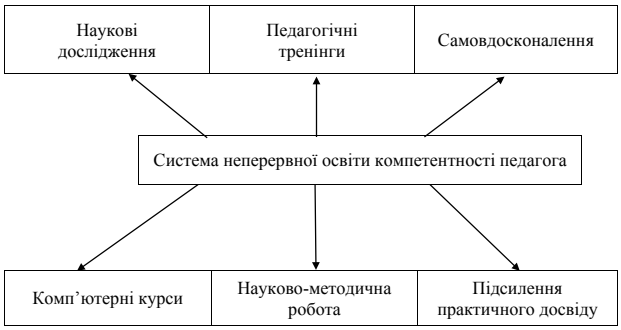

Схема 1. Система неперервної освіти компетентності педагога

Як свідчить практика, між педагогом та вихованцем має бути тісна спорідненість. Чим краще вчитель знає свого учня, тим доступніше зможе донести навчальну інформацію. Адже відомо, що педагогічне спілкування є складовою комунікативної компетентності. А це і є розуміння налагоджувати та підтримувати контакти з учнями.

Компетентність педагога постійно залежить від конкретних ситуацій, тобто спочатку потрібно бачити ситуацію, аналізувати її, відзначати провідні етапи, які лежать в основі пошуку розв'язання

© Бовкуш К.П., 2014

проблеми, створюючи конструктивні схеми і варіанти практичних занять.

Аналіз наукового фонду досліджуваної проблеми засвідчив, що ***інклюзивна компетентність педагога*** – це обумовлена інтегрована система дій, що дозволяє здійснювати професійні функції в процесі інклюзивної освіти [2]. Навички, що оптимізують соціально-педагогічну діяльність педагога, дають більше можливостей з урахуванням різноманітних освітніх проблем учнів з обмеженими можливостями здоров'я, тим самим забезпечуючи їх у включення в загальноосвітнє середовище, створюючи умови для комфортного розвитку вихованців, а в подальшому й саморозвитку повноцінної соціалізації.

У дослідженні визначено структуру інклюзивної компетентності педагога, що включає низку взаємозумовлених компонентів: *діагностичну, орієнтовно-прогностичну, конструктивно-проектувальну, організаційну.*

Діагностична діяльність спрямована на індивідуально-психічне вивчення та вихованість особистості учня, прояв виявлення та рівень визначення загальної освіти й духовності, навичок і умінь, необхідних для ефективної професійної та повсякденної діяльності. Але для відмінного та ефективного результату вчитель повинен давати не тільки знання, а й своє тепло, піклування та віру. Ще К. Д. Ушинський зазначав про те, щоб виховувати людину всебічно, насамперед слід знати її всебічно [5]. Згідно означеного твердження вчитель має бездоганно володіти технікою про вивчення процедур індивідуально-психологічних особливостей учнів та досконало її застосовувати на практиці. Тоді, безперечно, він повинен бути вихователем, психологом-дослідником і, водночас, володіти відповідними навичками та вміннями. Така робота вимагає від педагога володіння високими духовними якостями.

Орієнтовно-прогностична діяльність полягає у тому, що вчитель спочатку визначає певні проблеми кожного учня, а згодом і всього класу, і таким чином ставить конкретні орієнтири щоб сформувати і розвинути особистість та увесь колектив. Для цього педагог повинен вміти визначати методику, зміст, конкретні цілі виховної діяльності, прогнозувати результати окремих учнів на основі знань рівня їхньої підготовленості.

Конструктивно-проектувальна функція полягає у конструюванні та проектуванні змістовності навчально-виховних заходів. Вона вимагає від педагога креативності та творчої діяльності, урахування потреб й інтересів учнів, планування системи діяльності з метою розвитку їх здібностей.

Але в будь-якому випадку така діяльність потребує від вчителя психолого-педагогічного мислення, ініціативи, педагогічної спрямованості, творчості, володіння достатнім арсеналом організації виховних заходів і глибоких психолого-педагогічних знань.

Після цього обов'язковою є ***організаційна діяльність***, від майстерного планування і визначення вмотивованих конкретних заходів щодо оптимальної реалізації якої залежить перебіг педагогічного процесу та його конкретні результати. Міцні знання з методики, педагогіки та психології є вагомим підґрунтям розвитку педагогічної досконалості. В умінні цієї вправності важливим є досвід роботи самого вчителя і його колег. Він потребує постійного аналізу, узагальнення, використання в педагогічній діяльності всього найкращого і прогресивного. Для успішного виконання функції викладання педагог повинен добре знати особливості учнів.

Практична реалізація конкретних педагогічних заходів свідчить про наявність у фахівця навичок і вмінь їх проведення. Але, водночас, така діяльність потребує постійного вдосконалення педагогічної техніки.

Висновки і пропозиції. Отже, інклюзивна компетентність педагога – це, насамперед, результативна діяльність на характеристику освіти. В цілому для ефективного забезпечення інклюзивного навчання постає необхідність створення відповідних умов для дитини.

Список літератури:

1. Алёхина С. В. Готовность педагогов как основной фактор успешности инклюзивного процесса в образовании / С. В. Алёхина, М. Н. Алексеева, У. Л. Агафонова // Психологическая наука и образование. – 2011. – № 1. – С. 83-91.
2. Бойчук Ю. Д. Инклюзивное образование в Украине: современное состояние и тенденции развития / Ю. Д. Бойчук // Особый ребенок: междунар. научн.-практ. журн. – Екатеринбург, 2012. – № 2. – С. 113-118.
3. Бойчук Ю. Д. Компетентнісний підхід : [монографія] / Ю. Д. Бойчук // В кн.: Наукові підходи до наукових педагогічних досліджень / за заг. ред. докт. пед. наук, проф., чл.-кор. НАПН України В. І. Лозової. – Харків: «Апостроф», 2011. – С. 188-216.
4. Радионова Н. Ф., Тряпицына А. П. Перспективы развития педагогического образования: компетентностный подход / Н. Ф. Радионова, А. П. Тряпицына // Человек и образование. – № 4, 5. – 2006. – С. 8-9.
5. Структура педагогічної діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eduknigi.com/ped_view.php?id=98
6. Ушинский К. Д. Педагогические сочинения : В 6-ти тт. / Константин Дмитриевич Ушинский. – М., 1988.
7. Хафизуллина И. Н. Формирование инклюзивной компетентности будущих учителей в процессе профессиональной подготовки : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. пед. наук :13.00.08 / Ильмира Наильевна Хафизуллина. – Астрахань, 2008. – 46 с.
8. Хозраткулова І. А. Проблеми впровадження інклюзивного та інтегрованого навчання у загальноосвітніх навчальних закладах / І. А. Хозраткулова // Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського: зб. наук. праць. Серія «Психологічні науки». – Т. 2. – Вип. 5. – Миколаїв: МДУ ім. В.О. Сухомлинського, 2010. – С. 279 – 284.

Бовкуш Е.П.
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИНКЛЮЗИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГА

Аннотация
Статья посвящена выяснению основных аспектов формирования инклюзивной компетентности педагога. Отмечается о самоусовершенствовании и саморазвитии специалиста. Определена и раскрыта содержательная структура инклюзивной компетентности учителя.
Ключевые слова: инклюзивное обучение, инклюзивная компетентность, инклюзивная компетентность педагога.

Bovkush K.P.
Lesya Ukrainka Eastern European National University

BASIC PRINCIPIES OF IN CLUSIVENESS COMPETENCE OF TEACHERS

Summary
This article is devoted to a inclusive competence of the teacher. The emphasis is on self-improvement and self-development specialist. Identified and resolved the semantic structure of the teacher.
Keywords: inclusive education, inclusive competence, inclusive competence of the teacher.

УДК 378

РОЗВИТОК ПРОСТОРОВОГО МИСЛЕННЯ ЗАСОБАМИ ГЕОМЕТРІЇ В КОНТЕКСТІ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ СФЕРИ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Дубініна О.М.
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»
Таранська О.Л.
Харківський академічний художній ліцей

У статті проаналізовано можливості розвитку на заняттях з нарисної геометрії та інженерної графіки просторового мислення, що є важливим фактором успішного виконання професійної діяльності майбутніх фахівців з промислового дизайну. Визначено необхідні для цього сучасні засоби навчання, пов'язані з інформатизацією освітнього простору. Зазначено вагомість просторово мислення у формуванні математичної культури промислових дизайнерів.
Ключові слова: конструктивна компетенція, математична культура, моделювання, промисловий дизайн, просторове мислення, професійна освіта.

Постановка проблеми. В сферу освіти давно прийшло розуміння того, що з впровадженням комп'ютерних технологій змінилася парадигма виробництва і ці зміни впливають на навчальний процес. Потребує вирішення питання про те, яким чином, на фоні невідворотних процесів інформатизації, має бути переорієнтовано математичну підготовку майбутніх фахівців для того, щоб було забезпечено високий рівень їх математичної культури і як наслідок – культури професійної.

На сучасному етапі здійснення професійної підготовки промислових дизайнерів виникає закономірне протиріччя між постійно зростаючими вимогами ринку праці до професійного рівню майбутніх фахівців і недостатнім використанням у навчальному процесі потужного потенціалу математики для підвищення цього рівня. Адже майбутні фахівці повинні мати, крім спеціальних знань, тверді знання з математики, що сприятиме розвитку їх просторового мислення і конструктивної компетенції.

Зв'язок проблеми з актуальними теоретичними і практичними питаннями полягає в тому, що XXI століття охарактеризоване бурхливим розвитком науки і техніки, інформаційних технологій, прагненням до економічності і краси, що зробило затребуваною професію дизайнера, без якого в даний час не обходиться більшість галузей промисловості. Суспільство змінюється пришвидшеними темпами, і на етапі інтеграції України в європейський простір виникає потреба урахування його запитів. Виробникам сьогодні доводиться прикладати багато зусиль, щоб витримати конкуренцію й гідно представляти свій продукт на споживчому ринку. Цікавий і якісний дизайн промислових виробів є ефективним способом виділитися серед конкурентів і зацікавити споживача, при порівняних якості і вартості. Готуючи майбутніх фахівців з промислового дизайну, педагоги з математичних дисциплін теж в деякій мірі мають розуміти, який продуктивний внесок робить математика не тільки для того, щоб на виході з ВНЗ отримати висококваліфікованого дизайнера, і як наслідок, дбати про те, щоб результат їхньої праці був суспільно корисним.

Аналіз останніх досліджень та наукових публікацій з проблеми свідчить про те, що питанням розвитку просторового мислення студентів з промислового дизайну і можливостям, які надають для цього сучасні засоби навчання, приділяється значна увага. Загальні й окремі питання художнього конструювання й проектування, об'ємного моделювання, обґрунтування необхідності мати високий рівень відповідних знань та навичок для формування професійної компетентності відображені в працях науковців та педагогів Б. Е. Кочегарова [6], В. Ф. Рунге [7], В. В. Сеньковського [7], Ю. С. Сомова [9], Е. Тьялве [10], Е. Г. Циганкової [12].

Теорія зображення просторових фігур була розроблена й обґрунтована професором М. Ф. Четвертухіним [10]. Теоретичні й методичні аспекти формування вмінь зображувати просторові фігури та їх комбінації висвітлені в роботах його послідовників В. М. Савченка [8], О. Р. Зенгіна, М. М. Бєскіна, Л. М. Лоповка та ін. Специфіка створення тримірних моделей, використання геометричних динамічних моделей, застосування методів використання комп'ютерних технологій для візуалізації геометричних об'єктів та їх властивостей, можливості комп'ютерної графіки як засобу унаочнення розглянуті у дослідженнях І. Аббасова [1], Г. В. Горра [2], Х. Калліомякі [5], С. М. Симан, Е. К. Щетиніної [2] та ін. Питання використання ІТ у професійній підготовці та вибору комп'ютерного середовища розглянуті в працях В. К. Бєлошапки, В. О. Виноградова, О. М. Коберника, Ю. О. Жука, Н. Морзе.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На підставі проведеного аналізу літератури з проблем навчання студентів-дизайнерів було виявлено низку проблем, пов'язаних з низьким рівнем математичної культури студентів, що проявляється у недостатньо розвиненому просторовому мисленні, яке є невід'ємною складовою математичного мислення. Означені проблеми ведуть до

© Дубініна О.М., Таранська О.Л., 2014

зниження якості професійної підготовки, а саме до неспроможності майбутніх дизайнерів створювати цілісну предметну, технічну форму, яка б відповідала сучасним вимогам. Мета статті: проаналізувати можливості розвитку на заняттях з нарисної геометрії та інженерної графіки просторового мислення для успішного виконання професійної діяльності майбутніх фахівців з промислового дизайну, визначити необхідні для цього сучасні засоби навчання.

Виклад основного матеріалу. Дизайн (з англійської – проект, креслення, рисунок) – це різноманітні види проектувальної діяльності, метою якої є формування естетичних та функціональних якостей предметного середовища, проектування промислових виробів, що мають естетичні властивості [6, с. 3]. Промисловий дизайн є використання комбінації прикладного мистецтва і прикладної науки. Дизайнер проектує зовнішню форму, обриси, розглядає різні варіанти оздоблення, забарвлення, текстури. Важливим є підвищення ергономічності, технологічності, комерційної значущості. Роль дизайнера полягає в об'єднанні різних цілей: економічних, функціональних, технічних, ринкових – в результативний план створення продукту [5, с. 5].

Задля певної визначеності відмітимо, що оскільки у наведеному дослідженні ми оперуємо такими категоріями як професійна компетенція, кваліфікація, професійна компетентність, професіоналізм, професійна культура, то на основі дослідження В. М. Гриньової [3] визначимось із їх співвідношенням, яке схематично представимо на рис. 1.

Без участі дизайнера не обійдеться ні виготовлення голки, а ні виробництво літака. У створенні нових якостей промислових виробів дизайнеру доводиться використовувати знання як із області гуманітарних, так і з області точних наук. Наприклад, розроблюючи проект звичайних чашки та блюдця, дизайнер має обрати для них певну форму. Дизайнеру відомо, що їх буде виготовлено на гончарному верстаті або скопійовано майстер-форму (якщо виріб одержують в ливарній майстерні). Отже, фахівець розуміє, що чашка і блюдце повинні мати симетрію обертання. Тому він обирає для чашки форму циліндра, а для блюдця – круга, адже круг має вісь симетрії, циліндр – це тіло обертання з віссю симетрії. Також дизайнеру необхідно враховувати питання зручності у використанні та естетичної привабливості. Тому він робить діаметр основи чашки меншим, адже в цьому разі чашки можна вільно установити одна в одну. Краї блюдечка піднімаються вгору, тому що блюдце повинно утримувати рідину, яка може вихлюпнути з чашки. *Процес художньо-технічного проектування – це унікальне поєднання естетичного сприйняття, образного, просторового та аналітично-логічного мислення.*

Окрім соціально-економічних цілей, перед дизайнерами постають інші різноманітні завдання. Основні завдання, що існують у дизайні, – це вимоги функціонального, художнього та конструктивного рівнів. Формування конструктивної компетенції в ході професійної підготовки цих фахівців в основному відбувається під час вивчення математичних дисциплін [4, с. 36].

З позицій дизайну під час підготовки проекту будь-якого виробу необхідно не тільки розробити його оптимальний стиль, але й забезпечити його максимальну функціональність, економічність, здійснити раціональний вибір технології виготовлення. Будь-який об'єкт проектування можна охарактеризувати певними властивостями. В процесі проектування шукають оптимальні рішення для їх реалізації [7]. Деякі з основних характеристик об'єкту дизайнер може змінювати в процесі роботи – форму, матеріали, розміри, поверхні. Отже, на певному етапі роботи над дизайнерським проектом фахівцю обов'язково доведеться обирати для майбутнього виробу загалом та для його окремих елементів форму, види поверхонь, визначати лінійні розміри, площі поверхонь та об'єми виробу і його частин. Для високопрофесійного рішення останніх задач необхідне розвинене логічне мислення, просторова уява, тверді знання геометричних властивостей виробу, який проектується, вміння математичними засобами проводити дослідження характеристик майбутнього виробу, шукати оптимальні розв'язки завдань, що виникають на практиці. Таким чином, в процесі проектування дизайнер діє, спираючись на комплекс об'єктивних знань про об'єкт своїх творчих пошуків. В результаті одержує продукт не тільки красивий та естетичний, але й функціональний, ергономічний, екологічно безпечний і т. д.

Промислове виробництво вимагає від дизайнерського проекту високої точності та повноти креслень, що зображують деталі майбутнього виробу. Отже, дизайнеру необхідні знання правил побудови зображень. Такі знання надають нарисна геометрія та проективна геометрія. Початкові відомості про методи зображення геометричних форм містяться вже в творах давньогрецьких вчених Анаксагора, Демокріта, Евкліда. Значний внесок в теорію зображень на геометричній основі зробили італійський вчений Л. Б. Альберті, італійський художник та вчений Л. да Вінчі. Дотепер без суттєвих змін використовується метод ортогональних проекцій, представлений французьким математиком Г. Монжем в його «Нарисній геометрії» в 1799 році. Виключно важливий внесок в дослідження засобами вищої геометрії можливостей, що дають методи зображення, зробив професор М. Ф. Четвертухін (1891-1982). М. Ф. Четвертухін вважається засновником і розробником теорії зображень в умовах педагогічного процесу [13].

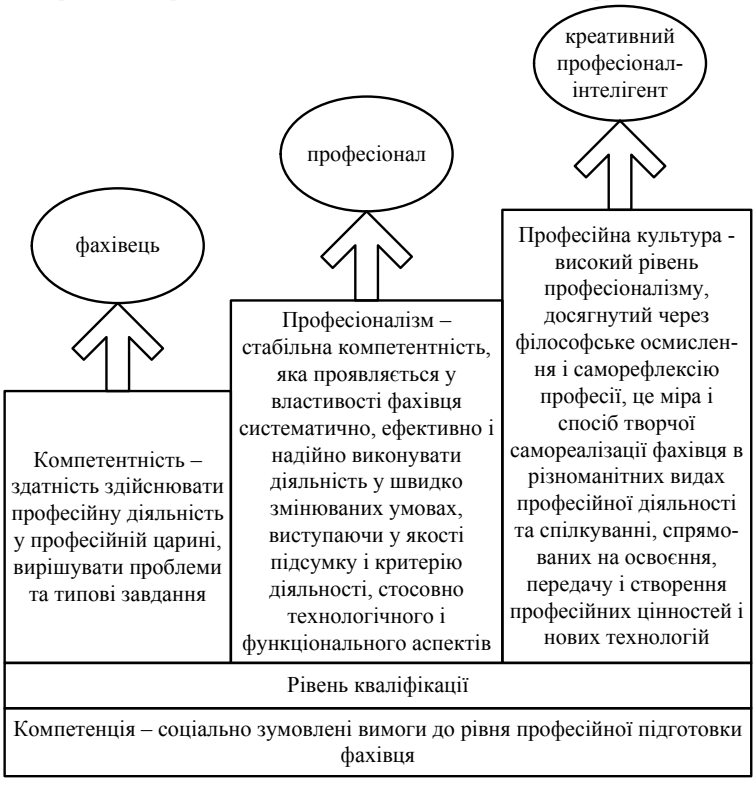

Рис. 1. Сходи професійного становлення

Об'ємне дослідження є основним методом творчості дизайнера під час роботи над проектом. Модель дає йому найбільш правильне уявлення про майбутній виріб. Моделі розроблюються для всього виробу й окремих його вузлів, ведеться пошук доцільної компоновки вузлів і окремих деталей, їх просторового взаємозв'язку. Створення моделі та її деталей базується на використанні просторових фігур та їх комбінацій. Наприклад, при тримірному моделюванні динамічної скульптурної композиції за основу беруть так звані тримірні примітиви, які й представляють собою стандартні просторові геометричні фігури. Це вимагає від фахівця-дизайнера твердих знань означень многогранників, тіл обертання, їх елементів, властивостей та співвідношень між елементами. Необхідно розуміти, що є перерізом просторової геометричної фігури, вміти уявляти й будувати різні види перерізів. Крім того, на практиці в більшості випадків зустрічаються вироби що є комбінаціями просторових геометричних фігур. Питання зображення просторових фігур, в тому числі поверхонь другого й вищого порядків, циліндричних поверхонь розглянуті в праці В. М. Савченка «Зображення фігур в математиці» [8].

Дизайнер завжди має справу з предметним оточенням. Оскільки просторові уявлення й поняття відображають реально існуючі в предметному світі просторові відношення, то майбутній фахівець повинен мати розвинене просторове мислення. Просторова уява, просторове мислення розвиваються в процесі вивчення курсів геометрії, також формуються абстрактні образи, в яких фіксуються форми, величина, взаємне положення об'єктів, розміщення фігур на площині й у просторі. Але у багатьох студентів виникають труднощі сприйняття просторових геометричних й абстрактних математичних співвідношень. Причину цього багато вчених бачать у домінуванні в традиційній освіті аналітичних методів, великій кількості складних для розуміння доведень при тому, що логічне мислення розвинене ще недостатньо, а образне мислення певним чином не впорядковане. Тому при викладанні курсів геометрії доцільно спиратися на принцип наочності й включити в навчальний процес практичну, конструктивну діяльність.

Серед традиційних наочних методів навчання – демонстрація макету, прийому або операції, екранна демонстрація. Традиційні наочні засоби та їх дидактичні можливості – це натуральні об'єкти, макети, таблиці, плакати, схеми, малюнки, відеофільми; статична демонстрація з екрана, спостереження за нерухомими об'єктами. В сучасних умовах наочні методи й засоби навчання можуть бути удосконалені за рахунок комп'ютерної підтримки, застосування програмних і технічних засобів ІТ. Це мультимедійний показ прийомів та операцій, комп'ютерна динамічна візуалізація геометричних об'єктів та їх властивостей, віртуальне перетворення предметів у просторі й на площині, візуалізація процесів, неможливих для розгляду в реальних умовах. Навчальна інформація засвоюється краще, тому що залучаються всі органи чуття, полегшується сприймання просторових геометричних об'єктів і співвідношень.

Майбутній дизайнер має багато працювати з графічними зображеннями просторових геометричних фігур, які не завжди наочно відображають їх властивості. У процесі навчання майбутні фахівці усвідомлюють, що об'ємна модель має виключно важливе значення для визначення геометрії всієї спроектованої поверхні об'єкта. Утворення об'ємних моделей ґрунтується на створенні поверхонь, що утворюють тіло (поверхневе моделювання) або на створенні геометричних тіл (твердотіле моделювання). Тому великий інтерес представляють графічні редактори, що дозволяють створювати комп'ютерні моделі геометричних об'єктів. Комп'ютер дає можливість проектувати об'єкт до його реального створення, при цьому в максимально реалістичному вигляді. На комп'ютері можна виконати креслення, відтворити різні варіанти, розглядати об'єкт з різних ракурсів, редагувати його структуру [1]. ІТ дають також можливість проводити комп'ютерний експеримент для самостійного отримання нових знань про геометричний об'єкт на основі вивчення комп'ютерної моделі. Комп'ютерні моделі просторових геометричних фігур мають певні переваги у порівнянні з традиційними (розгортки, моделі з дерева або металу, тощо), а також малюнками, що виконані на дошці або на папері. При роботі з комп'ютером можна швидко створювати досить велику кількість різних моделей геометричних фігур і користуватися ними неодноразово для демонстрацій, тощо. Комп'ютерні моделі або їх складові можна миттєво копіювати та використовувати копії для подальшої роботи, вносити зміни, в тому числі змінювати кількісні характеристики.

Побудова комп'ютерних моделей може бути реалізована за допомогою графічних редакторів. Тривимірні графічні редактори дозволяють створювати комп'ютерну модель просторової геометричної фігури, яка схожа з її матеріальною моделлю. Це особливо важливо для формування адекватних просторових образів геометричних фігур, їх перерізів та їх комбінацій.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз можливостей розвитку на заняттях з нарисної геометрії та інженерної графіки просторового мислення майбутніх фахівців з промислового дизайну показав наполегливу необхідність подальшого наукового пошуку у цьому напряму. Оскільки просторове мислення, як складова мислення математичного, є підґрунтям для успішного виконання професійної діяльності вище названих спеціалістів.

Список літератури:

1. Аббасов И. Компьютерное моделирование в промышленном дизайне / И. Аббасов. – М.: ДМК Пресс, 2013. – 92 с.
2. Горр Г. В. Компьютерная визуализация геометрических объектов в преподавании геометрии и механіки / Г. В. Горр, Е. К. Щетинина // Дидактика математики: проблеми і дослідження: міжнар. зб. наук. Робіт / редкол.: О. І. Скафа (наук. ред.) та ін.; Донецький нац. ун-т; Інститут педагогіки Акад. пед. наук України; Національний пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Донецьк: Фірма ТЕАН, 2010. – Вип. 34. – С. 34-38.
3. Гриньова В. М. Про співвідношення понять «професіоналізм», «професійна культура», «професійна компетентність», «професійна підготовка» / В. М. Гриньова // Педагогіка та психологія: збірник наук. праць / за заг. ред. акад. І. Ф. Прокопенка, чл.-кор. В. І. Лозової. – Харків: ТОВ «Щедра садиба плюс», 2014. – Вип. 45. – С. 74-84.
4. Дубініна О. М. Відображення фундаментальних видів професійної діяльності фахівця галузі програмної інженерії в циклі математичних дисциплін / О. М. Дубініна // Теорія ії практика управління соціальними системами. – Харків: НТУ «ХПІ», 2013. – № 4. – С. 31-41.
5. Каллиомяки Х. Промышленный дизайн [Електронний ресурс] / Х. Каллиомяки / Режим доступу: http:// www. lamk. fi/ tki-toiminta/ projektit/ paattyneet-projektit/ Documents/ teollinen_ kalustemuotoilu_ venaja. pdf (дата доступу: 29.06.2014).
6. Кочегаров Б. Е. Промышленный дизайн: учебн. пособие / Б. Е. Кочегаров. – Владивосток: ДВГТУ, 2006. – 297 с.

7. Рунге В. Ф. Основы теории и методологии дизайна: учебн. пособие (Конспект лекций) / В. Ф. Рунге, В. В. Сеньковский. – М.: МЗ – Пресс, 2003. – 252 с.
8. Савченко В. М. Изображение фигур в математике / В. М. Савченко. – К.: Вища школа, 1978. – 136 с.
9. Сомов Ю. С. Композиция в технике / Ю. С. Сомов. – М.: Машиностроение, 1987. – 288 с.
10. Тьялве Э. Краткий курс промышленного дизайна / Э. Тьялве. – М.: Машиностроение, 1984. – 192 с.
11. Четвертухин М. Ф. Изображение фигур в курсе геометрии: пособие для учителей / М. Ф. Четвертухин. – М.: Учпедгиз, 1958. – 216 с.
12. Цыганкова Э. Г. У истоков дизайна / Э. Цыганкова. – М.: Наука, 1977. – 114 с.
13. Швец Л. В. Проекційні методи побудови зображень у педагогічному процесі: історичний аспект / Швец Л. В. // Дидактика математики: проблеми і дослідження: міжнар. зб. наук. робіт / редкол.: О. І. Скафа (наук. ред.) та ін.; Донецький нац. ун-т; Інститут педагогіки Акад. пед.. наук України; Національний пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Донецьк: Фірма ТЕАН, 2010. – Вип. 34. – С. 87-92.

Дубинина О.Н.
Национальный технический университет
«Харьковский политехнический институт»
Таранская О.Л.
Харьковский академический художественный лицей

РАЗВИТИЕ ПРОСТРАНСТВЕННОГО МЫШЛЕНИЯ СРЕДСТВАМИ ГЕОМЕТРИИ В КОНТЕКСТЕ ИНФОРМАТИЗАЦИИИ СФЕРЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация
В статье проанализированы возможности развития на занятиях по начертательной геометрии и инженерной графики пространственного мышления, способность к которому является важным фактором успешного выполнения профессиональной деятельности будущих специалистов по промышленному дизайну. Определены необходимые для этого современные средства обучения, связанные с информатизацией образовательного пространства. Отмечена значимость пространственно мышления в формировании математической культуры промышленных дизайнеров.
Ключевые слова: конструктивная компетенция, математическая культура, моделирование, промышленный дизайн, пространственное мышление, профессиональное образование.

Dubinina O.M.
National Technical University «Kharkov Polytechnic Institute»
Taranska O.L.
Kharkov Academic Art Lyceum

DEVELOPMENT OF SPATIAL THINKING BY MEANS OF GEOMETRY IN THE CONTEXT OF COMPUTERIZATION IN THE SPHERE OF PROFESSIONAL EDUCATION

Summary
The article analyzes the possibilities of development in the classroom for descriptive geometry and engineering graphics, spatial thinking, which is an important factor for successful implementation of professional activity of the future specialists in industrial design. Defined the necessary modern learning tools related to computerization of the educational space. Indicate the importance of spatial thinking in the formation of the mathematical culture of industrial designers.
Keywords: structural competence, mathematical culture, simulation, industrial design, spatial thinking, professional education.

УДК 37.013.42

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СУТНОСТІ АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ

Золотова Г.Д.
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

Досліджено сутність складної й багатоаспектної проблеми адиктивної поведінки дітей, відмічено появу нової міждисциплінарної галузі знань адиктології. Поняття адикції запропоновано розглядати в значенні пристрасті до будь-якого об'єкта, що здатен викликати залежність. Уточнено значення таких термінів як адиктивність, адиктивний агент, адиктивна субкультура. Проаналізовано стадії формування адиктивної поведінки з ознаками циклічності.
Ключові слова: адиктивна поведінка дітей, хімічні адикції, нехімічні адикції.

Постановка проблеми. Актуальність теми статті визначена постійним зростанням рівнів адиктивної поведінки дітей. Адиктивна поведінка – це прагнення до відходу від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану завдяки прийому різних хімічних речовин або по-

© Золотова Г.Д., 2014

стійній фіксації уваги на певних видах діяльності з метою розвитку і підтримки інтенсивних емоцій [1, с. 103].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема адиктивної поведінки неодноразово піднімалася фахівцями педагогічної і психологічної галузей. Так, проблемам хімічних залежностей присвячені дослідження таких учених як Т. Андрєєва, О. Безпалько, Ю. Бєлоусов, С. Болтівець, Н. Завацька, Н. Заверіко, Д. Колесов, К. Красовський, Н. Максимова, Т. Мартинюк, О. Мурашкевич, М. Окаринський, В. Оржеховська, О. Пилипенко, Н. Пихтина, В. Поліщук, И. П'ятницка, О. Сердюк, І. Сидорук, І. Топчій, О. Удалова, Т. Федорченко, Л. Фортова, І. Шишова та інших. Проблеми попередження сучасних нехімічних видів адиктивної поведінки відбиті в працях Н. Дмітрієвої, О. Єгорова, А. Запорожця, В. Качалова, Ц. Короленка, В. Лоскутової та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У той же час, науково-теоретичний аналіз сутності адиктивної поведінки дітей вивчений недостатньо, визначення певних понять і категорій вимагає уточнення. Це є необхідним і у світлі вироблення єдиної профілактичної концепції, і для розробки окремих профілактичних програм.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є здійснення науково-теоретичного аналізу сутності адиктивної поведінки дітей.

Виклад основного матеріалу. Уявлення про адиктивну поведінку розвивалися паралельно з появою та розвитком наркології, психології, соціології, соціальної педагогіки, і, безумовно, на сьогоднішній момент ми не можемо назвати їх вичерпними. Сьогодні адиктивну поведінку відносять до різновиду девіантної поведінки. У процесі формування адиктивної поведінки беруть участь три компоненти: людина, суспільство й предмет залежності. І тому цю проблему продовжує вивчати і психологія, і соціологія, і медицина, і соціальна педагогіка. Такий підхід із мультидисциплінарних позицій призвів до того, що на рубежі XX і XXI ст. і в зарубіжних, і у вітчизняних дослідженнях починає згадуватися нова галузь знань – адиктологія, яка вивчає проблеми адиктивної поведінки на інтегративних засадах, що ми будемо брати до уваги при розробці концептуальних засад нашого дослідження [2; 4].

Невизначеним сьогодні залишається поняття «адикція», яке ми постійно використовуємо. Дуже часто в роботах досліджуваного нами напряму вжито термін «адикція» (від англ. *«addiction»* – пагубна звичка, порочна схильність до чого-небудь). Уважаємо за потрібне уточнити його сутність. У російській мові «сильна схильність, прихильність, сліпа несвідома перевага чого-небудь, пристрасть до чого-небудь позначається словом *пристрасть*» (В.И. Даль, Толковый словарь русского языка, 2001, с. 532). Це значення ми й будемо розглядати як основу іншомовного терміна адикція. У нашій роботі терміни «адиктивна поведінка», «адикція», «залежна поведінка», «залежність» (за винятком фізичної залежності від ПАР, тільки в значенні залежності психологічної) ми будемо використовувати в якості синонімів у зв'язку з відсутністю необхідності їхнього диференціювання в контексті профілактики адиктивної поведінки дітей. І ще раз вважаємо за необхідне підкреслити, що, на відміну від деяких зарубіжних авторів, у вітчизняній літературі всі ці терміни позначають, що хвороба ще не сформувалася, має місце порушення поведінки, яке потребує соціально-педагогічного втручання [1].

Також уважаємо за необхідне уточнити сутність понять «адиктивність» і «адиктивний агент», ці терміни трапляються в різноманітних дослідженнях, будемо оперувати ними й ми в ході дослідної роботи. Пропонуємо визначити поняття «адиктивність» як наявність таких якостей і рис особистості, які роблять її вразливою у відношенні формування адиктивної поведінки. А під «адиктивним агентом» будемо мати на увазі суб'єкт залежності, унаслідок впливу якого сформувалася адиктивна поведінка.

Поширеність адиктивної поведінки дітей має такі масштаби й ступені прояву, що це навіть дозволяє нам говорити про формування адиктивної субкультури. Під адиктивною субкультурою ми маємо на увазі систему цінностей, норм поведінки, особливостей сприйняття, яка характеризує життя дітей із проявами будь-якого виду адикцій. Особи, які цю субкультуру складають, схильні до пошуку референтних об'єктів. Дітей-адиктів в адиктивній субкультурі привертає спільна адиктивна реалізація й специфіка комунікативних проявів.

У наш час усе більше уваги дослідники приділяють таким видам адикцій, за яких предметом залежності стає поведінковий патерн, а не тільки вживання ПАР. Їх прийнято називати нехімічними видами адиктивної поведінки. До них відносять залежність від комп'ютера, Інтернету, азартних ігор, мобільного телефону, релігійних культів і сект, від роботи, спорту, сексу, від сім'ї, іншої людини, від їжі, духовного пошуку, від теле-, відеоперегляду, читання, прослуховування ритмічної музики, фанатизм у всіх його проявах а також багато інших [4; 8; 9]. Нехімічні адикції «... є згубні пристрасті, які експлуатують природні механізми психіки іншим шляхом – шляхом акцентуації реакції підкріплення (а воно має саме гедоністичний характер)» [6, с. 559].

Адиктивна поведінка становить складну форму прояву поведінки особистості. Обставини, які збільшують шанси формування залежностей, називають чинниками ризику. А обставини, які ці шанси знижують, – чинниками захисту. І ті, і інші є специфічними для вікових, соціальних, індивідуальних особливостей, а також залежать від різновиду адиктивного агента [11].

Характерною особливістю адиктивної поведінки є її циклічність. Виділяють такі фази одного циклу: формування готовності до адиктивної поведінки, посилення потягу, очікування й пошуки об'єкта, отримання об'єкта адикції, розслаблення, ремісію. Таким чином циклічно повторюється спосіб взаємодії зі світом і з самим собою; існує постійна потреба зняття внутрішньої напруги; індивід вступає в суб'єкт-об'єктні взаємини, у яких суб'єктом є предмет залежності; форма взаємодії із середовищем є викривленою, вона фіксується на адиктивній потребі, яка заміщує істинну. Це супроводжується формуванням адиктивної установки, яка характеризується сукупністю когнітивних, емоційних і поведінкових особливостей у вигляді ціннісного ставлення до об'єкта адикції. Ми можемо говорити про адиктивний спосіб життя (на протилежність від здорового способу), за якого головною метою життя є отримання доступу до об'єкта залежності [4, с. 116-118].

Саме так особистість обирає звернення до адикції як спосіб відновлення психологічного комфорту, прагнучи до штучної зміни психічного стану, здобуття приємних емоцій, яких не вистачає в реальному житті, тим самим створюючи ілюзію полегшення. Адиктивна поведінка є привабливою тому, що надає миттєвий шлях виходу із проблем, дитина вважає, що таким чином можна про них не думати, адикція починає керувати життям. Негативізм залежності визначається у звиканні до будь-

якого об'єкта, неможливості відмови від нього, що деструктивно впливає на психологічний і фізичний стан людини. Багато в чому формування адикцій залежить від ступеня розвитку вольових зусиль, тому що саме вони мають протистояти формуванню залежності. І коли вольові зусилля стають слабкими й не дають можливості протистояти адикції – людина стає безпорадною. Така поведінка руйнує характер, тому що спосіб адиктивної реалізації із засобу поступово перетворюється на мету [7].

Якщо адиктивна поведінка паралізує вольові функції особистості, сприяє стійкому формуванню тактики найменшого опору, – поступові формування особистісних змін роблять дитину особою з адиктивною логікою, емоціями, системою цінностей, психологічним захистом. Адиктивність обмежує здібність до самостійного мислення, критичного сприйняття процесів і явищ у таких напрямах, які не збігаються з новими стандартами поведінки.

Нам відомо, що особистість засвоює загальнолюдський досвід, соціальні норми, цінності, знання й засоби діяльності в спілкуванні з іншими людьми. Адикт відгороджує себе від цих процесів, перестає збагачувати свій життєвий досвід, порушуючи тим самим найважливіші функції спілкування. Особистість із адиктивною поведінкою не може отримувати задоволення від взаємодії з людьми, захоплюватися, релаксувати, розвивати інші сторони особистості, проявляти симпатії, співчуття, надавати емоційну підтримку навіть найбільш близьким людям. Адиктивна реалізація замінює дружбу, кохання, інші види активності. Вона поглинає час, сили, енергію й емоції до такої міри, що адикт виявляється нездатним підтримувати рівновагу в житті, включатися в інші форми активності [3].

В адиктивної особистості з'являється «подвійне життя», яке складається з попереднього «нормального» й життя з адиктивною реалізацією. У цьому випадку мається на увазі не тільки прийом ПАР або інша адиктивна дія, адиктивна реалізація – це і роздуми, фантазії, у подальшому – установки, норми і цінності, пов'язані з адиктивною тематикою [7].

Подвійне життя повністю викривляє особистість дитини. Вона обманює оточуючих її людей і звинувачує їх у своїх помилках. Оскільки така поведінка не знаходить схвалення – з'являється комплекс неповноцінності. Унаслідок невміння долати труднощі, постійних дорікань і намагання приховати комплекс з'являється гіперкомпенсаторна реакція, і занижена самооцінка переходить у завищену. Дитина демонструє почуття переваги над іншими, яке відіграє захисну психологічну функцію для підтримання самоповаги в умовах конфронтації з найближчим оточенням. Дитина позиціонує себе як позбавлену умовностей особистість із «вільним» адиктивним стилем життя [9].

Особливо чітко це простежується у випадках, коли мають місце труднощі в процесі спільної діяльності адикта з іншими людьми. Потребу в самопізнанні й самоствердженні особистості з адиктивними особливостями реалізують, перш за все, у своєму контакті з предметом залежності, але не в спілкуванні, тим самим ще більше поглиблюючи проблему, яка має місце. Така людина не може виявити в реальній дійсності які-небудь сфери діяльності, здатні привернути надовго її увагу, захопити або викликати іншу істотну емоційну реакцію. Життя бачиться нецікавим через його повсякденність і одноманітність. Разом із дисфункційними процесами в спілкуванні порушуються, спотворюються і втрачають цінність такі важливі механізми міжособистісної перцепції, як ідентифікація, емпатія, рефлексія. Отже, втрачається здатність ставити себе на місце партнера, співпереживати, уявляти, яким сприймають тебе оточуючі люди [3].

Проблема адиктивної поведінки стосується не тільки фахівців або самих залежних, вона торкається всіх без винятку. Дослідники відмічають, що всі варіанти адиктивної реалізації об'єднані загальними закономірностями й механізмами. Основним мотивом особистості, яка схильна до адиктивної поведінки, є намагання змінити негативний психологічний стан, відійти від реальності, яка її не задовольняє. Неодноразово висловлювалися думки, що окремі риси адиктивної поведінки властиві кожній людині, всі ми на деякий час відволікаємося від повсякденного життя за допомогою зміни свого психічного стану. Особистість у певний момент потребує тимчасового відходу від реальності, тільки одні це можуть зробити в прийнятний спосіб, інші – не мають таких навичок. Щодо дітей, то прямим обов'язком фахівців і батьків учені вважають навчання таких навичок, самостійно їх сформувати в себе дитина не може. У кожному випадку адиктивна поведінка дитини – це недосконалий спосіб пристосування до надмірно складних умов діяльності й спілкування, тобто адиктивна поведінка є неповноцінно-адаптивним способом життя в сучасних складних умовах. Безумовно, що відволікання від повсякденних проблем є необхідним, важливо, що переважання саме деструктивного відходу від реальності може стати життєвою стратегією, і тоді дитина готова до адиктивної поведінки [9; 10].

Дослідники розглядають також послідовність стадій розвитку адиктивної поведінки, в основі якої лежать стадії, визначені А. Личко та В. Битенським, вони викладені в наших попередніх дослідженнях. Паралельно з розширенням видів адикцій останні розробки пропонують і особливості розвитку стадій окремих видів залежностей, які розкривають особливості динаміки їх формування [7; 11].

Висновки і пропозиції. Проблема адиктивної поведінки дітей є складною й багатоаспектною, відмічено появу нової міждисциплінарної галузі знань адиктології, яка вивчає проблеми адиктивної поведінки на інтегративних засадах. Термін «адикція» ми пропонуємо розглядати в значенні пристрасті до будь-якого об'єкта, що здатен викликати залежність. Терміни «адиктивна поведінка», «адикція», «залежна поведінка», «залежність» (за винятком фізичної залежності від ПАР, тільки в значенні залежності психологічної) ми будемо використовувати в якості синонімів щодо стадії, на якій хвороба ще не сформувалася, має місце порушення поведінки, яке потребує соціально-педагогічного втручання. Пропонуємо визначити поняття «адиктивність» як наявність таких якостей і рис особистості, які роблять її вразливою у відношенні формування адиктивної поведінки. А поняття «адиктивний агент» розуміти як суб'єкт залежності, унаслідок впливу якого сформувалася адиктивна поведінка. Під адиктивною субкультурою ми маємо на увазі систему цінностей, норм поведінки, особливостей сприйняття, яка характеризує життя дітей із проявами будь-якого виду адикцій.

Виявлено, що характерною особливістю адиктивної поведінки є її циклічність. Виділяють такі фази, як формування готовності до адиктивної поведінки, посилення потягу, очікування й пошуки об'єкта, отримання об'єкта адикції, розслаблення, ремісію. Адиктивна поведінка є привабливою тому, що надає миттєвий шлях виходу із проблем, дитина вважає, що таким чином можна про них не думати, адикція починає керувати життям. Особистість із адиктивною поведінкою не може отримувати задоволення

від взаємодії з людьми, захоплюватися, релаксувати, розвивати інші сторони особистості, проявляти симпатії, співчуття, надавати емоційну підтримку. В адиктивної особистості з'являється «подвійне життя», яке повністю викривляє особистість дитини. Життя бачиться нецікавим через його повсякденність і одноманітність. Основним мотивом особистості, яка схильна до адиктивної поведінки, є намагання змінити негативний психологічний стан, відійти від реальності. Особистість у певний момент потребує тимчасового відходу від реальності, це потребує формування в дітей навичок прийнятних способів релаксації, що є прямим обов'язком фахівців і батьків. Перспективи подальшої розробки проблеми полягають у вивченні причин адиктивної поведінки дітей і формуванні педагогічних механізмів профілактики адикцій.

Список літератури:

1. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях / Ольга Володимирівна Безпалько. – К. : «Логос», 2003. – 134 с.
2. Егоров А. Ю. Нейропсихология девиантного поведения / А. Ю. Егоров. – СПб. : Речь, 2006. – 224 с.
3. Запорожец А. В. Педагогическая профілактика аддиктивного поведения школьнтков в сфере информационно-коммуникационных технологий : дис. ... канд. пед. наук: 19.00.01 – общая педагогика, история педагогики и образования / Антон Вячеславович Запорожец. – Челябинск, 2010. – 172 с.
4. Змановская Е. В. Девиантное поведение личности и группы: Учебное пособие / Е. В. Змановская, В. Ю. Рыбников. – СПб : Питер, 2010. – 352 с.
5. Змановская Е. В. Девиантология : (Психология отклоняющегося поведения) : учеб. пособие [для студ. высш. учеб. заведений] / Е. В. Змановская. – [2-е изд., испр.]. – М. : Изд. центр «Академия», 2004. – 287 с. – (Серия «Высш. профес. образование. Психология»).
6. Колесов Д. В. Поведение : физиология, психология, этика : Учеб. пособие / Д. В. Колесов. – М. : Издательство Московского психологического института; Воронеж : Издательство НПО «Модек», 2006. – 696 с.
7. Короленко Ц. П. Семь путей к катастрофе : деструктивное поведение в современном мире / Ц. П. Короленко, Т. А. Донских. – Новосибирск : Наука, 1990. – 224 с.
8. Лукашевич М. П. Соціальна робота (теорія і практика) : Підручник / М. П. Лукашевич, Т. В. Семигіна. – К. : Каравела, 2009. – 368 с.
9. Менделевич В. Д. Психология девиантного поведения : учеб. пособ. / В. Д. Менделевич. – М. : МЕДпресс, 2001. – 432 с.
10. Сельчёнок К. От зависимости – к духовной свободе [Электронный ресурс] / Константин Сельчёнок. – 2003. – Режим доступа:
11. http://aquarun.ru/psih/addikt.html
12. Симатова О. Б. Первичная психолого-педагогическая профилактика аддиктивного поведения подростков в условиях средней общеобразовательной школы : дис. ...канд. пед. наук : 19.00.07 / Оксана Борисовна Симатова. – Иркутск, 2006. – 224 с.

Золотова А.Д.
Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СУЩНОСТИ АДДИКТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ ДЕТЕЙ

Аннотация
Исследована сущность сложной и многоаспектной проблемы аддиктивного поведения детей, отмечено появление новой междисциплинарной области знаний аддиктологии. Понятие аддикции предложено рассматривать в значении пристрастия к любому объекту, который способен вызывать зависимость. Уточнено значение таких терминов как аддиктивность, аддиктивный агент, аддиктивная субкультура. Проанализированы стадии формирования аддиктивного поведения с признаками цикличности.
Ключевые слова: аддиктивное поведение детей, химические аддикции, нехимические аддикции.

Zolotova H.D.
Luhansk Taras Shevchenko National University

SCIENTIFIC AND THEORETICAL ANALYSIS OF THE CONTENT OF CHILDREN'S ADDICTIVE BEHAVIOR

Summary
The content of complicated and multi-aspect problem of children's addictive behavior was investigated, appearance of new inter discipline department of knowledge, called addictology, was proved. The term addiction is considered as a bias towards any object, able to cause addiction. The meanings of the terms addiction, addictive agent, addictive subculture were specified. The stages of forming addictive behavior with cycle features were analyzed.
Keywords: children's addictive behavior, chemical addictions, non-chemical addictions.

УДК 378

АНАЛІЗ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-ПЕДАГОГІВ

Самусь Т.В.
Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка

У статті розглянуто різні підходи до класифікації умов педагогічної діяльності. Акцентовано на умовах, що сприяють ефективності формування здоров'язбережувальних компетенцій. Охарактеризовано умови формування здоров'язбережувальних компетенцій майбутніх інженерів-педагогів відповідно до запропонованої класифікації.
Ключові слова: педагогічна діяльність, умови формування здоров'язбережувальних компетенцій, майбутній інженер-педагог.

Постановка проблеми. Проблема охорони та зміцнення здоров'я студентів є найбільш актуальною проблемою держави на сучасному етапі розвитку суспільства. Вирішальна роль у проведенні профілактичних заходів, формуванні здоров'язбережувальних компетенцій та потреби в здоровому способі життя (ЗСЖ) студентів належить освітнім установам країни. Освіта, компетенції і здоровий спосіб життя повинні домінувати серед важливих чинників створення безпечного життя кожної людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях вітчизняних і зарубіжних науковців значну увагу приділено проблемам збереження та формування культури здоров'я молоді. Ці питання відображено в наукових роботах і публікаціях І.І. Брехмана, С. Г. Добротворської, В.Т. Кудрявцева, В.Ф. Сазонова, В.О. Бушуєва, В.М. Дільмана, В.П. Казначеєва, П.Г. Царфіса, Л.Г. Качана, С. А. Костюніна, А.М. Єгоричева, Є.Н. Вайнера, М.Ф. Сікача, І.Л. Левіна, Н.Г. Коновалова та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Виникнення даної проблеми пов'язано перш за все з необхідністю формування здоров'язбережувальних компетенцій майбутніх інженерів-педагогів на основі розробленої моделі і науково обґрунтованої педагогічної технології оздоровлення студентів в умовах вищого навчального закладу (ВНЗ).

Метою статті є висвітлення внутрішніх (педагогічних) умов формування здоров'язбережувальних компетенцій у майбутніх інженерів-педагогів, до яких належать соціально-педагогічні; організаційно-педагогічні та створення здоров'язбережувального освітнього простору.

Виклад основного матеріалу. З точки зору змісту і технології не кожна педагогічна діяльність забезпечує досягнення позитивних результатів в освіті особистості. Найкращих результатів можна досягти тільки тоді, коли для цього створені оптимальні умови. На думку В.С. Леднєва, «... людині в період свого становлення повинні бути створені певні умови, що забезпечують всебічний розвиток усіх сторін її особи з урахуванням генетичної і соціальної програм» [1, с. 128].

Аналіз досліджень великої кількості закономірностей, що формують спосіб життя і здоров'я людини, особливо студента, вкотре доводить важливе значення психолого-педагогічних (тобто керованих з позиції системи освіти) умов.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови умови визначаються як «необхідні обставини, особливості реальної дійсності, які уможливлюють здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяють чомусь» [2, с. 1295].

Під педагогічними умовами Н.Ю. Посталюк розуміє педагогічні обставини, які супутні фактору, що сприяють або протидіють прояву педагогічних закономірностей, обумовлених дією фактора [3, с. 74].

У контексті нашого дослідження педагогічні умови – це сукупність заходів педагогічного процесу, які, з одного боку, забезпечують досягнення студентами необхідного рівня сформованості здоров'язбережувальних компетенцій, а з іншого – сприяють підвищенню ефективності цього процесу.

У педагогічній і психологічній літературі існують різні підходи до класифікації умов педагогічної діяльності. Зокрема, В.І. Смирнов розмежовує педагогічні умови на об'єктивні і суб'єктивні. До суб'єктивних умов автор відносить наявність у суб'єкта діяльності вираженої потреби і стійких мотивів її здійснення, визнання мети і програми діяльності, досвід організації і здійснення діяльності – теоретична підготовленість, сформованість умінь і навичок планування, виконання практичних дій і операцій; відповідність змісту і характеру діяльності індивідуальним особливостям суб'єкта; емоційно-психологічний і фізичний стан суб'єкта діяльності. До числа ресурсних умов відносяться:

– матеріально-технічне забезпечення діяльності: інструменти, пристосування, матеріали, організація робочого місця;

– інформаційне забезпечення діяльності;

– кадрове забезпечення діяльності: компетентні керівники і організатори, співвиконавці, виконавці.

На наш погляд, вищевказані класифікації педагогічних умов є достатньо грунтовними та деталізованими і, отже, можуть бути використані для аналізу різних видів педагогічної діяльності, зокрема щодо формування здоров'язбережувальних компетенцій.

Т.М. Васюткіною виділені такі групи організаційно-педагогічних умов ефективності впровадження здоров'язбережувальних освітніх технологій у навчальний процес школи: соціально-педагогічні (облік соціального статусу учня для особистісно-орієнтованого підходу до навчання), медико-педагогічні (які включають саногенетичний моніторинг), санітарно-гігієнічні та організаційні [4]. До організаційно-педагогічних умов формування здорового способу життя школярів Н.К. Іванова відносить: аксіологізація знань про здоров'я через валеологізацію навчальних програм; посилення соціально-психологічної служби в освітніх установах; використання показників здоров'я в системі моніторингу діяльності освітніх установ; удосконалення роботи з батьками та педагогами з формування здорового способу життя (ЗСЖ); удосконалення системи додаткової освіти для створення виховного здоров'язбережувального середовища; інтеграція різних інститутів і служб у формуванні ЗСЖ [5].

Д.Є. Вороніним досліджено формування здоров'язбегіраючої компетентності студентів вищих навчальних закладів. Автором доведено

© Самусь Т.В., 2014

ефективність упровадження в навчальний процес таких умов, як введення в освітню програму наскрізної здоров'язберігаючої складової в лекційних курсах з теорії та історії педагогіки, теорії й методики фізичного виховання [6, с. 25].

Умовами реалізації ідей здоров'язбережувальної педагогіки вважаємо внесення відповідних змін до навчальних планів і програм; особистісно-орієнтований підхід у викладанні; організація цілеспрямованої позакласної роботи. Окрім цього, можемо визначити низку додаткових умов, необхідних для реалізації освітніми установами функції збереження і зміцнення здоров'я. До них відносяться: вивчення факторів ризику захворюваності, здоров'я студентів; дослідження потреб молодої людини, залучення студентів до процесу здоров'язбереження, соціально-педагогічна робота з усунення факторів ризику. Важливим є також дослідження впливу педагогічного процесу на здоров'я, розробка відповідних програм і рекомендацій, використання засобів оптимізації в навчальному процесі. Необхідно створювати сприятливі умови навчально-виховного процесу (гігієнічні і психологічні), використання комплексного підходу в здоров'язбережувальній діяльності, впровадження профілактичних, фізкультурно-оздоровчих і реабілітаційних заходів.

Підсумовуючи вищевикладене, ми з'ясували передумови, що сприяють ефективності формування здоров'язбережувальних компетенцій майбутніх інженерів-педагогів, які можна розглядати як умови:

· умови, пов'язані з розвитком особистості студента: професійно-педагогічна спрямованість, професійна самосвідомість, вольові якості тощо;

· умови, зумовлені особливостями навчально-пізнавальної діяльності студентів: участь у науково-дослідній роботі з циклу психолого-педагогічних дисциплін, педагогічна самоосвіта і т. д.;

· умови, пов'язані з організацією навчально-виховного процесу в системі загальнопедагогічної підготовки студентів в університеті, тобто ресурсне забезпечення педагогічного процесу.

Також до педагогічних умов формування здоров'язбережувальних компетенцій студентів педагогічного вишу можна віднести навчання, яке моделює процес орієнтації студентів на ЗСЖ; особистісне ставлення і оцінка студентами власних дій і вчинків; оволодіння студентами досвідом формування ЗСЖ ; використання проблемних ситуацій.

Отже, можемо стверджувати, що формування культури здоров'я майбутніх інженерів-педагогів має будуватися з урахуванням основних компонентів професійної діяльності (практико-орієнтованого, практичного та особистісно-креативного), що передбачає оптимальне поєднання теоретичного, практичного, методичного видів навчальної діяльності та педагогічної практики.

Педагогічні умови, пов'язані з предметом нашого дослідження, визначаються нами як сукупність взаємопов'язаних багаторівневих впливів, що забезпечують сформованість здоров'язбережувальних компетенцій майбутніх інженерів-педагогів, а також мінімізацію негативного впливу освітнього процесу на здоров'я студента.

Досліджуючи умови формування у майбутніх інженерів-педагогів здоров'язбережувальних компетенцій, перш за все ми враховували багатовимірність освітнього простору, що включає міждержавний, державний та регіональний рівні, а також непрямий інформаційний (ЗМІ, церква, мистецтво) і прямий виховний (сім'я, однолітки, педагоги) впливи.

На підставі даних літературних джерел та власних досліджень нами проведено систематизацію умов, за яких формування у майбутніх інженерів-педагогів здоров'язбережувальних компетенцій може бути ефективним (табл. 1). Ми відзначили дві основні групи умов: зовнішні і внутрішні.

Необхідно зауважити, що підстави для класифікації педагогічних умов можуть бути різні. За основу нами взято місце певної групи умов по відношенню до вишівської педагогічної системи з формування здоров'язбережувальних компетенцій. Умови, що діють «над» даною системою або паралельно їй, віднесені нами до розряду зовнішніх. Умови, які безпосередньо забезпечують навчальний процес, визначені як внутрішні. Безумовно, розроблена нами класифікація має деяку умовність, однак вона дозволяє більш чітко позначити шляхи здійснення ефективного формування здоров'язбережувальних компетенцій у майбутніх інженерів-педагогів.

До зовнішніх умов належать суспільно-політичні; нормативно-правові; матеріально-технічні; санітарно-гігієнічні та кадрові умови. Внутрішні умови включають: соціально-педагогічні, організаційно-педагогічні та створення здоров'язбережувального освітнього простору.

Таблиця 1

Класифікація умов формування здоров'язбережувальних компетенцій у майбутніх інженерів-педагогів

Характеристика умов		
Група	Назва	Зміст
1. Зовнішні	суспільно-політичні	забезпечення визнання необхідності формування здоров'язбережувальних компетенцій у студентів
	нормативно-правові	забезпечення нормативної основи формування здоров'язбережувальних компетенцій у студентів
	матеріально-технічні	забезпечення матеріально-технічної бази формування здоров'язбережувальних компетенцій у студентів
	санітарно-гігієнічні	забезпечення санітарних норм і правил
	кадрові	забезпечення компетентності психолого-педагогічної служби в області формування здоров'язбережувальних компетенцій у студентів
2. Внутрішні	соціально-педагогічні	соціально-педагогічний супровід формування здоров'язбережувальних компетенцій у студентів
	організаційно-педагогічні	забезпечення комплексної системи формування здоров'язбережувальних компетенцій у студентів
	створення здоров'язбережувального освітнього простору	забезпечення екологічного, емоційно-поведінкового, вербального, культурологічного здоров'язбережувальних підпросторів у ВНЗ

Зовнішні умови створюють макро- і мікросоціальну базу для здійснення процесу формування здоров'язбережувальних компетенцій у майбутніх інженерів-педагогів. Суспільно-політичні умови передбачають наявність державної політики, соціального замовлення, суспільної потреби і визнання здоров'ятворчої роботи в системі освіти. Нормативно-правові умови забезпечують розробку законодавчої та нормативної бази з питань охорони здоров'я в освітніх установах. До матеріально-технічних умов відносять стан матеріально-технічної бази освітньої установи, забезпеченість освітнього процесу засобами навчання у сфері формування ЗСЖ. Вищий навчальний заклад має бути оснащений сучасним матеріально-технічним обладнанням, що відповідатимуть світовим стандартам. Процес навчання у виші необхідно здійснювати з дотриманням санітарно-гігієнічних норм і правил, обов'язковим раціональним харчуванням студентів в їдальнях навчальних закладів. Кадрове забезпечення передбачає наявність системи безперервної освіти викладачів в області здоров'язбережувальних освітніх технологій.

Висновки і пропозиції. Отже, дотримання зовнішніх і внутрішніх умов формування здоров'язбережувальних компетенцій у майбутніх інженерів-педагогів становить основу продуктивної роботи з формування здорового способу життя студентів. Перераховані й проаналізовані нами чинники є обов'язковими вимогами до змісту та організації педагогічного процесу, відображають його внутрішні закономірності і протиріччя.

Список літератури:

1. Леднев В.С. Содержание образования: сущность, структура, перспективы / В.С Леднев // М.: Высш. школа, 1991. – 223 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [авт. – уклад. Бусел В.]. – К.; Ірпінь: Перун, 2001. – 1440 с.
3. Посталюк Н.Ю. Творческий стиль деятельности: педагогический аспект / Н.Ю. Посталюк // Казань: Казанский ун-т, 1989. – 205 с.
4. Васюткина Т.Н. Педагогические условия внедрения здоровьесберегающих образовательных технологий в учебно-воспитательный процесс школы // Автореф. дисс. ... к.п.н. – Москва, 2003. – 24 с.
5. Иванова Н.К. Организационно-педагогические условия здорового образа жизни школьников // Автореф. дисс. ... к.п.н. – Самара, 2000. – 24 с.
6. Воронін Д.Є. Здоров'язберігаюча компетентність студента в соціально-педагогічному аспекті // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: Зб. наук. пр. за ред. Єрмакова С. С. – Харків: ХДАДМ (ХХПІ), 2006. – № 2. – С. 25-28.

Самусь Т.В.
Глуховский национальный педагогический университет имени Александра Довженко

АНАЛИЗ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ УСЛОВИЙ ФОРМИРОВАНИЯ ЗДОРОВЬЕСОХРАНЯЮЩИХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ-ПЕДАГОГОВ

Аннотация
В статье рассмотрены различные подходы к классификации условий педагогической деятельности. Сделан акцент на условия, способствующие эффективности формирования здоровьесохраняющих компетенций. Охарактеризованы условия формирования здоровьесохраняющих компетенций будущих инженеров-педагогов в соответствии с предложенной классификацией.

Ключевые слова: педагогическая деятельность, условия формирования здоровьесохраняющих компетенций, будущий инженер-педагог.

Samus' T.V.
Gluhovskij National Pedagogical University named after Alexander Dovzhenko

PEDAGOGICAL CONDITIONS ANALYSIS OF HEALTH-CARE COMPETENCES OF FUTURE ENGINEERS AND TEACHERS

Summary
There are various approaches to the classification of pedagogical activity conditions discusses in the article. The conditions promoting efficiency of formation the health-care competences are revealed. Formation conditions the health-care competences of future engineers-teachers according to the offered classification are characterized.

Keywords: teaching activity, conditions of formation health-care competencies future engineer and teacher.

УДК 371.321:801.8

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНОМОВНОЇ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ: ТЕОРЕТИЧНІ І ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Топчій Л.С.
Одеська гімназія № 1 імені А.П. Бистріної

Досліджено теоретичні і практичні аспекти формування україномовної соціокультурної компетентності школярів. На підставі аналізу сутності поняття «соціокультурна компетентність» і його компонентного складу було визначено низку педагогічних ідей, які уможливлюють соціокультурний розвиток мовної особистості на різних рівнях його організації. Стверджується необхідність реалізації соціокультурної змістової лінії на уроках української мови.
Ключові слова: мовна освіта, соціокультурна компетентність, соціокультурний розвиток, соціокультурна змістова лінія, інтегративний підхід.

Постановка проблеми. Засвоєння учнями соціокультурного досвіду, втіленого в мовній формі, визначається сучасною лінгводидактикою одним зі стратегічних завдань шкільної україномовної освіти. Важливість соціокультурного розвитку мовців підкреслюється в «Загальноєвропейських Рекомендаціях з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання» [3], а також декларується у вітчизняних освітніх документах. Актуальність розвитку соціокультурної компетентності школярів визначається як соціальними чинниками, так і розробленням культурологічного напряму в сучасному мовознавстві (С. Єрмоленко, В. Жайворонок, В. Кононенко, В. Маслова, Л. Мацько та ін.). Водночас науковці та вчителі-практики констатують недостатній рівень сформованості соціокультурної компетентності в багатьох учнів, що, у свою чергу, є причиною проблем їхньої комунікативної реалізації в полікультурному соціумі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури, присвяченої розв'язанню окресленої проблеми, свідчить, що окремі питання теорії і практики соціокультурного розвитку україномовної особистості розкрито в працях лінгводидактиків (А. Богуш, М. Вашуленко, Н. Голуб, О. Горошкіна, К. Климова, Д. Кобцев, А. Нікітіна, М. Пентилюк, О. Потапенко, О. Семеног, Л. Скуратівський та ін.). Зокрема, у дослідженнях А. Нікітіної стверджується, що ключовим у роботі словесника повинне бути виховання поваги до мовленнєвих традицій українського народу, бажання наслідувати ці традиції, насамперед етичні й естетичні, засвоювати типові фрейми, прецедентні феномени у вигляді прецедентних імен, текстів, ситуацій та ін. [7, с. 149]. О. Кучерук розглядає загальні лінгводидактичні аспекти соціокультурного розвитку учнів [6]. А. Ярмолюк окреслює питання формування соціокультурної компетентності старшокласників у процесі роботи над текстом [11]. Науковий доробок О. Потапенка присвячений лінгвокультурологічній, ноосферній парадигмі навчання української мови [9]. У працях Д. Кобцева розробляються питання реалізації соціокультурної змістової лінії на уроках української мови у 5 класі [5].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сучасному етапі недостатньо дослідженими залишаються загальні питання формування соціокультурної україномовної компетентності школярів, сучасні методичні аспекти реалізації соціокультурної змістової лінії україномовної освіти тощо.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз теоретичних засад і пошук практичних підходів до організації мовної освіти школярів, що покликана сприяти підвищенню їхньої соціокультурної компетентності.

Виклад основного матеріалу. Сучасна політична, соціальна, культурна ситуація в Україні зумовлює особливу актуальність поступу шкільної україномовної освіти в напрямку підготовки патріотично налаштованої, активної, духовно багатої мовної особистості школяра, здатної результативно взаємодіяти з іншими членами суспільства за допомогою державної мови, ставитися до неї як до вищого духовного надбання народу. Мова – це генетичний код нації. Видатний український науковець, політичний і церковний діяч І. Огієнко зазначав, що «любов до України неможлива без поваги до рідного слова як основи міцної держави, без якої людина помалу перестає любити свою рідну землю, а з часом стає до неї зовсім байдужою» [8]. Мова, на переконання вченого, – то серце народу, а літературна мова – то головний двигун розвитку духовної культури народу, то найміцніша освіта її. Мова виконує культурозберігальну й культуротворчу функції. Ф. Бацевич стверджує, що через рідну мову «виявляється духовна спорідненість (гармонія) зі світом, його Творцем». Однією із категоріальних ознак мови є «активна участь у формуванні духовної єдності народу, спільної культури, неповторної концептосфери й мовної картини світу» [1, с. 54]. У цьому зв'язку уроки української мови мають бути наповнені культурними смислами, забезпечувати підґрунтя для оволодіння учнями духовним і соціально-культурним досвідом.

Рівень соціокультурного розвитку учня залежить від рівня сформованості в нього соціокультурної компетентності. Одне з перших визначень феномена «соціокультурна компетентність було запропоноване фахівцями Ради Європи у дослідженні «Threshold 1990». Згідно з цим документом, соціокультурна компетенція – одна зі складових комунікативної компетенції, яку розуміють як здатність до адекватної взаємодії в ситуаціях повсякденного життя, становлення і підтримки соціальних контактів за допомогою іноземної мови [12]. В українській лінгводидактиці (О. Горошкіна, О. Кучерук, А. Ярмолюк та ін.) феномен «соціокультурна компетентність носія мови» трактують як інтегративне особистісне утворення, складниками якого є:

– знання, пов'язані зі світовою, національною, регіональною культурою, цінностями, що визначають стосунки між людьми, між людиною і світом;

– шанобливе ставлення до культурних надбань, дбайливе ставлення до рідної мови, відповідальне ставлення до рідномовних обов'язків, поважне ставлення до інших мов;

– бажання здійснювати свою діяльність у соціальному середовищі, зокрема й мовленнєву поведінку, за законами добра й краси;

– уміння організовувати власну діяльність, зокрема й мовленнєву, з урахуванням соціальних норм поведінки, морально-етичних, естетичних та інших цінностей;

© Топчій Л.С., 2014

– досвід емоційно-ціннісного ставлення до світу;
– здатність до життєтворчості в певному лінгвосоціумі.

У зв'язку з обґрунтуванням соціокультурного підходу в мовній освіті В. Сафонова акцентує увагу на важливості соціокультурної компетенції для розвитку особистості учня. Відповідно до цього підходу учень, що має сформовану соціокультурну компетенцію, повинен не просто володіти знаннями та вміннями, але й орієнтуватися в різних видах культур і цивілізацій і співвідносних із ними комунікативних нормах спілкування, адекватно інтерпретувати явища і факти культури і використовувати ці орієнтири для вибору стратегій взаємодії при розв'язанні особистісно та професійно значимих завдань і проблем у різних типах сучасного міжкультурного спілкування [10, с. 29].

З погляду загальнофілософських підходів, у складі соціокультурної компетентності відзначається важливість таких ознак, як: психологічна мобільність і комунікабельність індивіда, його соціальна адаптивність і культурна толерантність (А. Флієр), готовність до соціокультурної діяльності, сформовані ціннісні орієнтації особистості, готовність до ведення діалогу (О. Садохін), уміння розуміти соціальний контекст професіональної діяльності (Г. Паніна), здатність людини адаптуватися та інтегруватися в соціумі (О. Астафьєва).

У сучасних педагогічних дослідженнях соціокультурна компетентність трактується як інтегративна властивість особистості, що характеризує її теоретичну і практичну готовність до соціокультурної діяльності (Т. Жукова); у тому числі знаннєву обґрунтованість (випереджувальну і рефлексивну) поведінкових актів на основі осмислено прийнятих рішень (С. Чехова); визначає ціннісні орієнтації особистості та сприяє їх формуванню (О. Жежера). Вслід за І. Зимньою соціокультурна компетенція/компетентність розглядається багатьма дослідниками як складне структурне утворення, що охоплює єдність чотирьох структурних компонентів: а) знання змісту компетенції (когнітивний аспект), б) готовність до виявлення компетенції (мотиваційний), в) ставлення до змісту компетенції і об'єкта її застосування (ціннісно-смисловий), г) досвід виявлення компетенції (поведінковий аспект) [4]. Так, у дослідженнях, присвячених формуванню соціокультурної компетентності (Є. Жежера, Т. Жукова, І. Ярцева та ін.), виокремлюють такі структурні компоненти: когнітивний (знання своєї ку-льтури і культури мови, що вивчається); аксіологічний (цінності культури); особистісно-операційний (навички спілкування, вміння організувати діалог культур); оцінно-рефлексивний (самостійність, рефлексія, самооцінка); концептуальний (знання щодо професійної, соціокультурної діяльності, культурно-фонові знання); комунікативний (техніка і прийоми вербального и невербального спілкування); емоційно-моральний (соціокультурна свідомість і соціокультурна відповідальність особистості); діяльнісний (мотивація, рефлексія і креативність).

У структурі більшості моделей соціокультурної компетентності (Є. Верещагина, Н. Гальскова, В. Костомарова, В. Сафонова та ін.), що знайшли відображення в методиці викладання іноземних мов виокремлюються такі компоненти:

– лінгвокраїнознавчий (лексичні одиниці з соціально-культурною семанти-кою і вміння їх застосовувати в ситуаціях міжкультурного спілкування: безеквівалентні слова, фонові слова, реалії);
– культурологічний (соціокультурне, історико-культурне, етнокультурне тло, знання традицій, звичаїв народу мови, що вивчається, відомості щодо національного характеру, особливостей повсякденного життя, основних цінностей і типових для членів певного суспільства оцінок, норм поведінки тощо);
– соціолінгвістичний (мовні особливості соціальних прошарків, представ-ників різних поколінь, статей, суспільних груп, діалектів: мовленнєві стереотипи, ситуативні кліше, комунікативні кліше, формули мовленнєвого етикету, моделі мовленнєвої поведінки);
– соціально-психологічний (володіння соціо- і культурно-зумовленими сценаріями, національно-специфічними моделями поведінки з використанням комунікативної техніки, прийнятої в певній культурі).

Соціокультурна компетентність повинна бути об'єктом формування не лише в іншомовній, але й у рідномовній освіті. Зміст навчального предмета «українська мова», на наш погляд, має бути одним із дієвих засобів формування соціокультурної компетентності учня. Українській лінгводидакт О. Горошкіна у структурі соціокультурної компетентності виокремлює такі компоненти: лінгвокраєзнавчий, лінгвокраїнознавчий, лінгвополікультурний [2, с. 184-186]. Уточнимо, в чому полягає сутність кожного із зазначених компонентів. Лінгвокраєзнавчий компонент соціокультурної компетентності учня як україномовної особистості охоплює соціокультурні знання про рідний край, уміння оперувати цими знаннями в мовленнєвій практиці засобами української мови. Лінгвокраїнознавчий компонент містить знання про національно-культурні надбання України, здатність використовувати відповідні знання в соціальному житті. Останній із зазначених компонентів – лінгвополікультурний – полягає в знаннях щодо соціокультурних особливостей різних націй, народностей, з представниками яких можливе спілкування сучасного школяра, уміння оперувати цими знаннями в конкретній соціально-мовленнєвій ситуації тощо.

На наш погляд, загальним компонентом розглянутих моделей соціокультурної компетентності є культурознавчі знання і здатність до здійснення діяльності на основі одержаних знань, уявлення про соціокультурний контекст використання рідної та іноземної мов їх носіями та розуміння їх поведінки, толерантність, готовність до діалогу, володіння як системою цінностей культури мови, що вивчається, так і системою цінностей власної культури.

Становлення структурних компонентів соціокультурної компетентності україномовної особистості школяра, на погляд О. Кучерук, залежить від різних соціокультурних чинників: культурних надбань окремого регіону України, національної культури українців, субкультури представників різних соціальних груп та організацій, загальнолюдської культури, полікультурності соціуму, етнічних стереотипів, традицій, соціальних установок, засобів масової інформації, спілкування, соціальної потреби у співпраці, від глобалізації, інформатизації суспільства та ін. [6]. Результативність соціокультурного розвитку мовної особистості учня залежить від низки педагогічних ідей, які уможливлюють цей розвиток на різних рівнях його організації. Провідними серед них є такі положення: реалізація особистісно зорієнтованого підходу в освітньому процесі; засто-сування інтегрованого й системно-синергетичного підходів до створення соціокультурного освітнього середовища як широкої, нелінійної й відкритої системи; використання дидактичного матеріалу, якому властива глибока соціокультурна сутність; увага до аксіологічних виявів соціокультурного освітнього змісту; принцип єдності навчання, розвитку й виховання особистості; принцип природовідповідності, принцип опори на духовність учня; принцип національно-культурної самоідентифікації; створення позитивного культурно-освітнього середовища для дидактичного спілкування; стимулювання навчальної співпраці. Ці положення орієнтують на забезпечення єдності організації, співорганізації й самоорганізації системи соціокультурної підготовки особистості.

Д. Кобцев відзначає, що розвиток соціокультурної компетентності залежить від ефективності реалізації соціокультурної змістової лінії на уроках української мови, яка пов'язана з переважним вивченням української мови на текстовому, соціокультурно зорієнтованому дидактичному матеріалі, який охоплює всі різновиди мовленнєвої діяльності учнів; з організацією навчання в системі міжпредметних зв'язків з метою набуття учнями знань з різних освітніх галузей, необхідних для їхнього мовного, мовленнєвого, світоглядного розвитку; з посиленням ролі українознавчого аспекту в освітньому процесі [Кобцев].

Висновки і пропозиції. Реалізація ідеї навчання української мови як чинника соціокультурного розвитку школярів уможливлює духовно-інтелектуальне становлення зростаючої мовної особистості. Ефективне формування соціокультурної компетентності носія української мови вимагає навчально-виховної системи, яка дає змогу трансформувати соціокультурні знання і вміння в особистісні морально-етичні переконання, ціннісні смисложиттєві орієнтири, духовно-естетичні ставлення, практичний соціокультурний і комунікативний досвід учня. Для реалізації соціокультурних цілей шкільної україномовної освіти необхідні такі методи, які б дали змогу вивчати українську мову крізь призму людського культурного виміру. Це зумовлює пошук методів навчання, яким властива інтегративна природа. Синхронізація українознавчої тематики шкільних предметів дасть можливість поєднати відповідний зміст навчання, принципи, методи і прийоми, види робіт. Це дозволить синтез соціокультурних знань учнів з домінуванням україноцентричного компонента, активне розширення інформаційного поля школярів з проекцією на потенційний розвиток їхніх креативних, інтелектуальних можливостей.

Список літератури:

1. Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови. Лінгвофілософські нариси / Ф. Бацевич. – К. : Академія, 2009. – 192 с.
2. Горошкіна О. Підручник як засіб формування соціокультурної компетенції учнів / О. Горошкіна // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2010. – № 22. – Ч ІІ. – С. 183-189.
3. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Наук. ред. укр. вид. докт. пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва. – К. : Ленвіт, 2003. – 273 с.
4. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата совре-менного образования // Интернет-журнал «Эйдос». 2006 [Електронний ре-сурс]. – Режим доступу : http://www.eidos.ru/journal/2006/0505.htm
5. Кобцев Д. А. Реалізація соціокультурної змістової лінії на уроках української мови в 5 класі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Д. А. Кобцев; Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. – Х., 2012. – 259 с.
6. Кучерук О. Соціокультурний розвиток учнів як лінгвометодична пробле-ма / О. Кучерук // Українська мова і література в школі. – 2014. – № 2(112). – С. 2-7.
7. Нікітіна А. В. Педагогічний дискурс учителя-словесника : [монографія] / А. В. Нікітіна. – К. : Ленвіт, 2013. – 338 с.
8. Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Рідна мова / Іван Огієнко; упоряд., авт. передмови та коментарів М. С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2010. – 436 с.
9. Потапенко О. Лінгвокультурологічна, ноосферна парадигма навчання мо-ви у ВНЗ / О. Потапенко // Українська мова і література в школі. – 2013. – № 6. – С. 57-60.
10. Сафонова В.В. Коммуникативная компетенция: современные подходы к многоуровневому описанию в методических целях / Серия: О чем спорят в языковой педагогике / В.В. Сафонова. – М. : Еврошкола, 2004. – 236 с.
11. Ярмолюк А. Формування соціокультурної компетенції старшокласників у процесі роботи над текстом / А. Ярмолюк // Українська мова і література в школі. – 2008. – № 7-8. – С. 33-37.
12. Ek van J. Threshold Level 1990 / Ek van J., Trim L. M. [Електронний ре-сурс]. – Режим доступу : https://www.coe.int/t/dg4/linguistic/Threshold-Level_CUP.pdf

Топчий Л.С.
Одесская гимназия № 1 имени А.П. Быстриной

ФОРМИРОВАНИЕ УКРАИНОЯЗЫЧНОЙ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Аннотация
Исследованы теоретические и практические аспекты формирования украиноязычной социокультурной компетентности школьников. На основании анализа сущности понятия «социокультурная компетентность» и его компонентного состава был определен ряд педагогических идей, способствующих социокультурному развитию языковой личности на разных уровнях его организации. Утверждается необходимость реализации социокультурной содержательной линии на уроках украинского языка.
Ключевые слова: языковое образование, социокультурная компетент-ность, социокультурное развитие, социокультурная содержательная линия, интегративный подход.

Topchiy L.S.
Odessa A.P. Bystryna Gymnasium № 1

FORMATION OF UKRAINIAN SOCIOCULTURAL COMPETENCE: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

Summary
The article is dedicated to the research of theoretical and practical aspects of formation of the Ukrainian sociocultural competence of schoolchildren. On the basis of the analysis of the essence of the concept «socio-cultural

competence» and its component structure a number of pedagogical ideas, contributing to socio-cultural development of linguistic identity at different levels of its organization, was determined. The need for the implementation of socio-cultural content line at the lessons of the Ukrainian language is affirmed.
Keywords: language education, socio-cultural competence of, social and cultural development, socio-cultural content line, integrative approach.

УДК 373.3.035:37.018.1

ДІАГНОСТИКА СОЦІАЛІЗОВАНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Яковлева О.В.
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розроблено діагностику оцінки соціалізованості дітей молодшого шкільного віку, яка включала наступні елементи: критерії (сформованість ціннісних орієнтацій; сформованість соціального досвіду; комфортність), показники, рівні та методики виміру.
Ключові слова: соціалізованість, молодший школяр, критерії, показники, рівні, методики виміру.

Постановка проблеми. У сучасній освіті склалась проблемна ситуація, зовнішнім вираженням якої стало збільшення соціалізаційних відхилень серед школярів, а внутрішнім змістом – прагнення до усвідомлення соціальної сторони цього дисбалансу. Це відбилось у спробах деяких фахівців, які працюють у галузі освіти, відновити колишні інструменти виховання або впровадити зарубіжні методики й технології, елементи традиційних національних і релігійних виховних систем і т. ін.

Як свідчать соціально-психологічні й соціально-педагогічні дослідження, молодший шкільний вік є сензитивним для процесу соціалізації. У зв'язку з цим гостро постає проблема соціального виховання молодших школярів, яка передбачає безперервну педагогічно обґрунтовану організацію виховного процесу з урахуванням специфіки соціальної ситуації розвитку особистості на цьому віковому етапі.

Для позитивного вирішення цієї проблеми в останні роки склались певні об'єктивні умови. Останнім часом на державному та міжнародному рівнях відбувається зміцнення статусу дитинства в суспільстві, про що свідчить поява таких законодавчих документів, як Національна програма «Діти України», Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, закони України «Про освіту», «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», «Про охорону дитинства» тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиційні підходи до проблеми соціального виховання молодших школярів не можуть сьогодні задовольнити потреб суспільства й утруднюють процес соціалізації дітей. Це актуалізує наукову розробку проблем соціального виховання як контрольованої частини процесу соціалізації, що знаходить відображення у філософській, соціологічній, соціально-педагогічній і психолого-педагогічній літературі.

Сутність і структуру соціалізації досліджували вітчизняні й зарубіжні вчені І. Андрєєнкова, Б. Вульфов, Н. Голованова, В. Гурова, С. Іконнікова, В. Караковський, Л. Коган, І. Кон, В. Лісовський, П. Лямцев, В. Москаленко, А. Мудрик, С. Савченко, а також Е. Дюркгейм, Дж. Коулмен, Г. Мендра, Т. Парсонс, Н. Таллмен та ін.

Проблеми соціального виховання вивчають сучасні філософи, соціологи, психологи, педагоги. Теоретико-методологічні аспекти виховання як соціального явища розглядались у роботах Г. Андрєєвої, С. Архипової, А. Бойко, Ю. Бабанського, Б. Бітінаса, М. Галагузової, Л. Гордіна, Б. Лихачова, Л. Коваль, Б. Паригіна, В. Сластьоніна, Т. Яркіної та ін. Дослідженню соціального середовища як чинника виховання присвячено роботи І. Василика, В. Бочарової, І. Картока, В. Семенова, Л. Фрідмана, І. Яковенко.

Особливо важливими для нас є роботи, у яких досліджуються зміст, форми й методи виховання соціально значимих якостей особистості, формування умінь і навичок соціальної поведінки, проблеми соціалізації школярів різних вікових груп, у тому числі й молодших школярів (Н. Гавриш, Н. Головіна, І. Звєрєва, А. Капська, О. Караман, Л. Коваль, Л. Міщик, А. Мудрик, І. Печенко, А. Рижанова, О. Рудницька, С. Савченко, С. Харченко, С. Хлєбік).

Мета статті – розробити діагностику оцінки соціалізованості дітей молодшого шкільного віку, яка б включала наступні елементи: критерії, показники, рівні та методики виміру.

Виклад основного матеріалу. Запропонована діагностика служить для оцінки соціалізованості дітей молодшого шкільного віку, і включає наступні елементи: критерії, показники, рівні та методики виміру.

Першим критерієм соціалізованості молодшого школяра ми вважаємо сформованість у нього ціннісних орієнтацій, до показників якого ми відносимо: 1) наявність цілісної картини світу; 2) наявність відносно сформованої «Я-концепції»; 3) сформованість ціннісних уявлень.

Наявність у дитини повноцінно розвинутої (для її віку) щодо змісту й принципів побудови картини світобудови можна вважати одним з аспектів успішної соціалізації, оскільки картина світобудови становить собою суттєву частину фонового знання, вона є системою уявлень людини про складові частини, організацію й функціонування навколишнього світу, про свою роль і місце в ньому. Завдяки наявності цілісної картини світу дитина отримує можливість взаємодіяти з людьми, які її оточують, на основі діалогу, культурних способів пізнання й перетворення реальності на основі цінностей культури. У психології картина світу постає центрованою на «Я», її основу становлять події власного життя.

Зміст «Я-концепції», як вважають психологи (У. Джеймс, І. Кон, Р. Бернс, М. Лісіна, В. Мухіна), – один з найважливіших результатів виховання й навчання, тобто того, що становить зміст процесу соціалізації дитини. «Я-концепція» є підсумковим продуктом роботи самосвідомості. «Я-концепцію» молодшого школяра можна охарактеризувати як

© Яковлева О.В., 2014

Таблиця 1

Критерії, показники й рівні соціалізованості молодшого школяра

Критерії й показники, №	Рівні сформованості показника		
	низький	середній	високий
1	**Сформованість ціннісних орієнтацій**		
1.1	***Уявлення цілісної картини світу***		
	- погано володіє картиною навколишнього світу	- уявлення про картину світу позбавлені внутрішньої доцільності і єдності	- цілісне уявлення картини світу, яке характеризується наявністю смислових і діяльнісних зв'язків між об'єктами
1.2	***Сформованість «Я-концепції»***		
	- занижена або завищена самооцінка; - немає відчуття впевненості у власних силах; - високий рівень тривожності.	- самооцінка близька до адекватної; - має перешкоди в справах; - упевненість у собі виражена слабо.	- адекватна самооцінка; - позитивне уявлення про себе; - упевненість в успіху, його свідоме очікування
1.3	***Сформованість ціннісних уявлень***		
	- несформованість ціннісних уявлень.	- дотримання засвоєних цінностей; - несформована здатність аналізувати вчинки відповідно до засвоєних цінностей.	- взаємодія з людьми на основі засвоєних цінностей; - здатність аналізувати вчинки (власні й однолітків) відповідно до засвоєних соціальних цінностей.
2	**Сформованість соціального досвіду**		
2.1.	***Знання й уміння соціальних відносин для функціонування в соціумі***		
	- низька пізнавальна активність, слабке володіння знаннями міжособистісної взаємодії; - несвідомий підхід до побудови міжособистісних стосунків; невміння оцінювати себе й власні дії; - відсутність роботи над собою, незадоволеність становищем у класі.	- оволодіння знаннями міжособистісних стосунків, прояв пізнавальної активності; - вибірковий підхід до регулювання стосунків на основі засвоєних соціальних норм, прояв неусвідомленого аспекту в побудові відносин; - розвинуті навички самоконтролю й самооцінки; рідкий прояв коригування власної діяльності.	- високе оволодіння знаннями міжособистісної взаємодії в суспільстві відповідно до прийнятих норм і правил; - розуміння нормативного регулювання стосунків; гарна здатність до різнобічного аналізу ситуації; - коригування власної поведінки на основі дальшої стратегії стосунків завдяки отриманому зворотному зв'язку.
2.2	***Навички розподілу й організації діяльності***		
	- невміння розподіляти діяльність поетапно; - неадекватний підбір матеріалу для окремих видів діяльності	- уміння розподіляти пріоритети в діяльності; - навички отримання й розподілу інформації; - навички самостійної організації.	- уміння розподіляти діяльність у часі; - самостійний відбір пізнавального матеріалу.
2.3.	***Досвід адекватної оцінки й аналізу власної діяльності і діяльності однолітків***		
	- неадекватна самооцінка; - слабкі навички аналізу діяльності.	- адекватна оцінка ситуацій, що склалися; - уміння використовувати отримувану інформацію для власних потреб	- адекватна самооцінка власної пізнавальної й творчої діяльності, а також діяльності однолітків; - володіння способами рефлексивної оцінки власної діяльності й аналізу взаємодії з дорослими й однолітками
2.4	***Досвід спільної діяльності***		
	- діяльність має переважно індивідуальний характер.	- уміння позитивно спілкуватись з дорослими й однолітками.	- здатність до побудови стосунків з дорослими й однолітками.
3	**Комфортність**		
3.1	***Мотив досягнення успіху***		
	- визначає мотив досягнення успіху не в усіх ситуаціях і не завжди правильно.	- здатність правильно визначати мотив досягнення успіху в більшості ситуацій.	- здатність правильно визначати мотив досягнення успіху й співвідносити його з результатом.
3.2	***Емоційна стійкість***		
	- високий рівень тривожності, відсутність стресостійкості, вередливість, непостійність, ухилення від труднощів, мінливість інтересів	- переважає відкрита, товариська, дружня поведінка; іноді проявляється тривожність; ситуативність стресостійкості	- відкрита, товариська, дружня поведінка; відсутність тривожності; стресостійкість
3.3	***Творчий підхід до діяльності***		
	- відсутність творчості в діяльності	- прагнення до творчості	- творче перетворення отримуваної інформації; - наявність постійного творчого пошуку

систему уявлень дитини про саму себе, яка містить: а) образ «Я» – ті слова, яка дитина використовує для опису свого характеру, власних якостей особистості; б) самооцінку – емоційно ефективну оцінку того уявлення, яке дитина складає про себе; в) поведінкову реакцію – конкретні дії, які можуть бути викликані образом «Я» й самооцінкою.

Цілісна картина світу та «Я-концепція» базуються на відповідних ціннісних уявленнях. Вітчизняні вчені-педагоги (І. Бех, Г. Горська, І. Добронравова, П. Дроб'язко та ін.) вважають, що провідними ідеями-ознаками, для молодших школярів, мають стати: любов, доброта, спілкування, щастя, достоїнство, творчість.

Ефективність соціалізації молодшого школяра забезпечується шляхом оптимальної організації багатоманітних форм діяльності для набуття соціального досвіду, до показників якого ми віднесли: 1) знання й уміння соціальних відносин для функціонування в соціумі; 2) навички розподілу й організації діяльності; 3) досвід адекватної оцінки й аналізу власної діяльності й діяльності однолітків; 4) досвід спільної діяльності.

Указані показники об'єднуються критерієм сформованості соціального досвіду молодшого школяра.

Важливим для соціалізації дитини є формування вміння організувати соціальні відносини. Велике значення в регуляції поведінки дитини відіграють правила. Діючи відповідно до них, молодший школяр учиться співвідносити свої вчинки з об'єктивними вимогами, що містяться в них, а саме правило слугує дитині орієнтиром у виборі певних дій чи оцінці поведінки однолітків. У зв'язку з цим актуально поставити питання про виховання свідомого ставлення до правил поведінки. На нашу думку, воно повинне містити три взаємопов'язані компоненти: 1) знання правил, розуміння їх справедливості, усвідомлення моральної цінності й особистісної значимості для себе й оточуючих; 2) відповідність вчинків відомим правилам; 3) саморегуляція поведінки.

Кожен трудовий процес може бути проаналізований щодо раціональності всіх дій, які потрібні для його успішного виконання. Оцінюючи вміння дитини планувати й організовувати роботу, необхідно проводити спостереження за такими діями: чи організовує дитина робоче місце (чи готує все необхідне для роботи, чи зручно розташовується й т. ін.); чи послідовно виконує всі етапи роботи; чи раціональні способи дії використовує; чи застосовує конкретні дії в ході роботи й після її завершення (розглядає, перевіряє, підправляє проміжний чи кінцевий результат).

Будь-яка діяльність завершується конкретними результатами (позитивними чи негативними), які необхідно виявити й проаналізувати.

Оцінка результатів своєї праці – найважливіший елемент самостійності школярів. Самооцінка діяльності відбувається на рефлексивно-оцінному рівні, коли дитина осмислює конкретний матеріал, аналізує свою діяльність і дає їй оцінку. З реалізації дій рефлексивного характеру розпочинається зміна позиції учня з того, якого вчать, на того, який сам учиться.

Багатомірність різноманітних проявів особистості молодших школярів формується в спільній діяльності. Спільна діяльність, по-перше, породжує, творить міжособистісні стосунки її учасників; по-друге, є засобом, знаряддям, через яке тільки й можуть бути перетворені міжособистісні стосунки; і, нарешті, по-третє, процес реалізації міжособистісних стосунків у ході спільної діяльності становить собою рушійну силу розвитку соціальної групи. Як відзначається в роботах з вікової психології, набуття навичок соціальної взаємодії з групою однолітків і вміння заводити друзів є одним з найважливіших завдань розвитку молодших школярів.

Усі зусилля школи з соціалізації молодших школярів повинні бути спрямовані на створення соціально-педагогічних й психологічних умов, за яких вони почуватимуться комфортно передусім у психолого-педагогічному аспекті.

Результатом комфортного навчально-виховного процесу є стан комфортності молодшого школяра, який супроводжує ефективне його соціальне виховання, приводячи до формування таких особистісних новоутворень, як: 1) мотив досягнення успіху; 2) емоційна стійкість; 3) творчий підхід до діяльності.

В умовах реального комфортного навчально-виховного процесу в молодшого школяра складається адекватна самооцінка й рівень домагань. Значну роль у процесі формування адекватної самооцінки й рівня домагань відіграє мотив досягнення успіху. Якщо дитина постійно не справляється з вирішенням поставлених перед нею навчально-виховних завдань, то мотив досягнення успіху в неї значно слабне. Остання має для неї дискомфортний характер.

Таблиця 2

Методики оцінки рівня соціалізованості молодшого школяра

№	Критерії й показники	Методики
1.	**Сформованість ціннісних орієнтацій**	
1.1.	Уявлення цілісної картини світу	Ю. Аксьонова «Малюнок усього світу»
1.2.	Сформованість «Я-концепції»	Ю. Аксьонова «Хто Я?», «Автопортрет»
1.3.	Сформованість ціннісних уявлень	Г. Урунтаєва «Незакінчена розповідь»
2.	**Сформованість соціального досвіду**	
2.1.	Знання й уміння соціальних стосунків для функціонування в соціумі	Опитування, бесіда, спостереження
2.2.	Навички розподілу й організації діяльності	Г. Урунтаєва «Маленький помічник»
2.3.	Досвід адекватної оцінки й аналізу власної діяльності й діяльності однолітків	О. Богданова «Сходинки»; рефлексивна оцінка власної діяльності на уроках
2.4.	Досвід спільної діяльності	Спостереження
3.	**Комфортність**	
3.1.	Мотив досягнення успіху	А. Ліпкіна «Три оцінки»
3.2.	Емоційна стійкість	Р. Кеттел, Р. Коан
3.3.	Творчий підхід до діяльності	Е. Тунік, креативні тести

Зростання ймовірності досягнення цілей навчально-виховного процесу дитиною породжує позитивну емоцію, а падіння імовірності – негативну. Позитивна емоція характеризує стан комфорту, а негативна – дискомфорту. Стійкий характер позитивної емоції формує емоційну стійкість особистості дитини, яка є метою, засобом, змістом і результатом комфортного навчально-виховного процесу.

Комфортність передбачає зняття всіх стресоутворюючих чинників навчально-виховного процесу, створення доброзичливої атмосфери, орієнтованої на реалізацію ідей виховного навчання, педагогіки співробітництва, розвитку діалогових форм спіл-

кування. Це можливо лише тоді, коли навчально-виховний процес і діяльність у ньому дитини максимально зорієнтовані на творче начало.

Визначення рівня соціалізованості молодшого школяра можна здійснюватися за допомогою методик, які дозволяють найбільш ефективно перевірити задані критерії (див. табл. 2).

Висновки і пропозиції. Таким чином, особистість дитини як суб'єкта характеризується динамічним утворенням, яке розвивається в протиріччях і через протиріччя, джерело яких лежить не тільки в зовнішніх впливах, а й у самій людині. Отже, процес соціального виховання має стадіально-рівневий характер, який визначає в кінцевому підсумку ступінь соціалізованості особистості. Рівні характеризуються відповідними критеріями, які дозволяють судити про ступінь ефективності організації процесу соціального виховання в приватній школі. Рівні тісно взаємопов'язані між собою, оскільки кожен наступний випливає з попереднього. Критерії перебувають у безпосередньому підпорядкуванні рівням, у тісній єдності з показниками соціалізації й відповідають таким вимогам: адекватність, використання об'єктивних показників, які характеризують успішність діяльності, застосування деяких показників з виділенням провідного. Таким чином, критерієм є узагальнений показник, який дозволяє визначати ступінь організації процесу соціального виховання молодшого школяра в приватному загальноосвітньому навчальному закладі.

Сукупність розглянутих десяти показників за трьома критеріями в нашому дослідженні утворює комплекс умов ефективного соціального виховання молодшого школяра в приватному загальноосвітньому навчальному закладі.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми соціального виховання молодших школярів. Подальшої розробки потребують питання удосконалення соціально-педагогічних технологій виховання, адекватних особистісно-орієнтованому підходу, формування в майбутніх вихователів готовності до вирішення завдань соціального виховання дітей.

Список літератури:

1. Богинская Ю. В. Социализация личности младших школьников в процессе игровой деятельности: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.05 «социальная педагогика / Юлия Валерьевна Богинская. – Ялта : Крымский гос. гуманитарный ин-т., 2004. – 230 с.
2. Бочарова В. Г. Социальная микросреда как фактор формирования личности школьника: дис. ... доктора пед. наук: спец. 13.00.01 «теория и история педагогики» / Валентина Георгиевна Бочарова. – М., 1991. – 401 с.
3. Голованова Н.Ф. Педагогические основы социализации младшего школьника: дис. ... доктора пед. наук: спец. 13.00.01 «общая педагогика»/ Надежда Филипповна Голованова. – СПб., 1997. – 456 с.
4. Истратова О. Н. Справочник психолога начальной школы / О. Н. Истратова, Т. В. Эксакусто. – Ростов н/Д : Феникс, 2003. – 448 с.
5. Психологическая диагностика детей и подростков: Учеб. пособие для студ. / М. К. Акимова, Г. А. Берулаева, Е. М. Борисова и др. Под ред. К. М. Гуревича и Е. М. Борисовой. – М. : Междунар. пед. акад., 1995. – 360 с.
6. Рогов Е. Н. Настольная книга практического психолога в образовании: Учеб. пособие / Е. Н. Рогов. – М. : ВЛАДОС, 1996. – 529 с.
7. Эльконин Д. Б. Психологическое развитие в детских возрастах / Д. Б. Эльконин. – Воронеж : «МОДЭК», 1995. – 416 с.

Яковлева О.В.
Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко

ДИАГНОСТИКА СОЦИАЛИЗИРОВАНОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация
В статье разработана диагностика оценки социализированости детей младшего школьного возраста, которая включала следующие элементы: критерии (сформированность ценностных ориентаций; сформированность социального опыта; комфортность), показатели, уровни и методики измерения.

Ключевые слова: социализированность, младший школьник, критерии, показатели, уровни, методики измерения.

Yakovleva O.V.
Luhansk Taras Shevchenko National University

DIAGNOSTICS SERIALIZERBEAN YOUNGER STUDENTS

Summary
The article developed diagnostic evaluation serializerbean children of primary school age, which included the following elements: criteria (formedness of value orientations; formation of social experience; comfort), indicators, levels and methods of measurement.

Keywords: socalchevelle, Junior schoolboy, criteria, indicators, levels and methods of measurement.

МЕДИЧНІ НАУКИ

УДК 616-056.7:618.2:616-056.527

ГЕНЕТИЧНИЙ ПОЛІМОРФІЗМ ГЕНА ІНГІБІТОРА АКТИВАТОРА ПЛАЗМІНОГЕНА 1 (PAI-1 4G/5G) У ВАГІТНИХ ІЗ ОЖИРІННЯМ

Булик Т.С.
Буковинський державний медичний університет

Проаналізовано частоту алелей і генотипів інсерційно-делеційного поліморфізму (4G/5G)гена інгібітора активатора плазміногену 1-го типу (PAI-1) у структурі вагітних із ожирінням та без ожиріння. Серед вагітних із ожирінням мутація у 675 позиції промоторної зони гена PAI-1 трапляється у 26,4% випадків. У вагітних із ожирінням «мутантний» 4G-алель гена PAI-1 зустрічається на 6,4% частіше, ніж у контролі. За алельною частотою 4G/5G поліморфізму гена PAI-1 переважає «дикий» 5G-алель.

Ключові слова: вагітність, ожиріння, ген PAI-1(4G/5G).

Вступ. Пандемічний характер ожиріння останніми роками вагомою часткою зумовлений способом життя населення. Рушійною силою є надмірна калорійність харчування при зменшенні фізичного навантаження. Вплив чинників довкілля реалізується в зв'язку з генотипом окремого індивідуума. Проблема полягає ще і в тому, що генотип, котрий раніше при певному способі життя себе не проявляв, у змінених соціально-побутових умовах починає реалізовувати своє потенційно патогенетичне призначення і стає індивідуальним фактором ризику.

У структурі жінок фертильного віку ожиріння займає приблизно 30-41% [2, с. 67] і супроводжується у 2-3 рази частішим розвитком гестозу, внутрішньоутробної затримки росту, передчасних пологів, передчасним розривом плодових оболонок, самовільного аборту та відшарування плаценти. Усі ці ускладнення асоціюються з порушенням глибини інвазії трофобласту [11, с. 193].

Одним із генів-кандидатів, що приймають участь у регуляції процесів інвазії трофобласту на ранніх термінах вагітності є ген інгібітора активатора плазміногену 1-го типу (PAI-1). PAI-1 вважають ключовим чинником формування матково-плацентарної циркуляції [3, с. 655], плазмовий рівень якого визначається генетичними, метаболічними (дисліпідемія), ендокринними, дієтичними чинниками і фізичною активністю [1, с. 2].

«Мутацію» у 675 позиції промотора гена PAI-1 пов'язують із підвищенням рівня власне PAI-1 та тромбофіліями [9, с. 280]. За даними ряду досліджень [6, с. 1081;7, с. 2473,8, с. 545], гомозиготний 4G4G варіант спостерігають у 82-85% жінок зі звичним невиношуванням. Окремі дослідники встановили, що наявність 4G-алеля асоціює з підвищеною плазмовою та плацентарною концентрацією PAI-1 при ожирінні [4,10] і метаболічному синдромі [5, с. 155].

Оскільки поліморфізм 4G/5G гена PAI-1 може бути однією з головних причин генетично зумовленої дисрегуляції фібринолітичної активності та порушення плацентації у вагітних із ожирінням, було проведено визначення частоти алелей 4G5G гена PAI-1 у вагітних із ожирінням та без ожиріння.

Мета дослідження. Встановити частоту алелей та генотипів інсерційно-делеційного (I/D) поліморфізму гена PAI-1 у структурі вагітних із ожирінням та без ожиріння.

Матеріал та методи. У проспективному дослідженні взяло участь 72 вагітні із ожирінням (дослідна група) та 21 практично здорова вагітна без надмірної маси тіла (контрольна група), котрі підписали інформовану згоду на участь у дослідженні. За віком обстежених та паритетом пологів групи вірогідно не відрізнялись: середній вік склав 24,9±5,31 року.

Забір венозної крові для проведення лабораторно-генетичних досліджень проводили на 6-10-му тижні вагітності (ембріональний період гестації). Алелі гена PAI-1 вивчали шляхом виділення геномної ДНК із лейкоцитів периферійної крові. Ампліфікували поліморфну ділянку за допомогою полімеразної ланцюгової реакції (ПЛР) на ампліфікаторі «Amply-4L» (Росія). Фрагменти ампліфікованої ДНК розділяли методом гель-електрофорезу, забарвлювали етидієм броміду, візуалізували за допомогою транслюмінатора у присутності маркера молекулярних мас (100−1000 bp).

Також всі вагітні проходили комплекс обов'язкових акушерських обстежень, консультації вузьких спеціалістів (ендокринолога, кардіолога), загально-клінічні та біохімічні дослідження, на TORCH − інфекцію, відповідно до Наказу Міністерства охорони здоров'я України 15.07.2011, № 417 «Про організацію амбулаторної акушерсько-гінекологічної допомоги в Україні».

Статистичну обробку проводили за допомогою прикладних програм MS® Excel® 2003™, PrimerofBiostatistics® 6.05 та Statistica® 7.0 (StatSoftInc., США). Достовірністьотриманихданихвираховували методом парного тесту іззастосуванням t-критеріюСтьюдента (розподіл за тестом Колмогорова-Смирнова був близьким до нормального); кореляційні зв'язки − за коефіцієнтами Pearson та рангової кореляції Spearman; аналіз якісних ознак − за критерієм x^2 (за частоти менше 5 − точний тест Фішера). Різницю вважали вірогідною при $p<0,05$.

Результати дослідження та їх обговорення. У таблиці 1 наведено дистрибуцію алелей та генотипів 4G/5G поліморфізму гена PAI-1. «Дикий» 5G-алель гена PAI-1 спостерігали у 104 (72,2%) випадках із 186 виділених алелей, де у 7 хромосомі промоторному регіоні гена PAI-1 q21.3-q22 у позиції -675bp була однонуклеотидна інерція гуанозину (rs1799768). Несприятливий алель делеції 4G виявляли у 2,6 раза рідше − 40 випадків (27,8%) ($p<0,05$). Вірогідних відмінностей у розподілі генотипі в гена PAI-1 не виявили ($p>0,05$). При цьому частка несприятливого 4G-алеля, як у дослідній, так і контрольній групах була меншою ($P_{4G}=0,28$ і $P_{4G}=0,21$, відповідно), ніж у осіб європеоїдної ($P_{4G}=0,58$) та монголоїдної ($P_{4G}=0,54$) рас, однак перевищувала таку в екваторіальній расі ($P_{4G}=0,13$) [2]. Частота зустрічання 4G4G-генотипу співпадала, до прикладу, із такою у жителів Саудівської Аравії хворих на хронічну ниркову недостатність, що перебували на гемодіалізі, однак була вагомо меншою, ніж у популяції загалом [3]. У вагітних із ожирінням частота «мутантного» алеля була на 6,4% більшою ($x^2=5,81$, $p=0,016$), ніж у групі контролю, без вірогідних відмінностей за кількіс-

© Булик Т.С., 2014

Таблиця 1

Дистрибуція алелей та генотипів гена PAI-1 (4G/5G поліморфізм)

Гени	Вагітні дослідної групи, n=72				Вагітні контрольної групи, n=21			
PAI-1 4G/5G	Алелі, n (%)	p	Генотипи, n (%)	p	Алелі, n (%)	p	Генотипи, n (%)	p
	4G, n=40 (27,8)	x^2<1,0, p>0,05	4G4G, n=4 (5,5)	x^2<1,0, p>0,05	4G, n=9 (21,4)	x^2<1,0, p>0,05	4G4G, n=0	x^2<1,0, p>0,05
			4G5G, n=32 (44,4)				4G5G, n=9 (42,9)	
	5G, n=104 (72,2)		5G5G, n=36 (50,0)		5G,n=33 (78,6)		5G5G, n=12 (57,1)	

Таблиця 2

Аналіз гетерозиготності та алельного стану 4G/5G поліморфізму гена PAI-1

Групи	Генотипи, n(%)			P_{4G}	P_{5G}	H_E	H_0	F	x^2	P
	4G4G	4G5G	5G5G							
Вагітні дослідної групи, n=72	4 (5,5)	32 (44,4)	36 (50,0)	0,28	0,72	0,40	0,44	-0,11	<1,0	>0,05
Вагітні контрольної групи, n=21	0	9 (42,9)	12 (57,1)	0,21	0,79	0,34	0,43	-0,27	<1,0	>0,05
Всього, n=93(%)	4 (4,3)	41 (44,1)	48 (51,6)	0,26	0,74	0,39	0,44	-0,14	<1,0	>0,05

Примітки: *1. P_{4G} – відносна частота алелі 4G; P_{5G} – відносна частота алелі 5G. 2. H_0 – фактичнагетерозиготність (heterozygosityobserved); HE – очікуванагетерозиготність (heterozygosityexpected); F – коефіцієнт інбридингу (відносневідхиленнячастот генотипів від панміксії (випадкового схрещування) частот у межах гетерозиготного дефіциту, чи надлишку. 3. x^2p – критерійсправедливості «нульової» гіпотезиміж фактичною і очікуваноюгетерозиготністю. 4. n (%) – кількість (відсоток) спостережень.*

тю гетерозигот, та меншою частотою 5G гомозигот на 7,1% (x^2=9,61, p=0,002). Розподіл генотипів серед обстежуваних відповідав очікуваній рівновазі Харді-Вайнберга (табл. 2) при незначній тенденції до збільшення гетерозиготності (p>0,05).

Серед осіб дослідної групи частота зустрічання гомозигот за домінантним 5G-алелем (50,0%) вірогідно не відрізнялась від кількості гетерозигот (44,4%). У контрольній групі розподіл генотипів за геном PAI-1 теж відповідав рівновазі Харді-Вайнберга (табл. 2) і мав невірогідну тенденцію до зростання гетерозиготності, без статистично значимої різниці із такою у дослідній групі.

Таким чином, серед обстежених жінок мутація у 675 позиції промоторної зони гена PAI-1 трапляється у 26,4% випадків. У вагітних із ожирінням «мутантний» 4G-алель гена PAI-1 спостерігається на 6,4% частіше, ніж у контролі (x^2=5,81, p=0,016). За алельною частотою 4G5G поліморфізму гена PAI-1 переважає «дикий» 5G-алель (73,6% проти 26,3% випадків мінорного 4G-алеля).

Літературні повідомлення щодо особливостей розподілу генотипових варіантів I/D поліморфізму гена PAI-1 носять суперечливий характер і вагомо відрізняються в окремих популяціях, етнічних групах [5, с. 156] та расах. У чисельних дослідженнях носійство 4G-алеля асоціюється з частішим розвитком прекламсії [1, с. 4-5], звичного невиношування [7, с. 2476], синдрому затримки розвитку плода [9, с. 286], післяпологовими ускладненнями тощо. Окремі дослідники навпаки заперечують зв'язок 4G алеля з розвитком акушерських ускладнень [12, с. 285].

Дослідження 4G5G поліморфізму гена PAI-1 у вагітних із ожирінням та без ожиріння виконано в Україні вперше.

Висновки. Серед обстежених вагітних мутація у 675 позиції промоторної зони гена PAI-1 трапляється у 26,4% випадків. У вагітних із ожирінням «мутантний» 4G-алель гена PAI-1 спостерігається на 6,4% частіше, ніж у контролі (x^2=5,81, p=0,016). За алельною частотою 4G/5G поліморфізму гена PAI-1 переважає «дикий» 5G-алель (73,6% проти 26,3% випадків мінорного 4G-алеля).

Перспективи подальших досліджень. У подальшому планується вивчити вплив поліморфізму генів ACE (I/D) та PAI-1 (4G/5G) окремо та у комбінації у вагітних із ожирінням на окремі показники гемокоагуляції.

Список літератури:

1. Лоскутова Т.О. Генний поліморфізм залежно від ступеня тяжкості прееклампсії / Т.О. Лоскутова, Воронін К.В. // Медичні перспективи. – 2011. – Т. 16, – № 4. – С. 1-5.
2. Чернуха Г.Е. /Ожирение как фактор риска нарушений репродуктивной системы у женщин/ Г.Е. Чернуха// ConsiliumMedicum. – 2007. – Т.9, – № 6. – http://www.consilium-medicum.com/article/13409
3. Differential localization and expression of urokinase plasminogen activator (uPA), itsreceptor(uPAR), and its inhibitor (PAI-1) mRNA and protein in endometrial tissue during the menstrual cycle / J. Nordengren, R. Pilka, V. Noskova[etal.] // Mol. Hum. Reprod. – 2004. – Vol. 10. – P. 655-663.
4. Fernandes K.S.4G/5G polymorphism modulates PAI-1 circulating levels in obese women / K.S.Fernandes, V.C. Sandrim//Mol. Cell.Biochem.– 2012. – Vol. 364, № 1-2. – P. 299-301.
5. Naran N.H. The influence of metabolic syndrome components on plasma PAI-1 concentrations is modified by the PAI-1 4G/5G genotype and ethnicity/ N.H. Naran, N. Chetty, N. J. Crowther // Atherosclerosis. – 2008.–Vol.196, № 1. – P. 155-163.
6. Plasminogen activator inhibitor 1 4G/5G polymorphism and coagulation factor XIII Val34Leu polymorphism: impaired fibrinolysis and early pregnancy loss / A. Dossenbach-Glaninger, M. van Trotsenburg, M. Dossenbach [et al.] // Clin. Chem. – 2003. – Vol.49, – № 7. – P. 1081-1086.
7. Polymorphisms in the ACE and PAI-1 genes are associated with recurrent spontaneous miscarriages / T. Buchholz, P. Lohse, N. Rogenhofer [et al.] // Hum. Reprod. – 2003. – Vol.18, – № 11. – P. 2473-2477.
8. Polymorphisms of plasminogen activator inhibitor-1, angiotensin converting enzyme and coagulation factor XIII genes in patients with recurrent spontaneous abortion / M. Aarabi, T. Memariani, S. Arefi [et al.] // J.Matern. Fetal. Neonatal. Med.- 2011. – Vol.24, № 3. – P. 545-548.

9. Recurrent pregnancy loss and its relation to combined parental thrombophilic gene mutations / O.Ozdemir, G.I.Yenicesu, F. Silan // Genet. Test. Mol. Biomarkers. – 2012. – Vol.16, № 4. – P.279 – 286.
10. Role of the 4G/5G polymorphism of PaI-1 gene promoter on PaI-1 levels in obesepatients: influence off at distribution and insulin-resistance / M.T.Sartori, R.Vettor, G.DePergola[etal.] //Thromb. Haemost. – 2001. – Vol.86, – № 5. – P. 1161-1169.
11. The «Great Obstetrical Syndromes» are associated with disorders of deep placentation / I. Brosens, R. Pijnenborg, L. Vercruysse [et al.] // Am. J. Obstet. Gynecol. – 2011. – Vol. 204, – №3. – P. 193-201.
12. The PAI-1 4G/5G polymorphism is not associated with an increased risk of adverse pregnancy outcomein asymptomatic nulliparous women /J.M. Said, R. Tsui, A.J. Borg[etal.] // Thromb. Haemost. – 2012. – Vol. 10, – № 5. – P. 881-886.

Булык Т.С.
Буковинский государственный медицинский университет

ГЕНЕТИЧЕСКИЙ ПОЛИМОРФИЗМ ГЕНА ИНГИБИТОРА АКТИВАТОРА ПЛАЗМИНОГЕНА 1 (РАИ-1 4G/5G) У БЕРЕМЕННЫХ С ОЖИРЕНИЕМ

Аннотация
Проанализированы частоты аллелей и генотипов инсерционно-делеционного полиморфизма (4G/5G) гена ингибитора активатора плазминогена 1 типа (РАИ-1) в структуре беременных с ожирением и без ожирения. Среди беременных с ожирением мутация в 675 позиции промоторной зоны гена PAI-1 встречается в 26,4% случаев. У беременных с ожирением «мутантная» 4G-аллель гена PAI-1 встречается на 6,4% чаще, чем в контроле. По аллельной частоте 4G5G полиморфизма гена РАИ-1 преобладает «дикая» 5G-аллель.
Ключевые слова: беременность, ожирение, ген РАИ-1 (4G/5G).

Bulyk T.S.
Bukovina State Medical University

GENETIC POLYMORPHISM GENE PLASMINOGEN ACTIVATOR INHIBITOR 1 (PAI-1 4G/5G) IN PREGNANT WITH OBESE

Summary
Analyzed the frequency of alleles and genotypes of insertion-deletion polymorphism(4G/5G)of the gene plasminogen activator inhibitor type 1 (PAI-1) in the structure of pregnant women with and without obesity. Among pregnant women with obesity, mutation at position 675 of the gene promoter areas PAI-1 is found in 26,4% of cases. In pregnant women with obesity, «mutant» 4G-allele of PAI-1 gene occurs by 6,4% more than in controls. Among allele frequency of 4G/5G polymorphism of genePAI-1 prevails «wild» 5G-allele.
Keywords: pregnancy, obesity, gene PAI-1(4G/5G).

УДК 612

ОШИБКИ В ДИАГНОСТИКЕ И ЛЕЧЕНИИ ХРОНИЧЕСКОГО РЕЦИДИВИРУЮЩЕГО АФТОЗНОГО СТОМАТИТА У ДЕТЕЙ

Гончаренко В.А.
Буковинский государственный медицинский университет

Проанализированы 84 истории болезни детей с хроническим рецидивирующим афтозным стоматитом. Обнаружены типичные ошибки в диагностике и лечении: неполноценный сбор анамнеза, отсутствие результатов дополнительных методов обследования или неправильная их интерпретация, отсутствие консультаций других специалистов, необоснованные изменения в рационе питания, преобладание местного симптоматического лечения и отсутствие или некорректность общего лечения.
Ключевые слова: хронический рецидивирующий афтозный стоматит, дети, диагностика, лечение.

Актуальность темы. Одним из распространенных заболеваний слизистой оболочки полости рта у дутей является хронический рецидивирующий афтозный стоматит (ХРАС). При этом до сих пор отсутствуют единые взгляды на этиологию данной патологии [1, с. 407; 6, с. 510]. В мировой литературе много сообщений посвящено этиологической роли микрофлоры полости рта и пищеварительного тракта в развитии этого заболевания. Некоторыми авторами установлена зависимость возникновения заболевания от витаминного баланса, конституционной предрасположенности [5, с. 162-164]. Вместе с тем, клинические и экспериментальные данные свидетельствуют о том, что рецидивирующие афты полости рта возникают на фоне дисфункции и патологии органов пищеварительного тракта, иммунной системы и других сопутствующих заболеваний [2,с. 288]. Одной из наиболее распространенных теорий развития ХРАС у детей является сенсибилизация организма в ответ на воздействие какого-нибудь аллергена, т.е. аллергическая природа заболевания. Таким образом, достижения последних лет указывают на тот факт, что ХРАС не возникает как сугубо местное заболевание слизистой оболочки полости

© Гончаренко В.А., 2014

рта, а является проявлением общей патологии организма ребенка [3, с. 64].

Неоднозначность взлядов относительно этиологии и патогенеза хронического рецидивирующего афтозного стоматита приводит к частым диагностическим ошибкам [7, с. 16;8, с. 34-36], а, следовательно, и к отсутствию стойкого терапевтического эффекта. Диагностика ХРАС у детей, учитывая многофакторную природу данной патологии слизистой оболочки полости рта, является довольно сложным процессом. Она предусматривает оценку анамнестических, клинических и лобораторных данных, а также дифференциальную диагностику с афтозными поражениями слизистой оболочки полости рта другой этиологии. Данные о частоте и характере диагностических ошибок, а также анализ результатов методов лечения хронического рецидивирующего афтозного стоматита в детском возрасте в литературе освещены недостаточно.

Цель данного исследования: изучение ошибок в диагностике и лечении ХРАС и причин, вызывающих эти ошибки.

Материалы и методы. Проанализированы 84 истории болезни детей с хроническим рецидивирующим афтозным стоматитом, обратившихся за помощью на кафедру хирургической и детской стоматологии БГМУ и находящихся на диспансерном учете в детской стоматологической поликлинике г. Черновцы. Распределение детей по возрасту: от 3 до 7 лет – 69, от 7 до 14-16; по полу: девочек – 48, мальчиков – 36.проведено сопоставление диагнозов, а также оценены результаты и методы лечения.

Результаты исследования и обсуждения. Проведенный анализ показал, что кафедральный диагноз с диагнозом поставленным в поликлинике совпадал только в 56% случаев. В 32% случаев имело место расхождение, а в 12% пациенты обращались без диагноза. Существенной диагностической ошибкой является использование практическими врачами в 78% случаев в отношении хронического рецидивирующего афтозного стоматита термина «аллергический стоматит», отсутствующего в общепринятой классификации аллергических заболеваний слизистой оболочки полости рта.

Еще одной диагностической ошибкой является недооценивание важности полноценного сбора анамнеза заболевания и жизни ребенка, который позволяет предположить аллергическую природу заболевания, сузить диапазон поиска причинно значимых аллергенов, оценить соматический статус ребенка. Анализ историй болезней детей показал, что лишь у 15 (17,4%)имеются сведения об отягощенном аллергологическом анамнезе в виде указаний на аллергические реакции у родителей ребенка или рецидивирование афт. А это, в свою очередь, приводит к недооценке общего состояния ребенка и его конституции, а из-за этого не вносится в корректирование в общую терапию заболевания.

Не менее важной тактической ошибкой на этапе диагностики является отсутствие почти в 100% случаев консультаций педиатров, гастроэнтерологов, гематологов, аллергологов и других специалистов, а значит – и отсутствие результатов дополнительных методов исследования. Непонимание врачами значимости выявления и лечения сопутствующих заболеваний соответствующими специалистами у данного контингента больных приводит к усугублению течения заболевания, о чем свидетельствует высокий процент (76%) рецидивов.

Обращает на себя внимание недостаточное использование (94%) либо неверная интерпретация (72%) современных методов диагностики (иммунологических, аллергологических, копрологических и т. д.), что абсолютно недопустимо в отношении хронического рецидивирующего афтозного стоматита [4, с. 55-60].

К диагностическим ошибка, по нашему мнению, приводит также и недостаточное знание практическими врачами клинических проявлений хронического рецидивирующего афтозного стоматита у детей.

Таким образом, причины диагностических ошибок являются многофак-торными и могут быть условно разделены на две группы.

Неврачебные:

– Низкая культура населения;

– Несвоевременное обращение к врачу- стоматологу;

– Социально-экономические условия.

Врачебные:

– Неполноценный сбор анамнеза;

– Недооценка общего состояния ребенка и его конституции;

– Отсутствие полноценных знаний о природе заболевания;

– Неверная морфологическая трактовка диагноза;

– Недостаточное использование либо неверная интерпретация результатов современных методов диагностики (иммунологических, аллергологических, цитологических и т.д.)

Вышеуказанные причины, а нередко – их сочетание, приводят к ошибкам в диагнозе, следовательно, к неадекватному лечению и нестойкому терапевтическому эффекту хронического рецидивирующего афтозного стоматита, рецидивированию заболевания.

При этом, поскольку традиционно сложилось классическое представление о ведущей роли в патогенезе хронического рецидивирующего афтозного стоматита пищевых аллергенов, довольно часто основой терапии ХРАС у детей является необоснованное назначение гипоаллергенной диеты. Она предусматривает исключение из рациона в течение нескольких недель облигатных аллергенов, а это, чаще всего, красные овощи и фрукты, картофель, молочные продукты – основные источники витаминов и микроэлементов. Ошибка заключается в том, что назначение такой гипоаллергенной диеты приводит к недостаточному поступлению витаминов в организм ребенка, и, значит, еще более усугубляет показатели общего и местного иммунитета в сторону их снижения. Такая терапия может быть оправданна только в случае подтверждения антигенных свойств пищевых компонентов иммунологическими методами и получения стойкого терапевтического эффекта от проводимого лечения: уменьшения сроков лечения, удлинения периода ремиссии, уменьшения количества рецидивов заболевания, что редко достигается при традиционном лечении. Анализ историй болезней детей показал, что такая традиционная терапия ХРАС без лабораторных данных проводилась в 94% .

Ошибки и практические просчеты практикующих врачей в местном лечении ХРАС у детей:

– Акцент в подавляющем большинстве случаев (82%) делается только на симптоматическом лечении;

– Выбор неадекватного объема вмешательств: 3-4 препарата однонаправленного действия для местного лечения, в частности, противовоспалительного, например 2% раствор сернокислой меди, гивалекс, хлорофиллипт и др.;

– Необоснованный отказ от обезболивания при обработке элементов высыпаний на слизистой полости рта (74%);

– Грубая обработка слизистой оболочки полости рта без учета возрастных особенностей строения слизистой приводит к расползанию и углублению элементов поражения и, тем самым, к ухудшению общего состояния ребенка и увеличению сроков лечения.

К ошибкам в общем лечении следует отнести следующие:

– Полное отсутствие общего лечения в 68% случаев;

– В 56% случаев назначаются антигистаминные препараты первого поколения (супрастин, тавегил и др., имеющие много побочных эффектов, а в остальных случаях атигистаминные препараты совсем не назначаются;

– Не проводится корректировка лечения в соответствии с соматическим статусом ребенка;

– Весьма редко (13%) назначаются средства, нормализующие местный и общий иммунный ответ.

Таким образом, отсутствие единого взгляда на этиологию и патогенез хронического рецидивирующего афтозного стоматита у детей приводит к возникновению диагностических ошибок, приводящих, в свою очередь, к усугублению общего состояния ребенка, связанного с отсутствием лечебного эффекта.

Выводы. Частота врачебных ошибок в диагностике и лечении ХРАС у детей связана с отсутствием единства подходов к этиологии и патогенезу этого заболевания. В связи с этим, по нашему мнению, необходимо предусмотреть в протоколах оказания стоматологической помощи стандарт, включающий помимо иммуномодуляторов современные средства, снижающие уровень сенсибилизации, этиотропную терапию после выявления источника аллергизации.

Список литературы:

1. Банченко Г.В. Язык «зеркало организма» / Г.В. Банченко, Ю.М. Макси-мовский, В.М. Гринин. – М.: Бизнес Центр «Стоматология», 2000. – С.407.
2. Барер Г.М. Терапевтическая стоматология / Г.М. Барер. М.: ГЭОТАР, 2005. – С. 288.
3. Борисенко А.В. Афтозные и вирусные заболевания слизистой оболочки полости рта. Учебное пособие / А.В. Борисенко, А.Ф. Несин К.: Здоров'я, 1996. – С. 64.
4. Дегтярева Э.П. Клинико-иммунологические параллели у стоматологических больных с аллергическими проявлениями в полости рта / Э.П. Дегтярева, Л.В. Дерябина // Пародонтология . 1997. – № 2. – С. 55-60.
5. Дегтярева Э.П. Комплексное лечение больных с многоформной экссу-дативной эритемой и хроническим рецидивирующим афтозным стоматитом/Э.П. Дегтярева//Труды ЦНИИС:- 1985.-Т. 15, – С. 162-164.
6. Лукиных Л.М. Болезни полости рта / Л.М. Лукиных. Н.Новгород: НГМА, 2004. – С. 510 .
7. Максимовская Л.Н. Клинико-иммунологические особенности течения рецидивирующего афтозного стоматита / Л.Н. Максимовская, В.Н. Царев // Стоматология. 1995. – № 1. – С. 16.
8. Савичук Н.О. Новый фармакотерапевтический подход в лечении хрониче-ских стоматитов / Н.О. Савичук, А.В. Савичук, А.В. Пьянкова // Укр. мед. журн. 2003. – № 3. – С. 34-36.

Гончаренко В.А.
Буковинський державний медичний університет

ПОМИЛКИ В ДІАГНОСТИЦІ ТА ЛІКУВАННІ ХРОНІЧНОГО РЕЦИДИВУЮЧОГО АФТОЗНОГО СТОМАТИТУ В ДІТЕЙ

Анотація
Проаналізовано 84 історії хвороби дітей з хронічним рецидивуючим афтозним стоматитом. Виявлені типові помилки в діагностиці та лікуванні: неповний збір анамнезу, відсутність результатів додаткових методів обстеження або неправильне їх трактування відсутність консультацій інших спеціалістів, необґрунтовані зміни в раціоні харчування, переважання місцевого симптоматичного лікування та відсутність або некоректність загального лікування.
Ключові слова: хронічний рецидивуючий афтозний стоматит, діти, діагностика, лікування.

Goncharenko V.A.
Bukovyna State Medical University

MISTAKES OF THE DIAGNOSTIC AND TREATMENT OF RECURRENT APHTOUS STOMATITIS IN CHILDHOOD

Summary
84 standard history forms of children with chronic recurrent aphtous stomatitis (RAS) have been analyzed. The mest common mistakes were term's errors, incomplete examination of children, absence of allergist's or other consultations. Unfounded dietary modifications, rarely, using immunocorrection medications, predominated symptomatic treatment and total absence therapy intake were related to treatment's mistakes.
Keywords: recurrent aphtous stomatitis, children, diagnostic, treatment.

УДК: 617.735-007.281-005-089-08

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЕКСТРАСКЛЕРАЛЬНИХ ВТРУЧАНЬ ПРИ РЕГМАТОГЕННИХ ВІДШАРУВАННЯХ СІТКІВКИ

Дєдов А.В.
Запорізька медична академія післядипломної освіти

Проведено аналіз літературних даних з питань порушень очної гемодинаміки при регматогенних відшаруваннях сітківки, методів їх корекції, покращення зорових функцій після екстрасклеральних втручань.
Ключові слова: регматогенне відшарування сітківки, регіонарна гемодинаміка, непряма реваскуляризація.

Актуальні погляди на причини розвитку та патогенез регматогенних відшарувань сітківки. Сучасне уявлення про анатомію вітреоретинального інтерфейсу. Відшарування сітківки – важке захворювання, яке без лікування може призводити до безповоротної сліпоти. Відшарування сітківки не є окремою нозологічною одиницею, це, скоріше, симптом або прояв інших процесів, в результаті яких відбувається накопичення субретинальної рідини. Саме віддалення сітківки (точніше, її внутрішніх 9-ти шарів) від судинної оболонки з ретинальним пігментним епітелієм на ній призводить до порушення транспорту живильних речовин та продуктів метаболізму між сітківкою та хоріоїдею.

В залежності від причини накопичення субретинальної рідини, розрізняють тракційне (пов'язане з формуванням фіброзних тяжів, що перешкоджають приляганню сітківки), ексудативне (пов'язане з активним ексудативним запаленням в судинній та/або сітчастій оболонках) та регматогенне (пов'язане з розривом сітківки) відшарування сітківки.

Скловидне тіло (СТ), що заповнює вітреальну порожнину, до певного часу контактує з сітківкою по всій її площі, але по мірі дестабілізації молекул гіалуронової кислоти, що входить до його складу, відбувається втрата молекул води зі складу гелю, його синхізис та синерезис. Скловидне тіло відділяється від сітківки та підтягується вперед. Завдяки досить пухкому контакту з ретиною, цей процес перетікає зазвичай спокійно, але в місцях дистрофічних змін можуть виникати пошкодження сітківки різної глибини, наслідками яких можуть бути гемофтальми та епіретинальний фіброз при ненаскрізних пошкодженнях та розриви сітківки при наскрізних пошкодженнях. Якщо розрив сітківки не тампонується скловидним тілом (знаходиться в ретрогіалоїдному просторі або відкривається в цистерну чи порожнину в скловидному тілі), то ефективності механізмів видалення рідини з-під сітківки стає недостатньо для резорбції великої кількості рідини, що просочується крізь розрив, що спричинює відшарування сітківки. Власне, відшарування не є нездоланою проблемою, ситуація ускладнюється тим, що в цей момент запускаються механізми проліферативної вітреоретинопатії (ПВР), що являє собою проліферативну реакцію організму на процес відшарування сітківки, пов'язану з безконтрольним та хаотичним процесом фіброза на поверхні, в шарах та під сітківкою. Проліферативні мембрани та конгломерати спричинюють подальше стягування та відшарування сітківки, що замикає коло патологічних змін в оці.

У разі відсутності лікування проліферативні процеси в вітреальній порожнині призводять до максимального вкорочення сітківки з формуванням Т-подібної її конфігурації з фіксацією у диска зорового нерву (ДЗН) та в зоні ora serrata.

В розвитку захворювань заднього відрізку ока велику роль відіграють патологічні процеси, що розвиваються в місці з'єднання внутрішньої пограничної мембрани (ВПМ) сітківки та задніх гіалоїдних шарів (ЗГШ) СТ [10, 22, 51].

Місце контакту ЗГШ СТ та ВПМ сітківки прийнято рахувати вітреоретинальним з'єднянням [22].

ВПМ є єдиної справжньою мембраною сітківки та являє собою десятий шар сітківки та розташована на межі зі скловидним тілом. До складу ВПМ входять колагенові волокна, протеоглікани (головним чином, гіалуронова кислота), базальна мембрана, плазматична мембрана мюлерівських клітин сітківки. Завдяки електронній мікроскопії встановлено, що колагенові волокна скловидного тіла вплітаються в базальну мембрану гліальних клітин сітківки.

СТ представляє собою прозорий безбарвний гель, що заповнює вітреальну порожнину та складається з каркасу з колагену II, IX, XI типів [42] та вплетених в нього молекул гіалуронової кислоти. Доліджения Worst з співавторами (1977), Махачевой З.А. (1994) показали, що скловидне тіло має певну структуру, що включає два канали (оптико-циліарний та лентико-макулярний) та три ряди цистерн. ЗГШ СТ представляє широку смугу ущільнення колагенових волокон, розташованих паралельно ВПМ. В ділянці базису СТ колагенові волокна розташовані перпендикулярно до сітківки [47].

Міцність вітреоретинального з'єднання обумовлена, з одного боку, проникненням вітреальних фібрил у ВПМ сітківки [44], а з другого – наявністю фібронектина та ламініну, які, ймовірно, є основними адгезивними глікопротеїнами екстрацелюлярного матриксу [50]. Клінічно та патоморфологічно встановлено, що найбільшу міцність вітреоретинальне сполучення має в ділянках витончення ВПМ: базис СТ, ділянка диску зорового нерву (ДЗН), за ходом ретинальних судин та в макулярній ділянці [49].

Хірургічні техніки, що використовуються для лікування відшару-вань сітківки.

Метою всіх хірургічних втручань з приводу регматогенних відшарувань сітківки є відновлення нормальних анатомічних спів відносин між сітківкою та судинною оболонкою. Для цього необхідно припинити тік рідини крізь розрив та, за наявності можливостей, послабити тракційні моменти з боку проліферативних мембран. З точки зору проникнення крізь фіброзну капсулу ока, всі втручання можна розподілити на 2 типи – вітреоретинальні та екстрасклеральні. При вітреоретинальних втручаннях зазвичай виконуються три склеротомії, крізь одну з яких в вітреальну порожнину здійснюється безперервна подача збалансованого сольового розчину, крізь другу вводиться ендоосвітлювач, а крізь третю за допомогою вітреотому здійснюється видалення скловидного тіла, проліферативних мембран. Після цього виконується репозиція сітківки, після чого здійснюється рети-

© Дєдов А.В., 2014

нопексія, після чого в вітреальну порожнину вводяться сполуки для довготривалої тампонади, що необхідна на період формування хоріоретинальних рубцевих вогнищ, які будуть забезпечувати адгезію сітківки до хоріоїдеї.

Напроти, при екстрасклеральних втручаннях для блокування розриву сітківки використовується принцип відхилення форми очного яблука від кулеподібної. Для цього на поверхню склери підшиваються пломби та/або бандажні стрічки з різних матеріалів (найчастіше з цільного або спіненого силікону). Локальне вдавлення дозволяє, при розташуванні в проекції розриву, припинити протік рідини крізь останній, що зсуває баланс між накопиченням субретинальної рідини та її розсмоктуванням у бік видалення. Резидуальна рідина під сітківкою розсмоктується впродовж 24-48 годин і сітківка прилягає. Циркулярне вдавлення (циркляж) дозволяє не тільки блокувати одночасно декілька розривів у різних квадрантах ока, але й сформувати нову ora serrata, що дає можливість прилягати сітківці, навіть якщо в оці мають місце певні проліферативні зміни.

Таким чином, хоча вітреоретинальні втручання надають набагато більше можливостей з розправлення сітківки та є більш ефективними у випадках розвиненої ПВР, у разі відсутності виражених проліферативних змін, повне видалення СТ заради блокування одного-двох розривів сітківки не є доцільним, оскільки екстрасклеральні підходи в таких випадках дають змогу розложити сітківку за рахунок підшивання маленької силіконової пломби та є набагато менш інвазійними методиками.

Кровообіг в оці. Види ПВХРД та гемодинамічний фон при них. Методи хірургічної корекції гемодинамічних порушень.

Основну роль в живленні органу зору грає очна артерія (a. ophthalmica) – одна з основних гілок внутрішньої сонної артерії. Через зоровий канал очна артерія проникає в порожнину очниці де від неї і відходять всі основні гілочки очної артерії.

Центральна артерія сітківки йде від початкової частини дуги очної артерії. На відстані 7-12 мм. від заднього полюса ока через тверду оболонку вона входить знизу всередину зорового нерва і направляється в бік ока одиночним стовбуром, віддаючи в зворотному напрямку тонку горизонтальну гілочку.

Центральна артерія сітківки виходить зі стовбурної частини зорового нерва, дихотомічно ділиться аж до артеріол 3-го порядку, формуючи судинну мережу, яка живить мозковий шар сітківки і внутрішньоочну частину зорового нерва. Нерідко на очному дні при офтальмоскопії можна побачити додаткове джерело живлення макулярної зони сітківки у вигляді a.cilioretinalis. Однак вона відходить вже не від очної артерії, а від задньої короткої циліарної або артеріального кола Цина-Галера. Її роль дуже велика при порушеннях кровообігу в системі центральної артерії сітківки.

Дві задні довгі циліарні артерії відходять від стовбура очної артерії і розташовуються дистальніше задніх коротких війкових артерій. Вони перфорують склеру по боках від зорового нерва і, увійшовши в супрахоріоїдальний простір на 3 та 9 годинах, досягають війчастого тіла, яке в основному й живлять. Анастомозують з передніми циліарними артеріями, які є гілками м'язових артерій. Близько кореня райдужки задні довгі війчасті артерії дихотомічно діляться. Гілки, що утворилися, з'єднуються одна з одною та утворюють велике артеріальне коло райдужки. Від нього в радіальному напрямку відходять нові гілочки, що формують на межі зіничного та війчастого поясів райдужки мале артеріальне коло.

Задні короткі війчасті артерії – гілки (довжиною 6-12 мм) очної артерії, які підходять до склери заднього полюса ока та, перфоріруючи її навколо зорового нерва, утворюють інтрасклеральне артеріальне коло Цина-Галера. Вони формують також власне судинну оболонку – хоріоїдею. Остання за допомогою своєї капілярної пластинки живить нейроепітеліальний шар сітківки. Окремі гілки задніх коротких війкових артерій проникають в циліарне тіло, але суттєвої ролі у його кровопостачанні не грають. В цілому, система задніх коротких циліарних артерій не анастомозує з іншими судинними сплетіннями ока.

Судинна оболонка, яка, власне, формується з задніх коротких циліарних артерій, забезпечує обмін речовин в нейроепітеліальному шарі сітківки. Хоріоїдея містить 4 шари: надсудинну пластинку, судинну пластинку, судинно-капілярну пластинку та мембрану Бруха.

Надсудинна пластинка – самий зовнішній шар хоріоїдеї. Він представлений тонкими пухко розподіленими сполучно-тканинними пластинами, між якими поміщаються вузькі лімфатичні щілини. Ці пластинки є, в основному, відростками клітин хроматофорів, що надає всьому шару характерне темно буре забарвлення. Тут же є гангліозні клітини, розташовані окремими групами. За сучасними уявленнями, вони беруть участь у підтримці гемодинамічного режиму в судинній оболонці. Відомо, що зміна кровонаповнення і відтоку крові з судинного русла хоріоідеї істотно впливає на внутрішньоочний тиск.

Судинна пластинка складається з переплетених кровоносних стовбурів (в основному венозних), що прилягають один до одного. Межу ними розташовуються пухка сполучна тканина, численні пігментні клітини, окремі пучки гладком'язових клітин. Вірогідно, останні беруть участь у регуляції кровотоку в судинних утвореннях. Калібр судин зменшується аж до артеріол у міру наближення до сітківки. Тісні міжсудинні проміжки заповнені хоріоїдальной стромою. Хроматофори тут мають менші розміри. У внутрішньої межі шару пігментні клітини зникають і в наступному, капілярному, шарі вони вже відсутні. Венозні судини хоріоїдеї зливаються між собою і утворюють 4 великих колектора венозної крові, по яких кров відтікає з ока по 4 вортикозним венах, які відкриваються в очничну вену, що несуть кров у печеристий венозний синус.

Судинно-капілярна пластинка. Артеріоли, вступаючи в цей шар зовні, розпадаються тут зіркрподібно на безліч капілярів, що утворять густу дрібнопористу мережу. Капілярна мережа найбільш розвинена в задньому полюсі очного яблука, в ділянці жовтої плями та навколо неї, де найбільша щільність розташування вимогливих до кровопостачання клітин. Хоріокапілляри розташовані в один шар і безпосередньо примикають до склоподібної пластинки (мембрани Бруха). Від термінальних артеріол хоріокапілляри відходять майже під прямим кутом, діаметр просвіту хоріокапілляров (близько 20 мкм) у декілька разів перевищує величину просвіту капілярів сітківки. Стінки хоріокапіллярів фенестровано, що обумовлює високу проникність стінок хоріокапілярів і створює умови для інтенсивного обміну між пігментним епітелієм і кров'ю.

Базальний комплекс (мембрана Бруха). При електронній мікроскопії розрізняють 5 шарів: глибокий шар, що є базальною мембраною шару клітин пігментного епітелію, першу колагенову зону, елас-

тичну зону, другу колагенову зону, зовнішній шар – базальну мембрану, яка відноситься до ендотелію хоріокапілярного шару. Діяльність склоподібної пластинки можна порівняти з функцією нирок для організму, оскільки при її патології порушуються доставка живильних речовин до зовнішніх шарів сітківки та виведення продуктів її життєдіяльності.

Мережа судин хоріоїдеї у всіх шарах має сегментарно будову, тобто її певні ділянки отримують кров від певної короткою циліарної артерії. Між сусідніми сегментами немає анастомозів; ці сегменти мають чітко окреслені краї і зони «водорозподілу».

Зазначені сегменти при флюоресцентній ангіографії нагадують мозаїчну структуру. Розмір кожного сегмента близько 1/4 діаметра ДЗН. Сегментарна будова хоріокапілярного шару допомагає пояснити локалізовані ураження хоріоїдеї, що має клінічне значення. Сегментарна архітектоніка власне судинної оболонки встановлена не тільки в області розподілу основних гілок, але і до термінальних артеріол і хоріокапілярів.

Аналогічний сегментарний розподіл виявлено також в області вортикозних вен; 4 вортікозні вени формують добре обмежені квадрантні зони з «водорозподілом» між ними, які поширюються на циліарне тіло і радужку. Квадрантний розподіл вортикозних вен є причиною того, що оклюзія однієї вортікозной вени призводить до порушення відтоку крові головним чином в одному квадранті, що дренується обтурованою веною. В інших квадрантах відтік венозної крові зберігається.

Периферична вітреохоріоретинальна дистрофія (ПВХРД) – нозологія, пов'язана з дистрофічними змінами судинної оболонки та сітківки з прилеглим до неї скловидним тілом в зоні екватора та допереду від нього. Це – основна (до 60 % випадків) причина розвитку регматогенних відшарувань сітківки [38].

Серед найбільш значущих у розвитку РВС видів ПВХРД на даний момент віділяють [15, 24]:

1. решітчаста дистрофія – виявляється приблизно у 8 % населення, найчастіше – в 2-3 декаді життя, гендернезалежна та має спадковий характер. Найчастіше виявляється у міопів та є причиною до 40 % відшарувань сітківки. Об'єктивно виглядає як веретеноподібне вогнище, розташоване між екватором та задньою межею базиса скловидного тіла з характерною мережею білих ліній та, іноді, гіперплазією пігментного епітелію. Над вогнищем зазвичай має місце розрідження скловидного тіла з патологічною фіксацією по краю. Динамічні тракції з боку гіалоїда під час рухів очима в умовах гострого ЗВСТ можуть призводити до розривів сітківки по задньому краю вогнища з формуванням тракційних моментів за передній край;

2. дистофія по типу «слід слимака» – чітко окреслена смуга, довша за вогнища решітчастої дегенерації, з щільними «інеєподібними» змінами, що надає сітківці «заморожений» вигляд, над якою спостерігається розрідження скловидного тіла, хоча вітреоретинальні тракції трапляються рідше. За даними літератури [31], являє собою етап у формуванні вогнищ решітчастої дистрофії [32, 33, 37];

3. дегенеративний ретиношизис – розвивається частіше у гіперметропів. Внаслідок дистрофічних змін в гліальному апараті сітківки відбувається злиття кістозних порожнин на периферії сітківки з ураженням нейронів та випадінням поля зору. При формуванні дефектів у обох листках ретиношизису може розвиватися відшарування сітківки.

На сьогодні відомо декілька факторів розвитку ПВХРД: гемодинамічні, спадкові [39, 45, 52], метаболічні, біомеханічні [48].

Значний інтерес представляє стан гемодинамічних показників в очах з ПВХРД. За даними багатьох авторів, має місце зниження загального рівня кровообігу в таких очах [3, 20, 26, 35, 40, 43].

Є дані [27] щодо зниження рівню кровотоку в ЗКЦА та ЦАС при всіх клінічних формах ПВХРД та в ЗДЦА при інієподібній дистрофії, що при нормальних показниках індексу резистентності судин сприяє формуванню шунтуючого кровотоку через артеріо-венулярні анастомози в обхід капілярної мережі з метою підтримання безперервного кровотоку через орган. Така компенсаторна реакція обумовлює формування гіпоксичного стану в судинній та сітчастій оболонках та активацію анаеробного гліколізу з накопиченням лактату та піровиноградної кислоти, запуск процесів перекисного окислення ліпідів (ПОЛ).

Проте, автором виділено два типи перебігу захворювання – стабільний та прогресуючий. При стабільному типі клінічно привертає увагу відсутність негативної динаміки з боку вогнищ ПВХРД, та зниження рівня кровотоку в ЦАС та ЗКЦА, що призводить до формування гіпоксичного стану в екваторіальній та преекваторіальній зонах сітківки та судинної оболонки. При прогресуючому перебігу захворювання відмічають збільшення площі існуючих вогнищ ПВХРД, формування нових вогнищ, формування тракційних змін в прилеглому скловидному тілі та формування дефектів сітківки, ненаскрізних та наскрізних, за наявності останніх може формуватися відшарування сітківки, як локальне, так і тотальне. За думкою автора, це пов'язано зі зниженням кровотоку в ЗКЦА на фоні нормального рівня кровотоку в ЦАС. Вірогідно, відносне підвищення кровотоку в ЦАС є компенсаторною реакцією, що обумовлює реоксигенацію внутрішніх шарів периферичної сітківки. Проте, завдяки зниженню кровообігу в ЗКЦА, мають місце значні гіпоксичні порушення в зовнішніх шарах сітківки та судинній оболонці. Тому, саме зниження кровотоку в ЗКЦА є ключовим моментом появи вогнищ ПВХРД.

Є дані [36], що свідчать про зниження очного кровообігу при розвитку ПХРД, яке після проведення профілактичної лазеркоагуляції дедалі погіршується.

Крім того, є роботи з математично обґрунтованого прогнозування результатів лікування РВС, в яких рівень пульсового об'єму крові в центральній артерії сітківки є одним із ознак, за якими прогнозують функціональні наслідки [29].

Оперативні втручання також можуть привносити свої корективи до рівню очного кровотоку. Так, при екстрасклеральних втручаннях виявлено [14] зниження показників середньої швидкості руху еритроцитів та відхилення швидкості під час систоли, що були виміряні за допомогою лазерної допплерівської флоуметрії.

За даними інших авторів [21], які обстежили та спостерігали за післяопераційним періодом 134 пацієнтів, показники гемодинамічного фону дозволяють із досить високим рівнем достовірності прогнозувати розвиток ПВР в післяопераційному періоді. За отриманими даними, факторами ризику є вихідна ПВР на рівні C_{1-2}, зниження діастолічної лінійної швидкості кровотоку (ЛШК) в ЦАС нижче 2,5 см/с, а в ЗКЦА – нижче 4,5 см/с. Автори рекомендують в післяопераційному періоді використовувати вазоактивні препарати з метою корекції гемодинамічних порушень для зниження ризику активації ПВР.

За даними інших авторів [11], має місце не тільки зниження показників очного кровотоку під

час відшарування сітківки, а й подальший розвиток ішемії в результаті накладання екстрасклеральних пломб під час оперативного лікування відшарувань сітківки.

Для підвищення рівня очного кровообігу розроблено декілька методів. Критерієм їх розподілу є механізм дії – пряме втручання в око з підвищенням кількості діючих судин (пряма реваскуляризація) та втручання на інших судинах з метою підвищення кількісних характеристик кровотоку в існуючих судинах (непряма реваскуляризація).

Існує декілька методик прямої реваскуляризації [4, 5, 7, 8, 9], більшість з яких є операціями склеропластичного типу. До їх недоліків можна віднести реваскуляризуючу дію тільки в межах окремої ділянки судинної оболонки, а не в цілому руслі хоріоїдального кровотоку. До того ж, ці оперативні втручання виконуються на безпосередньо на оці, що підвищує додаткову травматизацію структур ока, на якому виконуються досить активні маніпуляції. Крім того, основною ланкою їх ефекту є розвиток асептичного запалення, власне яке стимулює неоангіогенез. В умовах, коли внаслідок запальних реакцій можуть активуватися проліферативні процеси в СТ [17, 23, 25], підвищується ризик розвитку рецидивів захворювання.

Непряма реваскуляризація – це хірургічний перерозподіл кровотоку між басейнами зовнішньої та внутрішньої сонних артерій з метою підвищення показників кровопостачання в очничній артерії. Зазвичай виконується перетинання або перев'язка кінцевих гілок поверхневої сонної артерії – поверхневої скроневої, або лицевої. Зона кровопостачання артерії, що перев'язується отримує кровопостачання через анастомози з артеріями інших басейнів та/або контрлатеральної сторони. В результаті перев'язки збільшується кількість крові в зовнішній сонній артерії, що призводить до підсилення кровотоку в очничній артерії завдяки функціонуванню анастомозів між зовнішньою та внутрішньою сонними артеріями, найбільш значимим з яких є середня менінгеальна артерія, анастомозуюча зі сльозною артерією [16]. Перевагами цього методу є відсутність маніпуляцій з тканинами ока та збільшення кровотоку у всій судинній системі ока. Крім того, активація вищезгаданого анастомозу дозволяє зберегти антеградність кровотоку в очничній артерії.

Розповсюдження такого методу реваскуляризації дещо стримується не-можливістю його виконання у всіх пацієнтів – виражені окклюзивно-склеротичні процесі у внутрішній сонній артерії призводять до активації ретроградного кровотоку, при якому перев'язка кінцевих гілок зовнішньої сонної артерії може призводити до погіршення гемодинамічних показників в оці. Це спричинює необхідність дослідження кровообігу в оці та оцінки гемодинамічної ефективності проб з перетисканням кінцевих гілок поверхневої скроневої артерії, з урахуванням якої необхідно приймати рішення щодо вибору методу реваскуляризації.

Заходи з покращення функціональних результатів лікування.

Для поліпшення зорових функцій після оперативного лікування регматогенних відшарувань сітківки необхідно, перш за все, повне та стабільне прилягання сітківки [1, 28, 41]. Крім того, важливою є техніка виконання втручань, а саме: мінімізація травмування сітківки [2] та профілактичні хірургічні заходи для запобігання пізнім проліферативним ускладненням [18].

Після досягнення цього актуальним стає питання відновлення функціонування сітківки після стресу. В літературі є дані щодо використання препаратів різних фармакологічних груп [6, 19], використання озонотерапії [13]. Але відшарування сітківки пов'язано, окрім метаболічних порушень у тканині сітківки, з механічним ураженням відростків фоторецепторних клітин, що призводить до поступового погіршення функціонального стану переважно макулярної сітківки, навіть після анатомічно успішного лікування та досить високих зорових функцій в ранньому післяопераційному періоді [12].

Профілактика відшарувань сітківки.

Профілактика відшарувань сітківки є питанням, що вивчено ще гірше, ніж їх лікування, тому, що розповсюдженість цієї патології досить низька, вогнища ПВХРД розвиваються повільно, динамічне спостереження за ними потребує спеціального обладнання, а первинне їх виявлення скрінінговими методами майже неможливе.

За даними великого дослідження трупних очей, до 74% розривів сітківки відбуваються в ділянках решітчастої дистрофії сітківки, тобто це – найбільш злоякісна форма ПВХРД.

Профілактика регматогенних відшарувань сітківки полягає в формуванні вогнищ хоріоретинальної фіброзної проліферації, які механічно перешкоджають розповсюдженню субретинальної рідини та відшаруванню сітківки у випадку формування її розривів. Зазвичай такі вогнища формують завдяки коагулюючому впливу лазерного випромінювання, рідше – шляхом нанесення кріокоагулятів. Питання ефективності цих заходів дуже спірне з декількох причин. В разі відсутності ЗВСТ формується хоріоретинальне вогнище, яке фіксує сітківку до хоріоїдеї, але в рівній мірі воно фіксує також скловидне тіло до сітківки, що в подальшому, при формуванні ЗВСТ може призвести до формування нових тракційних моментів та розривів сітківки в цих ділянках. Хоча, це не має прямого відношення до первинного вогнища ПВХРД, з приводу якого виконується профілактичне лікування, але результатом є формування нових розривів, що знижує сумарну ефективність процедури. Якщо ЗВСТ вже має місце, враховуючи, що 50% всіх випадків формування ретинальних розривів відбувається протягом 1 місяця після появлення ЗВСТ, то виконання профілактичних втручань має сумнівну необхідність.

З приводу кріокоагуляції можна сказати, що агресивність метода набагато більша, ніж у лазеркоагуліції, вогнища хоріоретинальної адгезії, що формуються під впливом низьких температур, мають набагато більшу міцність, але такий вплив викликає помітно більшу реакцію з боку скловидного тіла. Є дані [46], що після кругової кріопексії ризик виникнення регматогенного відшарування сітківки був на рівні 2,3%, а без виконання профілактичних заходів у досліджених пацієнтів ризик відшарування сітківки був на рівні 1,3%.

Стосовно техніки виконання власне профілактичної лазеркоагуляції – нема єдиного підходу щодо розташування коагулятів, загально прийнято, що коагуляти мають розташовуватись окремо один від одного та випромінювання повинне бути достатньо потужним. Але існує підхід [53], згідно з яким коагуляти слід наносити більш щільно, формуючи майже єдину смугу, але з використанням меншої потужності випромінювання. Це може виступати на підтвердження того, що власне коагуляція може спровокувати розвиток ПВР. Крім того, така методика, за думкою автора є більш ефективною для формування перепон на шляху розповсюдження суб-ретинальної рідини, що потрапляє під сітківку через периферичний розрив.

Багато уваги з боку різних авторів приділяється саме питанню необхідності (та ефективності) власне профілактичних втручань, тобто, вирішується питання, як лікувати дистрофічні вогнища, коли вони вже сформувалися. Але питання профілактики появи та прогресування явищ ПВХРД висвітлено в літературі недостатньо. [34]

Таким чином, на сьогоднішній день лікування регматогенних відшару-вань сітківки є досить вивченим з різних боків: активно вивчається етіологія та патогенез ПВХРД, обговорюється ефективність лазерних втручань з профілактичною метою, постійно удосконалюється техніка хірургічних втручань та розроблюються схеми оптимального післяопераційного лікування. Це дозволяє знизити ризик розвитку захворювання та підвисити частоту прилягання сітківки в результаті операції. Проте, атрофічні процеси протікають швидко й сітківка, що була відшарована протягом більшого чи меншого відрізку часу, після прилягання відновлює свій функціональний стан в неповній мірі. Питання покращення функцій ока після відшарування сітківки вивчено з різних боків, але більшість із запропонованих методів є консервативними. Тому, окремого вивчення потребує питання довготривалої та ефективної хірургічної корекції гемодинамічних порушень після оперативного лікування відшарування сітківки.

Список літератури:

1. Андрейченко О.А. Комплексное лечение больных с регматогенной отслойкой сетчатки при множественных разрывах / О.А. Андрейченко, Л.Е. Фе-дорищева, Л.М. Золотницкая // Актуальные проблемы офтальмологии: тез. докл. М., 2003. – С. 68-69.
2. Байбородов Я.В. Прогнозирование функциональных исходов хирургиче-ского лечения отслойки сетчатки / Я.В. Байбородов, Т.М. Джусоев // Материалы III Евроазиатской конференции по офтальмохирургии. Екатеринбург, 2003. – Разд. III. – С. 101-102.
3. Бакшинский П.П., Боголюбская А.Ю., Дроздова Г.А. и др. Вейвлет-анализ общей и глазной микрогемодинамики у больных первичной открытоугольной глаукомой с нормализованным внутриглазным давлением // Глаукома. – 2006. – № 3. – С. 7-15.
4. Беляев В.С., Душин Н.В., Барашков В.И. и др. Реваскуляризация в лечении дистрофии сосудистой оболочки и атрофии зрительного нерва // Тез. докл. VIII междунар. конференции офтальмологов «Одесса-Генуя». – 1993. – С. 26-27.
5. Бобкова Т.Г., Дудаков О.О., Лукиных О.Н. Опыт использования в офтальмохирургии аллотрансплантантов Мулдашева Э.Г. // Вопросы диагностики и лечения глазных заболеваний: научно-практическая конференція, 2-я: Тез. докл. – Новосибирск, 1990. – С. 163-164.
6. Вавилова О.В. Лютеин-комплекс в реабилитации больных в «постотслоечном состоянии»/ О.В. Вавилова, Е.М. Гарипова // Проблемы офтальмологии. 2004. – № 1. – С. 40-41.
7. Водовозов А.М., Кондаурова Л.С., Фишер О.А. Операция реваскуляризации хориоидеи с мобилизацией двух русел кровоснабжения глаза // Офтальмохирургия. – 1993. – №2. – С. 50-56.
8. Волошинов Д.Б. Создание коллатерального кровообращения во внутренних оболочках глаза // Вестник офтальмологии. – 1971. – №4. – С. 44-48.
9. Габриэлян К.Э. Острые нарушения кровообращения интраокулярного от-дела зрительного нерва: Автореф. дис. ... к.мед.н. М., 1987. – 23 с.
10. Глинчук Я.И. Роль витрэктомии в лечении заболеваний глаз травматической, дегенеративной и воспалительной этиологии: Дис. ... докт. мед. наук. – М., 1987.– 378 с.
11. Динамика структурно-функциональных изменений заднего отрезка глаза после хирургического лечения регматогенной отслойки сетчатки / А.П. Якимов, В.А. Зайка, А.Г. Щуко [та ін.] // Офтальмохирургия. – 2013. – № 2. – С. 42.
12. Евграфов В.Ю. Гемодинамика глаз при оперативном лечении отслойки сетчатки: автореф. дис. канд. мед. наук / В.Ю. Евграфов. М., 1992. – 22 с.
13. Егорова Е.Н. Применение озонотерапии в реабилитационном периоде у больных, оперированных по поводу регматогенной отслойки сетчатки: автореф. дис. ... канд. мед. наук : 14.00.08. – М, 2007.
14. Исследование показателей микроциркуляции глаза при травматической отслойке сетчатки до и после оперативного лечения : збірник наукових праць науково-практичної конференції з офтальмохірургії з міжнародною участю [«Восток – Запад»], (Уфа, 13–14 травня 2011) / ГУ «Уфимский научно-исследовательский институт глазных болезней» Академии наук Республики Башкортостан. – Уфа : ДизайнПолиграфСервис, 2011. – 572 с.
15. Заболевания гласного дна / [Кански Дж. Дж., Милевски С. А., Дама то Б.Э., Тэннер В.]. – М. : «МЕДпресс-информ» , 2008. – 272 с.
16. Завгородняя Н.Г. Первичная глаукома. Новый вигляд на страрую проблему : моногр. / Н.Г. Завгородняя, Н.В. Пасечникова – Запоріжжя – Одеса : Орби-та-ЮГ, 2010. – 37 с.
17. Запускалов И.В. Пролиферативная витреоретинопатия: актуальные направления исследований / И.В.Запускалов, О.И.Кривошеина, К.А.Назарченко. Современные технологии лечения витреоретинальной патологии -2007: Сб. науч. статей. – М., 2007. – С. 93-97.
18. Захаров В.Д. Витреоретинальная хирургия. М. 2003. – 173 с.
19. Каражаева М.И. Флавоноидные антиоксиданты в комплексном лечении больных с дистрофической отслойкой сетчатки : дис. канд. мед. наук : 14.00.08 / Каражаева Мадина Ибрагимовна. – М., 2005. – 143 с.
20. Коленко О.В. Прогрессирование периферических витреохориоретинальных дистрофий у беременных женщин с различными типами системной гемодинамики / О.В. Коленко, Е.Л. Сорокин, В.В. Егоров // Патогенетически ориентированные подходы в диагностике, лечении и профилактике глазных заболеваний: Сб. науч. ст. – Хабаровск, 2003. – С.312-315.
21. Кузнецова И. С. Прогнозирование и ранняя диагностика прогрессирования пролиферативной витреоретинопатии после успешного хирургического лечения регматогенной отслойки сетчатки : автореф. дис. на здобуття наук. сту-пеня канд. мед. наук : спец. 14.01.18 «очні хвороби» / Кузнецова Ирина Сергеевна – М., 2012. – 25 с.
22. Махачева З.А. Анатомо-функциональное обоснование хирургических вмешательств на стекловидном теле при витреальной деструкции: Дис. ... дра мед. наук. – М., 1994. – С. 39-55, 6771, 190-198.
23. Морозов В.И. Гематоофтальмический барьер: клинические и функциональные наблюдения / В.И.Морозов, А.А. Яковлев // Офтальмохирургия, – 2002. – № 2. – С. 45-49.
24. Периферические дистрофии сетчатки (первичные). Рабочая классификация. Показания к лазерной ретинопексии [Електронний ресурс] / Ю.А. Иванишко, В.В. Мирошников, Е.А. Нестеров // Режим доступу до журн. : http://www.interyuna.ru/practice/notice/?id=7

25. Петричева С.В. Причины неприлегания и рецидива отслойки сетчатки: Дис.канд. мед. наук / С.В.Петричева. – М., 2005. – 139 с.
26. Поздеева О. Г. Гипоксия тканей и состояние клеточных мембран при разных типах течения периферических витреохориоретинальных дистрофий / О. Г. Поздеева, Л. Н. Тарасова // Офтальмохирургия. – 2005. – № 4. – С. 43-47.
27. Поздеева О.Г. Периферические витреохориоретинальные дистрофии у лиц молодого возраста: особенности клиники, диагностика, патогенез, комплексное лечение: дис. доктора мед. наук : 14.00.08 / Поздеева Ольга Геннадьевна. – М., 2005. – 207 с.
28. Преимущества и недостатки склеропластических и витреоретинальных вмешательств в хирургии отслоек сетчатки / МТ. Азнабаев, В .К. Суркова, И.Н. Сережин, О.В. Вавилова // Рефракционная хирургия и офтальмология. 2003. – № 4. – С. 38-42.
29. Прогнозирование восстановления зрительных функций у пациентов с регматогенной отслойкой сетчатки после хирургического лечения / Зайка В.А., Якимов А.П., Курсакова Ю.В. [та ін.] // Вестник ОГУ. – 2013. – № 4. – С. 94-98.
30. Результаты хирургического лечения отслойки сетчатки на артифакичном глазу / Л.И. Балашевич, Т.М. Джусоев, А.Р. Кнежевич, И.В. Хижняк // Современные технологии лечения витреоретинальной патологии-2007: матер, науч.-практ. конф. М., 2007. – С. 30-32.
31. Решетчатая дистрофия сетчатки на парных глазах больных с регматогенной отслойкой сетчатки / В. В. Нероев, Г. Ю. Захарова, Ю. П. Кондратьева // Российский общенациональный офтальмологический форум, 5-й : Сб. науч. тр. – 2012. – С. 301–303.
32. Саксонова Е.О., Елисеева Р.Ф., Нестеров В.А., Малашенкова Е.Н. О классификации периферических витреохориоретинальных дистрофий. Мат. V Всесоюзного съезда офтальмологов. М., 1979, т. 3, с. 106-108.
33. Саксонова Е.О., Захарова Г.Ю., Платова Л.А. и др. Периферические витреохориоретинальные дистрофии и профилактика отслойки сетчатки. Актуальные вопросы патологии сетчатой оболочки и зрительного нерва. Респ. сб. науч. тр. М., 1982, с. 144-152.
34. Саксонова Е.О., Малашенкова Е.Н. Гемодинамика «парного» глаза у больных с односторонней отслойкой сетчатки. // Материалы съезда офтальмологов СССР. -Москва, 1974. – Т. 1. – С. 203-205.
35. Соболева И.А. Роль нарушения гемодинамики в патогенезе витреохориоретинальных дистрофий: дис. ... канд. мед. наук. – Харьков, 1990. – 194 с.
36. Сорокин Е. Л. Взаимосвязь трофического состояния глаза и клинического течения прогностически опасных дистрофий сетчатки после их ограничи-тельной лазеркоагуляции / Сорокин Е. Л., Авраменко С. Ю., Бутюкова В. А. // Дальневосточный медицинский журнал. – 2005. – № 4. – С. 66-68.
37. Тарутта Е.П. Возможности склеропластики в профилактике витреохориоретинальных дистрофий при миопии. Патология глазного дна и зрительного нерва. Сб. науч. тр. М., 1991. – С. 97-106.
38. Тарутта Е.П., Кушнаревич Н.Ю.. Участие биомеханического и гемодинамического факторов в генезе хориоретинальных дистрофий при миопии // Вестн. офтальмол. 1997. №4. – С. 21–23.
39. Фридман Ф.Е., Малюта Г.Д., Тимакова В.И. О влиянии ультразвукового облучения глаза на оксигенацию его тканей гемодинамику, функции сетчатки // Клиническая физиология зрения. – М., 1993. – С. 296–302.
40. Щербакова С.Ю. Периферические дистрофии сетчатки / С.Ю. Щербакова // Сборник научных статей. Третья межрегиональная конференция, посвящен-ная 100-летию офтальмологии Забайкальского края. – 2009. – С. 246-249.
41. Abrams G.W., Nanda S.K. Retinotomies and retinectomies // Retina / Ed. by S.J. Ryan. St. Louis, MO: Mosby, 2001. – P. 2317-2348.
42. Balazs E.A. Structure of the vitreous gel // Acta XVII Concilium Ophthalmologicum. – Toronto: Univesity of Toronto Press, 1955. – Vol. II. – P. 1019-1024.
43. Feke G.D., Tagawa H., Deupree D.M. Blood flow in the normal human retina // Invest. Ophthalmol. – 1989. – Vol. 30, № 1. – P. 58-65.
44. Gartner J. Vitreous electron microscopic studies on the fine structure of the normal and pathologically changed vitreoretinal limiting membrane // Surve. Ophthalmol. – 1964. – Vol. 9. – P. 291-294.
45. Jublonski M.M., Wohabrebbi A., Ervin C.S. Lactose promotes organized photoreceptor outer segment assembly and preserves expression of phothpreceptor proteins in retinal degeneration // Mol. Vis. – 1999. – №5. – P. 16.
46. Herzeel R et al (1989) Cryotherapie preventive de la retine et chirurgie de la cata-racte. J Fr Ophtalmol 12:433–437.
47. Hogan M.J. The normal vitreous and its ultrastructure // Advances in vitreous surgery / Ed. by Irvine A.R., O Malley C.– Illinois, 1976
48. Kanski D. Peripheral retinal degeneration // Trans. Ophthal. Soc. UK. – 1975. – Vol. 95. – P. 173-179.
49. Kishi S., Demaria C., Shimizu K. Vitreous cortex remnants at the fovea after spontaneous vitreous detachment // Int. Ophthalmol.– 1986.– Vol. 9.– P. 253-260.
50. Kohno T., Sorgente N., Ishibashi T. Immunofluorescent studies of the fibronectin and laminin in the human eye // Invest. Ophthalmol. Vis. Sci. – 1987. – Vol. 28. – P. 506-514
51. Machemer R., Parel J.-M., Buetter H. A new concept for vitreous surgery. 1. Instrumentation // Am. J. Ophthalmol. – 1972. – Vol. 73. – P. 1-7.
52. Pherson Mc A., O`Malley R., Beltangady S.S. Management of the fellow eyes of patients with rhegmatogenous retinal detachment// Ophtalmology. – 1981. – Vol. 88. – P. 922.
53. Steve Charles. Vitreous Microsurgery / Steve Charles, George Calzada, Byron Wood. – Lippincott Williams & Wilkins, 2007. – 114 с.

Дедов А.В.
Запорожская академия последипломного образования

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЕФФЕКТИВНОСТИ ЭКТРАСКЛЕРАЛЬНЫХ ВМЕШАТЕЛЬСТВ ПРИ РЕГМАТОГЕННЫХ ОТСЛОЙКАХ СЕТЧАТКИ

Аннотация
Проведён анализ литературных данных относительно нарушений глазной гемодинамики при регматогенной отслойке сетчатки, методов их коррекции, повышения зрительных функций после экстрасклеральных вмешательств.
Ключевые слова: регматогенная отслойка сетчатки, регионарная гемодинамика, непрямая реваскуляризация.

Dedov A.V.
Zaporozhye medical academy of postgraduate education

WAYS TO INCREASE EFFICIENCY OF EXTRASCLERAL INTERVENTIONS FOR RHEGMATOGENOUS RETINAL DETACHMENTS

Summary
An analysis of published data on ocular hemodynamics disturbances in patients with rhegmatogenous retinal detachment, methods of correction, improvement of visual outcomes after extrascleral interventions is been performed.
Keywords: rhegmatogenous retinal detachments, ocular hemodynamics, indirect revascularizing operations.

УДК 616.12-008.1-072.7

ХАРАКТЕРИСТИКА ФУНКЦИОНАЛЬНОГО СОСТОЯНИЯ СЕРДЕЧНО-СОСУДИСТОЙ СИСТЕМЫ У ПАЦИЕНТОВ С АРТЕРИАЛЬНОЙ ГИПЕРТЕНЗИЕЙ

Заика И.В., Буряк В.В.
Запорожский государственный медицинский университет

Исследование посвящено изучению функционального состояния сердечно-сосудистой системы у пациентов с артериальной гипертензией. Выявлены клинические особенности функциональной характеристики сердечно-сосудистой системы у пациентов с артериальной гипертензией и наличием в анамнезе кардио-васкулярных осложнений. Установлено, что негативная динамика изучаемых параметров ассоциирована с эволюцией патогенетических этапов основного заболевания.
Ключевые слова: артериальная гипертензия, инфаркт миокарда, функциональное состояние, суточное мониторирование артериального давления, холтеровское мониторирование.

Актуальность. Артериальная гипертензия (АГ) является одной из наиболее распространенных патологий в мире, оставаясь важнейшей причиной инвалидизации и преждевременной смертности вследствии сердечно-сосудистых заболеваний [1, с. 2]. В настоящее время во всем мире насчитывается около 1 млрд человек страдающих АГ, степень которой тесно связана с повышеным риском сердечно-сосудистых осложнений [5, с. 24]. Согласно современных представлений, прогноз больных с АГ зависит не только от уровня артериального давления (АД), но и от наличия структурно-функциональных изменений со стороны органов-мишеней, имеющихся факторов риска и сопутствующих клинически значимых состояний [6, с. 1462].

На сегодняшний день наиболее достоверным способом диагностики повышенного АД, а также оценки эффективности проводимого лечения остается метод исследования функционального состояния сердечно-сосудистой системы – суточное мониторирование АД (СМАД), позволяющий оценить не только традиционные однократные измерения АД, но и его величины в период сна и бодрствования, на разных сроках после приема антигипертензивных препаратов. СМАД в условиях повседневной жизнедеятельности пациента открывает дополнительные диагностические возможности, позволяя более точно верифицировать начальные отклонения в суточном ритме и величине АД, точнее отражать тяжесть гипертонии и ее прогноз [4, с. 82].

Холтеровское мониторирование (ХМ) – метод, при помощью которого осуществляется суточное наблюдение за сердечной деятельностью пациента. Актуальность метода заключается в том, что он, являясь неинвазивным методом, позволяет диагностировать функциональные нарушения сердечно-сосудистой системы на ранних этапах развития, фиксировать безболевую ишемию миокарда, выявить скрытые, транзиторные и преходящие нарушения ритма и проводимости в том числе [2, с. 22].

Цель исследования. Изучить функциональное состояние сердечно-сосудистой системы и возможную прогностическую значимость методов суточного мониторирования артериального давления и холтеровского мониторирования у пациентов с артериальной гипертензией на разных этапах патогенетической эволюции заболевания.

Материалы и методы. Нами было обследовано 34 пациента с АГ 1-3 степени (первая клиническая группа) и 29 пациентов с АГ и инфарктом миокарда (ИМ) в анамнезе (вторая клиническая группа), средний возраст которых составил 58,04±1,36 лет. Обе группы были сопоставимы по полу, возрасту, длительности и степени тяжести основного заболевания.

Всем пациентам проводилось комплексное обследование функционального состояния сердечно-сосудистой системы с использование аппарата СМАД и ХМ «Кардиосенс-АД» производства ХАИ-Медика (Украина, г. Харьков) и последующим рассчетом исследуемых показателей согласно общепринятой методики анализа результатов данной методики на основе сопоставимого программного обеспечения.

Статистическая обработка данных проводилась с помощью рекомендованных для медико-биологических исследований методик, соответствующих критериям доказательной медицины [3, с. 31]. Результаты исследования были обработаны с применением статистического пакета «STATISTICA® for Windows 6.0» (StatSoft Inc., № AXXR712D833214FAN5). Статистически значимыми считали различия при $P<0,05$.

Результаты исследования. Анализ полученных данных показал, что в группе пациентов с АГ и ИМ в анамнезе большинство изучаемых параметров достоверно превышают таковые в кагорте пациентов

© Заика И.В., Буряк В.В., 2014

первой клинической группы (табл. 1). Так, формирование АГ характеризуется превышением целевых значений системного АД: среднесуточные значения САД и ДАД у пациентов второй клинической группы были выше аналогичных показателей среди лиц без сердечно-сосудистых осложнений в анамнезе на 6,93% (P<0,05) и 5,68% (P<0,01) соответственно.

Показатели нагрузки давлением и скорость утреннего подъема (СУП) достоверно увеличивались у пациентов второй клинической группы исключительно по САД, а именно: индекс времени (ИВ) – на 24,68% (P<0,01), индекс измерений (ИИ) – на 16,84% (P<0,05), СУП – на 31,98% (P<0,01). Данные изменения соответствуют достаточно устойчивой систолической АГ, более выраженной среди указанной группы больных, что неблагоприятным образом сказывается на повышении потенциального риска возникновения повторных кардио-васкулярных эпизодов.

Динамика показателей системного АД в течении суток у всех пациентов с АГ характеризовалась отсутствием достаточного ночного снижения, что выражалось в формировании специфического профиля – «non-dipper», при этом более негативной была тенденция в отношении САД. Перенесенный в прошлом ИМ отражался на достоверном уменьшении суточного индекса (СИ) по САД на 46,13% (P<0,05) и ДАД – на 55,21% (P<0,05). Указанные изменения гемодинамического профиля, характеризующие функциональное состояние сердечно-сосудистой системы, отражались на достоверном увеличении показателей вариабельности САД и ДАД во второй группе наблюдения на 61,6% (P<0,05) и 20,16% (P<0,05) соответственно, являясь при этом адативным фактором неблагоприятного прогноза.

По результатам проведения ХМ установлено, что наличие АГ сопровждается возникновением следующих клинически значимых нарушений сердечного ритма (табл. 2). При сопоставимом количестве одиночных вентрикулярных и суправентрикулярных эпиэодов (ВЭ и СВЭ соответственно), наличие постинфарктного кардиосклероза характеризуется достоверным увеличением средней частоты возникновения парных и групповых экстрасистол (ЭС), в большей степени желудочковых, а также кратковременных эпизодов пароксизмальной тахикардии и аллоритмии преимущественно вентрикулярного происхождения.

На фоне регулярного синусового ритма у пациентов второй клинической группы зарегистрировано достоверное увеличение частоты парных желудочковых и наджелудочковых ЭС на 98,12% (P<0,01) и 9,94% (P<0,05) соответственно, групповых вентрикулярных и суправентрикулярных ЭС – на 23,82% (P<0,01) и в 2,51 раза (P<0,01) соответственно. Следует отметить, что достоверныех отличий в частоте регистрации суправентрикулярной аллоритмии в группах наблюдения выявлено не было (P>0,05), а кратковременные эпизоды пароксизмальной тахикардии исключительно наджелудочкового генеза были характерны только для больных второй группы наблюдения. Частота возникновения эпизодов желудочковой би-, три- и квадригеминии у пациентов с перенесенным ИМ увеличивадась в среднем на 67,96% (P<0,05), 35,26% (P<0,01) и 25,28% (P<0,05) соответственно по сравнению с лицами, имеющими изолированную АГ.

Дополнительный анализ вариабельности сердечного ритма позволил установить, что достоверных различий в усредненных показателях временной и спектральной характеристики в группах наблюдения выявлено не было. Однако, повышение потенциального риска повторных кардиальных событий сопровождалось тенденцией к увеличению мощности спектра низких частот в пассивном периоде мониторирования. Показатель, характеризующий отношение мощности низкого спектра к высокому, во второй группе составил 4,2 и 2,9 в активном и пассивном периоде соответственно, тогда как у больных без ИМ в анамнезе отмечались менее выраженные циркадные колебания аналогичных показателей (в период бодрствования и сна – 2,5 и 2,2 раза соответственно). Таким образом, формирование неблагоприятного гемодинамического профиля, ассоциированного с постинфарктными изменениями миокарда характеризуется изменением нормального взаимоотношения функционального состояния парасимпати-

Таблица 1

Показатели СМАД у пациентов с АГ

Показатели	Пациенты с АГ (n=34)		Пациенты с АГ и ИМ (n=29)	
	САД	ДАД	САД	ДАД
	1	2	3	4
Средние значения, мм рт.ст.	157,21±4,35	89,12±1,36	168,11±7,04 P_{1-3}<0,05	94,18±0,6 P_{2-4}<0,01
ИВ,%	54,17±2,49	44,85±2,01	67,54±4,21 P_{1-3}<0,01	49,15±3,82 P_{2-4}>0,05
ИИ,%	44,23±4,04	41,25±1,17	51,68±1,09 P_{1-3}<0,05	42,94±1,04 P_{2-4}>0,05
СИ,%	4,15±0,18	8,04±0,94	2,84±0,25 P_{1-3}<0,05	5,18±1,37 P_{2-4}<0,05
Вариабельность, мм рт.ст.	18,25±4,34	15,18±0,25	29,4±4,28 P_{1-3}<0,05	18,24±1,37 P_{2-4}<0,05
СУП, мм рт.ст./час	17,01±1,14	6,05±1,25	22,45±0,97 P_{1-3}<0,01	7,62±1,09 P_{2-4}>0,05

Таблица 2

Результаты анализа ХМ у пациентов с АГ

Показатели	Пацинты с АГ (n=34)		Пациенты с АГ и ИМ (n=29)	
	ВЭ	СВЭ	ВЭ	СВЭ
	1	2	3	4
Одиночные ЭС	127,5±3,14	78,16±4,2	131,17±2,12 P_{1-3}>0,05	69,78±5,33 P_{2-4}>0,05
Парные ЭС	45,21±7,39	92,45±1,95	89,57±11,85 P_{1-3}<0,01	101,65±2,84 P_{2-4}<0,05
Групповые ЭС	34,17±4,53	14,84±1,82	42,31±3,41 P_{1-3}<0,01	37,21±4,95 P_{2-4}<0,01
Бигеминия	34,08±4,35	14,2±2,31	57,24±4,68 P_{1-3}<0,05	11,23±2,4 P_{2-4}>0,05
Тригеминия	40,21±5,4	7,02±0,84	54,39±4,66 P_{1-3}<0,01	9,34±1,5 P_{2-4}>0,05
Квадригеминия	67,14±4,65	24,05±3,1	84,11±7,17 P_{1-3}<0,05	27,5±2,24 P_{2-4}>0,05

ческого и симпатического отделов вегетативной нервной системы в сторону увеличения активности последнего.

Выводы. Наличие постинфарктных изменений миокарда характеризуется формированием неблагоприятного гемодинамического профиля и повышением частоты возникновения различных нарушений сердечного ритма на фоне повышенной активности симпатического отдела автономной нервной системы, что может рассматриваться в качестве неблагоприятного предиктора повторных кардио-васкулярных событий в патогенетической эволюции артериальной гипертензии, а проведение указанных выше методик исследования сердечно-сосудистой системы имеет важное прогностическое значение в оценке ее функционального состояния.

Список литературы:

1. Ермакович И. И. Профилактика хронических неинфекционных заболеваний на популяционном уровне [Электронный ресурс] / И. И. Ермакович, В. А. Чернышов // Здоров'я України. – 2004. – № 108. – Режим доступа к журн. : http: //www.health-ua.org/article/health/892.html
2. Макаров Л. М. Холтеровское мониторирование ЭКГ (3-е издание) / Л. М. Макаров. – М. : Медпрактика – 2008. – 75 с.
3. Основы компьютерной биостатистики: анализ информации в биологии, медицине и фармации статистическим пакетом MedStat / [Лях Ю.Е., Гурьянов В.Г., Хоменко В.Н., Панченко О.А.]. – Донецк : Издатель Папакица Е. А., 2006. – 214 с.
4. Рябыкина Г. В. Холтеровское и бифункцирнальное мониторирование ЭКГ и артериального давления / Г. В. Рябыкина, А. В. Соболев. – М. : Медпрактика – 2010. – 320 с.
5. Сіренко Ю. М. Гіпертонічна хвороба / Ю. М. Сіренко. – К. : Здоров'я, 2009. – 240 с.
6. Guidelines for the management of arterial hypertension: European Heart Journal Advance Access originally published online on June 11, 2007 // Europ. Heart J. – 2007. – Vol. 28, N 12. – P. 1462–1553.

Заіка І.В., Буряк В.В.
Запорізький державний медичний університет

ХАРАКТЕРИСТИКА ФУНКЦІОНАЛЬНОГО СТАНУ СЕРЦЕВО-СУДИННОЇ СИСТЕМИ У ПАЦІЄНТІВ З АРТЕРІАЛЬНОЮ ГІПЕРТЕНЗІЄЮ

Анотація
Дослідження присвячено вивченню функціонального стану серцево-судинної системи у пацієнтів з артеріальною гіпертензією. Виявлені клінічні особливості функциональної характеристики серцево-судинної системи у пацієнтів з артеріальною гіпертензією та наявністю в анамнезі кардіо-васкулярних ускладнень. Встановлено, що негативна динаміка параметрів, що вивчаються асоційована з еволюцією патогенетичних етапів основного захворювання.
Ключові слова: артеріальна гіпертензія, інфаркт міокарда, функціональний стан, добове моніторування артеріального тиску, холтерівське моніторування.

Zaika I.V., Buriak V.V.
Zaporizhzhya State Medical University

FUNCTIONAL CHARACTERISTIC OF CARDIO-VASCULAR SYSTEM IN HYPERTENSIVE PATIENTS

Summary
This article is devoted to study of cardio-vascular system functional status in patients with arterial hypertension. There are found the clinical features of cardio-vascular system functional characteristic in patients with arterial hypertension and presence of cardio-vascular complications history. It's set that negative dynamics of the studied parameters is associated with underlying disease pathogenic stages evolution.
Keywords: arterial hypertension, myocardial infarction, functional status, daily arterial blood pressure monitoring, Holter monitoring.

НАШІ АВТОРИ

1. **Антонюк Оксана Іванівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту
2. **Атаманчук Петро Сергійович** – доктор педагогічних наук, професор, академік АНВО, завідувач кафедри методики викладання фізики та дисциплін технологічної освітньої галузі Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
3. **Баймұрза Бауыржан Серікұлы** – научный работник Мангистауского гуманитарно-технического университета
4. **Баніт Вадим Віталійович** – студент Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
5. **Бєлов Богдан Олександрович** – начальник управління економічного розвитку департаменту економіки та розвитку Черкаської міської ради
6. **Бовкуш Катерина Петрівна** – аспірант Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
7. **Богданов Олексій Вікторович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри акустики та акустоелектроніки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
8. **Бондар Наталія Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту і туризму Національного транспортного університету
9. **Боса Віта Петрівна** – магістр філології, старший викладач кафедри іноземних мов і перекладу Київського університету туризму, економіки і права
10. **Будз Галина Іванівна** – аспірантка кафедри філософії та соціології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
11. **Булат Галина Володимирівна** – кандидат економічних наук, завідувач кафедри обліку і аудиту Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту
12. **Булик Тетяна Сергіївна** – кандидат медичних наук, асистент кафедри акушерства та гінекології факультету післядипломної освіти Буковинського державного медичного університету
13. **Булка Ірина Володимирівна** – студентка Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту
14. **Буряк Виктор Валериевич** – кандидат медицинских наук, ассистент кафедры внутренних болезней № 2 Запорожского государственного медицинского университета
15. **Бутко Микола Петрович** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту Чернігівського державного технологічного університету
16. **Волохата Вікторія Єльфридівна** – викладач кафедри банківської справи Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України
17. **Гольдфарб Аліна Григорівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємства Харківського національного автомобільно-дорожнього університету
18. **Гончаренко Валентина Анатольевна** – ассистент кафедры хирургической и детской стоматологии Буковинского государственного медицинского университета
19. **Гринюк Оксана Іванівна** – магістр Інституту економіки та управління у нафтогазовому комплексі Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
20. **Гудима Романна Романівна** – асистент Буковинського державного фінансово-економічного університету
21. **Гутченко Анна Вікторівна** – аспірант кафедри інформаційних систем та технологій управління Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
22. **Далекорей Арсеній Михайлович** – студент факультету європейського права та правознавства Ужгородського національного університету
23. **Дем'янюк Марія Борисівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри філософії, політології та права Хмельницького національного університету
24. **Демитер Олена Миколаївна** – студентка Миколаївського національного аграрного університету
25. **Демчук Ангелина Ивановна** – кандидат филологических наук, доцент кафедры германской филологии и методики преподавания иностранных языков Южноукраинского национального педагогического университета имени К.Д. Ушинского
26. **Дєдов Андрій Володимирович** – аспірант кафедри очних хвороб Запорізької медичної академії післядипломної освіти
27. **Дєдуш Олексій Валентинович** – студент Київського національного університету імені Тараса Шевченка
28. **Дорогань Наталія Олександрівна** – аспірант кафедри хімічної технології композиційних матеріалів Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
29. **Дорогий Ярослав Юрієвич** – доцент кафедри автоматики та управління в технічних системах кандидат технічних наук Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
30. **Дробот Микола Васильович** – студент Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
31. **Дубініна Оксана Миколаївна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри комп'ютерної математики і математичного моделювання Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
32. **Душко Кристина Александровна** – студент Московского государственного института международных отношений (университет) Министерства иностранных дел Российской Федерации
33. **Жупаненко Анастасія Валеріївна** – аспірантка, викладач кафедри економіки та управління туризмом Одеського національного економічного університету
34. **Журба Інна Олександрівна** – доцент кафедри банківської та страхової справи Черкаського державного технологічного університету
35. **Заболотний Андрій Васильович** – студент Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту

36. **Заика Игорь Витольдович** – кандидат медицинских наук, ассистент кафедры внутренних болезней № 2 Запорожского государственного медицинского университета
37. **Золотова Ганна Дмитрівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки Луганського національного університету імені Тараса Шевченка
38. **Иваниченко Вячеслав Валерьевич** – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономики предприятия Харьковского гуманитарного университета «Народная украинская академия»
39. **Іващенко Марина Вікторівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України
40. **Ігнатова Олена Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри банківської справи Криворізького економічного інституту Криворізького національного університету
41. **Ідрісов Дмитро Ільхамович** – аспірант кафедри історії Національного університету «Києво-Могилянська академія»
42. **Ільченко Вікторія Миколаївна** – старший викладач кафедри економіки підприємств Дніпропетровської державної фінансової академії
43. **Кам'янецька Оксана Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародної економіки Київського національного торговельно-економічного університету
44. **Каплунова Ольга Володимирівна** – студент Миколаївського національного аграрного університету
45. **Кац Марія Валеріївн**а – аспірантка кафедри обліку та аудиту Київського національного університету імені Тараса Шевченка
46. **Ключник Альона Володимирівна** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри світового сільського господарства і зовнішньоекономічної діяльності Миколаївського національного аграрного університету
47. **Котубей Іван Іванович** – здобувач кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ
48. **Кочина Олександра Сергіївна** – асистент кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та процесу Чернігівського національного технологічного університету
49. **Курьянова Светлана Александровна** – ассистент кафедры экологического права и контроля Одесского государственного экологического университета
50. **Литвиненко Валентина Миколаївна** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення Чернігівського національного технологічного університету
51. **Мацаєва Тетяна Вікторівна** – студентка Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
52. **Мацак Марина Миколаївна** – студентка Дніпропетровської державної фінансової академії
53. **Москалец Максим Павлович** – студент Национального технического университета Украины «Киевский политехнический институт»
54. **Мохамад Олександра Володимирівна** – студентка Криворізького економічного інституту Криворізького національного університету
55. **Николин Олег Ігорович** – студент Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
56. **Нудченко Людмила Андріївна** – старший викладач кафедри хімічної технології композиційних матеріалів, Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
57. **Перепеч Вікторія Миколаївна** – студентка Миколаївського національного аграрного університету
58. **Печеніна Наталя Анатоліївна** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Криворізького педагогічного інституту Криворізького національного університету
59. **Плеханова Анастасія Вадимівна** – студент Миколаївського національного аграрного університету
60. **Пунтус Наталя Іванівна** – студентка факультету управління та бізнесу Харківського національного автомобільно-дорожнього університету
61. **Самусь Тетяна Володимирівна** – аспірант кафедри професійної освіти та технологій сільськогосподарського виробництва Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка
62. **Сірук Вікторія Григорівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української літератури Інституту філології та журналістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
63. **Сокальська Євгенія Сергіївна** – студентка Дніпропетровської фінансової академії
64. **Таранська Оксана Леонідівна** – викладач Харківського академічного художнього ліцею
65. **Топчій Людмила Семенівна** – директор Одеської гімназії № 1 імені А.П. Бистріної
66. **Цехмійстер Василь Анатолійович** – студент фізико-математичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
67. **Черняк Лев Павлович** – доктор технічних наук, професор кафедри хімічної технології композиційних матеріалів Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
68. **Чубенко Аліна Анатоліївна** – студентка Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України
69. **Шабала Анастасія Віталіївна** – студентка Дніпропетровської фінансової академії
70. **Швець Віктор Григорович** – доктор економічних наук, професор кафедри обліку та аудиту Київського національного університету імені Тараса Шевченка
71. **Шевцова Ольга Олегівна** – викладач Донецького державного університету управління
72. **Юрасов Сергей Николаевич** – кандидат технических наук, доцент, доцент кафедры прикладной экологии Одесского государственного экологического университета
73. **Яковлева Ольга Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Луганського національного університету імені Тараса Шевченка
74. **Янчара Анастасія Миколаївна** – студентка Дніпропетровської державної фінансової академії

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 17.07.2014 р.
Формат 64х90/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 23,02. Тираж 100 прим.
Зам. 0714-22.

Видавництво: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.